AVRUPA TARİHİNDEN KESİTLER
1494 - 1789

Stephen J. Lee

DOST

Avrupa Tarihinden Kesitler
1494-1789

Stephen J. Lee

Avrupa tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Stephen J. Lee, Bromsgrove School Tarih Bölümü'nün başkanlığını yapıyor. Yazarın ilgiyle karşılanan diğer kitapları arasında *The European Dictatorship 1918-1945* ve *The Thirty Years War* sayılabilir.

Lee, Stephen J.
Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789
ISBN 975-298-017-1 / Türkçesi; Ertürk Demirel / Dost Kitabevi Yayınları
Mayıs 2002, Ankara, 298 sayfa
Tarih-Askeri Tarih-İktisat Tarihi-Siyaset

AVRUPA TARİHİNDEN KESİTLER
1494-1789

Stephen J. Lee

DOST
kitabevi

ISBN 975-298-017-1

Aspects of European History 1494-1789
STEPHEN J. LEE

© Stephen J. Lee, 1978, 1984

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
ONK Ajans Ltd. Şti. aracılığıyla
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Mayıs 2002, Ankara

İngilizceden çeviren, Ertürk Demirel

Teknik Hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB
Baskı ve Cilt, Pelin Ofset

Dost Kitabevi Yayınları
Karanfil Sokak, 29/4, Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 418 87 72 Fax: (0312) 419 93 97
raulman@domi.net.tr

İçindekiler

Giriş	9
1 Rönesans Hümanizmi	11
2 Reformasyon'un Artaları	20
3 1517–1555 Yılları Arasında Almanya'da Lutherciliğin Yayılmasında Etkili Olan Siyasal Faktörler	28
4 Calvinciliğin Yayılışı ve Önemi	35
5 Calvincilik ve Cizvitler	42
6 Karşı Reform Hareketi	49
7 İspanya'nın Siyasal Gelişimi 1474–1598	56
8 İtalyan Savaşları ve Habsburg–Valois Çatışması 1494–1559	63
9 II. Felipe'nin Dış Siyáseti	70
10 Osmanlı İmparatorluğu'nun 1566'ya Kadarki Gelişimi	79
11 Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme Sürecine Girişi 1566–1699	86
12 1500–1800 Yılları Arasında Avrupa'daki Nüfus Artışı	93
13 Kutsal Roma İmparatorluğu 1493–1618	100
14 Otuz Yıl Savaşlarının Nedenleri	109
15 Otuz Yıl Savaşlarının Almanya Üzerindeki Etkileri	117
16 Vestfalya Antlaşması'nın Önemi	124

17 İspanyol ve Portekiz İmparatorlukları **131**
18 Onaltıncı Yüzyılda ve Onyedinci Yüzyılın Başlarında İspanyol İmparatorluğu'nun İspanya'nın İktisadi Yapısı Üzerindeki Etkisi **139**
19 Büyük Bir Güç Olarak İsveç 1611–1721 **146**
20 Onyedinci Yüzyılda Felemenk Cumhuriyeti **153**
21 Kardinal Richelieu Yönetimi Altında Fransa **160**
22 XIV. Louis Dönemi'nde Fransa **169**
23 Onyedinci Yüzyılda Fransız Dış Siyaseti **176**
24 Büyük Elektörün Reformları **185**
25 Onsekizinci Yüzyılda Prusya Bürokrasisi'nin Gelişimi **190**
26 Prusya'nın Dış Siyaseti 1740–1786 **197**
27 Büyük Petro'nun Reformları **208**
28 Büyük Yekaterina Dönemi'nde Rusya **218**
29 Onsekizinci Yüzyılda Rus Dış Siyaseti **225**
30 Maria Theresa Dönemi'nde Avusturya **235**
31 II. Joseph Dönemi'nde Avusturya **243**
32 Akıl Çağı **252**
33 Aydınlanmış Despotizm: Genel Bir Bakış **260**
34 Kral Naipliği ve Kardinal Fleury Dönemi'nde Fransa 1715–1743 **269**
35 XV. Louis ve XVI. Louis Dönemlerinde Fransa **275**
36 Onsekizinci Yüzyılda Fransız Dış Siyaseti **282**
Kaynakça **289**

Haritalar
1700'den Önce Osmanlı İmparatorluğu **80**
1648'den Önce Kutsal Roma İmparatorluğu **102**
Onaltıncı Yüzyılda İspanyol ve Portekiz İmparatorlukları **132**
Onyedinci Yüzyılda Felemenk Cumhuriyeti **156**
Brandenburg–Prusya'nın Gelişmesi **200**
1738'de Avusturya İmparatorluğu **238**

Şekiller
Onaltıncı Yüzyılda İspanyol Konsilleri **62**
İspanya'ya Hazine Akışı **140**
Onsekizinci Yüzyılda Prusya Bürokrasisi **191**

Margaret'e

Giriş

Bu kitap, modern Avrupa tarihinin erken döneminde geniş bir dağılım sergileyen konulara yorumlayıcı bir yaklaşım getiriyor. Standart ders kitapları ya da belli bir konuya eğilmiş yapıtların yerine değil, onlara ek olarak kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Asıl amacı, öğrenciyi konuların yorumuna katılan ya da onlara karşı çıkan bir bakış açısı ya da tez ortaya sürmesi için teşvik ederek, makale ya da seminer ödevleri hazırlarken öğrenciye yardımcı olmak ve düşünceyi harekete geçirmektir.

Ayrıca kitabın bölümleri bir konu ya da savı sunmak için gerekli olabilecek değişik sunuş yöntemleri önermektedir.

1) Bazı konular kolay bir kronolojik sırada verilmektedir; 7, 8, ve 12. Bölümler buna örnektir.

2) Diğer bölümlerde ise olaylara çözümleyici yöntemlerle yaklaşılmaktadır; 1, 2, 3, 6, 10, 11, 13, 18, 19, 20 ve 37. Bölümler tarihsel akıştan çok konular üzerine yoğunlaşmaktadır. 15. ve 27. Bölümlerde aynı konulara ilişkin farklı yorumlar incelenmekte ve birer sentez önerilmektedir.

3) Öne sürülen bazı savlar, ikna edici hatta dogmatik bir yapıda tasarlanmıştır. Alternatif görüşlere göndermede bulunmak yerine, bu savların özenle seçilmiş olgusal materyallerle desteklenmesi yoluna gidilmiştir. 3. ve 28. Bölümler buna örnektir.

4) Bazı konulara olgusal materyallerin sağladığı ortak zemin üzerinden farklı bakış açılarıyla yaklaşılmıştır. Bunun bir örneği 6. Bölümdür.

5) 21. ve 27. Bölümler, önemli devlet adamlarının geçmiş başarılara ne kadar şey borçlu olduğunu ve onların meydana getirdikleri değişimin sonraki olayları ne ölçüde etkilediğini ele almaktadır; bu yüzden, vurgu aşırı derecede genel tarih akışı üzerindedir.

6) Bazen de, 5, 17 ve 33. Bölümlerde olduğu gibi, karşılaştırma yer verilmiştir. Bu deneme yazımında geniş ölçüde rağbet edilen bir tekniktir.

Baştan sona, okuyucunun belli miktarda ön bilgiye sahip olacağı, aksi halde anlayamadığı terimleri araştıracağı varsayılmıştır. Çakışan temaları işliyor olsalar bile, her bir bölüm kendi içinde ayrı bir bütünlük olarak görülmelidir. Bölümlerin konuları, büyük çoğunlukla siyasidir, ancak yer yer dinsel, kültürel, toplumsal ve iktisadi etkenler de ele alınmıştır.

Son olarak, kitabın bir dizi özet sunarak, düşünmeyi ve eleştirmeyi teşvik ederek ve bazen de biçimsiz bir yığın gibi gelen bilgiler toplamına bir bütünlük kazandırarak, sınavların değerlendirilmesi konusunda yararlı olacağı umut edilmektedir.

1
Rönesans Hümanizmi

Hümanizm, edebiyatı, tarihi, resmi, heykeli ve siyasal düşünceleri derin den etkileyen Rönesans'ın tüm kültürel değişimleri için temel bir esin kaynağı oldu.

Hümanist bilginler, kendilerini yeniden canlanmış bir merakla antik metinleri incelemek suretiyle *studia humanitatis*'e adadılar. Ortaçağ düşüncesi üzerinde bir hayli etkili olmuş olmalarına rağmen, Klasik yapıtları bilginlerin ondördüncü yüzyıldan itibaren deşifre etmeye koyulduklar güçlü bir yapıya ulaşmışlardı. Klasikleri özgün biçimlerinde anlamaya daha fazla önem veriliyor ve buna kaçınılmaz bir şekilde dilbilgisinde kesinlik ve tarz bakımından saflık hususlarındaki ısrar eşlik ediyordu. Özellikle önemli bir gelişme de Yunanca'nın yeniden canlanmasıydı. Ortaçağ boyunca Batı'da yavaş yavaş gözden düşmüş olan bu dil, onbeşinci yüzyılda, çoğunlukla varsayıldığı gibi 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra Doğu'dan göçen bilginler yoluyla değil, 1390'larda Marvel Chrysoloras gibi Bizanslı bilginlerin Floransa ve Roma'da ders vermek üzere davetler almasıyla yaygınlaştı. Bunu, Roma ve

Yunan elyazmalarının elde edilmesine yönelik yaygın bir çaba izledi. Onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru bu ilgi çarpıcı boyutlara ulaşmış, 1494 ve 1515 arasında başlıca Yunan yapıtlarının 17 cildi basılmıştı. Bu arada, en büyüğü Floransa'daki Platon Akademisi (1439) olmak üzere sayısız hümanist topluluk kurulmuştu. Bu toplulukların üyeleri detaylarla aşırı bir şekilde ilgileniyor ve orijinal yapıtlar yaratmak yerine klasikler üzerine yorum getiren kitaplar yazıyorlardı. Hümanist araştırmaların kutsal mabedinin dışında bırakılan Leonardo da Vinci, Platon Akademisi'nin üyelerini sert bir dille eleştiriyordu: "Kendi çalışmalarının meyveleriyle değil, diğerlerinin yapıtları sayesinde tantana yapıp, şık elbiseleri ve mücevherleriyle şişinerek ortalıkta dolaşıyorlar." Leonardo'nun deyişiyle, hümanistler çoğunlukla "başkalarının yapıtlarının borazancısı ve ezbercisi" olmalarına rağmen, Rönesans dünyasını az tanınan Yunan ve Roma yazarlarının etkisine açarak veya Ortaçağ üzerinde etkili olmuş olan yapıtları asıl halleri ile yeniden inceleyerek, sanatlar için paha biçilemez bir hizmette bulundular.

Sonuç, hümanizmin parçalarının toplamından daha büyük bir etkiye sahip, daha geniş düşünsel bir etki olarak ortaya çıkması oldu. Yunanlı Pisagor'un "İnsan her şeyin ölçüsüdür" düsturunu takip ederek, dikkatini Tanrıbilimin güçlü ve sırları yerine, insanlığın doğası, potansiyeli ve başarıları üzerine yoğunlaştırdı. Hümanizmden etkilenmek için hümanist bir akademinin üyesi olmak gerekmiyordu: ressamlar hümanizmi, genişlemiş anatomi bilgileri sayesinde insan vücudunu gerçeğine daha uygun ve zarif bir şekilde yansıtarak ifade ederlerken, mimarlar onbeşinci ve onaltıncı yüzyıl İtalya'sının tipik özellikleri olan kubbeli ve dairesel yapılarında hümanizmi somutlaştırdılar. Yazarlar, insan doğasının mantıksal ve duygusal yanlarının içgözlemsel tahlilini yaparak hümanizmi vurguladılar. Tarihçiler ise geçmişi kavramsallaştırma biçimlerinde onu yansıttılar, ki bu kavramsallaştırma onbeşinci yüzyılda köklü bir değişim geçirdi. Ortaçağ bilginleri içinde yaşadıkları dünyayı, Hıristiyanlığın nuru ile bezenmiş ve kutsal otoritenin yetkilendirmesine sahip oldukları için daimi olan siyasal kurumlar ve sosyal yapılar üzerine sağlam bir biçimde kurulu olduğu için, antik çağlardan daha yüksek bir seviyede görüyorlardı. Kendi dünyalarının bu kutsal güvenilirliğine karşın, antikite, tam olarak Hıristiyanlık kendisini Roma İmparatorluğu içinde kurumsallaştırana dek, güvencesiz ve aydınlanmadan yoksun olarak kalmıştı. Ama, onbeşinci yüzyılın başlarından itibaren hümanist tarihçiler tüm bakış açısını kalıcı bir şekilde tersine çevirdiler. Ortaçağ dünyası artık, antik dünyanın olumlu kazanımlarını boğan batıl inançlar

ve barbarlık ile özdeşleştiriliyordu; Orta Çağın yerini daha iyi bir çağ almıştı. Bu değer yargısı, Alman meslektaşlarını " iğrenç barbarlıklarından kurtuldukları"[1] için tebrik eden Conrad Celtis ve "Gözlerimiz zifiri Gotik geceden güneşin muhteşem aydınlığına açıldı"[2] diyen Rabelais gibi yazarlar sayesinde hızla yayıldı.

Coğrafi olarak hümanizm, İtalya'da doğmuş, Floransa'daki merkezinden tüm yarımadaya yayıldı. Onbeşinci yüzyılın son on yılı ve onaltıncı yüzyılın başlarında Alplerin ötesinde Avrupa'nın pek çok yerine hâkim oldu. Bu, Kuzey ve Güney Avrupa arasında yeni fikirlerin kolayca iletilebilmesine olanak tanıyan kapsamlı ilişkilerin bir sonucuydu. İtalyan kilisesinin elçileri, diplomatları, tüccarları ve bilginleri kuzeye seyahat ediyorlardı ve de buna karşılık gelen Fransa, Almanya ve İngiltere'den İtalya'ya bir akış söz konusuydu. İtalyan hümanizmi zamanla, çeşitli bölgelerin yerel entelektüel gelişmeleriyle, yöresel ve ulusal varyasyonlar ortaya koyacak şekilde kaynaştı; en önemli destekçileri Fransa'da Lefèvre d'Etaples ve Budé, Almanya'da Agricola, Celtis, Reuchlin ve von Hutten, İspanya'da Ximenes, İngiltere'de Colet ve More ve hepsinden önemlisi Erasmus idi.

Diğer büyük hareketlerin çoğu gibi hümanizm de sayısız biçime girdi, ki bunların iki tanesi özellikle belirgindi. İlki, yeni öğretinin temel Hıristiyan inancıyla sentezlenmesiyle ortaya çıkan Hıristiyan hümanizmiydi. Her zaman olmasa da, bu öğreti kilise tarafından resmi olarak kabul edildi; birçok papa klasik düşünceyi savunan bilginlerdi ve X. Leo "Eğer bilgiyi ve yüce Tanrıya ibadeti saymazsak, Yaradan tarafından insanoğluna bu çalışmalardan daha üstün ve yararlı hiçbir şey verilmemiştir,"[3] diye düşünüyordu. Oluşan ikinci biçim –ki özellikle bu İtalyan siyasetinde etkili oldu– tarihçilere yön veren ve daha aşikâr bir biçimde dünyevi olan bir hümanizmdi.

İnsanın tekrar keşfi tanrının tamamen bir kenara itilmesi anlamına gelmediği için Hıristiyan hümanizmi şüphesiz Rönesans düşüncesinin ana akımıydı. Hümanizm, idealizm için önemli boyutta bir potansiyele sahipti ve onun yüksek mükemmeliyetçilik arayışı çoğunlukla dinsel bir yöne sahip yöntemlerle insan bilgisini ve yeteneklerini kullandı. Bu, neo–Platonizm'in doğuşunda, Kitabı Mukaddes'e dayalı araştırma ve Ortaçağ teolojisinin eleştirilmesinin yayılmasında ve sanatta öne çıkan Hıristiyanlığa yönelik güçlü eğilimde açıkça görülüyordu.

Neo–Platonizm onbeşinci yüzyılda İtalya'da doğdu. İlk başta Skolastizm olarak bilinen Ortaçağ tanrıbilim ve felsefesine alternatif olarak beliren Platonizm, Platon'un *Devlet* ve *Yasalar* isimli yapıtlarından ilham

alan felsefi bir akımdı. Ortaçağ kilisesi de yıkılmaz bir öğreti ve siyasal düşünce sistemi oluşturmak için, klasik anlayışın savunulduğu düşünsel akımlardan faydalanmıştı. Aristoteles'in "İnsan doğal olarak siyasal ve toplumsal bir hayvandır" varsayımından başlayarak Aquinolu Aziz Tommaso (1235–74) insanın tanrı ve yöneticilerle olan ilişkilerindeki yükümlülüklerini kapsayan bir hiyerarşik sistem geliştirmişti. Bunu, asıl önem taşıyan soruların sözcük oyunlarıyla örtüldüğü ve ondördüncü yüzyılı karmaşık ve dolambaçlı bir dönem haline getiren felsefi uslamlama sisteminin gelişmesi izlemişti. İşte bu yüzden, neo–Platonizm Skolastizm'in tüm yapısını pas geçmek ve Platon'un ideallerinin asıl biçimlerine geri dönmeye yönelik bir çabaydı. Hıristiyanlığın gücü çok fazla olduğu için, kilise tarafından her zaman onaylanmamasına rağmen neo–Platonizm'in dinsel bir boyut kazanması uzun sürmedi. Pico ve Ficino'nun geliştirdiği şekliyle, Neo–Platonizm insanlığı yaradılışın farklı açılarını, insanı ve cansız evreni, idealize olduğu kadar gerçek yönleriyle de algılamaya yöneltti. Bu tarz, itici gücü, Pico'nun deyişiyle "güzellik için entelektüel tutku"[4] olan insan yeteneklerinin tam kullanımı ve başarılı düzeyde bir düşünme gücünü gerektiriyordu. Asıl vurgu, insanın ona verilmiş olan meziyetlerin tamamını geliştirerek, tanrıyı, o mükemmellik kaynağını görmeye yönelik çabası üzerineydi. Pico, "Tanrı tarafından insana doğuştan her türlü yaşam olasılığının tohumlarının bahşedildiğine" inanıyordu. Bu bir anlamda, cennetten kovulmuş günahkar insana ilişkin geleneksel görüşten bir sapmaydı.

Hıristiyan hümanizmi, Skolastik düşünceye sürekli saldıran ve İncil ile ilgili araştırmalara girişen bir nitelik kazanarak Kuzey Avrupa'da da gelişti. İtalyan bilginleri birçok klasik metnin aslına uygun örnekleri üzerinde yaptıkları hatasız ve ayrıntılı araştırmalar ile diğerlerine örnek oldular. Onaltıncı yüzyılın başlarından itibaren benzer bir ilgi özellikle Colet, Lefèvre d'Etaples ve Erasmus tarafından Kitabı Mukaddes üzerinde yoğunlaştırıldı. Onlar, klasik öğretinin kutsal kitapla ilgili araştırmalara uygulanmış halinin, İncil'deki emirlere kesin bir dönüş ile neo–Platonizm'i güçlendirerek, inanç ile zekânın daha büyük bir uyumunu sağlayabileceğine inanıyorlardı. Kuzeyli hümanistler Skolastik düşünceye karşı, bu yolla alaycı bir saldırı başlattılar. Erasmus, *Deliliğe Övgü* isimli eserinde, "Ve tanrıbilimciler vardır, aşırı kibirli ve alıngan... Skolastik tanımlarla, yargılarla, sonuçlarla ve hem açık hem imalı sözlerle... donatılmışlardır"[5] diye yakınıyordu. Ulrich von Hutten'in *Letter to the Obscure Man* (Kaybolmuş İnsana Mektuplar) adlı eserinde, bir dizi "saçma sapan" konuda ünlü (ve uyduruk) tanrıbilimcilerden

tavsiyede bulunmalarını istiyordu ki, bu Skolastik düşüncenin giriftliklerine bir atıf niteliğindeydi.

Rönesans sanatçıları da, inceliğin ve gerçekçiliğin değerini fazlasıyla artıran hümanist tesirden yararlandılar. Ne var ki amaçları salt bir biçimde temsili değildi. Leonardo da Vinci, *Treatise on Painting* (Resim Üzerine)'de "İyi bir ressamın çizmesi gereken iki temel ilke vardır; insan ve onun aklındaki niyet"[6] diye yazmıştı. Sanatçılar idealizmi yansıtmak için dinsel konuları uygun buldular. Yaygın olan temalar arasında İsa'nın Çarmıha Gerilişi, Yeniden Dirilişi, Göğe Yükselişi ve Meryem ile Çocuk vardı. Sonuncu tema, Lorenzo Costa, Signorelli, Francesco Cossa, Masaccio, Leonardo, Raphael, Correggio, Giorgione, Titian, Veronese, Bellini ve Carlo Crivelli'nin yapıtlarında işlendi. Eski Ahit'teki konular da popülerdi; işçiliğindeki ustalığı, ortaya koyuşundaki mükemmelliğiyle ve gözlemlerindeki gerçekçilikle en iyi örnekler Michalengelo'nun resim ve heykelleridir. Hümanizmin dinsel öğelerle kaynaşmasının simgesi ise Sistine Şapeli'ndeki Adem'in Yaratılışı isimli tavan freskiydi. Burada Adem Tanrı'nın suretinde yaratılır ve Tanrı insanın idealize edilmiş halidir.

Aynı zamanda mimari de, Tanrı ile insan arasındaki yenilenmiş bağlantıyı ortaya koydu. Rönesans kiliselerinin yapısal özellikleri insan ve kutsal olan arasındaki ilişkiyi betimliyordu. Nikolaus Pevsner uzun ve sivri Ortaçağ katedrallerinin asıl işlevini "inananları sunağa yöneltmek" olarak açıklıyordu. Oysa, yeni dairesel şekliyle Rönesans kiliselerinde bu söz konusu değildi, çünkü "ancak odak noktası olan sunaktan bakılınca bina tüm görkemiyle insanı etkileyebilir" idi. Böylece insan, "etrafını çevreleyen güzelliğin ve onun merkezinde olmanın getirdiği muhteşem duygunun"[7] tadını çıkarmaya başlıyordu. Gerçekten de, dairesel biçimin mistik bir anlamı vardı. Rönesans mimarı Andrea Palladio, onun kullanımı hakkında başka bir açıklama getirdi: kilise, "ancak başı ve sonu olmayan ve bir parçası öbüründen ayırt edilmeyen, yani parçaları birbiriyle uyumlu ve birbirine benzeyen ve hatta merkezden eşit uzaklıkta olan tek bir kenar ile çevrelenebilir; sadece böyle bir bina bütünlüğü, sonsuz ruhu, eşitliği ve Tanrı'nın adaletini gereğince ifade edebilir"[4] idi. Hıristiyan bir hümanist, özellikle de bir neo–Platonist için bu iki boyut tamamıyla kabullenilir olmaz mıydı?

Hümanizmin daha bariz biçimde dünyevi olan bir türü ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllar sırasında İtalya'da gelişti.

Bu oluşumda, dünyadan kopup keşiş tarzı çileci bir hayat yaşama düşüncesi terk edildi ve toplum ilişkilerine aktif bir katılımın insan

çabalarının en değerlisi olarak kabul edildiği toplumcu hümanizm doğdu. Bu dönemde Palmieri'nin (1406–75) *De vita civile* adlı eserinde takdir ettiği gibi, şehir yönetimlerinde ve mahkemelerde pek çok hümanist önemli makamlara atandı. Diğerleri, ticaretle meşgul olarak servet ve refah sahibi oldular. Bazılarına göre böyle faaliyetler insanları başarı elde etmeye yöneltirken, öte yandan geleneksel bir Hıristiyan erdemi olarak kabul edilen yoksulluk kişiliğin tamamen gelişmesini engelledi.

Toplumsal hümanizmin gelişmesi tarihsel araştırmalarda köklü değişimlere neden oldu. Tarih artık sadece tanrıbilimin betimleyici bir bütünleyeni olarak görülmekten kurtulup, Leonardo Bruni ve Flavio Biondo'nun onbeşinci yüzyıldaki ve Machiavelli ve Giucciardi'nin onaltıncı yüzyıl başlarındaki uğraşlarıyla kendi doğrularına sahip başlı başına bir disiplin olarak ortaya çıktı. İlahi bir yönlendirme veya müdahale olmaksızın insanın siyasal gelişiminin hikâyesi, insan ilişkilerinin ilahi planlamaların sonucu olarak tasvir edilmesinin önüne geçti. Geçmişin, özellikle de Klasik Devirlerin incelenmesinden, mevcut siyasal hareketlerin başarıya ulaşabilirliği hakkında bazı çıkarsamalar üretebileceği anlaşıldı. Örneğin, Machiavelli "prenslerin tarih okurken, entelektüel eğitimleri için geçmişteki önemli yöneticilerin savaş sırasında zafere ya da yenilgiye yol açan davranışlarında hareketlerini nasıl yönlendirdiklerini iyice incelemeleri gerektiğini, böylece zafer için kazananları örnek alıp, yenilenlerin hatalarından uzak durarak kayıpları engelleyebileceklerini" gözlemlemişti. "Bütün bunlardan öte, prens kendinden önceki önemli insanların yaptıklarını kendisinin de başarabileceğini görmek için okumalıdır"[8] diyerek geçmişten haberdar olmanın önemini vurguluyordu.

Machiavelli'nin yapıtlarında belirgin izleri görülen hümanizmin etkisini, Livy gibi klasik yazarların toplum yaşantısının önemli olduğuna dair inancına ve taviz vermez bir dünyevi anlayışla tarih ve devlet adamlarına yönelik araştırmalarına bağlamak yerinde bir düşüncedir. Çağdaşı bazı hümanist bilginler tarafından vardığı bazı yargıların çok aşırı olarak nitelendirilmesine karşın, tüm yeteneğini İtalya'nın o günlerdeki politik kaosunu çözümlemeye adadı. *Söylevler* ve *Prens* adlı yapıtlarında bir yöneticinin otoritesini korumasına yardımcı olan öğelerin başında gelen siyasi ve askeri kararları tarihten referanslar vererek inceledi. Dinsel bağlantıları açıkça yok sayarak *virté* adı verilen cesaret ve azmin fırsatları değerlendirmedeki ve *fortuna* (istenmeyen, önceden tahmin edilemeyen değişiklikler) ile simgelenen engelleri aşmadaki öneminin altını çizdi. Machiavelli'nin üzerinde durduğu davranış biçimi antik anlayışla olmasa

bile Hıristiyan inancıyla uyuşmuyordu. O, "kendi inancı ile o günlerin dini arasında bir fark olduğuna" inanıyordu, "Çünkü dinimiz, dünyevi gururlara daha az saygı göstermeye yöneltiyor bizi. Bu yüzden antik insanlar davranışlarında bizden daha çok gaddarlık sergiliyorlardı."[9] Hıristiyan ahlakının siyasi eylem için temel alınmasını reddederken Machiavelli, pragmatizm için mantıklı bir gerekçe hazırlamıştı. Onun inancına göre "En iğrenç davranışların bile yarattıkları sonuçlar sayesinde haklı çıkabilmesi temel düsturdur."[10]

Bu ilkenin pratikteki uygulamaları *Prens*'te açıklanmıştır. Lorenzo de' Medici'ye adanmış bu eserde, Machiavelli Floransa Platon Akademisi'nin bir üyesi olmasına karşın sade ve açık bir dil kullanmış ve muğlak ifadeler ile "pek çok kişinin eserini güzelleştirmek ya da düşüncelerini açıklamak üzere kullanmayı alışkanlık haline getirdiği süslü anlatım tarzından"[11] kaçınmıştı. Devlet tiplerini kategorize ettikten sonra güç elde etmenin değişik yollarını inceleyen Machiavelli, etkili bir yöneticilik için tavsiyelerde bulunarak devam etti. Hükümdar, düşmanlarını bertaraf ederken ve disiplinli bir ordu oluştururken yumuşak davranmamalı ve savaş sanatında bir usta olmalıydı, ki "bir yöneticiden tüm beklenilen budur"[8] diye belirtiyordu. Uyruğundakilere yaklaşımında ve diplomaside ise "bir tilki gibi" becerikli ve dikkatlice hareket eden ve gerektiğinde verdiği sözlerden dönebilen bir lider kişiliği sergilemeliydi. İlle de kendisinde bulunması gerekmeyen erdem ve yetenekleri göstererek insanların desteğini kazanmalı ve sürekli bu desteği geliştirmeli; Rönesans ruhuna uygun olarak "yetenekli, cesur insanlara saygı ve seçkin zanaatkarlara karşı onurlu insanlara layık bir tutum göstermelidir"[12] diyordu. Son bölümde Machiavelli, klinik analizden kopar ve Lorenzo de' Medici'ye İtalya'yı "kokuşmuş barbar tiranların elinden kurtarması için"[13] yalvarır. Bu, onun ulvi amacını da belirttiği bölümdür: İtalya'daki siyasi anarşiye son vermek ve Antik Roma ruhuna geri dönmek.

Hümanizmin onaltıncı yüzyıl Avrupa'sına etkilerinin değerini ölçmek mümkün değildir. Hıristiyanlık ile hümanizmin sentezi, Rönesans'tan Reform Hareketi'ne giden yolu açtı. O ana kadar karmaşık bir öğretisel ve düşünsel yapı içinde sindirilmiş olan Hıristiyanlık, artık yeniden bir yorumlamanın ve tartışmanın konusu haline geldi. Neo-Platonizm Skolastizm'e göre dinsel inanca daha bireysel bir yaklaşım getirdi. Klasik yapıtların araştırılması, aynı zamanda eskiden beri doğru varsayılmış sayısız dinsel kavramın kesin anlamlarını da tartışmaya açarak kutsal kitaplara yönelik yeni bir tutumun gelişmesini sağladı. Böylece yerleşik kilise düşüncesinde delikler açıldı ve gelecek bölümde

görüleceği gibi, buna paralel olarak kilisenin ciddi kurumsal zayıflıkları ortaya çıktı; diğer yandan da, kader, inanç ve erdem gibi tanımların ciddi şekilde ele alınması ve Katolik dogmalarını yeniden inceleyip, yorumlayacak dini reformcuların belirmesi için uygun ortam sağlandı. Sonuç olarak hümanizm, muhalif düşünceler ile birlikte ateşli bir eleştirinin doğmasına ön ayak oldu. O dönemdeki yaygın bir metaforu kullanacak olursak, Erasmus'un yumurtasından Luther'in kuluçkasıyla farklı türden kuşlar çıkmıştı. Hümanizm aynı zamanda kilisenin yeniden dirilişi ve Katolik Reformuyla da ilintilidir. Kriz dönemi boyunca İspanya kilisesi Kardinal Ximenes'in hümanist çalışmaları ve reformları sayesinde ayakta durabildi. Mistik coşkular ve dini buyruklar canlanmaya başladığında ise, İspanya kilisesi Protestanlığa saldırının başını çekti, ama bu arada hümanizmin temel özellikleri olan özeleştiri ve hoşgörü ilkelerini pratik alanda hiçe saydı.

Hümanizmin tamamen dindışı alanlardaki kesin etkisinin kestirilmesi daha güçtür. İtalyan devletlerinin onbeşinci yüzyılda dinsel etkiler barındırmayan ve hümanistlerin çoğunun ileri sürdüğü gibi, antik çağların krizlerini andıran, büyük boyutlarda diplomatik entrikalara sahne olduğu doğrudur. Ne var ki, Rönesans döneminde tarih ve devlet yönetimi üzerine yapılan incelemeler tek başına İtalyan siyasetini dünyevi bir biçime sokmadı, ancak yüzyıllardır süregelen bir işlemi rasyonalize etti ve ona bir tanım getirdi. Benzer şekilde, Machiavelli diplomaside çıkarcılığı icat etmedi, ama girişken bir devlet adamına sunulan geniş fırsatları daha önce benzeri görülmemiş bir bilimsel yaklaşımla inceleyip bu olanaklara dikkat çekti. *Prens*'in o devrin önemli kişileri tarafından okunduğu kesindir; W. Duran bu kişilere örnek olarak, V. Karl, III. Henry, Fransa kralı IV. Henry, Richelieu ve yastığının altında kitabın bir kopyasını bulunduran Orangeli William'dan söz eder. Oysa, *Realpolitik*'in ortaya çıkışına kadar Machiavelli'nin yöntemleri asla resmi olarak meşru sayılmadı. Cavour ve Bismarck zamanından önce Machiavelli'ye gizlice özenilir, ama açıkça suçlanırdı; Büyük Frederick'in onsekizinci yüzyılın ortalarında kanıtladığı gibi, suçlama ne kadar büyük olursa, benimseme de o boyutta başarılı olurdu.

NOTLAR

1) Celtis'in Söylevi, L. W. SPITZ (der.): *The Northern Renaissance* içinde.
2) K. H. DANNENFELDT (der.): *Problems in European Civilisation: The Renaissance*, s. vii.

3) W. DURANT: *The Story of Civilisation: The Renaissance*, Böl. XVII, III. Kısım.

4) E. F. RICE: *The Foundations of Early Modern Europe 1460–1559*, Böl. 3.

5) ERASMUS: *Praise of Folly*, çev. B. Radice (Penguin bas.) s. 153. [**Türkçe'de:** *Deliliğe Övgü*, çev. Nusret Hızır, Kabalcı Yay., İstanbul, 1992].

6) LEONARDO DA VINCI: *Treatise on Painting*, çev. A. S. McMahon, Kısım II, Kısım 248.

7) N. PEVSNER: *An Outline of European Architecture*, Böl. 5.

8) MACHIAVELLI: *The Prince*, çev. G. Bull (Penguin bas.), XIV [**Türkçe'de:** *Prens*, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yay., İstanbul, 1999].

9) MACHIAVELLI: *The Discourses*, çev. B. Crick (Penguin bas.), II, 2.

10) A.g.y., I, 9.

11) *The Prince*, Lorenzo de' Medici'ye Mektup.

12) A.g.y., XXI.

13) A.g.y., XXVI.

2
Reformasyon'un Artalanı

Reform hareketleri kısaca ruhani hiyerarşi ve rahiplik kurumu yardımıyla sömürü düzeni kuran kiliseye karşı oluşan belirgin hoşnutsuzluğun bir ifadesi olarak tanımlanabilir. Zaman içinde, farklı dinlere uyum sağlamış ve dünyevileşme sürecinin bir parçası olmuştur; bunun sebebi, büyük ölçüde papalık otoritesinin devlet adamları tarafından tehdit edilmesi ve özellikle Almanya'da onaltıncı yüzyılın başlarında İtalya karşıtı duyguların doruk noktasına varmış olmasıdır. Protestan reformcular ile siyasi otoriteler arasındaki gizli ilişkiler, manastırların çöküşü kadar, ulusal kiliselerin ortaya çıkmasına ve kilise kurumunda geniş düzenlemelere gidilmesine de yol açtı. Kutsal kitabın bölge lehçelerine çevrilmesiyle toplum desteği sağlandı; bu yeni kutsal kitap versiyonları genellikle yerel hukuk kurumları tarafından onaylanıyor ve destekleniyordu.

Dönemin tarihçileri tarafından da belirtildiği gibi, radikal hareketlenmeler ve fikir uyuşmazlıklarının ifade edilişi, yalnızca onaltıncı yüzyıla özgü bir olgu değildi; kilisenin yozlaşmasının uzun bir geçmişi vardı ve Luther'den önce de benzer hareketler olmuştu. Öte yandan,

kilise siyasal alanda sık sık devlet yöneticileri ile karşı karşıya geliyordu, özellikle Kutsal Roma İmparatorları ile papalar arasındaki çatışmalar çok yaygındı. Gene de, Ortaçağdaki koşullar herhangi reformasyona yönelik bir hareket için uygun değildi. Hus ve Wycliff de en az Luther gibi dini liderler kadar etkili oldular, ama onlar Avrupa'nın yanlış yerlerinde, yanlış zamanlarda ortay çıktılar; Luther bir reformcu olarak başarıyı yakalarken, Hus bir sapkın olarak yakıldı. Reform Hareketi ondördüncü ya da onbeşinci yüzyıllar yerine onaltıncı yüzyılda gerçekleşti, çünkü ancak bu yüzyılda üç doğru faktör doğru orantıyla bir araya geldi; ilk olarak toplumun papalığa karşı nefreti onbeşinci yüzyılın sonlarında doruk noktasına ulaştı. İkincisi matbaanın keşfi, bir yandan hayati önem taşıyan bir iletişim yolu sağlarken, öbür yandan da Rönesans'ın güçlü eleştiri silahı ile kiliseleri vuruyordu. Üçüncü ve son olarak da, kilise kurumunun evrensel düzeydeki siyasal otoritesinin gittikçe güçlenen milliyetçilik akımları ve ulusal devletlerin karşısında direnemeyeceği gün yaklaşıyordu. Bu bölümün geriye kalan kısmında her bir faktör tek tek ele alınacaktır.

Kilisenin karşılaştığı temel sorun bir liderlik kavgasıydı. 1302'de Papa III. Boniface, yayınladığı papalık kararnamesi *Unam Sanctam* ile Avrupa'daki ruhani ve idari tüm otoritenin papalığın hakkı olduğunu öne sürdü. Gene de bu, 1305 ve 1376 yılları arasındaki Avignon papalığı ve Büyük Bölünme (1378–1417) gibi olayların yol açtığı ve bir an gelip de birbirine rakip üç papanın ortaya çıktığı kaos dolu günler yüzünden gelecek yüzyılın başına kadar unutuldu. Onbeşinci yüzyılın ilk yarısı boyunca kilise, örgütsel yapısını yeniden düzenlemek ve otorite boşluğunu doldurmak için uğraştı. Konsil Hareketi (1409 Pisa, 1414–17 Constance ve 1431–49 Basel Konsilleri gibi) papalığı yetkilerini bir kişiye devretmek için ikna etmeye çalıştı; Cusalı Nicholas gibi yazarlar ise papalık mutlakıyetinin dünyevi tiranlıktan farklı bir tarz olmadığını ileri sürüyorlardı. Ama, papaların uyuşmaz tavırları Konsil Hareketi'nin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu ve bunun yarattığı sonuçlar kilisenin prestijini yerle bir etti. Papalık daha da yozlaştı ve bütün bu olanlar yüzünden kurumsal bir reformun gerçekleşmesinin imkansız olduğuna ilişkin kötümser bir kanı yayıldı.

Papalık otoritesinin yıkılışını gösteren belirtiler belki abartılı bir hassasiyetle ele alınmıştı, ancak bu konuda onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda her zamankinden daha çok şikayet nedeni olduğu doğruydu. Erasmus 1514'te Papa II. Julius'a yönelttiği *Iulius Exclusus* adlı taşlamasın-

da papayı cennetin kapılarından geri çeviren Aziz Peter'i şöyle konuşturuyordu: "Ah, iğrenç adam! Ah, zavallı kilise! Kilise böyle yöneticilere sahipken, bu kadar az kişinin cennete girmek üzere başvurmasına şaşırmadım. Gene de böylesine günahkar bir pislik yuvası, sırf papa sıfatı taşıyor diye onurlandırılabiliyorsa dünya da hâlâ iyilik olmalı."[1] *Iulius Exclusus*'un yarattığı sansasyon Erasmus'a büyük bir itibar kazandırmasa da, kurumsal yozlaşmanın doğru bir tasviri olarak kabul gördü. Reform Hareketi'nin ilk yirmi yılı geride kalırken radikal bir ıslahatın gerekliliği Roma'da bile kabul edilmeye başlandı ve Papa III. Paul tarafından öncelikli sorunlarla ilgilenmek üzere görevlendirilmiş Kardinaller Komisyonu, Erasmus ile aynı yönde kararlar alacak kadar cesaret kazandı. *Consilium dilectorum cardinalium de emendanda ecclesia* (1538) başlığı altında yayınlanan rapor, papalığı "bütün kötülüklerin Truva Atı'ndan fırlarmışçasına, kiliseye sökün ettiği"[2] bir kaynak olarak saldırdı. Katolik dünyasının büyük çoğunluğu Erasmus'a güvenmese de bu noktada herkesçe kabul gören bir fikir birliği söz konusuydu.

Papaların üstlendikleri göreve uygun düşen özellikler taşımadıklarını gösteren örnekler bulmak mümkündü (Örneğin, 1492 ve 1503 arasında VI. Alexander'ın başlıca önceliğinin gayri meşru çocuklarının kariyerleriyle ilgilenmek olduğu biliniyor), ama asıl sorun uzun zamandır dürüstlükleriyle tanınan papaları da ilgilendiren papalığın dünyevileştirilmesiydi. Kaybettiği popülerliği ile papalık ulusal değerlerin ötesinde bir güç olarak kabul edilme özelliğini yitirdi ve İtalya'nın Avrupa hükümdarları tarafından tahribatı sırasında diğer siyasi güçlerle savaşmak zorunda kaldı. Papaların birkaç nesli İtalyan Savaşlarına karışmıştır; VI. Alexander (1492–1503), II. Julius (1503–13), X. Leo (1513–21), VI. Adrian (1522–3) ve VII. Clement (1523–34) gibi. Papalığın saygıdeğerliğini yitirişi, Fransa gibi ulusal güçlerin böyle bir savaşta Roma'ya karşı ya da Roma ile birlikte ittifak kurma girişimlerinden de anlaşılabilir. En büyük felaket ise Roma'nın 1527'de İmparator V. Karl'ın sözde Katolik ordusu tarafından yakılıp, yıkılışı oldu; böyle bir dehşet şu söze yol açtı: "Ne Gotlar, ne Vandallar, ne de Türkler İmparatorun ordusu kadar böylesi dinsel saygısızlıkta bulunmuşlar mıdır?"

Siyasal karışıklıklar mali ihtiyaçların büyümesine yol açtı ve bu ihtiyaçları karşılama yöntemleri derin düşmanlıklara ve sonunda da 1517'de Almanya'da Reform Hareketi'nin başlamasına yol açan ortamı yarattı. Ruhani lider kadar siyasi bir devlet yöneticisi olan papalık geniş bir mali sistem yaratmıştı. İtalyan Savaşlarının ve Haçlı Seferlerinin giderlerini karşılamak ve Aziz Peter Bazilikası'nın restorasyonuna

harcanmak üzere geleneksel gelir temin mekanizmaları bu kez aşırı yoğun bir biçimde işletilmeye başlanmıştı. Yıllık, ilk çocuk için ve gelirin onda bir olarak alınan dini vergiler ile yasal olmayan evliliklerin kutsanması için ödenen vergiler ve tabii ki endüljanslar bu durumdan en çok etkilenenlerdi, çünkü Papalığın bir şekilde toplam yıllık gelirini 450.000 dükaya çıkartması gerekiyordu. Daha hafif yükümlülüklerin olduğu Napoli'nin toplam yıllık gelirinin 600.000 düka olduğu düşünülürse, bu tutar hiç de az sayılmazdı.[3] Sonuçta, çözüm olarak Kardinalliklerin satışa çıkarılması gündeme geldi; 1500'de VI. Alexander 120.00 düka Karşılığında on iki kardinallik sattı. Diğer bir yöntem ise Endüljansların Fuggerler ismiyle bilinen Avusturya bankacılarına satışının hızlandırılmasıydı ve bu Luther'i harekete geçirmeye yetti. *Ninety–Five Theses* (Doksan Beş Tez) isimli eserinde endüljansların temelden yanlış olduğunu savundu. Endüljanslar Wittenberg civarında Fuggerlere olan borcunu ödemek için dağıtımını üstlenen Mainz Başpiskoposu adına Dominiken Tetzel tarafından satılıyordu. Fuggerler de büyük ölçüde satışlardan sorumluydu ve bazen cironun yarısını alıyorlardı. Böylece, Luther papalığın dünyevi bir ticarethane halini aldığını gösteren bu görkemli ve karmaşık mali sistemi hedef olarak seçti.

Etkin bir ruhani liderliğin olmaması alt düzeydeki rahiplerin sömürüyü artırmalarına yol açtı. Örneğin onbeşinci yüzyılda Paris'teki 83 din görevlisinin 36'sı Paris'in yerlisi değildi.[1] Bu durum "Neredeyse tüm çobanlar sürülerini terk edip, onları uşaklara emanet ettiler"[2] diyen 1537 Kardinaller Komisyonu tarafından da ifade edilmişti. İrlanda ve İspanya, İtalya ve Almanya'dan daha az hassas bir konumda olsa bile, kilise kurumu bütün kıtayı etkileyen bir çöküş içindeydi. Asıl tehlike kilise ruhuna yönelik etkiydi; manastır yönetimi güç durumdaydı. Pek çok manastır yolsuzlukları ve rahiplikle alakasız kişilerce yönetilmesiyle kötü bir ün kazanmıştı. Erasmus ve Luther manastır yönetimlerinin en berbat yönlerini gördüler ve ona saldırmakta tereddüt etmediler; devlet adamları da bu fırsatı değerlendirip, Reform Hareketi belirginleştiğinde kutsal binaları kapatmada ve onların topraklarına el koymada zaman kaybetmediler. Bu durum, papalığa ve onun malvarlığına karşı birçok Avrupalı devlet adamının tutumunu belirleyen artan bir nefret ve pragmatizmle tamamen uyum içindeydi.

Papalık için, bütün bu büyük idari zayıflıklarının artan entelektüel faaliyetlerin daha yoğun ve cesur bir eleştiriyle bütünleştiği bir çağda gerçekleşmesi büyük şanssızlıktı. Kilisenin sorunları Ortaçağ boyunca

defalarca tartışılmıştı; örneğin, Wycliffe ve Hus Endüljansların satışını eleştirmiş ve kutsal kitapların üstünlüğünü Luther'den çok önce dile getirmişti. Ama o zamanki düşünce çevreleri böyle bir oluşuma karşı düşmanca bir tavır içindeydi ve üniversitelerle siyasal otoritelerin desteği sağlanamamıştı. Onaltıncı yüzyılın başlarından itibaren ise, kiliseye karşı cephe alan reformcular daha geniş bir desteğe sahip oldular, çünkü Rönesans'ın getirdiği yeni anlayış onların yanındaydı. Rotterdam'lı Erasmus ve pek çok Alman hümanistin yapıtları Ortaçağ teolojisinin ve papalık otoritesinin tekrar sorgulanmasına yol açtı. Bu yazarlar arasında Rudolf Agricola (1444–85), Johannes Reuchlin (1455–1522) ve Ulrich von Hutten vardı. Alman hümanizmi ayırt edilebilir, ama aynı zamanda çakışan iki platformda ilerledi. Birincisi dinsel değişime, hatta devrime yol açan süreçti, ikincisi de Almanya'daki İtalyan etkilerine karşı çıkan güçlü milliyetçilerin ortaya çıkışıydı. İlkinde Luther önerdiği reformlar için geniş bir destek sağlarken, diğeri Kuzey Almanya'nın yöneticilerini papalıkla bağlarını koparmaları için ideolojik nedenlerin var olduğuna ikna etti.

Rönesans ile Luthercilik arasındaki bağların çok güçlü olduğunu öne sürmek yanıltıcı olur; hepsinden öte, Luther'in tanrıbilim tezlerinin büyük bölümü Ortaçağ öncesine aitti ve büyük oranda Augustinus'un öğretilerine benziyordu. Gene de, Luther büyük ölçüde hümanizmin öncülüğünden faydalandı. Bunu, içinde Lutherciliğin komuta merkezi sayabileceğimiz Wittenberg Üniversitesi gibi üniversitelerin kurulması takip etti. Luther, yerleşmiş kurumların eleştirisinin entelektüel hayatın bir parçası olduğu bir devirde yaşamış, böylece kendi bakış açısının yayılmasını sağlamak için yeni bir ortam hazırlamaya gerek duymadı. *Ninety–Five Theses*'e tepkiler ani ve onun beklediklerinin ötesinde oldu. Kilise kurumu, içlerinde en önemlisi sayılan Luther ve Eck'in 1519'da Leipzig'deki tartışmaları da olmak üzere pek çok karşı saldırıyla, güçlenen muhalif görüşleri bastırmaya çalıştı. Buna rağmen, katı skolastik ve bağnaz iddiaların hümanist üniversite çevrelerini hiç etkilemediği açıkça ortaya çıktı ve bu diretmeler önemsenmedi.

Sonuç olarak Luther'in yarattığı ilk reform dalgası Yeni Öğrenme sayesinde mümkün oldu. Fikirlerinin Saksonya'dan öteye ulaşabilmesi matbaa makinesinin keşfedilmesiyle gerçekleşti. Mainzli Guttenberg'in çabaları sayesinde Almanya'da ortaya çıkan bu makine İtalya, Paris, Londra, Stockholm ve Madrid'de hızla kabul görerek, 1500'den itibaren Avrupa'nın büyük kısmında yerini sağlamlaştırdı. O ana kadar piyasada dolaşan dokuz milyon basılmış kitap olduğu tahmin ediliyor. Doğal

olarak Luther bu fırsattan yararlananlar arasındaydı, örneğin *Ninety-Five Theses*'in kopyalarını Almanya'nın her yerine ulaştırmayı başardı. Bunu 1520'lerde Papa tarafından yazılan üç kitabın dağıtılması takip etti: *To the Christian Nobility of the German Nation* (Alman Ulusu'nun Hıristiyan Aristokrasisine), *The Babylonish Captivity of the Church* (Kilisenin Babillilerce Zaptı) ve *The Liberty of a Christian Man* (Hıristiyan İnananın Özgürlüğü) isimli kitaplarda Papa, Luther'in aforoz edildiğini ilan ediyordu. Reform Hareketi'nin hız kazanmasıyla matbaa makinesi kilisenin temellerini derinden sarsan makine sıfatını korudu. Zaten böyle büyük bir teknolojik ilerlemenin kalıcı fikir ve kurumlara katkıda bulunmaması şaşırtıcı olurdu.

Kilise kurumunda gerçekleşecek büyük bir devrim için gerekli üçüncü faktör de siyasi destek ve onaydı. Eğer bu faktör olmasaydı, reformcular aforoz edilmekle kalmayıp "dünyevi güçler tarafından cezaları verilmek üzere" yakalanıp yakılmaları gereken dinsiz sapkınlar olarak kalacaklardı. Ama açık bir siyasi meydan okuma söz konusu olunca, papalık genellikle çaresiz kalıyordu. Gene de bu tür bir çatışmaya Avrupa çok yabancı sayılmazdı. Ortaçağ, kilise ve ulusal devletlerin üç ana konu üzerinde savaşmasıyla geçmişti. Birincisi yargı sorunuydu; papalık rahiplerin yargı özerkliğini devletten ayırmış ve bu, İngiltere kralı II. Henry gibi devlet adamlarıyla uzun süren çatışmalara neden olmuştu. İkinci konu siyasiydi: pek çok kral, papanın temsilcilerinin devlet işlerinde nüfuz sahibi olmasından rahatsızdı. Üçüncüsü iktisadi alandaydı: Papa VIII. Boniface (1294–1303) dinsel konular üzerinden gelir elde etmeyi ulusal devletlere yasaklamasına rağmen, pek çok kral bunu önemsemedi ya da papaya açıkça karşı çıktı. Bu tartışmalar ne kadar ciddi boyutta olursa olsun, yöneticileri papalıkla ilişkileri koparmaya ikna edememişti. Yöneticilerin Roma ile bağları kopartıp yeni yeni oluşan teolojik akımları, dinsel veya ulusal alternatifler yaratmakta kullanmaları ancak onaltıncı yüzyılda mümkün olabildi.

En hayati değişikliği gerçekleştiren olay, kilisenin Roma'ya bağlı ayrı bir birim olarak değil, ulusal kurumlar yapısı içinde algılandığı, İngiltere ve İsveç gibi daha merkezi devletlerin ortaya çıkışıydı. Kiliseyi Roma'dan ayırmakta kullanılan yöntemler değişiyordu; Anglikanizm papalık otoritesinin yerine hanedanlık monarşisini getirirken, İsveç Lutherci Kilisesi dinsel öğretilerde değişiklikler getirerek merkezi otoriteyi sağlamlaştırdı. Bir zamanlar Ortaçağ monarşilerini yıldıran ve İmparator IV. Henry'i Carossa karları üzerine diz çöktüren papalık korkusu tarihe karışmıştı.

Hâlâ Katolik olarak kalmakta ısrar eden devletler bile ülkesel siyasalar izleyerek, Fransa'da Gallikanizm'in ortaya çıkışında olduğu gibi, kilise etrafına sıkı kontrol mekanizmaları yerleştirme yoluyla Roma'nın yetki alanlarını kısıtlamaya çalıştılar.

Reform Hareketi'ne ortam hazırlayan faktörlerden biri de o dönemde yükselişe geçen ulusçuluk akımı ya da en azından ulusal bağların kuvvetlenmesiyle ortaya çıkan doğal ulus bilinciydi. Almanya'da hatırı sayılır boyutlara ulaşan İtalya ve Roma düşmanlığı ilk belirtilerini göstermeye başlamıştı. Bu tavır Almanya'nın papalık tarafından sömürüldüğüne dair inanışın sonucuydu. 1457'de Mainz Başpiskoposu'na Martin Mair tarafından yazılan bir mektup bu inanışı ifade eden bir örnek oluşturuyordu: "Bu tür sömürü ve suiistimallerin sonucunda, bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nu elde etmesini sağlayan yetenek ve cesareti ile ün yapan ve dünyanın hâkimi ve efendisi olan yüce ulusumuz, şimdi bir dilenci gibi aşağılayıcı davranışlara maruz kalmaktadır ve tozların içinde kendi makus talihinin acısını çekmeye terk edilmiştir."[4] Görüldüğü gibi Endüljansların satılması, İtalya karşıtı propagandaların güçlenmesine yol açmıştı. Luther'in *Ninety–Five Theses*'i, Almanya'nın parasının Roma'daki Aziz Peter Bazilikası'nın tamir edilmesine harcanmasına hoşnutsuzluk duyan Kuzey Almanyalı insanların düşüncelerini dile getirmişti: "Tüm Hıristiyan aleminin parası bu doymak bilmez bazilika tarafından emildi, sömürüldü. Almanlar bu binanın Hıristiyanlığın ortak hazinesi olarak nitelendirilmesine ancak gülerler. Roma'nın tüm kiliseleri ile saraylarının duvarları ve köprüleri bizim paramızla inşa edileceğe benziyor. Biz Almanlar Aziz Peter kilisesine gidemediğimize göre, kendi zavallı kiliselerimiz sömürüleceğine, bu bazilika hiç inşa edilmese daha iyi olurdu."[5]

Onaltıncı yüzyılın başlarında, bir paradoks şeklinde Alman ulusal gururunun ve kızgınlığının çok güçlü şekilde ifade edildiği bir dönemde, Almanya giderek dağılıyor ve merkezi bir yönetimden yoksun hale geliyordu. Bunun sebebi, büyük birliğin geleneksel biçiminin kilise ve papa tarafından onaylanan Ortaçağ kurumlarına dayalı olmasıydı; öte yandan ulusçuluk otorite ve papa karşıtı bir hal almaya başlayarak, merkezi kontrolden kurtulabilmek için devlet adamlarını karşısına almıştı. Başka bir deyişle, Luthercilik ve yöneticiler arasındaki işbirliği siyaset ve din arasındaki uyuşmazlığın doğal bir birlikteliğiydi. Bunun sonuçları gelecek bölümde işlenecektir.

NOTLAR

1) W. DURANT: *The Story of Civilisation: The Reformation*, Böl. XIV.
2) G. R. ELTON: *Reformation Europe*, Böl. VII.
3) S. JANELLE: W. STANFORD REID (der.): *The Reformation* içinde
4) G. STRAUSS: *Manifestations of Discontent in Germany on the Eve of the Reformation*, Martin Mair'ın mektubundan alıntılar.
5) R. H. BAINTON: *Here I Stand*, Böl. 4.

3
1517–1555 Yılları Arasında Almanya'da Lutherciliğin Yayılmasında Etkili Olan Siyasal Faktörler

Orta Avrupa'nın siyasi durumu, onaltıncı yüzyılın başlarında Lutherciliğin ayakta kalması ve yayılması açısından hayati bir öneme sahip oldu. Luther ve arkadaşlarının dinsel inanç ve coşkularının, üç faktörün yardımı olmadan kalıcı bir etki bırakabilmesi epey şüpheliydi. Birinci faktör, Luther'in 1517 ve 1519 yıllarındaki ilk öfkeli çıkışına karşı Papa'nın ve İmparator I. Maximilianus'un suskun kalışıydı. Bu durum daha çok onların Almanya'nın sorunları ve taht veraseti ile ilgilenmeleri yüzündendi. İkinci etken, bazı dünyevi nedenlerden dolayı 1520 ve 1530'lar da pek çok Alman Prensliğinin ve Bağımsız Şehirlerin Lutherciliği resmi devlet dini olarak kabul etmesiydi. Üçüncü ve de sonuncusu ise, İmparator V. Karl'ın başındaki büyük iç ve dış sorunlar nedeniyle, Ortodoksluğun koruyuculuğu görevini ihmal etmesi ve bu inancı savunan diğer güçlerin de Lutherciliğe savaşmada başarısız olmasıydı.

Luther *Ninety-Five Theses*'ini Wittenberg kilisesinin kapısına Aralık 1517'de astı. Takip eden iki yıl boyunca daha fazla hareketlenme olmadı ve ne Papa ne de İmparator yeni yeni oluşan bu fikir ayrılığının kökünü

kazımak için bir girişimde bulunmadı. Hatta Luther 1520 yılına kadar aforoz edilmedi ve 1521 yılına kadar da kanun kaçağı sayılmadı.

Sonunda Papa X. Leo, Luther'i 1518 Temmuzu'nda Roma'ya çağırarak dinsel sapkınlık ile baş etmeye ilişkin olağan prosedürü işleme koydu. Ama başlangıçtan itibaren ani karışıklıklar Luther'i kurtardı. Gelecek bölümde anlatılacak bazı sebepler nedeniyle Luther, papalığın reformcuların iadesi isteğine açıkça karşı koyan ve Roma'yı hedef alan hareketlere girişen Saksonya Elektörü* Frederick tarafından korunuyordu. Leo, Frederick'in düşmanlığını yatıştırmak ve Almanya'nın siyasal otoritelerinde gitgide büyümeye başlayan gizli kini savuşturmak için temkinli davranmayı tercih etti, çünkü sapkın Luther'i çarmıha germekten daha büyük planları vardı. Doğu Akdeniz'i Hıristiyanlık sınırlar içine dahil etmek amacıyla Türklere karşı bir Haçlı Seferini finanse etmek üzere, kilise ve halktan alınacak ek bir vergi için Alman prensleri ikna etmeyi düşünüyordu. Bu büyük plan karşısında, muhalefet eden bir düşünürü susturmak göreceli olarak önemsiz ve ikincil gözüküyordu ve Luther'in hareketinin en az İslam dünyası kadar büyük bir tehdit oluşturduğundan şüphelenmek için hiçbir sebep yoktu.

Bu arada İmparator I. Maximilianus da kendi sorunlarıyla meşguldü; tüm dikkatini imparatorluk tahtı için torunu Karl'ın başarısını garantilemeye vermişti. Dinsel muhalefetin hiçbir türüne sempati duymasa bile Luther'in Roma'ya gönderilip cezalandırılması için elektörlere baskı uygulamak gibi bir niyeti yoktu. Çünkü Frederick, Karl'ın adaylığı için gerekli hayati desteği geri çekerek karşılık verebilirdi. Aslında Maximilianus Luther'e karşı düzenlenebilecek herhangi bir hareketi önlemek için elinden geleni yaptı, Papa'ya hoşgörülü ve temkinli olması yolunda tavsiyede bile bulundu. Sonuç olarak Leo çağrısını geri aldı ve onun yerine Luther'in Augsburg'da Kardinal Cajetan'a görünmesi için izin vermeye razı oldu. Luther bunu da reddedince, Miltitz adında özel bir temsilci Saksonya Elektörü'nü himayesi altında bulunan kişinin görüşlerini yumuşatması için biraz baskıda bulunması konusunda ikna etmek üzere Almanya'ya yollandı. Papa, Frederick ile birlikte bir görüşme yapmaktan memnun kalacağını belirten bir mesaj yollayacak kadar ince davranmıştı. Böylece özellikle 1519'da işleri istediği gibi giden Luther'in korkması için hiçbir sebep yoktu.

Maximilianus'un 1519'un Ocak ayında ölümü imparator seçimi için yoğun bir kampanyaya yol açtı. Bu rekabette favori adaylar Karl (İspanya

* Elektör: Kutsal Roma–Germen İmparatorluğu'nda, imparator seçimine katılma hakkına sahip prens (ed. notu).

Kralı, Avusturya Arşidükü ve Burgonya Dükü), Fransa'nın I. François'sı ve İngiltere'nin VIII. Henry'si idi. Söz konusu adaylara papalığın desteği bu seçimde hayati önem taşıyordu ve bu da Luther'e niçin hoşgörüyle yaklaşıldığını açıklar. X. Leo, Karl'ın miras aldığı unvanlarla birleşecek olan imparatorluk sıfatının Ortaçağda yaygın olan Papalar ve İmparatorlar arasındaki çatışmaları tekrar başlatabileceğini düşünüyordu, çünkü ona göre bu unvanlar Karl'ın baş edilmez bir siyasi güce sahip olmasını sağlayacaktı. İşte bu yüzden Papa, Karl'ın İmparator seçilmesini istemiyordu. Bu nedenle ilk başta François'yı desteklemeyi düşündü ama aniden kararını siyasal açıdan güçsüz durumda bulunan ve gelecekte papalığın daha kolayca etkileyebileceği bir aday lehinde değiştirdi. Saksonya Elektörü Frederick diğer Elektörlerin desteğini temin edebilecek konumda olduğu için, Papa'nın isteklerine uygun bir adaydı. Bu sayede Karl'ın imparatorluk yolu kapatılmış sayılırdı. Doğal olarak Leo, Frederick ile ilgili planları yüzünden, onun himayesi altında olan Luther'e karşı girişilecek bir hareketi erteledi. Sonuç olarak, Luther 1519 yılı boyunca hiçbir cezaya çarptırılmaksızın fikirlerini Saksonya'da yayma fırsatını buldu. 27 Haziran ve 8 Temmuz 1519 tarihleri arasında Leipzig'de Eck ile tartışmaları hiç de yabana atılmayacak bir tanıtım sağladı. Daha sonraları papalığın diplomasisi çöktü. Frederick aday olmayı reddetti ve Karl 28 Haziran 1519'da imparator olarak seçildi. Bu, Leo açısından tam bir yıkım oldu ve Frederick'e sabretmesi için ortada bir sebep kalmadığından "Wittenberg'deki profesörün" bir süreliğine ertelenen davası tekrar açıldı. Ne yazık ki, Leo'nun şanssızlığı bu boşluk süresince Luther'in ününü yaymış olmasıydı. O kadar ki, pek çok siyasal otoritenin güçlerini Luthercilik için seferber etmesini ve Papa'nın karşı saldırılarını ve baskılarını göze almalarını sağlamıştı.

Saksonya Kralı Frederick Alman hümanizminin önde gelen savunucularındandı ve Wittenberg Üniversitesi'nin 1502'de kurulmasını sağlamıştı. Saksonya'nın dinsel ve akademik hayatına hiçbir dış etkinin karışmasına izin vermeye de niyeti yoktu ve Luther'in tüm fikirlerini kabullenmese bile onun bu düşünceleri ifade etme hakkını korumakta kararlıydı. 1517 ve 1519 arasında Frederick'in işi Papa ve İmparator'un da dahil olduğu bir açmaza ön ayak oldu. X. Leo 1520'de daha sert bir siyasa uygulamaya başladığı halde, Frederick Luther aforoz edildikten sonra bile onu savunmaya devam etti. Daha önemli bir gelişme ise Frederick'in 1520'deki Worms Kurultayı'ndan sonra Luther'i gizlice Wartburg Kalesine kaçırıp, onu bir kanın kaçağı olarak avlanmaktan kurtararak,

bu olaya müdahalesindeki kesin kararlılığını göstermesi oldu. Onun bu müdahalesi aynı zamanda Luther'in gelecek yıllarını rahatça yazmaya konsantre olarak geçirmesini sağladı. Worms Kurultayı'ndan sonraki on yılda Luthercilik, Saksonya'nın dışında da büyük destek kazandı. Hesse Kralı Philipp ve Brunswick, Württembergt, Mecklenburg, Brandenburg ve Pomeranya ve Strazburg gibi önemli şehirlerin ve Ulm, Auxburg, Nuremberg, Hamburg, Bremen ve Lübeck gibi İmparatorluk şehirlerinin yöneticileri Lutherciliği resmi devlet dini olarak kabul ettiler. Bu otoritelerin bir çoğu bu yeni dini kafalarında tartmamışlardı. Onlar kendilerini 1525 ve 1551 yılları arasındaki Torgau ve 1532'deki Schmalkalden Birliği gibi bir ittifaka katılmaya hazırlamışlardı. Bütün bunlar V. Karl'ın Lutherciliği kabul etmesi yönünde bir diplomatik baskı oluştursa da, prensler Schmalkalden Savaşı'nda olduğu gibi muhalefeti bastırmak için oluşturulacak aktif bir askeri direniş için de hazırdılar.

Luthercilik gibi gerçekçi bir dine katılmanın yanı sıra, prensler siyasi hesapların da peşindeydiler. Onlar bu yeni dini bir tür kopuşun bahanesi ve imparatorluk otoritesine meydan okuma mekanizması olarak görüyorlardı; İmparatora muhalefet etmelerinin tek sebebi, onun Katolik olarak kaldığı sürece prenslerin hükümranlığın hiçbir yasal hakkına sahip olamayacaklarını düşünüp telaşlanmalarıydı. Aynı dönem içinde Luther prensliklerin siyasi otoritelerinin tamamen arkasında olduğunu ve dinsel bir reform talebinin yöneticileri devirmeyi amaçlayan toplumsal ve siyasal bir olaya indirgenemeyeceğini belirtmişti. Köylüler Savaşı boyunca Luther isyanın şikayetlerin dile getirilme aracı olarak kullanılmasına karşı çıktı ve *Friendly Admonition to Peace Concerning the Twelve Articles of the Swabian Peasants* (Swab Köylülerinin On İki Bildirisine Cevaben Dostça Bir Barış Çağrısı) isimli eserinde, "Ne kadar haklı olursanız olun, savaşmak ya da kanuna başvurmak bir Hıristiyan'a yakışmaz, onun yerine zorluklara dayanmak ve kötülüklere sabretmek gerekir"[1] diyerek asi köylüleri eleştirdi. Bu, otoriteler tarafından çok çekici bulunmuş bir düşünceydi. Üstelik pek çok olayda yöneticilerin Protestanlığa dönüşlerini kilise kurumunun dünyevileşmesi takip etmişti ve Melanchton şöyle yakınıyordu: "Prenslerin tüm niyeti İncil'in arkasına sığınarak kiliseyi yağmalamaktır."[2] Kiliseye karşı, sahip olduğu zenginlik yüzünden düzenlenen saldırılarda kesinlikle bir faydacılık faktörü mevcuttu ve yağmalanan kilise mallarının büyük kısmı devlet kasasına gidiyordu. Hesse Kralı Philipp el konulan malların ve kazanılan gelirlerin %59'unu hayır derneklerine ve eğitime ayırmış, geri kalanını kendine saklamıştı.[3]

Luther'in kendi çıkışlarıyla gelişen siyasal olaylara karşı tepkisi ne oldu? İlk başta siyasi otoriteler konusunda kendini çok dikkatlice ifade etti: dindar Hıristiyanlardan oluşan bir dünya da "hiçbir prense, lorda, kılıca ve kanuna gerek yoktur" diyordu. Ne yazık ki, "bu asla gerçekleşmeyecek bir idealdir, çünkü dünya ve halk kitleleri her zaman Hıristiyan aleminin dışında da var olacaktır"[4] diye ekliyordu. Luther'in bakış açısından Hıristiyanlar, tamamen yöneticilerine boyun eğmesi ve isyana kalkışmaması gereken kişilerdi ve kendisi 1520'ler boyunca bir vicdan hesaplaşması yaşadı. İmparatorluk otoritesine karşı geniş çaplı bir isyanın odak noktası olmayı dilememişti; bu yüzden 1522'deki Şövalyeler Savaşı'nın bir parçası olmaktan uzak durdu. 1521 Kurultayı'nda sahip olduğunu fark ettiği güçlerini kullanmamaya çalıştı: "Almanya'ya böyle bir kanlı vahşeti getirmeyi hak etmiş miydim? Evet, Worms Kurultayı'nda İmparator'un bile güvende olamayacağı bir oyun başlatabilirdim"[4] diyordu. Buna ek olarak, imparatorluk otoritesini sorgulamaya başlayan prensleri de hiçbir zaman onaylamamıştı. Ona göre pek çoğu, kendisinin "Yönetici olmak isteyen, vaftiz babası olarak kendisine şeytanı seçmeli,"[4] sözünü açıkça doğrulayan ve egolarını tatmin etmeye çalışan vicdansız insanlardı. Gene de 1520'lerden itibaren Luther prenslerin desteğine karşılık verdi ve İmparator'a karşı bir savaşın kaçınılmaz olduğunu anladı: "Sonuç olarak, şu iki şeyden biri mutlaka gerçekleşecektir: ya savaş ya isyan, belki de her ikisi birden,"[5] diye düşünüyordu. Uzun süredir sahip olduğu endişelerini yitirmişti ve prenslerin kopuş planlarına destek verme kararı aldı.

Yaklaşımındaki bu büyük değişimi üç ana nedene bağlamak mümkündür. Birincisi, Luthercilik hiçbir zaman örgütlenmek için gerekli kapasiteye sahip olmadı ve bir teftiş ya da Büyük Ziyaret formunda işleyen bir yapı ve kontrol mekanizması meydana getirebilecek devlet adamlarına bağımlı hale geldi. Bu yüzden, prenslerin taleplerinin yanında olduğu için giderek İmparatorluk içindeki iktidar kavgalarına dahil oldu. İkincisi, Luther insan kitlelerinin desteğini sağlayamaz hale geldi ve üzerindeki aristokrat yönetimle bağlarını kesti, çünkü 1525'te yetkililere yaptığı şu tavsiyesi ile köylülerin büyük bir bölümünün bu oluşumdan soğumasına neden oldu: "Sonuç olarak, açık ya da gizli kim olursa olsun vurun, boğun ve bıçaklayın ve isyankar insandan daha yaralayıcı, daha zehirleyici ve daha şeytansı bir şey olmadığını unutmayın!"[6] Gerçekten de köylülerin büyük bölümü tekrar Katolik oldu veya Anabaptizm* gibi

* Vaftiz töreninin yalnızca iman sahibi yetişkinlere uygulanması gerektiğini savunan, onaltıncı yüzyılda ortaya çıkmış mezhep.

uç inanışları benimsedi. Sonunda Luther kendi hayatını güvence altına almak için prenslere bağlı kalmaya devam etti. V. Karl, Luther'in 1530 Augsburg İtirafları'nı reddettiğinde Luther gelecekteki bir uzlaşma ümidinin çok zayıf olduğunu fark etti, öyle ki kendi hayatını tehlikeye atmadan isyana karşı tavrını ifade edemezdi artık.

Worms Kurultayı'nda V. Karl Luther'e yönelik tutumunu açıkladı: "Ben yüce Alman ulusunun Katolik imparatorlarının, İspanya'nın Katolik krallarının, Avusturya arşidüklerinin ve Burgonya düklerinin soyundan geliyorum. Onlar Roma kilisesine ölümüne minnettardılar ve tanrının onurunu ve Katolik inancını korudular. Ben de onların yolundan ilerlemeye kararlıyım. Binlerce yıllık Hıristiyan dünyasını karşısına alan biri mutlaka hatalıdır. Sonuç olarak ben de topraklarıma, dostlarıma, bedenime, kanıma, hayatıma ve ruhuma sahip çıkma konusunda azimliyim."[2] Papalığın temkinli tavrını değiştirdiğini gösteren aforoz kararını (1520) Luther'i bir kanun kaçağı ilan eden Worms Fermanı izledi. Protestanlığın sonu belirsiz görünüyordu, çünkü V. Karl atalarından daha çok desteğe ve güce sahipti. Gene de dominyonlarının yapısı ve onlarla ilgili problemler zamanının çoğunu doldurdu ve bu yüzden de tüm gücüyle saldırması mümkün olmadı.

Charlemagne'dan beri Avrupa'daki tüm Hıristiyan imparatorlarından daha büyük bir imparatorluğa hükmetmesinden dolayı, Karl da yönetim ve iktisadi gidişat ile ilgili sorunlara boğulmuştu; hiçbir para kaynağı, merkezi yöneticisi ve sabit bir bütçesi ya da hazinesi yoktu. Her bir dominyonu için ayrı düzenlemeler gerçekleştirmesi ve bir ihtiyaç anında onları ziyaret ederek zamanını harcaması gerekiyordu. İç muhalefet sürekli bir tehdit ve sorun kaynağıydı: örneğin Kastilya, 1520'de, Ghent 1530'ların sonunda isyan etti ve bu dönemde Alman prensliklerinin ve şehirlerinin çoğu sistematik bir şekilde imparatorluk otoritesini zor durumda bıraktı. Hatta, Karl kardeşi Ferdinand ve oğlu Felipe arasındaki kendi ailesinin iç tartışmalarıyla ile de uğraşmak zorunda kaldı.

Dış sorunları ise daha da ciddiydi. Habsburg dominyonları batıdan Fransa ve doğudan Osmanlı İmparatorluğu tarafından tehdit ediliyordu. Karl'ı çevrelemiş olan bu güçler yüzyılın en önemli ittifakını gerçekleştirdiler. V. Karl böylesine meşgulken, Protestanlık yerini tekrar sağlamlaştırmış ve daha önceki başarısızlıklarının ardından tekrar güçlenmeye başlamıştı. Üç örnekle bunu açıklamak uygun olur. 1520'ler boyunca Habsburg sürekli savaşın ortasındaydı: Karl'ın Fransa ile (1521–9) ve Ferdinand'ın Osmanlı İmparatorluğu ile savaşı. Sonuç olarak Karl, her

bir prensin Protestanlığa karşı kendi siyasetini geliştirmesi kararının alındığı hayati öneme sahip Speyer Kurultayı'na katılamadı. Bu da, pek çok kralın risk alıp Protestanlığı resmi din olarak kabul etmeleri için gerekli cesareti toplamasına yol açtı. Derken, 1530'larda Karl Batı Akdeniz'de bir Fransız–Türk ittifakının saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Böylece zaten kısıtlı olan Habsburg kaynakları daha da zorlandı. 1547'deki Mühlberg Savaşı'nı takiben, 1552'de Fransızlar İmparatorluğa saldırıncaya kadar Protestanlığı ortadan kaldırmayı amaçladı.

En sonunda papa ile imparatorun ilişkileri bile bozulmaya yüz tuttu. Papanın 1519'daki imparatorluk seçim döneminde çok belirgin olan Karl'ın gücüne karşı duyduğu korku zaman zaman ortaya çıktı ve Luther'e karşı birleşmiş bir Katolik saldırısına engel oldu. Papa VII. Clement 1524'te Fransa ile bir antlaşma imzalayarak, 1526'da V. Karl'a karşı oluşturulan Cognac Birliğine katıldı. Ancak, imparatorluk orduları Roma'yı ele geçirip papayı alaşağı etti. Papa IV. Paul bir Napolili olarak Güney İtalya'nın bir Habsburg dominyonu olmasına karşı çıktı ve Karl aleyhine 1556'da Fransa ile ittifak kurdu. Karşı Reform Hareketi'nin Papa ile İmparator arasında bir uzlaşma yaratması beklenebilirdi, ancak ne yazık ki V. Karl ile IV. Paul arasında Kilise Konsili'nin genel amacı hakkında anlaşmazlıklar vardı. Katolik kilisesi Protestanlığa karşı daha aktif önlemler alacak kadar kendini toparladığı zaman ise, V. Karl tahtını çoktan terk etmiş ve Augsburg Dinsel Barışı ile Lutherciliğe İmparatorluk içinde yasal statüye verilmişti zaten.

NOTLAR

1) LUTHER: *Friendly Admonition to Peace Concerning the Twelve Articles of the Swabian Peasants*, H. H. HILLERBRAND (der.): *The Protestant Reformation: Selected Documents* içinde.

2) W. DURANT: *The Story of Civilisation: The Reformation*, Böl. XX.

3) E. S. RICE: *The Foundations of Early Modern Europe*, Böl. 6.

4) G. RUPP: 'Luther and Government', H. G. KOENIGSBERGER (der.): *Luther: A Profile* içinde.

5) H. HOLBORN: *A History of Modern Germany*, Cilt 1, *The Reformation*, Böl. 9.

6) A. J. GRANT: *A History of Europe 1494–1610*, Böl. IV.

4
Calvinciliğin Yayılışı ve Önemi

Luthercilik en çok Kuzey Almanya ve İskandinavya'da tutunmuştu, çünkü kimi iktisadi ve siyasi nedenler yüzünden bu bölgelerin yöneticileri bu akıma hoşgörü ile yaklaşmayı uygun bulmuşlardı. Calvincilik ise tam tersine daha uzun ama ince bir hat üzerinde Avrupa boyunca ve kısmen Lutherci anlayışın egemen olduğu Baltık kıyılarının ve tamamen Katolik İtalya'nın ve İber Yarımadası'nın dışında yayılma alanı buldu. Calvincilik yönetim desteği bulabildiği devletlerde yerleşebilir veya mevcut siyasi ve dini kurumlara ateşli bir muhalefet olarak ortaya çıkabilirdi.

Cenevre'deki merkezinden başlayarak Kuzey Hollanda ve Palatinate, Nassau, Hesse ve Anhalt gibi Alman şehir devletleri tarafından resmi din olarak kabul edildi. Calvin'in fikirlerinin bir uyarlaması olan Heidelberg Kateşizmi öğretisel tutuculuğun ana kaynağıydı ve Ren Bölgesi, Katolik Kilisesine İspanya ve İmparatora karşı devamlı ve radikal bir şekilde düşmanlık güden bir bölge haline geldi. (Örneğin, Kuzey Hollandalılar, İspanya Kralı II. Felipe'ye isyan ettiler ve Palatinate de Habsburgları ve İmparatorluğu hedef alan Bohemya isyanını destekledi.) Oysa

Calvinciliğin Fransa ve İskoçya'daki durumu tamamen farklıydı; iki ülke de Languet, Knox, ve Buchanan'ın kışkırtmaları ile Fransa'da Huguenotlar ve İskoçya'da Presbiteryenler tarafından ateşli saldırılara maruz kalan Katolik monarşilere sahipti. İki ülke de siyasal şiddeti yaşadılar ve bu, Fransa'da iç savaşa yol açtı. Bütün bunların toplamına bakarsak İskoçya'da durum biraz daha Calvincilik'ten yana idi; bu akım baskın din olarak yavaş yavaş Katoliklerin egemenliği altındaki yönetimi ele geçiriyordu. Oysa Fransa'da azınlık statüsünden başka bir şeye sahip değildi. İngiltere'de ise Calvincilik sayısal olarak daha az desteğe sahip olmasına rağmen parlamento üzerinde güçlü bir siyasi nüfuzu elinde tutuyordu ve onyedinci yüzyılın ilk yarısında Stuart'ın despotizmine karşı başarılı saldırılarda bulundu. Gene de Katolik kilisesi kadar şüphelerin hedefi olan Anglikan kilisesini ıslah etmek mümkün olmadı. Sonunda Avrupa'da Calvinciliğin Alman ve Katolik karşıtı hareketlerle birleştiği üç ayrı bölge oluştu: Polonya, Bohemya ve Macaristan. Polonya büyük ölçüde Katolik olarak kaldı, ama asil sınıfının bir kısmı, Luthercilik Brandenburg'un genişleyen sınırlarıyla ilgili olduğu için, onun yerine daha kabul edilebilir bir muhalif inanç sayılan Calvinciliği seçerek dinsel kargaşalara karşı tepkilerini belli ettiler. Bohemya ve Macaristan ise Avrupa'nın diğer bölgelerine kıyasla daha kozmopolit bir din yapısını bünyelerinde barındırıyorlardı. Bohemya'da Calvincilik, Katoliklik ve Lutherciliğe rakip oldu. Bunların yanında Bohemya'ya özgü mezhepler de varlıklarını korudu. Macaristan'da ise Katoliklik, Luthercilik ve İslamiyet vardı. Her bir durumda, gene de Calvincilik Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Alman yanlısı siyasalarına karşı yükselen hoşnutsuzluğun ortaya konulması için bir katalizör işlevini yerine getirdi.

Calvinciliğin ayakta kalmasında ve yayılmasında etkili olan başlıca faktör onun sağlam yapısıydı. Luthercilik siyasi korumacılığın verimli toprağında yeşerirken, Calvincilik genellikle eziyet ve kıyımın taşlı zemininde gelişti. Calvinciliğin iki temel direği onun güçlü örgütü ve etkili bir şekilde tanımlanmış kader anlayışıydı. Onun kilise yönetim sistemi dünyevi otoriteler ile birlikte ya da tek başına bir bütünlük olarak etkin bir şekilde işleyebilen bir yapıya sahipti. Tek başına bir bütünlük olmasının en güzel örneği Fransa'daki sistemiydi. Calvinciler bu ülkede yerel meclisler mekanizması ile örgütlenmişlerdi. Taşra ve Ulusal kilise meclisleri ile Katolik Kilisesi'ne ve Fransa monarşisine açıkça meydan okuyorlardı; bu sistem devlet adamlarının kontrolü altında olan Lutherci yapılanmalardan çok farklıydı. Calvinci düsturlar kilise yapısını güçlendirdi ve çeşitli zorlamalara karşı bir direnme gücü yarattı. Kader

anlayışı Calvin tarafından geliştirilmemişti ve kökeninin Aziz Augustinus'a ve daha da eskilere dayandırılabilmesi mümkündü. Yine de Katolik kilisesi bu anlayışa büyük bir şüpheyle yaklaştı ve gereken önemin verilmesi Calvin'in çabaları ile gerçekleşti. Calvin'in kader anlayışı, kısaca şu varsayımı temel alıyordu: "Herkes eşit şartlarda yaratılmamıştır. Onun yerine bazıları için sonsuz yaşam öngörülürken, bazıları için sonsuz lanetlenme söz konusudur." Bu işlem "insanın meziyetleri göz önünde bulundurulmaksızın" gerçekleşiyordu ve kurtuluş tanrının bir Lütfu olarak ihsan ediliyordu ve "Yüce Yaratıcı kimi dilerse ona bahşeder"[1] idi bunu. Calvincilerin inancına göre Seçilmişlerin iman ve iç disiplini kaynaştırıp, etraflarındaki dünya ile bir bütün olmaları gerekiyordu. Sonuç olarak gerekli bilgi ve yeteneğe sahip Calvinciler bulundukları siyasi ya da ticari alanlarda yenilmez rakipler oluyorlardı.

Bu kapsamlı siyasal ve iktisadi etkilenmenin doğası ve boyutları büyük ölçüde ele alınmıştır ve burada küçük çaplı bir incelemeyi hak etmektedir. Calvin'in görüşlerinde siyasal özgürlük, parlamentarizm ve bireysellik kavramları üzerinde özellikle durulmuş değildi, ayrıca Cenevre hiçbir anlamda liberal bir toplum örneği değildi. Başlangıçta bu Calvinci yönetim liberal olmaktan ziyade otoriter bir tutum içindeydi; en az Avrupa'daki herhangi bir devlette olduğu kadar öğretisel tutuculuk ve ahlakçılık empoze edilmekteydi. Ne var ki, açıklanması güç bir olaylar zinciri sonucunda Calvincilik radikalliğin bölgeden bölgeye değişen bir yapı ve etkiye bürünmesine ve Calvin'in orijinal fikirlerinin etraflıca yeniden yorumlanmasını içermesine rağmen, zamanla siyasal alanda ilerici ve hatta bazen devrimci bir nitelik kazandı. Bu duruma en iyi örnek onyedinci yüzyıl İngiltere ve Fransa'sıdır.

İngiltere'de Calvincilik bir azınlık hareketi olan Püritanizm'in gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Eleştirilerinin ana hedefi olan Anglikan Kilisesi'nin bir tür ikili yapısı vardı. VI. Edward döneminde, yenilikçi Protestan görüşler ve kesinlikle Protestanlığa karşı düşmanca bir tavır sergileyen Neo–Katolik anlayışın karışımı olan tuhaf bir tutum izledi; ve bu karmaşa I. Karl (Charlemagne) yönetimi sırasında en belirgin dönemini yaşadı. Bununla beraber değişmeyen olgu kavramsal yeniliklerin meydana getirilmesi ve kilise idaresinin yönetmeliğinin monarşinin itirazlarına rağmen yeniden düzenlenmesiydi ve bu, Calvinciliğin yerleşmesinin sağlayan gelişmeleri de etkiledi. Anglikanizm, Eşitlik ve Üstünlük Yasası (1559) gibi tüzüklerle doğrudan İngiliz anayasasına bağlı olduğu için herhangi bir dinsel devrim sadece siyasal yollardan gerçekleş-

tirilebilirdi. Elizabeth dönemi boyunca (1558–1603) Püritenler içte ve dışta Protestan bir coşku taşımadıkları için kraliyete ve Anglikan kilisesine saldırdılar ve onların etkilenebilecekleri en hassas yer olan Parlamento'da bir hareket başlattılar. Bu muhalif hareket I. James döneminde (1603–1625) yoğunlaştı ve teorik alanda monarşi yönetimine yönelik saldırılarla hız kazandı. Bu fikir uyuşmazlığı, I. Karl'ın Parlamento'nun statüsünü yenden belirlemesi ve kraliyetin devletten ve kiliseden üstün haklara sahip olduğunu iddia etmesiyle doruk noktasına ulaştı. Kurumsal ve iktisadi nedenler yüzünden olay iç savaşa dönüşünceye kadar kraliyet yönetimine karşı koyan Parlamento, sayısal çoğunluk değilse bile iyi belirlenmiş bir amaca, güçlü bir liderliğe ve sağlam bir disipline sahip olan Püritenlere kalıyordu. Cromwell'in Bağımsız Devlet ve Hamilik'i, Yıldız Odası ve Yüksek Komisyon Mahkemesi gibi despotizmin bazı kurumlarını feshetmiş, toplumsal anlamda birçok Püriten yasayı yürürlüğe koymuştu. Ama Püritenlerin politik hükümranlıkları kısa sürdü. II. Karl'ın tahta çıkışıyla her türlü kısıtlama ve muhalif düşünce tekrar gündeme geldi. Ama Püritenler bir kere daha parlamentoda belirip, kraliyet ailesinin imtiyazlarına şiddetle karşı çıkan Liberal Parti'nin oluşmasına yardımcı oldu. Onyedinci yüzyılın sonlarından itibaren Liberaller büyük bir dünyevi platformu ele geçirmişlerdi ve John Locke'un yazılarını kaynak olarak kullanıyorlardı. 1689'daki Devrim Antlaşma ile Calvin'in fikirleri ilk bakışta çok alakasız durabilir, ama Calvin'in kendisi olmasa da Calvincilik İngiliz versiyonu ile parlamenter yönetim kavramına büyük katkıda bulundu.

Fransa'da ise Calvinciliğin yayılışı daha geniş çapta oldu ve hızlı bir şekilde iç savaşa yol açtı. Dinler Savaşı süresince Huguenotlar belirli siyasal amaçlara ve güçlü desteklere sahipti. Bu amaçlardan bazıları çıkarcı bir anlayıştaydı: örneğin, Fransa'nın güneyini ve batısını yönetimleri altında bulunduran Bourbon Prensleri, Katolik Ducs de Guise'a karşı düşmanlıkları nedeniyle Huguenotları desteklediler. Diğer nedenler ise ideolojikti ve onaltıncı yüzyılın Püriten fikirlerinden daha devrimci vurgulamalara sahipti. Languet *Defense of Liberty Against Tyrants* (1579) (Tiranlara Karşı Özgürlüğün Savunulması)'nda krallık otoritesinin ancak bariz kısıtlamaları dikkate aldığı sürece kabul edilebilir olduğunu ve uç örneklerde despotları öldürmenin haklı çıkarılabileceğini savunarak, Huguenot isyanını meşru kılmaya çalıştı. Fransa'nın, despotizmin varlığını sorgulayan büyük çapta tartışmaları ve iç savaşı İngiltere'den önce tecrübe etmiş olduğundan radikal hareketlenmeler için daha rahat bir ortama sahip olduğu düşünülebilir, ama öyle olmadı. İngiltere'de Püriten-

ler giderek sertleşirken, Huguenotlar Katoliklerle uzlaşmayı tercih ettiler. Bunun başlıca sebebi, Navarre Kralı Henry'nin 1539'da din değiştirip tekrar Katolik oluşuydu ve bu, dinsel bir inancın gereğinden çok siyasi bir karardı. O da V. Henry gibi dinsel karmaşaya son verilmesine yönelik bilinçli bir siyasa izleyerek, 1598'te Nantes Fermanı'nı yayınladı. Onyedinci yüzyılın sonlarına kadar Huguenotlar sürekli isyanlara rağmen sessizliklerini korudu. 1685'te XIV. Louis Nantes Fermanını feshedip yeni bir zulüm ve baskı dönemi başlatmasıyla ideolojik olarak yönetimi hedef alan ikinci direniş dönemine girildi. O andan itibaren Huguenotlar politik açıdan çaresiz kaldılar. Onyedinci yüzyılın ilk yarısındaki Püritenlerin aksine, onlar mutlakıyetçi yönetiminin keyfi siyasalarına karşı koyacak bir kurumlar sistemine sahip değillerdi; Paris Parlamentosu, İngiliz Parlamentosu ile hiçbir şekilde karşılaştırılamazdı ve 1614–1789 yılları arasında *Etats Généraux* (Genel Meclis) hiç toplanmadı. Fransız monarşisi böylece, hiçbir dini ya da dünyevi gücün karşı koyamayacağı kadar yüksek bir statü ve kudrete sahip oldu. Tüm yazarlar Huguenotların onayladığı kişilerden oluşuyordu, ama bu bile despotluğa karşı yeni bir saldırının düzenlenmesi için kullanıldı. En ünlü muhalif yazarlardan Jurie'nin *Soupirs de la France esclave qui aspire après la liberté** (1689) adlı yapıtı Fransız mutlakıyeti ile İngiltere'deki sınırlandırılmış monarşi yönetimi arasındaki karşıtlığı vurguluyordu. Bu ve diğer hoşnutsuzluk dolu ifadeler doğal olarak rejim üzerinde çok küçük bir etkiye sahip oldu, ama yapılan tartışmaların topluma ulaşmasını ve Fransız burjuvazisinin Montesquieu gibi onsekizinci yüzyılın dünyevi siyasal kuramların savunucularına karşı daha duyarlı olmasını sağladı. Fransız monarşisini yıkan ve yeni bir tür radikal hareketlenmeye yol açan kriz, büyük ölçüde reform talepleri ve muhalif direnişe bağlı olarak harekete geçse de, Fransız Devrimi'nin kökenini Calvinciliğe ya da Calvin'e bağlamak ancak takdire şayan bir hayal gücü ile mümkün olabilir.

Daha büyük bir anlaşmazlık konusu ise Calvincilik ile Avrupa'nın iktisadi gelişimi arasındaki ilişkidir; Calvinciliğin o zaman yeni yeni gelişmekte olan kapitalizm ile bir ilişkisi olup olmadığı konusu, tarihçileri birbiriyle çatışan iki kampa ayırmıştır. Bu noktada küçük bir özet verip her iki yaklaşımı da incelemek yerinde olur.

M. Weber *Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu) ve E. Troeltsch de *The Social Teaching of the Christian*

* Özgürlüğe Susamış Tutsak Fransa'nın Istırapları.

Churches (Hıristiyan Kiliselerinin Toplumsal Öğretisi) adlı eserlerinde Calvincilik ve Avrupa'nın iktisadi gelişimi arasında kesinlikle bir ilişki olduğunu savundular. Keşiş Protestanlığı iç disipline ve ağır çalışmaya önem verişiyle "modern kapitalizm ruhunun" doğmasına neden oldu. Servet sahibi olmak, artık Ortaçağda olduğu gibi utanç verici bir durum olarak görülmüyordu, onun yerine Calvinciler para kazanmayı iş ahlakını ve kutsal güveni yerine getirme yolu olarak kabul ediyor ve aynı zamanda elde edilen gelirle fakirlerin yardımına koşmayı ve diğer toplumsal gereklilikleri yerine getirmeyi, kendi vicdanını rahatlatmak için değil Tanrı adına bir kardeşlik ve dindarlık ifadesi olarak ele alıyorlardı. Kapitalizmin yayılması Calvinciliği kabul etmiş ya da azınlık dini olarak varlığını sürdürmesine izin vermiş yerlerde daha hızlıydı ve özellikle burjuva sınıfını etkiliyordu. R. H. Tawney *Religion and the Rise of Capitalism* (Din ve Kapitalizmin Yükselişi) adlı eserinde bir "kapitalizm ruhu" olup olmadığı ve Calvin'in fikirlerini kapitalizme benzer bir öğretiyi yayıp yaymadığı konusunda kesin bir karara varmamasına rağmen, gene de onyedinci yüzyıldaki Püritenizmin kapitalizmin yayılışını hızlandırdığını savunmuş ve Baxter gibi yazarları da kapitalist faaliyetler için destek sağlamaları ve kurallar koymaları için teşvik ettiğini öne sürmüştür.

Aradaki bu bağ pek çok değişik bağlamlarda tartışıldı. W. Sombart *Quintessence of Capitalism* (Kapitalizmin Özü) adlı eserinde Calvinciliğin kapitalizme ön ayak olmak bir yana, ona zıt bir yapıya sahip olduğunu ve Calvinci kiliselerin kapitalist faaliyetlere hiç de iyi gözle bakmadığını belirtti; Katoliklik ise kapitalizme daha açıktı ve "Papalık, mali siyasaları gereğince kapitalizmin yayılışını hızlandırmak için elinden geleni yapmıştı"[2] diye ekliyordu. Bir kısım tarihçiler ise kapitalizmin yükselişinin her iki dinle de hiçbir alakasının olmadığını ve Ortaçağda Bizans ve İtalya'da çoktan var olduğunu öne sürdü. Bu konuda dünyevi yorumlara bir örnek de, kapitalizmin hız kazanmasının nedeninin aynı zamanda "Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışını da hızlandıran"[3] fiyat artışı olduğunu savunan P. Gordon'un görüşüdür.

Her iki taraf da tezlerini somut kanıtlar ve çağdaş metinlerle sağlamlaştırabilirler, ama hangi taraf ağır basarsa bassın, Calvinciliğin maliye, sanayi ve ticaret dünyasına etkileri ikiye ayrılıyor. Birincisi, Calvinciler bir azınlık grubu olarak sık sık toplumsal tavır veya kanunlar yüzünden ayrımcılığa uğradıklarını hissediyorlardı, böylece zaman zaman iş hayatına atılmalarının engellenmesiyle birlikte Calvinciler, Avrupa'daki Yahudiler gibi özel girişimciliğe zorlandılar. Bu girişimcilik ticarette başarılı olmalarını sağladı ve bununla Calvinciliğin daha sonraki yayılışı arasın-

da karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmuş olabilir; çünkü, ticaret yolları medya çağından önce en etkili iletişim aracıydı. İkinci olarak, Calvinci azınlıklar bazen şiddetli baskılara maruz kalıyorlardı ve bu yüzden de yeteneklerini başka yerlerde gösterdiler; sonuç böyle bir faaliyetler ağının oluşmasıydı. Bunun en büyük örneği 1685'te Nantes Fermanı feshedildikten sonra yaşananlardı. Huguenotlardan kaçan sığınmacılar Brandenburg ve Prusya tarafından kabul edildiler ve bu gelişme bahsi geçen iki ülkenin iktisadi büyümesine katkıda bulundu. Aynı zamanda Hollanda'ya ve İngiltere'ye de göçtüler ve uzaktaki toplumların özellikle, Güney Afrika'nın gelişmesini sağladılar. Yahudilerle aralarında son bir benzerlik daha kurulabilir; 1492'de Ferdinand ve Isabella çok sayıda İspanyol Yahudisi'ni Doğu Avrupa'ya göçe zorlayarak pek çok medeniyette görülen baskı ve ırksal arındırmanın bir örneğini daha oluşturmuşlardı.

NOTLAR

1) H. J. HILLERBRAND (der.): *The Protestant Reformation*; CALVIN: *Institutes of the Christian Religion*'dan.

2) R. W. GREEN (der.): *Problems in European Civilisation: Protestantism and Capitalism*, s. 30.

3) L. W. SPITZ (der.): *Problems in European Civilisation: The Reformation*, s. 31.

5
Calvincilik ve Cizvitler

Avrupa'nın ya da Reform Hareketi'nin genel tarihiyle ilgili çalışmalar, Calvinciler ile İsa Cemiyeti arasındaki benzerlik ve farklılıkları inceleyen yorumlarla doludur. Bu hiçte şaşırtıcı değildir, çünkü bu hareketlerin yükselişi aynı döneme denk geldi ve gücünü yitiren Protestanlık ile her zaman eleştirilmiş olan Katolikliğe verdikleri tepkiler onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında yeni bir dinsel çatışmanın sebebi oldu. Bu bölümün amacı, örgütlenmeler arasındaki benzerlik ve farklılıkları, kökenleri, öğretileri, yapıları ve Avrupa ile dünyanın geri kalanı üzerine yarattıkları etkileri temel alarak vurgulamaktır.

John Calvin (1509–1564) ve Ignatius Loyola (1491–1556) çok farklı geçmişlere sahipti. Calvin Fransız burjuvasının tipik bir üyesiydi ve gençliğini sistematik araştırmalarla geçirdi; Paris'te tanrıbilim ve Orleans'da hukuk öğrenimi gördü. Loyola ise Guipúzcoa eyaletinde İspanyol asillerinin ortasında doğdu ve eğitim yerine askeri konularla ilgilenmeyi tercih etti.

Bu geçmişleri onların dinsel inançlarını belirlemelerinde etkili oldu. Calvin ruhani uyanışını eğitimi yoluyla sağladı; yazıları fikirlerinin ifa-

desinde hukuk eğitiminin yönlendirmelerini açığa vururken, inançlarındaki radikallik Erasmus ve Luther'in yapıtlarına giderek artan bir ilgiyle eğilmesinin bir sonucuydu. Gelişiminin sonu önceden kestirilebilirdi, çünkü adım adım bir ilerleyişin ürünüydü. Loyola için ise tersi geçerliydi. Onun inancı 1521'de Fransız saldırısına karşı Pamplona, Navarra'yı savunmaya katıldığında bacağından yaralanıp, hayatına yeni bir yön çizmeye karar verdiğinde belirlendi. 1523'e kadar zor günler yaşadı; başlarda kendini dine adamasının aldığı yetersiz eğitimle ilgisi yoktu; Filistin'deki misyonunun başarısızlığa uğramasından sonra öğrenmenin önemini kavradı ve Alcala (1526), Salamanca (1527) ve Paris Üniversitelerine devam etti. Yani, Loyola, Calvin'in yaşamadığı radikal bir değişim geçirdi.

İkisi de reform ve yeniden canlanma hareketine yoğun bir şekilde dahil oldular. Bir noktaya kadar, onların bu statülerini kazanmaları ve böyle bir etkiye sahip olmaları mevcut siyasi ortamdan dolayıydı; daha önceki yıllarda ikisinin kariyerleri de beklenmedik değişikliklere sahne oldu. Calvin 1533'te Paris Üniversitesinden atıldı ve belirsiz bir geleceğe doğru Basel'e göçtü. İstediği fırsat Savoy Dükü'ne isyan halinde bulunan Cenevre'nin Katolik Kardinalliğinin feshedilmesi ile ortaya çıktı. Calvin kilise kurumunun tahribatı ile beliren boşluğu doldurmak üzere Cenevre'ye davet edildi. Reformları henüz evrensel bir boyutta yayılmamıştı ve 1538 ile 1541 arasındaki yılları, önerdiği yenilikler etkili oluncaya kadar sürgünde geçirdi. Loyola'ya sunulan fırsatlar ise daha değişikti. Calvin gibi o da siyasi otoritenin şimşeklerini üstüne çekti; İspanyol engizisyonuyla başı belada olduğundan eğitimini İspanya'dan ziyade Fransa'da sürdürdü. 1537'den itibaren Filistin'de kutsal bir yaşam sürme planları tasarlıyordu. Buradaki Müslümanları din değiştirmeleri için ikna etmeyi başaramasa da (1523 ve 1524), bu amaçla *Campana de Jesu* isimli örgütü kurdu. Ama bu plan normal Ortadoğu deniz yollarının değişmesine neden olan Venedik–Türk savaşı yüzünden suya düştü. Loyola hayatının geri kalanını etkileyecek kararı alarak Papa'nın hizmetinde çalışmayı kabul etti ve bu karar 1540'ta *Regimini militantis ecclesiae*'de ilk meyvelerini verdi. Roma toplum hayatının merkezlerinden biriydi ve yakında tıpkı Cenevre gibi dinsel bir dönüşümün ve geniş çaplı bir siyasal tesirin merkezi haline gelecekti.

Calvin'in öğretisel görüşlerinin büyük bir kısmı *Institutes of the Christian Religion* (Hıristiyan Dininin Kurumları) (1536) ve *Reply to Sadoleto* (Sadoleto'ya Cevap) (1540) isimli eserlerinde toplanmıştır; Loyola'nın

fikirleri ise 1520'lerde oluşturduğu *Spiritual Exercises* (Ruhani Alıştırmalar)'da ortaya konmuştur.

İkisinin de en belirgin tavrı Katolik kilisesine yöneliktir. Calvin'e göre Kilise'nin hiyerarşisi "hırs ve tiranlık sisteminden gasp edilmiş ögeler"[1] üzerine kuruluydu ve otorite sivil yönetime devredilmeliydi. Calvin, Luther'den daha uzlaşmaz bir tavır sergileyerek, Kilise'nin kutsal kitabın tek doğru yorumunu onların yaptığı ve insanla tanrı arasında vazgeçilmez bir aracı oldukları iddialarını reddediyordu. Loyola ise tam tersine kilisenin yorumladığı tüm öğretilere tam bir boyun eğişte ısrar ediyordu. *Spiritual Exercises*'da yer alan Düşünme Kuralları'nda kiliseyi "Tüm bireysel yargılarımızı bir kenara bırakarak kendimizi Kutsal Anamız olan Lordumuz İsa'nın aracısı Kilisemizin buyruklarına boyun eğmeye hazırlamalıyız"[2] diyerek yüceltiyordu. Hatta, Onüçüncü Kurala göre "Doğruya ulaşabilmek için, bize beyaz gibi gözüken bir şeyin kilise tarafından siyah olduğu söylenirse, inanmak için hazır olmalıyız" diyordu. Sonuç olarak Calvin'in yıkmak için uğraştığı her şey Loyola'nın korumaya ve yerleştirmeye çalıştığı kavramlardı.

Bu radikal görüşler sayesinde Calvin öğretisel bir öncü oldu. Katolik fikirlerden kopuşu genelde kader anlayışını temel aldığı halde, o, erdem ve kader kavramlarının kilisenin ilk öğretilerinde bulunduğunu ve kendilerinin "antik düşüncelerle diğerlerinden daha iyi uyuştuklarını"[1] öne sürüyordu. Kilise, kaderi insanoğlunun hafızasından silmişti ve "insanları bu öğretiye ulaşmaya cesaret etmemeleri için kapılarını kapatanlar insanları büyük yanılgılara sürüklemekteydiler"[3] diyordu. Loyola kilisenin bu konuya yaklaşımında başlangıçtan beri var olan temkini dile getiriyordu. Ondördüncü Kuralda kader anlayışının geçerliliğini itiraf etmese de, "Bir kişinin inanç ve erdeme sahip olmadığı ve kaderinde yazmadığı sürece İlahi Kurtuluşa ulaşamayacağı doğru olsa bile, bu tür konuları tartışırken ve ele alırken çok dikkatli bir tutum izlemeliyiz"[2] diyerek bu konudaki kendi yaklaşımını ortaya koydu. Gerçekten de Onbeşinci Kurala göre "Kader üzerinde çok konuşmamalıyız" diyen Loyola, kader üzerinde çok fazla durmanın, insanın kendisini "büyük kurtuluşa" yönlendirmesini engelleyeceğini ve yaptığı bütün iyiliklerin göz ardı edilmesine neden olacağını düşünüyordu. Aynı zamanda bu "zehirli öğretinin" tanrıyla insan arasındaki ilişkinin vazgeçilmez bir parçası olan "özgür irade" mantığını yerle bir edeceğinden korkuyordu. Sonuçta, Loyola erdem, inanç ve kader gibi kavramların ayrıntılı yorumlarından uzak durmuş ve Kilise'nin bu konulardaki resmi açıklamalarına bağlı kalmayı yeğlemiştir. Bu tartışmaya Cizvitlerin katkısı, Louis Molina'nın *De liberi arbitrii*

cum gratia donis concordia (1588) adlı eserinde kaderle özgür irade kavramları arasında bir sentez yaratmaya çalışması ile sınırlı kaldı.

Calvin'in kiliseye saldırıları Katolikliğin orijinal uygulamalardan koptuğu varsayımın sunucu olarak dinsel törenlerin yeniden düzenlenmesini de içeriyordu: "Dinsel törenlerde tüm yapmaya çalıştığımız, onların yok ettiği öze ulaşmaya çabalamak, böylece kaybedilen saygınlığı geri kazandırmaktır"[1] diyordu. Bu işlem gereğince, Calvin "tüm ruhani öğretileri" geçersiz kabul ediyordu. Loyola ayinleri Kilise'nin İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Düşünme Kurallarına tam riayet edilmesi gereken bütünlüğü içinde ele almıştı. Calvin'in revizyonlarının Cizvitler tarafından reddinin ardından, Trento Konsili (1545–63) Katolik Kilisesi'nde ayinlerin rollerini güçlendirilmesi gündeme getirildi. Cizvitler böylece muhafazakâr inançların geleneksel öğelerini koruma konusunda öncülük ettiler.

Calvinciler ve Cizvitler ayine yaklaşımları ve onlara yükledikleri anlamlar açısından tamamen zıt düşünceler içindeydiler. Calvin uyuşmaz bir biçimde "gösteri tarzındaki ibadetlere"[1] karşıydı ve kilise ayinlerini "çocuksu ve aşırı batıl inanç gösterileri" olarak kabul ediyordu. Loyola ise aksine, toplu ibadetlerde ve bireysel tapınmalarda duygusal öğelerin önemini vurgulamaktaydı; Sekizinci Kural Katolikleri "binalara, kiliselerdeki süslemelere ve resimlere temsil ettikleri kavramlar yüzünden büyük hürmet göstermeye" çağırıyordu. Ayrıca "haccın, endüljansların, günah çıkarmanın, haçlı seferlerinin ve mumların" da korunması taraftarıydı (Altıncı Kural). Yine Trento Konsili Protestanlık öğeleri içeren törenlerden uzak durmanın önemini belirtmişti. 1530'da Luther Katoliklik ve Protestanlık arasında bir uzlaşma öğretisi yaratmaya çalıştı. Ne yazık ki, böyle bir çaba Calvincilerin radikal tutumlarında ısrarı ve İsa Cemiyeti'nin Kilise yandaşlığını sürdürmesiyle boşa gitti.

Calvin ve Loyola'nın yerleştirdiği kurumlar kendi içlerinde bir bütünlüğü ve siyasal otoritelerle dayanışma yeteneği geliştirmeyi amaçlamışlardı. Böyle bir dayanışma söz konusu olmadığında ise tek başlarına zorlamalara ve eziyetlere karşı ayakta durabilmek için gerekli önlemleri de almışlardı. Buna rağmen iki yapılanmanın amaçları çok farklıydı. Calvinci örgütlenmenin hedefi, *Ecclesiastical Ordinances* (1541) (Dinsel Kanunlar)'da belirtildiği gibi, Cenevre'deki Katolik kilisesinin hiyerarşisini değiştirmek ve dünyevi yönetimle sıkı bir işbirliği kurarak öğretisel ve ahlaki sistemi Calvinci felsefe yönünde yeniden düzenlemekti. Cizvitler ise kilisenin yapısı dahilinde işleyen bir azınlık hareketiydi. Tüm örgütlenmelerini Loyola'nın *Constitutions* (1550) (Kurumlar) isimli ese-

rini temel alarak gerçekleştirmişlerdi ve 1540'daki papalık açıklamasında belirtildiği gibi, amaçları Hıristiyan propagandası yapmak ve günah çıkartmaları düzenlemekti. İsa Cemiyeti, aynen askeri bir kurum gibi daha sonraki dünyevi oluşumların bile örgütlenmesini örnek alacağı kadar, başarılı ve etkili bir baskı grubuydu.

Hem Calvinciler hem de İsa Cemiyeti itaatkarlığın, disiplinin ve ahlaklı olmanın önemini vurgulamışlar ve tüm sistemlerini bu kavramlar üzerine kurmuşlardı. Ama bu sistemler, ayrıntıları bir karşılaştırma yapmayı imkansızlaştıracak kadar farklıydı. Cenevre merkezli Calvincilik başlıca dört tip vazifeye dayanıyordu; insanların ruhsal gelişimleri ve dinsel faaliyetlerle ilgilenen papazlar (*pastorlar.*), kutsal metinleri yorumlayan doktorlar veya eğitmenler, ahlak disiplinleri düzenleyen yaşlılar ve fakirlerle ilgilenip hayır işlerine bakan gönüllü yardımcılar. Öğretiler ve ahlak prensipleri altı papaz ve on iki yaşlıdan ibaret bir komite tarafından oluşturuluyordu. Şehir Komitesi ile ortak çalışarak içki içmek ve küfretmekten, cadılık ve dinsizliğe kadar değişik suçlara gerekli cezaları veriyorlardı. Ölüm cezası da Cenevre'de sıklıkla uygulandı. Kurbanlar arasında yazar Gruet (1547) ve Servetus (1553) da vardı. Cizvitler ise dinsel inançlarını ya da ahlak prensiplerini yaymak için resmi destek isteğinde bulunmadılar; onları aşan sorunlar İspanyol engizisyonunun sahasına girmekteydi. Sansür mekanizması ise Papa IV. Paul'ün 1559'da yayınladığı *Index librorum prohibitorum*'un yönlendirmeleriyle Vatikan tarafından kontrol ediliyordu. Kuralları Calvincilerinkilerden daha karmaşık olmasına rağmen Cizvitlerin organizasyonları ancak gönüllü olarak "Sisteme" katılan pek az kişiyi etkileyebiliyordu. Üyeler, iki yıllık deneme niteliğinde bir eğitim gören rahip adayları, ikinci sınıfın yüksek dinsel eğitim almakta olan alimler ve ruhban sınıfına dahil olmayıp işçi olarak çalıştırılan kimseler, üçüncü sınıfın yardımcı rahipleri ve tüm örgütün onda birini oluşturan "Profesörler"den (yemin etmiş keşişler) meydana gelmekteydi.[4] En büyük lider "Düzenin Yöneticisi" unvanı taşıyan Profesördü ve Papa'nın kişisel otoritesinden sonra geliyordu. Merkezi oluşum Genel Cemaat adını ile anılıyordu. Sonuç olarak İsa Cemiyeti bir uzlaşmayı temel aldı; hem Luther hem de Calvin tarafından reddedilen dinsel düzenin önemini tekrar teyit etti, ama manastır idaresinin dünyadan kopuk yaşamasını önlemek için, dünya çapında bağlantılar kurdu ve yarı askeri bir disiplini elden bırakmadı.

Calvinciliğin ve İsa Cemiyeti'nin ne gibi etkileri oldu? Loyola 1556'da, Calvin ise 1564'te öldü ve o zamana kadar yerleştirmeye uğraştıkları

prensipler çoktan kalıcı bir boyuta ulaşmıştı öldüklerinde. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı Avrupa'nın pek çok yerinde, Cizvitlerin liderliğini üstlendiği reforme edilmiş Katoliklik ile Calvincilik arasındaki çatışmalarla geçti. Calvincilik Hollanda'da, İskoçya'da ve Ren kıyısındaki Palatine de dahil olmak üzere pek çok Alman devletinde yayıldı. Fransa, Bohemya, İngiltere, Polonya ve Macaristan'ı kapsayan diğer bölgeler ise Calvinciliği militan bir azınlık hareketi olarak gördüler. Karşı Reform Hareketi'ne karşı genel bir savunma olduğu için, Cizvitlerin yayılma alanlarının coğrafi olarak kestirilmesi oldukça güçtür. Genellikle, yine de yarı yarıya Protestan olan Avusturya, Bavyera ve Macaristan gibi veya Calvincilik tehdidiyle uğraşan Kuzey Hollanda ve Polonya gibi yerlerde başarılı olduğu söylenebilir.

Calvinciliğin başarısını sağlayan en önemli faktör Hollanda'da olduğu gibi siyasal otoritelerle büyük bir uyum içinde bulunması ya da iyi kaynaşmış muhalif bir bütünlük halinde örgütlenebilmesiydi (Fransa ve İskoçya'da olduğu gibi). Sonuncusu kısmi olarak Calvin'in fikirlerinin adaptasyonu, kısmi olarak da direniş ve doğal yasaların üst üste çakışmasıyla oluştu; Lanquet ve Buchanan bazı özel durumlarda isyana müsaade ettiler. Tabii ki Cizvitler de siyasal alanda mücadele verdiler, genelde siyasal kurumlarla bir işbirliğine girişmeseler de. Onlar, Aquinolu Aziz Tommaso'nun yazılarında sıkça belirtilen hükümdar katline Katolikler gibi nefretle bakmayıp, Katolik değerler tehdit edildiği taktirde hükümdarların bile öldürülebileceğini kabul eden bir görüş geliştirdiler. Bu, Cizvitlerin Papa'nın bir Calvinci olduğu gerekçesiyle aforoz ettiği Elizabeth'i devirmek için birçok yola başvurmalarını açıklar. Cizvitler yüksek mevkilerdeki baskılarını da artırdılar. Kendilerini onaltıncı yüzyılın sonlarında Avrupa'nın pek çok monarşisini yönlendiren günah çıkartıcıları olarak kurumlaştırmış, ancak bu şekilde Konsültasyondan sonra tavsiyelerde bulunma yoluyla siyasi bir baskı uygulamayı başarabilmişlerdi. İmparator II. Rudolf, Mathias, II. Ferdinand ve III. Ferdinand Otuz Yıl Savaşları boyunca ve ondan önce olaylara hep yön veren Cizvitlere günah çıkarttılar. Ancak onsekizinci yüzyıldan itibaren evrensel bir siyasal tehlike kaynağı olarak görülmeye başlandılar ve Katolik devletler onları ortadan kaldırmak için işbirliği yaptılar.

Eğitim hem Calvinciler hem de Cizvitler tarafından dinsel yaşantının önemli bir parçası sayıldı, ama Cizvitlerin takip ettikleri yöntem daha sistematik, titiz ve kalıcıydı. Calvin'in kutsal metinleri öğrenmeye verdiği büyük önem, okuma yazma bilen bir topluluğu gerektiriyordu ve en büyük özen bunların oluşturulmasına gösteriliyordu. Ama temel gerekliliklerin

ötesine geçmek için fazla bir çaba yoktu ve bütün bilimsel konulara biraz şüpheyle yaklaşılıyordu. Cizvitler ise Avrupa'daki eğitim sürecinde en yüksek noktaya ulaşmakta kararlı olduklarını, ilköğretimdeki boşluğu doldurmayı diğer mezheplere bırakıp orta ve üniversite eğitimine yoğunlaşarak belli ettiler. Üç yüz yıl sonra devlet tarafından bu sorumluluk üstleninceye kadar orta eğitim için en sistematik yapıyı sağladılar. Cizvitler tarafından yürütülen kurslar, Trento Konsili tarafından tanımlanan öğretisel eğitim kadar bilim eğitimini de kapsıyordu.

Calvincilik ve İsa Cemiyeti hareketlerinin bastırılamayışı ve bunların üstlendikleri hayati fonksiyonlar, bu hareketlerin Avrupa dışında da yayılmasını sağladı. Yine sebepler ve sonuçlar farklıydı: Calvincilik bilinçli bir siyasa temelinde ihraç edilmedi, ama Avrupa'da baskı altındaki insanların göç hareketinin bir parçası oldu. En önemli iki örnek onyedinci yüzyılın başlarındaki Kuzey Amerika kolonilerinin kökenleri ve onyedinci yüzyılın sonları ve onsekizinci yüzyılın başlarındaki Cape Kolonisinin gelişimidir. Püritenler ve Huguenotlar sınır toplumlarının zorluklarına uyarlanan ve sonuç olarak katılığı da barındıran kader inancı da dahil olmak üzere, Calvinciliğin yaşam felsefesini yanlarında taşıdılar. Calvinci göçmenler karşılaştıkları yerli topluluklarla çatışmaya girip onları yendikten sonra ayrı bir yere yerleştiler. Cizvitler etki alanlarını Çin, Hindistan, Afrika'nın büyük bir kısmı ve Güney Amerika kıtasını da içine alacak şekilde genişletip, daha dikkatli ve hesaplı örgütlenmelere giriştiler. Kendi dinlerine çekmek istedikleri toplumların yaşadığı bölgeler üzerine sıkı bir araştırma yaparak, oraların gelenekleri ile kendi faaliyet ve öğretilerini kaynaştırmayı denediler. Bu, ünlü Paraguay sömürgesi gibi sonuçlar yaratan denemeye düşkünlükleri, onları zaman zaman Portekiz ya da İspanya koloni yönetimleri ile karşılıklı çatışmalara sürükledi, ama bu çatışmaların pek yıldırıcı bir yanı olmadı. Cizvitler giderek İspanyol ve Portekiz sömürgeciliklerine ruhani bir misyon yüklediler. Bu sırada Calvincilik de Batı Avrupa'daki sömürge faaliyetlerine destek veriyordu.

NOTLAR

1) H. J. HILLERBRAND (der.): *The Protestant Reformation*; Calvin'in Sadoleto'ya yanıtından.

2) E. M. BURNS: *The Counter Reformation*; Loyola: *Spiritual Exercises*'dan.

3) H. J. HILLERBRAND (der.): A.g.y.; Calvin: *Institutes of the Christian Religion*'dan.

4) DURANT: *The Story of Civilisation: The Reformation*, Böl. XXXVIII.

6
Karşı Reform Hareketi

Ortaçağ boyunca Katolik Kilisesi sık sık dinsel sapkınlıklar ve hizipçilik tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı. Buna rağmen zarar görmeden kendisini korumayı bildiği halde Reform Hareketi ile şaşırtıcı bir şekilde yara aldı. İlk başlarda Luther gibi reformistler onikinci ve onüçüncü yüzyıllardaki Waldensiyanlar ve Albigansiyanlar veya onbeşinci yüzyıldaki Husçulardan daha ciddi bir tehlike olarak görülmediler. Onbeşinci yüzyıl sonunda en kötü dönemini yaşayan Papalık daha çok, 2. Bölüm'de açıklanan dünyevileştirme süreci yüzünden, Protestan Reformu'nun herhangi bir ortaçağ dinsel sapkınlığından daha çok ilgiyi hak edebilecek potansiyel bir tehlike olduğunun farkında değildi.

Kilise, kopuş tehdidinin 1520'ler ve 1530'larda ayrımına varmaya başladı, 1540'lar ve 1550'lerde harekete geçti ve 1560'lardan sonra da savunma durumunda kaldı. İki temel soruyla böyle bir değişiklik ifade edilebilir. Birincisi, Wycliffe'in bir zamanlar "Şeytanın Sinagogu"[1] olarak tanımladığı Katolik Kilisesi asıl gövdeden türeyen bir sürü hizipleşmeye nasıl direnebilirdi? Ve ikinci olarak Protestanlar, Calvinciler ve Anabap-

tislerin Katolikliği zor duruma düşürecek şekilde pek çok kişiyi dinden döndürmesi nasıl önlenebilirdi? Birinci sorun Protestanlığın doğmasına yol açan suiistimallerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir iç reform hareketinin dikkatlice yapılandırılmasıyla çözüldü. Bu gelişme genellikle Katolik Reformu olarak adlandırılır. (Aslında, bazı tarihçiler bu oluşumun Protestanların devrimci olarak gözettikleri başarılarından ziyade tipik bir reformasyon süreci olarak görmektedirler.) İkincisi, daha saldırgan bir tepkiyi kışkırttı; Karşı Reform sürecinde Kilise düşmanlarını belirledi ve onları yok etmek için gereken bir dizi mekanizmayı geliştirdi. İç Reform (Katolik Reformu) ve dış tepki (Karşı Reform) Katolikliğin onaltıncı yüzyıldaki yeniden örgütlenmesi sürecinin ayrılmaz parçaları olmuş olsalar da, iyi bir analiz için onları tek tek incelemek yerinde olacaktır.

Katolik Reformu dinsel nitelikli bir yeniden doğuş hareketi halini alarak kurumsal ıslahı ve Protestanlıkla ortak inançlar platformunda bir uzlaşmayı sağlayarak hizipleşmeleri azaltmayı amaçladı.

Ortaçağ boyunca, Kilise kriz zamanlarında ruhani açıdan onu temizleyen, bir süreliğine içeriğindeki kurumları güçlendiren ve kendiliğinden gelişmiş pek çok yeni mezhebin yardımını almıştı. Onikinci yüzyıl VII. Gregory tarafından onaylanmış yeni bir dinsel sistemin ortaya çıktığı bir dönem olmuştu, onüçüncü yüzyıl beraberinde Dominikenlerin ve Fransiskenlerin tanınmasını getirmişti. Bu yeniden düzenlemeler yoluyla güç tazeleyiş yöntemi onaltıncı yüzyılda da sürdürüldü; Kilise'nin ateşli bir biçimde yeniden düzenlemelere giriştiği ve bireylerin dinsel coşkuya kapıldıkları zamanların kilise kurumunun büyük tehditlere maruz kaldığı kriz dönemleriyle çakışması rastlantı değildi. İspanya İsa Cemiyeti'ni kuran Aziz Ignatius Loyola (1491–1556), Azize Teresa (1515–82) ve Aziz John gibi din adamları yetiştirerek bu yolun öncüsü olmuştu. Bu arada İtalya Cappuchineler (1529), Ursulineler (1535) ve Barnabiteleri (1530) yaratırken, bir yandan da en ünlüleri Roma'daki Kutsal Sevgi Kürsüsü (1517) olmak üzere sayısız kürsü hareketine ve kardeşlik derneğine sahne oluyordu. Genelde ortaya çıkan sonuç Papalık Meclisi'nde ifade edildiği gibi kurumsal bir reform ihtiyacının vurgulanması ve insanların Protestanlığa yönelmelerini hızlandıran, ruhban sınıfı ile inananlar arasındaki boşluğun ortadan kaldırılmasının amaçlanması oldu.

Reform ihtiyacına yönelik bilinç 1520 ve 1530'larda aniden beliren bir şey değildi. VI. Adrian'ın (1522–3) da içinde olduğu birçok Papa ve Kardinal tarafından durum fark edilmişti, ama bu konuda somut bir

ilerleme sağlanamamıştı. İmparator V. Karl'ın ordularının Roma'yı ele geçirmeleri, reformlar için bir dönüm noktası oldu. Bu saldırı kilise üzerinde derin bir psikolojik etki bıraktı. Durum bir İtalyan Kardinaline "Bütün herkes yozlaştığına göre, bizler de kutsal şehir Roma'nın değil, günahkarlığın kenti Babil'in vatandaşlarıyız"[2] dedirtebilecek boyutlara ulaşmıştı. Reform düşüncesi din adamlarının taraftarlığını sağlayarak, gittikçe acil bir istek haline geldi. İlk adım Papa III. Paul tarafından oluşturulan ve *Consilium directorum cardinalium de emenda eccclesia* başlıklı raporda (1537) asıl sorunun papalığın kendisini dünyevileştirmesi olduğunu ve diğer temel değişikliklerin ancak bu gelişme sağlandıktan sonra mümkün olabileceğini savunan Kardinaller Konsili'nin oluşturulmasıydı. "Paul ismini alırken bu ismin getirdiği hoşgörüye sizin tarafınızdan da riayet edileceğini ummaktayız. Biz İsa'nın koyunlarını gene tek elde toplayarak ve bizim bakışlarımızı öfkeden ve Tanrı'nın gazabından başka yöne çevirerek, bu hastalığı iyileştireceğinizi ummaktayız."[2]

Bu nasıl başarılacaktı? Papalık Meclisi II. Paul'ün 1538'de, iltimasları ve suiistimalleri önlemek için aldığı önlemlerin uygulamaya konulmasına karşı çıktı ve buna karşın kurumsal bir yenilenmenin gerekliliği giderek daha belirgin hale gelmekteydi. Kilise kurumu çözüm olarak yine bir Ortaçağ düşüncesine sarıldı. Bu çözüm Kilise Konsili'nin tekrar toplanmaya başlamasıydı, ama bu kez 1512 ve 1536'daki kısa dönem çalışmalarından daha üretici olması hedefleniyordu. Constance Konsili (1417), Konsillerden oluşmuş bir yapılaşmanın reformu mümkün kılacak bir sistem olduğunu düşünüyordu (*Frequens* Fermanı); "Genel konsillerin düzenli olarak toplanması, terörü, dinsel hizipleşmeleri ve sapkınlıkları baskı altında tutabilecek, sıkıntı yaratan faktörleri ortadan kaldırıp, Yüce Efendimizin tarlasını güzel şeyler yetiştirmek üzere ayrık otlarından, dikenlerden temizleyebilecek bir araçtır."[3] Constance Konsili, 1415'te kendisini "kilisenin genel ıslahını"[4] üstlenebilecek, etkili ve kurumlaşmış bir temsilci olarak görmeye başlamıştı. 1545–47, 1551–2 ve 1562–3 dönemlerinde görev yapan Trento Konsili ise İspanyol yönetiminin kontrolü altında, bu prensiplerin başarıyla uygulanabileceğini ve konsillerden çıkacak kararlar doğrultusunda yönlendirilecek bir dizi reformun işe yarayacağını belirtmişti. Bahsedilen uygulamalar arasında manastırların endüljans satmasının yasaklanması, din adamlarının ilahiyat seminerleriyle sıkı bir eğitimden geçirilmesi ve kardinallerin sorumluluk ve görevlerine daha büyük bir tutkuyla eğilmelerinin sağlanması vardı. Sonuç olarak reform ruhunun dinsel sistemlerden güç aldığı ve papalık ile konsillerin arasında sağlam biçimde yapılandırılmış bir işbirliğine

ihtiyaç duyduğu kesindi. Bununla birlikte radikal anlamda hiçbir yenilik düşünülmemişti. Konsillerin yeniden oluşturulması ne papalık otoritesinin zayıfladığını ne de gerçekçi bir demokratik oluşumun amaçlandığını gösteriyordu. Aksine, onaltıncı yüzyıl kilisesi, sorunlarını tamamen geleneksel ve hiyerarşik bir çerçevede ele aldı.

Katolik Reformu en azından 1541'e kadar akıl yürütme ve öğretisel uzlaşma yoluyla Luthercileri tekrar Katolik kilisesine bağlamaya çalıştı. Bu kopuş tehdidinin başından beri Eck ve Cajetan gibi Katolik ilahiyatçılar, Luther'in fikirlerine karşı çıkan tezler üretmekle meşguldüler. 1520'ler boyunca ise, Papalık Meclisi, Lutherci hiziplerin fikirlerinin yumuşatılmış bir versiyonunun kilisenin geleneksel öğretileriyle bağdaşabileceğinin düşünen uzlaşmacı bir grubu da içermeye başladı. Onlara göre, gerçekçi ve katı bir öğreti yapısına sahip olmayan Augustinus veya Tommaso'nun yarattığı mezheplere bile izin veren Ortaçağ kilisesi Luthercilerle de anlaşabilirdi. Ama Ortaçağın sonlarına doğru skolastik felsefe giderek Aquinolu Aziz Tommaso'nun yorumlarını temel almaya başlamıştı ve Protestanlık bu tür yaklaşımların çok ötesinde bir dinsel devrimdi. Böylece, papa yandaşlarının büyük kısmı Luthercileri dinsel sapkınlar olarak görmeye devam etti ve tekrar bir asimilasyonun öğretide büyük değişiklikler olmadığı sürece imkansız olduğuna inandı. Oysa, bir süreliğine bile olsa, uzlaşmaz tutumlar, 1541'de Ratisbon'da öğretisel bir sentezin ilk işaretlerini vermeye başlamıştı. Bu başarısızlıktan sonra kilise Protestanlık ile uzlaşmanın yollarını aramaktan vazgeçti ve tüm gücünü zor kullanmaya harcadı.

Bu, Karşı Reform Hareketi'nin başlıca özelliğiydi. 1541 yılını Katolik Reformu ile Karşı Reform'un birbirinden ayrıldıkları nokta olarak görmek, her ikisi de bütün yüzyıl boyunca devam ettiği için anlamsızdır. Ama, ilk dönemde ağırlıklı olarak iç düzenlemeler söz konusuyken, sonraları hizipleşme problemi daha saldırgan bir yaklaşım ile ele alınmaya başlandı.

Düşmanla etkili bir biçimde savaşmak, öncelikli bir tanımlamayı gerektiriyordu. Bu, Trento Konsili'nden çıkan öğretisel bildirinin de temel amacıydı. Papanın arkasında olan pek çok delege, her iki mezhebin dogmalarının, bir uyuşma noktası bulununcaya kadar zayıflatılması gerektiğini düşünüyordu. 1545 ve 1547 arasında Trento Konsili Protestanlığın inanç anlayışını, ayinleri önemsizleştirmesini ve kilisenin gücünü Tanrı ile insan arasında bir aracıya indirgemesini eleştirdi. Aynı zamanda, kilisenin geleneklerinin en az kutsal metinler kadar önemli

olduğunu vurgulayarak bireysel yorumların insanı dinsel sapkınlıklara sürükleyebileceği konusunda uyarılarda bulundu. 1562'de Konsil Araf inancı, azizlere dua etme ve Papa'nın mutlak üstünlüğü konularını yeniden elden geçirdi. Bildirinin inatçı ve uzlaşmaz tavrı, farklı görüşe sahip herkes için sıkça kullanılan şu sözlerden bellidir: "Bırakın, bir lanetli olarak kalsınlar" şeklindeydi "Bırakın, ikna olsunlar" değil.

Protestanlar ve kilise arasındaki en büyük anlaşmazlıklardan biri de papalığın üstünlüğü konusuydu. Katolik Reformu bunu savunmaya devam etti, ama o zaman mevcut olan papalığın çürümüş yapısı içinde anlaşılabilir korumalarla. Cusalı Nicholas'ın daha demokratik bazı fikirleri hâlâ etkiliydi, tıpkı "Bu dinsel meclis, yasal bir hakkın sonucudur ve Katolik Kilisesi'nin inadını simgelemektedir. İsa'nın sözleriyle konuşma otoritesine sahiptir ve mezhebi ya da dini ne olursa olsun, Papa da dahil olmak üzere herkes bu konsilin alacağı kararlara uymak zorundadır"[4] diyen Constance Konsili'nin etkili oluşu gibi. Oysa, Karşı Reform Hareketi Protestanlığa yönelik saldırılarını, papalık gücünü tekrar doğrulama mantığı üzerine kurmuştu. II. Pius Yüce İsa'nın otoritesine karşı gelme fikrinin "şeytani bir zehir"[5] olduğunu söylediği, *Execrabilis*'te bu durumu önceden görmüştü. Trento Konsili oy birliğiyle olmasa bile mecliste üretilen önerilerin papalık tarafından onaylanmadan uygulamaya konulmamasını kararlaştırarak, dinsel mutlakıyet yolunu açtı. Bunun karşılığında ise, papalığın, Cizvitler gibi aşırı mezhepler ve engizisyon ve yasaklı kitaplar listesi gibi özel yöntemlerin yardımı ile, Protestanlığa karşı yürütülen saldırının liderliğini yapmasını bekliyordu.

İspanyol Engizisyonu, Ferdinand ve Isabella zamanında azınlıkta kalan inançların bastırılması amacıyla kuruldu. Kutsal Makam adı altında Roma'ya geçişi ise 1542'ye rastlar. Tarih, Ratisbon'da Protestanlarla öğretisel bir uzlaşma çabasının başarısızlığa uğramasından bir yıl sonrasını göstermekteydi; engizisyonun kurulması herhangi bir uzlaşma niyetinin tamamen ortadan kalktığının ilk belirtisiydi. Kutsal Makam'ın göreve başlaması Karşı Reform'un savaş çığlığı olarak düşünülebilir: "Kimse dinsel sapkınlıkların herhangi bir çeşidine müsamaha göstererek kendini küçültmemeli."[6] Caraffa Kardinalliği de yapmış olan Papa IV. Paul (1555–9) Engizisyon'un İtalya'ya getirilmesini sağlayan kişiydi ve kendi bakış açısını şu acımasız sözlerle dile getiriyordu: "Eğer kendi babam bir dinsel sapkın olsaydı, onu yakmak için odun toplamaya başlardım."[6] Kesinlikle bir Ortaçağ yaklaşımı olmasına rağmen sonuç başarılıydı. İtalya Lutherciliğ'ten ve İspanya da dinsel sapkınlardan kurtuldu. Bir diğer yöntem ise, dinsel ve dünyevi metinleri kontrol altında tutmaktı. Papa VI. Alexan-

der 1501'deki bildirisinde matbaanın iki yüzünü şöyle açıklıyordu: "Matbaa sanatı, uygun ve incelenmiş kitapların basımı söz konusu olduğu sürece gayet faydalıdır; ama zararlı yapıtların etkisini yaymak üzere kullanılırsa çok tehlikeli olabilir."[7] IV. Paul 1559'da kitapların onaylanmasının ya da papalık tarafından yasaklanmasının temel aracı olacak *Index auctorum et librorum prohibitorum*'u (Yasaklanmış Yazar ve Kitaplar Dizini) hazırlattı. Karşı Reform Hareketi etki alanını müzik ve resim dallarını da kapsayacak şekilde genişletip, tüm kültürel faaliyetlerin kilisenin beklentilerine yanıt verecek şekilde düzenlenmesini amaçladı ve Katolik öğretiye yardımcı olacak görsel ve diğer benzeri malzemeleri de oluşturmaya çalıştı.

Katolik Reformu ve Karşı Reform ile sıkı sıkıya bağlı iki bölge İspanya ve Roma idi. İspanya reform ve saldırı için gerekli etkiyi sağlarken, Roma liderliği ve kurumlarıyla destek oluyordu.

İspanya, Yeniden Fetih *(Reconquista)* döneminde Mağribilerle mücadele ederken, Katolik devletlerin en saldırganı ve dinsel muhalefetle savaşmada en tecrübeli devlet haline geldi. Bu yolla, Kardinal Ximenes'in de kanıtladığı gibi dinsel bir iç reform ve güçlü inanç için, her zaman varlığını sürdüren büyük potansiyele kavuştu. Bundan dolayı pek çok ruhani lider ve dinsel mezhep İspanya'da doğdu. İspanya örneği olmaksızın Katolik Islahatın başarıya ulaşması mümkün olamazdı. Roma ne olursa olsun yozlaşmalara boğulmuş ve bir dış yönlendirmeye ihtiyaç duyar haldeydi.

Kilise'nin mevcut hiyerarşik yapısı, ancak reformlar papalık tarafından gerçekleştirilirse korunabilirdi. Bu yüzden Katolik ve Karşı Reform Hareketlerindeki İspanya inisiyatifi Roma'yı aşmak zorundaydı. Süreç yavaş ilerledi; İspanya'nın dini coşkusu, Papa'yı reformlarda destekleyen İtalya'daki kürsüleri ve diğer sistemlerin gelişimini etkiledi. İspanya ve Roma arasındaki en belirgin bağ İsa Cemiyeti'nin 1540'ta Papa tarafından tanınmasıyla kuruldu. İspanyol kökenli bir liderle, bütün bu oluşum Roma otoritesinin tekrar yerleştirilmesini amaçlamaya başladı. Cizvitler Trento Konsili'nde papalık yandaşlarının en etkili sözcüleriydiler. Buna rağmen papalık İspanya'ya, siyasi bir hizmetkar olacak kadar İspanya'nın dinsel etkisini genişletme taraftarı değildi. Napolili Papa IV. Paul (1555–9) Kuzey İtalya'daki İspanyol siyasal etkisinin yok edilmesi için II. Felipe'ye karşı güçlü bir diplomasi izlemeye başladı.

Diğer bölgeler Katolik ve Karşı Reform Hareketlerinin kendi versiyonlarını geliştirdiler. Rönesans sırasında Avrupa'daki en dinden uzak

bölge olan İtalyan devletleri, İtalyan Savaşlarında Katolik güçlerin saldırılarından sonra boyun eğmeye zorlandı. Venedik diğerlerinden daha az etkilendi, ama genele bakılacak olursa hepsi Engizisyon'u kabul etmek zorunda kaldı. İspanya, reform hareketleri sürecinde başlayan dini coşkuyu kuzeydeki Protestanlara aralıklı ve başarısız saldırılar düzenleyerek sürdürdü. Avusturya ve Güney Almanya devletleri de Kutsal Roma İmparatorluğu içerisindeki dinsel bölünmeler için siyasi ve askeri çözümler ürettiler. Onların Calvincilik ve diğer Protestan mezhepleriyle olan çatışmaları, sonunda Otuz Yıl Savaşlarına yol açtı. Fransa ise diğerlerinden daha hızlı bir süreç yaşayarak, iç savaşa sürüklendi. Bütün bunlar, papalığın ve onun hiyerarşik düzeninin yıkılmaktan son kez kurtuluşunun ve saldırgan görüşlere sahip kilise anlayışının tekrar ortaya çıkışının örnekleriydi.

NOTLAR

1) E. M. BURNS: *The Counter Reformation*; *The Propositions of Wycliffe*'den.
2) W. DURANT: *The Story of Civilisation: the Reformation*, Böl. XXVIII.
3) E. M. BURNS: A.g.y.; *Decree Frequens* (1417)'den.
4) A.g.y.; *Council of Constance* (1415)'dan.
5) A.g.y.; *Bull Execrabilis*'den.
6) W. DURANT: A.g.y., Böl. XXXIX.
7) E. F. RICE: *The Foundations of Early Modern Europe 1460–1559*, Böl. 1.

7
İspanya'nın Siyasal Gelişimi 1474–1598

İber Yarımadası, onaltıncı yüzyıldan önce Avrupa'nın diğer bölgelerine kıyasla daha yoğun bir siyasi kargaşa dönemi geçirdi. Beşinci yüzyıla kadar bölge Kutsal Roma İmparatorluğu dahilindeki Hispanya eyaleti olarak biliniyordu. Derken Germen kabileler tarafından fethedildi ve bağımsız Vizigot krallığı haline geldi (466–711). Vizigotların son kralı Roderic yeni ve fetihçi İslam felsefesinden esin alan ve Batı Avrupa'yı ele geçirmek amacıyla Kuzey Afrika'dan gelen Mağribilere yenildi. Sekizinci yüzyıldan itibaren Mağribiler Pireneler'i aşmaya niyetlendiler ama Frenkler tarafından geri püskürtüldüler (Tours Savaşı, 732). Endülüsler böylece İspanya'ya çekildiler ve sonraki yedi yüzyıl boyunca kazandıkları yerleri ellerinde tutmaya çalıştılar. Ama, yavaş yavaş kuzey bölgelerini Hıristiyan devletlere kaptırdılar ve sonunda bu karşı saldırı İspanya'nın merkezine ulaştı. Kastilyalı Büyük Ferdinand (1035–65) ve Aragonlu Alfonso gibi yöneticiler ve Rodrigo Diaz (*El Cid*) gibi kumandanların coşkusu Mağribileri bütün yarımadadan atmaya yetti.

Reconquista (Yeniden Fetih) hareketi yavaş ama başarılı bir süreç izledi,

ama bunun ardından Aragon, Kastilya, Navarra ve Portekiz Hıristiyan Krallıkları uzun süren karşılıklı savaşlara katıldı. 1474'te, IV. Enrique'nin ölümüyle kraliçe olacak Isabella ile 1479'da Aragon kralı olarak II. Juan'ın ardından tahta çıkacak olan Ferdinand'ın 1469'da evlenmeleri bir dönüm noktası oldu. Aragon ve Kastilya aynı yönetim altında birleşmelerine rağmen, tek bir devlet oluşturmaya yanaşmamışlardır. Her ikisi de dışarıda kendi planları doğrultusunda hareket etti; başka bir deyişle iki ülkenin dış siyasetleri farklı amaçlara sahipti ve tek bir kraliyet ailesinin var olduğu, farklı karakterlere ve bireyselliklere sahip iki ayrı devlet olarak kaldılar. Buna rağmen Ferdinand ve Isabella paylaştıkları miras, kültür ve din çerçevesinde ortak bir genel siyasayı izlediler.

Yeni yönetimin en büyük başarısı, kraliyet otoritesinin genişletilmesiydi. Bu, kraliyet meclislerinin daha yaygın kullanımı, aristokrasi üzerinde daha etkili bir kontrol yaratılması ve hem Aragon'un hem de Kastilya'nın yasama meclislerinin gücünün azaltılmasıyla mümkün oldu. Buna rağmen bütün gelişmeler adım adım ve herhangi bir devrime yer verilmeden gerçekleştirildi.

Ortaçağdaki en yaygın kurumlardan biri de pek çok Avrupa monarşisi tarafından rağbet görmüş olan *Curia Regis*, yani Kral Meclisi'ydi. Aristokrasi sınıfından üyelere sahip olan bu komite, kraliyete tavsiyelerde bulunuyordu ve feodal hiyerarşinin ayrılmaz bir parçası olmuştu. Ortaçağ sona ermek üzereyken pek çok ülkede, *Curia Regis* kısıtlı sayıda ama işini bilen danışmanların krala hizmet verdiği, daha küçük ve özel sorunlara yoğunlaşmış bir meclise dönüştü. Bunun bir örneği de *Conseil des Affaires*'in Fransa'da ortaya çıkışıydı ve benzer bir oluşum İspanya'da da belirdi. Kastilya ve Aragon'un Ortaçağ Konsilleri büyük ölçüde yeniden örgütlendiler (1480 ve 1494). Daha önceden Konsil'de asiller baskınken, bunlar danışmanlık yetkilerini ve oy haklarını kaybedip, *letrados* adı verilen hukuk eğitimi almış krallık hizmetkarlarına indirgendiler. Bölgesel anlamda farklı yetkilere sahip bu iki krallık meclisi devletin tüm iç işlerinden ve yargıdan sorumluydu. Buna ek olarak, onaltıncı yüzyıl İspanyası'nı yöneten karmaşık bir Konsiller sistemi de oluşturulmuştu. Ferdinand ve Isabella'nın diğer katkıları arasında Engizisyon Konsili (1483), Askeri Düzen Konsili (1495) ve Cruzada Konsili (1509) vardı.

Kraliyet otoritesinin güçlendirilmesi, diğer ülkelerde olduğu gibi kısmen aristokrasinin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olmuştu. Başlangıçta Kastilya asilleri potansiyel bir tehdit olarak görüldüler. Yüzyıllar boyunca hatırı sayılır bir güce sahip oldular ve Mağribilerle yapılan

sürekli savaş, onların ayrı birimler olarak savaşma yeteneğine sahip askeri topluluklar kurmalarını gerektirmişti. Savaş sona erdiğinde ise bu sistem krallık otoritesine yönelik bir tehlike oluşturan bir yapı olarak görülmeye başlandı. Onların dağıtılması büyük bir ayaklanmaya yol açabilirdi, bu yüzden çözüm yumuşak ve dikkatli olunmasıydı. Papa, askerlerin kendi hizmetinde çalışması karşılığında krala en büyük şövalye unvanı olan Büyük Üstat statüsü vermeyi kabul etti, böylece kralın statüsüne saygı gösterecek olan askerler bir tehdit oluşturmamaya başladı. Daha nüfuzlu uyruklar, yargı üyeleri tarafından soruşturmaya uğrama ve Yeniden Kullanım Antlaşması gereğince gayri menkul ve diğer mallarına kral tarafından el konulması gibi sorunlarla karşı karşıyaydı. Monarşi, genel olarak aristokrasinin düşük statülere sahip kesimlerini ve hatta burjuvazinin bazı önde gelen üyelerini ödül olarak krallık hizmetine yükselterek lordların feodal gücünü baskı altında tutmayı amaçlıyordu.

İspanya'da ayrımlara yol açan tek faktör aristokrasi değildi. Kastilya'yı oluşturan şehirlerin çoğu yarı bağımsız bir geçmişe sahipti ve Ortaçağda özerkliklerini bir tüzükle sağlamlaştırmışlardı. Pek çoğunun kendi meclisleri ve memurları yani *Regidore*leri vardı. Kraliyet siyasası dikkatlice düşünülmüş bir uzlaşmaya dayanıyordu. Yerel ayrıcalıklar kaldırılmamıştı, ancak *Regidore*ler ile birlikte adli ve idari sorumlulukları yerine getirmek üzere *Corregidore* olarak bilinen yeni memurlar atandı. Kraliyet kendini korumak ve özellikle Galiçya ve Endülüs'teki şiddet olaylarını bastırmak için geleneksel kurumları yeniden düzenleme kararı aldı. *Reconquista* gibi şiddet dolu bir dönemin yan ürünü olarak ortaya çıkan eşkıyalık, tutuklama, alıkoyma ve yargılama yetkilerine sahip *Santa Hermandad*'ın (Kutsal Kardeşlik) yeniden oluşturulmasıyla önlenmeye çalışıldı. Kırsal alandaki sayısız kanun kaçağı *Hermandad* mahkemeleri yoluyla yargılandı ve bunun sonucunda yasadışı olaylar onbeşinci yüzyılın sonunda giderek azaldı.

Büyük kurumsal çıkmazlardan biri, krallık otoritesinin güçlendirilmesiyle statüsünün yeniden belirlenmesi gereken ve tüm İspanyol Krallıklarında önemli bir güç kaynağı sayılan yasama meclisinin geleceğiydi. Örneğin, Aragon Kortezi krala sadakat yemininde açıklanması güç bir formül üzerinde ısrar etmişti: "Sizin kadar iyi olan biz, tüm hukukumuz ve özgürlüğümüzü gözetmeniz şartıyla, bizden daha iyi olmayan sizi kralımız ve efendimiz olarak kabul edeceğimize yemin ediyoruz, ama siz görevinizi yapmazsanız biz de sizi saymayız."[1] Isabella sık sık bu davranıştan duyduğu rahatsızlığı ifade etti ve "Aragonluları askeri yöntemlerle bastırmanın, Temsili Meclislerin kibrine katlanmaktan daha iyi olaca-

ğını" düşünüyordu. Ama böyle aşırı bir önlem asla dikkate alınmadı. Onun yerine kraliyet daha önce ayrılmış toprakların ve gayri menkullerin tekrar kullanıma açılması ve *alcabala* adlı yeni bir verginin uygulamaya sokulması yoluyla, mali bir kaynak yaratarak Kortezlere olan ihtiyaçlarını azaltma yoluna gitti. Kraliyet mümkün olduğunca sürtüşmelerden uzak durdu ve toplantıların hem sıklığını hem de meclislerin hareket serbestisini kısıtladı. Kastilya Kortezlerine bağlı ilk iki bölge toplantılara çok az davet edildi ve on sekiz şehrin üç tanesinden toplam olarak sadece otuz altı temsilci kabul edildi.[3] 1457 ve 1503 arasında Kastilya kortezleri ancak dokuz kere bir araya geldiler ve 1482 ile 1498 arasında da hiç toplanmadılar.[4]

Ferdinand ve Isabella böyle çok karmaşık olmayan bir değişim sürecini planlayarak, yarı feodal krallıklardan oluşan bir birlikten, etkili bir bürokrasinin desteğinde güçlü bir monarşi tarafından yönetilen federal bir devlete geçişin mimarları oldular. 1516'da İspanya'da siyasi istikrar egemendi. Bürokrasi onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında da gelişmeye devam etti, ama yönetim her zaman etkili olamadı.

I. Karl'ın İspanya kralı olarak 1516'da tahta çıkışından sonraki ilk üç yıl olaysız geçti, ama 1519'da İmparatorluk seçimlerine katılma kararı alması İspanya'ya sayısız problem getirdi. İmparator olduğu zaman öncelikleri inanılmaz bir biçimde değişti; siyasi hırsları arttı; kendini, görevi dünya üzerinde bir imparatorluğu kurmak ve dinsel bölünmelerle mücadele etmek olan Hıristiyanlık aleminin dünyevi lideri olarak görmeye başladı. Bölgesel sorumlulukları çok büyüktü ve İspanya'yı, İmparatorluğu, Avusturya'yı, Burgonya'yı ve İtalyan devletlerini yönetecek kapsamda bütüncül bir sistem yaratmanın imkansız olduğunu anladı. Sonuç her bir dominyonun onun yokluğunda da işlemeye devam edecek bir idari sistem yaratma amacıyla, kendi yapısal düzenlemelerini geliştirmesi oldu.

1516 ve 1556 arasında tahtta kaldığı süre boyunca, Karl toplam on altı yılını İspanya'da geçirdi (1517–20, 1522–9, 1533–5, 1536–9, 1541–3).[5] Gene de, 1520'deki Kastilyalı *communeros* isyanı sorunundan sonra İspanya genelde sakin günler geçirdi. Ferdinand ve Isabella tarafından kraliyet gücünü artırmakta kullanılan Konsiller sistemi hayati öneme sahipti. Bu sistem genişletilerek korundu, ancak kraliyet otoritesinin kralın kişisel gücüne indirgenmemesi yönünde bir değişim de yaşadı. Danışmanlık hizmeti veren ve konularına göre ayrılan Konsillere, 1517'de Savaş Konsili, 1522'de genel siyasadan sorumlu Devlet Konsili

ve 1523'te Maliye Konsili eklendi. Denizaşırı bir imparatorluk haline gelen Kastilya'nın bu durumu, bölgesel Konsillerin de oluşmasını zorunlu kıldı. İspanya'nın Amerika'daki kolonilerini yönetmek amacıyla 1524'te Hint Adaları Konsili oluşturuldu; burada kısmen Kastilya Konsili model alındı. Hint Adaları Konsili, Yeni İspanya ve Peru'daki Genel Valiler gibi koloni memurluklarının ve *Audencia*lar gibi bir danışma meclislerin faaliyetlerinden sorumluydu. Konsiller sistemi böylece giderek karmaşık bir idari ağ oluşturdu, ama Karl'ın kendi yokluğunda vekil olarak görevlendirdiği yöneticilerin yetenekleri sayesinde genellikle sorunsuz çalıştı. Bu vekillerin en önemlisi, 1530 ve 1540'larda Konsiller sistemini yöneten Francisco de los Cobos'tu.

İspanya'nın V. Karl zamanındaki siyasal gelişimi istikrarlıydı, ancak sağlıklı olduğu da söylenemezdi. Bürokrasi, kralın yokluğunu doldurmak üzere hızla büyüdü, yasama meclisleri önemlerini yitirmeye devam etti ve böylece kraliyet siyasasına yönelik muhalefet gücü giderek zayıfladı. Sonunda tüm kurumlar daha önemli bir kural uğruna önemsizleştirildi. Bu kural, İspanya'nin bütün kaynaklarının, Avrupa'nın büyük kısmını etkileyen hırslı bir dış siyasete harcanması kuralıydı. Sonuç olarak siyasi gelişim beraberinde aceleci bir bürokrasi ve ciddi iktisadi sorunları da getirdi.

II. Felipe ile birlikte İspanya monarşisi tekrar belirdi. Karl 1556'da tahttan ayrılırken tüm dominyonlarını daha sonra Kutsal Roma İmparatoru olacak kardeşi Ferdinand ve İspanya Kralı ve Burgonya Dükü olan oğlu Felipe arasında paylaştırdı. Felipe böylece dominyonlarını tek tek dolaşmak yükümlülüğünden kurtuldu ve onları kalıcı bir yönetime bağlama olanağına kavuştu. Onun İspanya'nın kurumsal gelişimine en büyük katkıları, kalıcı bir başkent belirlenmesi, kralın yönetime şahsen katılması ve bürokrasinin kapsamının daha da genişletilmesiydi.

Bir İspanyol olarak doğması ve yetiştirilmesi, Felipe'nin, babasının gezi ve denetleme alışkanlıklarından uzak durmasını sağladı; Madrid'i başkent olarak seçti, Escorial Sarayını kullandı ve yöneticilerinin her birini yirmi mil uzağındaki noktalara yerleştirerek kral ve memurları arasındaki iletişim eksikliğini azaltmayı amaçladı. Ne yazık ki bu tamamen başarılı olamadı. İnsanlar İspanya'nın coğrafi merkezi yerine bir limanın başkent olarak seçilmesini savundu. Öne sürülen bu görüşler İspanya'nın Portekiz'i ele geçirip ikinci bir deniz aşırı imparatorluk yönetmeye başladığı 1580'den sonraki dönem için mantıklı sayılırdı; denizciliğe biraz daha önem verse ve başkenti Lizbon'a ya da Sevilla'ya taşısaydı

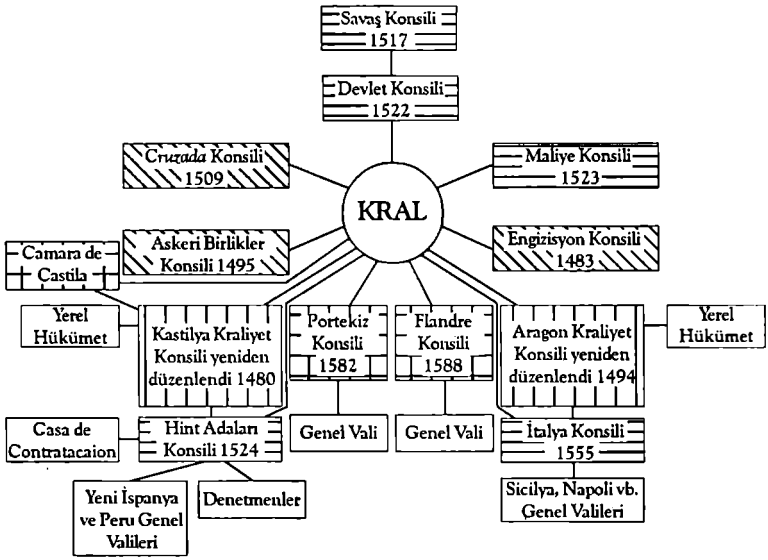
Felipe'nin dış siyaseti İngiltere ve Hollanda karşısında daha başarılı olurdu. Böylece Madrid ve Escorial Sarayı, İspanya'nın V. Karl'ın bakış açısına çok benzeyen bir kıta siyasetinin yakınlığının simgesi oldu.

II. Felipe yönetim sürecine bireysel bir katılıma inandı ve onun görevleri öncelikle, bağımsız ve tarafsız bir adaleti sağlamak, kiliseyi korumak ve dinsel sapkınlıkların kökünü kazımaktı. Ağır işler için hatırı sayılır bir kapasiteye ve yönetim için hayati bir önem taşıyan güçlü bir karaktere sahipti, ama maalesef sorumluluk dağıtma konusunda çok beceriksizdi. Siyasal çözümler üretmek yerine, sıklıkla idari ayrıntılar üzerinde yoğunlaştı ve kralın müdahaleleri bütün idari işlemin yavaşlamasıyla sonuçlandı bütün bu çabaları.

Konsiller sistemi genişlemeye devam etti. Bunun bir örneği Kastilya Kraliyet Konsili'nin önde gelen üyelerinin, 1588'de *Cámara de Castilla* isimli özerk bir Konsil oluşturmak üzere bir araya getirilmesiydi. Gene de, asıl yetki daha büyük bir alana yayılmış olan diğer Konsillerdeydi. Bu, tam Felipe'nin İspanya'ya yerleştirmek istediği sistemdi. Kurumlar ve memurluklar, Avrupa'nın geri kalanı gibi İspanya'da da bölgenin yönetimi için hayati önem taşıyordu. Tahttan ayrılmadan kısa bir süre önce V. Karl Aragon Konsili'nin rolünü üstlenen İtalya Konsili'ni kurdu; bu düzen Felipe tarafından kabullenilip, geliştirilerek 1582'de İspanya ve Portekiz'in birleşmelerinden iki yıl sonra, Portekiz Konsili'nin ve 1588'de de Flandre Konsili'nin oluşmasına yol açtı. Bu meclislere ek olarak, İspanya yönetimi bu Konsillere karşı sorumlu olan ve Kral ile yardımcıları arasında bir bağ kuran Genel Valilere de sahipti. İtalya ve Portekiz Konsilleri kısmen de olsa başarılıydı, ancak Hollandalıların İspanya'ya karşı ayaklanmasını engelleyebilecek olan Flandre Konsili'nin kurulmasında çok geç kalınmıştı. İspanyol Konsillerinin yapısı Şekil 1'de gösterilmiştir.

II. Felipe'nin İspanyol yapısal gelişimine kişisel katkısı genelde olumsuzdu. Kendini bir zamanlar kralın yokluğuna alıştırmış olan zayıflamış bir bürokrasi şimdi Felipe gibi her zaman varlığını hissettiren ve ayrıntılar konusunda aşırı titiz olan bir kralla karşı karşıyaydı. Üstelik kral, muhalefete ve azınlıklara olan hoşgörüsüz tavrını da, dinsel sapkınları idare etmektense tahtından feragat etmeyi yeğleyeceğini söyleyerek belirtmişti. Onun Engizisyonu dinsel bağnazlığı güçlendirmek için kullanışı, Moriscos İsyanı (1568–70) ve Hollanda ayaklanması ile sonuçlandı. Bu arada yönetimin aşırı Kastilya yanlısı yapısı, Aragon'da şiddetli tepkilere (1591–1592) sebep oldu. II. Felipe, bir yönetici olarak tebaası tarafından asla sevilmedi, Protestan Avrupa ülkeleri ise onu tiranlığın simgesi olarak gördü. Büyük ihtimalle o, bütüncül bir bakış açısı olmadı-

ğından İspanya'nın kaynaklarını yok oluşa sürükleyen, kendini işine adamış bir krallık bürokratı olarak daha doğru bir şekilde tanımlanabilir.

Şekil 1: Onaltıncı Yüzyılda İspanyol Konsilleri

NOTLAR

1) A. J. GRANT: *A History of Europe 1494–1610*, Böl. 1.
2) J. H. ELLIOTT: *Imperial Spain 1469–1716*, Böl. 3.
3) *New Cambridge Modern History*, Cilt I, s. 332.
4) W. C. ATKINSON: *A History of Spain and Portugal*, Böl. 7.
5) J. H. ELLIOTT: A.g.y., Böl. 5.

8
İtalyan Savaşları ve Habsburg-Valois Çatışması 1494–1559

1494 ve 1559 arasındaki savaşlar modern Avrupa tarihindeki en karmaşık süreçlerden biridir. Bunun nedeni, bu savaşlara katılan devletlerin sayısı, birçok küçük devletin karmaşık diplomatik görüşmelerin ardından taraf değiştirmeleri ve son olarak da paralı asker taburlarının yaygın olarak kullanımıdır. Savaşlar iki ana bölüme ayrılabilir. 1494 ve 1516 arasında, İtalya'ya karşı birleşen devletler amaç olarak toprak kazancını güdüyorlardı. 1522 ve 1559 arasında ise çatışma Avrupa'nın diğer bölgelerine ve Akdeniz'e sıçradı ve Fransa'nın Valois Kralları ile Avusturya ve İspanya'nın Habsburg yöneticileri arasında bir ölüm kalım savaşına dönüştü. Savaşın böyle büyük bir alana yayılmasının sebebi, I. Maximilianus'un evliliğinden doğan bağların V. Karl'a geniş toprakların yönetimini sağlamasıyla, Fransızların kuşatıldıklarına dair korkularının artmasıydı.

Her yüzyılda Avrupa'nın bir bölgesi zenginliği, iç karışıklıkları ve zayıflığı yüzünden komşularının hedefi haline gelmiştir. Polonya onsekizinci yüzyılda, Almanya onyedinci yüzyılda ve İtalya onaltıncı yüzyılın

başlarında işgal edildi. Modern bir İtalyan tarihçisi İtalya'nın 1490'daki çekiciliğini şöyle tanımlıyordu: "İtalya yalnızca insanları, ticareti ve malları açısından zengin değildi; pek çok muhteşem prensin idaresi altındaki bir yönetim ve ruhani merkez oluşuyla, zarif ve güzel şehirleriyle ün salmıştı."[1] Öte yandan merkezi bir yönetimin eksikliği, İtalya'nın pek çok savaşa ve yıkıma sahne olmasına neden oldu. Machiavelli bu durumu "İbranilerden daha fazla köleleştirilmiş, Atinalılardan daha çok bölünmüş, lidersiz, kanunsuz, yıkılmış, parçalanmış ve istila edilmiş" bir İtalya şeklinde betimledi.[2]

İtalya diğer Avrupa devletleri için ne gibi çekiciliklere sahipti? En önemli faktör, Avrupa'nın en ucunda yer alması nedeniyle öne çıkan İtalya'nın stratejik ve coğrafi konumuydu. Daha sonra güçler dengesinin kuzeyin lehine bozulmasıyla, aynı pozisyona bu sefer Hollanda, Almanya ve Polonya düşeceklerdi. Ama onbeşinci yüzyılın sonları ve onaltıncı yüzyılın ilk birkaç on yılı boyunca İtalya, büyük güçlerin genişlemek için gözlerini diktiği bölge özelliğini korudu. Fransa genişlemesini Savoy ve Milano'ya, daha sonra da Orta ve Kuzey İtalya'ya doğru planlamıştı. İmparator I. Maximilianus İmparatorluğun koruyucusu olma sıfatına dayanarak, İtalya'nın Kuzey bölgeleri üzerinde hak iddia etti ki, bu bölge, Venedik hariç hâlâ Kutsal Roma İmparatorluğu dahilindeydi. Avusturya Habsburglarının başı olan Maximilianus güney–güneybatı doğrultusunda yeni topraklar ele geçirmeyi planlıyordu ki, bu yüzden de Kuzey İtalya için bazı gizli düşünceleri olan Fransız yönetimiyle karşı karşıya geldi: Bu iki devlet (1508 Cambrai Birliği hariç) İtalya Savaşlarının pek çoğunda karşı taraflardaydı. Aragon Kralı Ferdinand'ın da Kuzey İtalya'ya karşı giderek artan bir ilgisi vardı. 1494'te çoktan Sicilya ve Sardunya'yı ele geçirmişti ve Aragon'un bölgesel kontrolünü Napoli ve Orta İtalya'yı da kapsayacak şekilde genişletip, Aragon'u Akdeniz'in süper güçlerinden biri haline getirmek ve Kastilya'nın denizlerde ve sömürgelerdeki genişlemesini durdurmanın peşindeydi. Böylece sonuç, Aragon ve Fransa arasındaki çatışmanın Aragon'u İmparator ile bir ittifak yapmaya itmesi oldu. Türklerin İtalya'ya ilgisi ilk başta çok büyük bir amaç içermiyordu, kıyısal baskılar ve keşiflerle sınırlıydı. Buna rağmen Osmanlı Sultanlarının İtalya'yı da içeren bir Doğu Akdeniz İmparatorluğu kurmak istediği kesindi. İtalya sorununa Türklerin katılması, Fransız–Türk İttifakı (1536) ile sonuçlanan ciddi bir etkene dönüştü.

Büyük güçlerin saldırı planlarının İtalya'ya yönlendirmesi, bu ülkedeki mevcut siyasal anarşi yüzündendi. İtalyan devletleri kendi içlerindeki devamlı savaş ve karşılıklı entrikalar sonucu dışarıdan destek arar hale

gelmişlerdi. Örneğin, 1494'teki Milano hükümdarı Ludiovico Sforza kendisine karşı Floransa ve Napoli arasındaki gizli bir ittifaktan korkarak, Napoli hakkında şüpheli taleplerde bulunan Fransa'nın iddialarını güçlendirecek şekilde, Fransa Kralı VIII. Charles'tan yardım istedi. 1508'de Papa II. Julius Venedik'e savaş açtı. Venedik topraklarını Papalığa dahil etmek umuduyla ve bir süreliğine Aragon, İmparatorluk ve Fransa'nın katılımlarıyla Cambrai Birliğini oluşturdu. 1515'te Fransa ve İngiltere tarafından desteklenen Venedik, Milano, Floransa ve Aragon ile İmparatorluk tarafından desteklenen Papalık arasında gerginlikler yaşandı. Büyük güçlerin işgallerine ve İtalya'daki gibi iç savaş çıkarmalarına ve hem İtalyan hem de diğer liderlerin olumsuz diplomasi girişimlerine daha pek çok örnek bulunabilir. Bütün bunlara rağmen, Machiavelli'nin şiddetle tavsiye ettiği bir birleşik İtalya'nın, o zamanın şartları çerçevesinde çok uzak bir ihtimal olduğunun ve Rönesans prenslerinin kendilerini ve devletlerini ayrı siyasi ve diplomatik oluşumlar olarak gördükleri belirtilmelidir.

Büyük güçlerin İtalya'ya gözlerini dikmesinin diğer bir sebebi de İtalya'nın kültür alanında kazanmış olduğu haklı şöhretti. Floransa yüzyılın sonuna kadar Avrupa'nın kültür merkezi olarak kabul edilirken, Venedik de İspanya kadar bir gelir elde ediyordu. Diğer ülkelerin orduları, 1527'de V. Karl'ın taburları Roma'yı işgal ettiğinde olduğu gibi, bir yağma ve ödül arayışı içindeydiler. 1796 gibi ileri bir tarihte bile, İtalyan devletlerinin zenginliği hakkındaki efsaneler geçerliliğini koruyordu. Bonaparte, ilk İtalya harekatının arifesinde ordularına şöyle seslenmişti: "Sizi dünyadaki en verimli ovalara götürmek üzereyim. Zengin eyaletler, büyük şehirler avucunuzun içinde olacak."

İtalyan Savaşlarının ilk bölümü 1494'ten 1516'ya kadar sürdü, ama belirgin bir sonuç alınamadı. Fransa Noyon antlaşması ile (1516) Milano'nun kontrolünü ele geçirirken, Aragon da Napoli üzerinde geniş çaplı bir nüfuza sahip oldu. Gene de, Fransa yönetimi tatmin olmamıştı ve İtalyan devletleri ister Fransa ister Habsburglardan gelsin siyasal etki ve baskılara açık bölgeler olmayı sürdürdüler.

1522 ve1559 arasındaki Habsburg–Valois mücadeleleri, eklenen iki yeni unsur ile birlikte aslında İtalyan Savaşlarının bir devamıydılar: bu iki yeni unsur savaşan üç devletin ikiye inmesi (artı, bazı dönemlerde, İtalyan devletleri ve Türkler) ve çatışmanın Avrupa'nın diğer bölgelerine sıçramasıydı. Böylece savaşlar daha yoğun ve daha acımasız olmaya başladı. Bunun nedeni V. Karl'ın uç dominyonlarını korumak istemesi ve I. Francis'in, Habsburgların Avusturya ve İspanya ile birleşip kendisini

yenmelerinden korkmasıydı. 1519'dan itibaren Karl, Kutsal Roma İmparatoru, İspanya'nın ve İspanya'nın İtalya'dan elde ettiği yerlerin Kralı, Avusturya Arşidükü ve Burgonya Dükü idi. Onun, Charlemagne'dan beri hiçbir yöneticinin düşünemediği derecede büyük bir imparatorluğu korumak konusunda çok güçlü askeri planları vardı.

İtalya savaşın ortasında kalmayı sürdürdü. 1516'dan itibaren Kutsal Roma İmparatoru ve İspanya Kralı olarak Karl, İmparator I. Maximilianus ve Aragon Kralı Ferdinand'ın İtalya üzerindeki planlarını devraldı. Aragon ve İmparatorluk ile İtalyan Savaşlarının geride kalan döneminde aynı tarafta savaşmışlardı; örneğin 1495'te ortak düşmanları Fransa'ya karşı Venedik Birliğinde yer almışlardı. Buna rağmen, genellikle birbirlerinden bağımsız savaşmayı tercih ettiler. İmparator Kuzey İtalya için uğraşırken, Aragon Napoli üzerinde yoğunlaştı. Diplomasileri de çoğunlukla farklı bir yön takip etti. Örneğin Aragon, Cambrai Birliği'nden Kutsal Birliğe İmparatordan önce geçti ve I. Karl 1516'da Fransa ile İmparator'dan bağımsız olarak uzlaşma masasına oturdu (Noyon Antlaşması ile). Buna rağmen I. Karl 1519'da İmparatorluk tacını elde ettiği zaman, İmparator V. Karl ve aynı zamanda İspanya Kralı olunca, İmparatorluk ve İspanyol çıkarları birleşti ve İtalya Savaşı'ndaki güçlerin sayısı üçten ikiye indi; Habsburg–İmparatorluk bloğu ve Fransa. İtalya'daki savaşın seyri Fransa'nın aleyhine döndü. I. Francis, Pavia Savaşı'nda yenildi (1525) ve Madrid Antlaşması ile saygınlığını yitirdi (1526). Bu antlaşmadaki başarısızlığının ardından, aynı yıl içerisinde Karl'a karşı Cognac Birliğine girdi ama Cambrai Antlaşması Fransa'nın zayıflığını ve İtalya üzerinde Habsburg zaferini açıkça ortaya koydu (1529); Karl, 1530'da Papa tarafından İtalya Kralı olarak ödüllendirildi. 1536 ve 1538'deki çatışmanın kesin bir sonucu olmadı. Fransa ilk yenilgilerinin yaralarını sardı ve 1536'da Türklerle ittifak kurdu. Bu dönem 1538'de imzalanan Nice Ateşkesi'nde uzlaşmayla sonuçlandı. 1552 ve 1559 arasındaki en son bölümde, İtalya, Habsburg–Valois krizinin doruk noktası olan Avrupa'daki genel bir çatışmanın bir parçası oldu. Bunların sonucunda ise V. Karl 1556'da tahttan indirildi ve Cateau Cambrésis Antlaşması imzalandı (1559).

V. Karl, Burgonya Dükü olarak Burgonya ve Fransa arasında onbeşinci yüzyıl boyunca süren çatışmayı devam ettirdi. 1477'de Nancy Savaşı'nda öldürüldü ve Maximilianus (daha sonra imparator I. Maximilianus oldu) Burgonya'dan geriye kalanları korumak için aynı yıl Burgonyalı Mary ile evlendi; Hollanda, Lüksemburg ve Franche Comté'yi bu yolla yönetimi altına almasıyla, koruması gereken yeni topraklar ortaya çıktı

(Bu topraklar Fransa için hayati bir önem taşıyordu). I. Francis Habsburg tehlikesini bir takıntı haline getirmişti, Fransa'nın etrafı neredeyse tamamen Habsburg toprakları ile çevriliydi. Buna rağmen, bunların içinde en zayıf yönetime sahip olan Burgonya idi ve Fransa onu işgal edebilirse Kutsal Roma İmparatorluğu'na ulaşabilecekti. Bu yüzden, Burgonya, Habsburg–Valois çatışmasında önemli bir yere sahip oldu. Madrid Antlaşması ile Fransa, Flandre'da daha önceden işgal ettiği yerleri geri verdi ve 1529 Cambrai Antlaşması ile de bu bölge üzerinde bir hak talep etmekten vazgeçti. 1542 ve 1544 arasında II. Henry Lüksemburg'a bir Fransız istilası düzenledi, ancak Crépy Antlaşması (1544) ile Habsburg'a geri çekilmek zorunda kaldı ve V. Karl'ın orduları bu kez Fransa'ya kısa ama tehdit edici bir akında bulundular. En sonunda Cateau Cambrésis Antlaşması 1519'da V. Karl tarafından geri alınan Burgonya toprakları üzerindeki Habsburg hâkimiyetini onayladı. Fransa'nın bu bölgedeki gerçek kazancı, onyedinci yüzyılda Mazarin ve XIV. Louis dönemlerinde oldu.

Kutsal Roma İmparatoru olarak V. Karl, Burgonya'yı Fransız işgallerinden kurtarmak kadar, İmparatorluğun batı sınırlarını korumak sorununu da devraldı. En savunmasız yer Lüksemburg'dan Franche Comté'ye kadar uzanan Lorraine idi. I. Francis bunu Habsburg savunmasının zayıf noktası olarak kabul edip, İmparatorluğun daha uzak kısımlarına düzenlenecek saldırılar için bir köprü oluşturmaya çalıştı. 1552'de Lorraine bölgesi, işgalci II. Henry'nin görünüşte V. Karl'a karşı ayakta durabilmeleri için Lutherci devletlere yardım etmeye başlamasıyla daha da önemli bir konuma geldi. Bu harekat sırasında Fransa'nın en somut kazancı, Metz Piskoposluğu, Toul ve 1559'da Fransa'ya aidiyeti kabul edilen Verdun oldu.

Avusturya ve İspanya'daki Habsburg güçleri, imparatorluk kaynaklarının ellerine geçmesiyle birlikte, Fransa ile güneyden kuzeye uzanan bir hat üzerinde gittikçe şiddetlenen bir çatışmaya girdiler. Bu arada doğudan başka büyük bir tehdit yükseliyordu; Türkler. 1519'da Karl, Avusturya Arşidükü oldu, ancak 1521'de kendi kardeşi Ferdinand'dan sonra bu sıfatı kullanabildi. 1526'da Ferdinand, Bohemya'yı ve Macaristan'ın bazı bölümlerini Habsburg dominyonlarının arasına kattı. (Karısı Anne, Macaristan ve Bohemya Kralı'nın kız kardeşiydi.) Lewis, Kanuni Sultan Süleyman'ın emrindeki Türk ordularının ilerleyişinden faydalanmak istemişti ve 1526'daki Mohaç Savaşı'nda öldürülmüştü. Macaristan, büyük bölümü Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmek, kalanı da Avusturya'ya katılmak üzere bağımsız bir devlet haline geldi. Avusturya, böylece Orta Avrupa ile Türkler arasındaki çok önemli bir tampon bölgeyi yitirdi ve Viyana Türk saldırılarına karşı çaresiz bir konuma düştü.

Bu sonuç, I. Francis'in diplomatik çabalarıyla Habsburg–Valois çatışmalarının kapsamına dahil edildi. 1526'da Madrid'de küçük düşürülmesinin acısını 1529'da Cambrai'de çıkartmak amacıyla Francis, geriden sürekli saldırılarla Habsburg'u zayıflatmak için Türk tehlikesinden faydalanmanın bir yolunu aradı. Bu yüzden 1529'da Sultan Süleyman'ı Viyana'yı almak üzere yardıma çağırdı. Kuşatma harekatı başarısız olsa da, 1536'da Türklerle Francis açık bir ittifaka girdi. Francis savaşı Akdeniz'e taşıyarak devam etti. Sultan, Napoli'ye saldırmayı kabul etti, Türk Amirali Barbaros, İtalya kıyılarına baskınlarda bulundu ve V. Karl'ın Cezayir'i ele geçirme çabası boşa çıktı (1541). 1543'ten itibaren Fransızlar ve Türkler, Akdeniz'i kontrol altına almışlar ve Nice'e bir saldırı düzenleyecek kadar güçlenmişlerdi. Fransız–Türk ittifakı 1520'lerdeki aşağılanmadan sonra Fransızların tekrar güçlenmesinin ve Habsburg karşıtı bloğun artan başarılarının ana nedeniydi.

Cateau Cambrésis Antlaşması (1559), Habsburg–Valois çatışmasının çıkmaza girdiğinin bir ifadesiydi ve sonuçlar o anda tarafların kazandığı göreceli avantajları yansıtıyordu. Metz, Toul ve Verdun Fransa'da kaldı, ama Valois Hanedanlığı Lüksembourg, Savoy ve Piemonte'yi geri verdi. İspanya'nın İtalya'da sahip olduğu bölgeler onaylandı. II. Felipe ve II. Henry kendi dominyonlarındaki dinsel sapkınlıkları bastırmak üzere çalıştılar ve II. Felipe II. Henry'nin kız kardeşi Elizabeth ile nişanlandı.

Bu Antlaşma'dan en kazançlı çıkan taraf kimdi? 1520'ler boyunca Fransa kendinden daha büyük bir güç tarafından, deyim yerindeyse perişan edildi. Buna rağmen, 1559'da eş statülere sahip olduğu bilinen iki devlet arasında bir antlaşma imzalanmıştı. Bu yüzden, Habsburglar 1520'lerden itibaren kayıplara uğramıştı. Fransa, Kutsal Roma İmparatorluğu'nda gedikler açmaya başladı. Macaristan'ın büyük bir kısmı Türklere verilmişti ve İmparatorluk dini sınırlar uyarınca kendini parçalamıştı. V. Karl, tahttan inmeye zorlanmış ve Habsburg dominyonları, II. Felipe ve I. Ferdinand arasında paylaştırılmıştı. İspanya'nın zenginliği ve kaynakları üzerine ağır taleplerde bulunuldu ve Yeni Dünya'nın macera yolculuklarına dayanan İspanyol iktisadi yapısı çöktü. V. Karl'ın bir cihan imparatorluğu hayali, II. Felipe'nin kendisini bu hayalin canlanması için feda etmesine rağmen paramparça oldu. Öte yandan Fransa prestij ve güç kazandı. Gene de, kazandığı avantajları kullanmasını beceremedi. Dinsel sapkınlığın kökünün kazınması kararı, Fransa'yı bir iç savaşa sürükledi ve Habsburg bölgeleri böylece onaltıncı yüzyılda Fransa tehdidinden kurtulmuş oldu.

Antlaşma, Fransa ve Habsburglar arasında kalıcı bir barış ortamı yaratamadı. Fransa'nın, Habsburg korkusu azalmadı; daha sonra Richelieu, Fransa'nın dış siyasetinde Habsburg düşmanlığını yeniden canlandırdı ve Fransa'nın Cateau Cambrésis'deki kazanımlarını, ülkenin sınırlarını Ren Nehrine doğru genişletmenin bir aracı olarak kullandı. Richelieu Otuz Yıl Savaşlarında, Avusturya–İspanya gücünü bir kez zayıflattı. Onyedinci yüzyılın ikinci yarısında İspanya ve Fransa arasındaki bir dizi savaşta, Ren bölgesindeki İspanyol hâkimiyetini yok etme işi Mazarin ve XIV. Louis'ye kaldı. İtalya'daki barış daha uzun sürdü, ama sonunda İspanya'nın İtalya'da ele geçirdiği haklar, Utrecht Antlaşması (1713) ile Avusturya'ya geçti ve oradan da Bonaparte'ın 1796'da İtalya'yı işgal etmesi ile Fransa'nın hâkimiyeti altına girdi.

NOTLAR

1) GUICCIARDINI: *The History of Italy* (1561), I. Kitap, Önsöz.
2) MACHIAVELLI: *The Prince*, XXVI.

9
II. Felipe'nin Dış Siyaseti

II. Felipe, Modern Avrupa tarihindeki hemen hemen hiçbir diğer yöneticinin olmadığı kadar uç noktalardaki yorumlara konu olagelmiştir. Son zamanlara kadar, Kuzey Avrupa ona yönelik gelenekselleşmiş düşmanca bir tavrı takındı. Bazı çağdaşları ise, onu Karşı Reform'un fanatik bir destekçisi olarak gördü ve Sessiz William'ın deyişi ile de "her türlü insanlık ve onur duygularına yabancılaşmış"[1] idi. Fakat, kendi tebaası tarafından o, hükümdarlık döneminde İspanya'nın gücünün ve siyasal nüfuzunun doruklarına çıktığı Yetenekli Felipe olarak tanıyordu.

Onun daha gerçekçi ve tam portresi ise kendini Katolikliği savunmaya adamış, eğer işine gelirse İslamiyet ve Protestanlıkla da çıkarcı uzlaşmalarda bulunabilen, kararlar alırken kimi siyasaların avantaj ve dezavantajlarını etraflıca tartmış, buna rağmen bazen de aceleci ve düşüncesiz karalar almış, kimi zaman sert, kimi zaman ise yumuşak davranmış bir devlet adamı kimliğiydi. Hatalarını düzeltirken başka hatalar yapıyordu ve onlardan ders almayı öğrenmesine karşın hükümdarlığının ikinci yarısında, özellikle 1580 ve 1590'larda daha az temkinli hareket etme

eğilimi sergiledi. Çağının en çelişkili kişiliklerinden biriydi ve istisnai durumlar dışında hep tutarlı oldu. Bunun nedenleri açıktı. V. Karl'dan miras aldığı bazı kişilik özellikleri, gücün ve zayıflığın tuhaf bir sentezini oluşturmuştu. Ülkesi büyük bir zenginliğe ve askeri güce sahip olsa da geçmişten kalan bazı sorunlar özel yaklaşımları ve çözümleri gerektiriyordu. Hatta bu zorunluluklar Felipe'nin kişiliği için bir yük oluşturuyordu, bu yüzden gösterdiği tepkiler özellikle krizin yapısına göre değişiklikler gösterdi. Bazı durumlarda büyük diplomatik baskı karşısında temkinli davrandı. Bazen de müdahaleci bir siyasa izleyerek, Alexander Farnese gibi emrindeki adamları uyardı. Ama, genelde bir karar almadan önce yardımcılarının tavsiyelerini almayı tercih etti. Teoride hayranlık uyandıracak bir kapasiteye sahip olmasına rağmen, bürokratik ayrıntılara büyük önem vermesi alınan kararlarda gecikmeye yol açtı.

1556 ve 1598 arasında Felipe'nin ilgisi dört konu üzerinde yoğunlaştı: birçok başarı kazandığı Akdeniz bölgesi; en büyük ve sürekli sorunları yaşadığı Hollanda; başarı ve yenilginin beraber geldiği İngiltere; ona düşebileceği en kötü durumları yaşatan Fransa.

II. Felipe'nin Akdeniz siyasası İslamiyet'in İspanya'yı tehdidine doğrudan verdiği bir tepkinin ürünüydü. V. Karl Fransa ile toprak kavgasına girişmiş ve Osmanlı İmparatorluğu ve Luthercilik ile savaşmaya yoğunlaşmışken, İspanya'nın Akdeniz'deki çıkarlarını korumayı ihmal etmişti. Buna bağlı olarak, II. Felipe 1556'da tahta çıktığında, Osmanlı Sultanı'nın Doğu Akdeniz'de tam bir güvenlik içinde olan donanması, egemenliğini Sicilya'nın batısına kadar genişletme tehdidinde bulunuyordu. Tehlike Barbaros'un korsan gemilerinin Kuzey Afrika'nın Tunus ve Cezayir gibi İslamiyet'in hâkim olduğu kıyılarından Batı Akdeniz deniz ticaretine saldırılarda bulunmasıyla büyüdü, bu korsanlar ile Osmanlı amiralleri arasında seyrek ama düzenli işleyen bir ittifak vardı. Sonuçta, İspanya'da dış Müslüman güçlere sempati duyan muhalif bir topluluk belirdi. Bunlar kısmen Hıristiyanlaştırılmış Endülüs Müslümanları olan *Moriscolardı*. Felipe'nin kurmaylarından biri ağır basan hükümet görüşünü şu sözlerle özetliyordu; "Bütün *Moriscoları* düşman olarak kabul etmeliyiz."[2]

V. Karl'a göre bu problemler önemli olmalarına rağmen tali sorunlardı. Bunlar kuzey dominyonların sorunuydu ve o, bütün dikkatini Orta Avrupa'daki yerini sağlamlaştırmaya vermişti. II. Felipe'ye göre güneydeki kriz çok önemliydi, çünkü dominyonlarının odak noktası İber Yarımadası ve Güney İtalya'yı kapsıyordu ve böylece bütün Akdeniz'i kuşatma altına alıyordu. Orta Avrupa şimdilik I. Ferdinand'ın ilgi alanına giriyordu ve

Felipe'nin kontrolünün ötesindeydi. Felipe, sonuç olarak ağırlığı V. Karl'ın tam olarak yenmeyi başaramadığı Osmanlı ile savaşmaya verdi. İzlediği siyasa V. Karl'ınkinin bir devamı olmasına rağmen, yeni gelişmeleri gözden kaçırmamak için tüm siyasasını hızlı bir değişime tabi tuttu.

1560'da Felipe'nin Berberi kalesi olan Trablusgarp'ı almak için düzenlediği sefer, Djerba'da Türk filosu tarafından bozguna uğratıldı. V. Karl'ın Cezayir gibi düşman Kuzey Afrika devletlerine yönelttiği gönülsüz ve seyrek saldırılar gibi bu da kötü planlanmıştı. Bunun sonunda Felipe daha dikkatli bir strateji izlemeye başladı. Türkler Doğu Akdeniz'e hapsedildiler ve Batı Akdeniz'deki İspanya donanmasının geliştirilmesine daha büyük önem verildi. Böylece Berberi kaleleriyle Türk filolarının bağlantısı kesildi. Akdeniz'in merkezindeki bazı adaların alınmasıyla bu siyasa başarılı oldu. Bu adalardan biri de 1556'da Türkler tarafından kuşatılan Malta idi. Felipe'nin Malta'ya yardım göndermesi bir yılı buldu, çünkü o aralar İspanya donanmasını yeniden inşa ettirmekle meşguldü.

1566'da saldırdığında Djerba fiyaskosunun bir benzeri yaşanmadı ve Türkler geri çekilmek zorunda kaldılar. İspanya'daki Morisco İsyanı (1568–79) Felipe'nin Batı Akdeniz'deki yerini sağlamlaştırmasına engel oldu, çünkü Felipe bütün gücünü bu isyanı bastırmakta kullanmak zorunda kaldı. Buna rağmen, 1570'lerin başlarında İspanya ve İtalya'da sahip olduğu bölgeler, V. Karl'ın yönetimi sırasında hiç görmedikleri bir güvenlik içindeydiler.

II. Felipe'nin siyasası artık daha temkinli ve o ana kadar yaptıklarını pekiştiren nitelikteydi. Savunmadan saldırıya geçmesini isteyen büyük bir baskıyla karşılaştı. Ondan istenen, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı gücünün yok edilmesiydi. Papalık ve Venedik, Müslümanlara yönelik nefretlerini Felipe'yi onlara saldırmaya zorlayarak gösteriyordu. Ama Felipe 1571'de Kutsal Birliğe katıldığında bu amaca yönelik çok az şey yaptı. Onun ne Venedik'e ait Kıbrıs gibi yerleri Türklerin elinden kurtarmak, ne de İslamiyet'i yok etmek için bir ordu oluşturmak gibi bir niyeti vardı. Bu yüzden Osmanlı donanmasının 1571'de İnebahtı (Lepanto) Savaşı'nda yenilmesi, kazanan taraflarda farklı beklentilere yol açtı. Venedik ve papalık saldırıların devam edeceğini umarken, Felipe bu yönde bir hareketin ters tepeceğini fark etmişti. Bu düşünce kesinlikle doğruydu: onaltıncı yüzyılda hiçbir Avrupa devleti Osmanlı İmparatorluğu'na doğrudan bir saldırı düzenleyecek güçte değildi. Felipe o yüzden İnebahtı savaşını savunmada kazanılmış bir zafer olarak kabul etti; amacı Osmanlı donanmasını İtalya'nın doğusuna hapsetmekti. Osmanlı deniz gücünün

hiçbir şekilde ortadan kaldırılamamasına ve İspanya'nın art arda bazı darbeler almasına rağmen, Türk tehlikesi başarılı bir savunma taktiği ile büyük ölçüde savuşturulmuştu. Felipe'nin pişman olduğu tek nokta sürekli sorunların onu Kuzey Afrika'daki saldırıları yok etmekten alıkoymasıydı.

Diğer sorunların en kötüsü Hollanda idi. Coğrafi açıdan İspanya'nın Avrupa'da sahip olduğu, savunulması en zor olan bölgeydi ve V. Karl'ın bu bölgeyi Felipe'ye bırakmasının mantıklı olup olmadığı hep tartışılıyordu. Burgonya'nın geriye kalan bu topraklarının İspanya ile ortak noktası yoktu ve ancak V. Karl'ın kişisel çabası sayesinde kopması engellenmişti. Büyük ihtimalle, Ferdinand, Hollanda'yı Habsburgların Avusturya kolu ile birleştirmekte daha az güçlük çekerdi. Gerçekten de, Felipe'nin tepkileri kafasının karıştığını gösteriyordu. Hollanda sorununa "boğazına kadar değil tepesine kadar"[3] battığını itiraf ediyordu. Her zaman bariz olan bir konu vardı: bütün dominyonları arasında Hollanda en çok siyasi ve dini muhalefeti gösterendi. Bu yüzden Felipe isyanı bastırmak ve bölünmeyi önlemek için bütün gücünü sarf etmesi gerektiğini düşündü. Dinsel sapkınlıklara karşı doğuştan bir hassasiyete sahipti; "Dinime ve Tanrı'nın hizmetine en ufak bir zararın gelmesindense, bütün varlığımı ve eğer olsaydı yüz canımı da kaybetmeyi yeğlerdim, çünkü böyle günahkarların yöneticisi olmaya ne niyetim ne de isteğim var."[4] Felipe'nin Hollanda'daki muhalefeti bastırmasını, sıklıkla iddia edildiği gibi, Kuzeydeki Protestanlığa karşı açılmış bir savaşın temeli olarak görmek yanlış olabilir, ama Felipe İspanya'nın gücünün ve Karşı Reform'un inandırıcılığının kötü durumda olduğunu düşünüyordu.

Felipe, Hollanda üzerindeki kontrolü kaybetti, çünkü çelişkili ve zamanlaması yanlış siyasalarla imkansız bir işe girişmişti. Bu, büyük ihtimalle, sorunu küçümsemesi yüzündendi. Kendini Escorial Sarayına kapatarak, V. Karl'ın sürekli ziyaretlerle başardığı kişisel ilişkileri ihmal etti. Felipe'nin ilk yaklaşımı incelikten yoksundu ve sonunda felakete yol açtı. Parma vekili Margaret'in tavsiyesine karşın, Engizisyon'un yaygınlaştırılmasını emretti ve yozlaşmanın yok edilmesi talebi, eyaletler arasındaki bir düşmanlığa yol açtı. Bu ilk önlemler, açık bir despotluktan ziyade hassasiyet eksikliğini ve tamamen Granvelle ile Lorenzo de Villa Vincencio Rahibi'nin tavsiyelerine uyduğunu gösteriyordu. 1567'den itibaren bu durumdan duyulan hoşnutsuzluk iyiden iyiye ortaya çıktı ve Felipe bir hata daha yaptı. Olayı yerinde incelemek üzere Hollanda'ya gitmek yerine, muhalefetle ilgilenmesi ve isyan hareketinin bastırılması

için Alva Dükü'nü yolladı. 1573'de Alva'nın yönetimi sona erdiğinde olan olmuştu. Kuzey Eyaletleri devletten ayrılmış, Deniz Dilencileri Hollanda ve Zeeland'da çoktan harekete geçmişti. Fakat, bu tam anlamıyla Felipe'nin takındığı sert tutumun başarısız olduğunun farkına vardığı andı. 1572'de "Olayların gelişimi bizim başka önlemler almamızı gerektirecek bir uç noktaya ulaştı" diyordu. Requesenlerin yönetimi bir değişim ve uzlaşma ortamı yaratmak için çabalasa da, artık çok geçti. Daha sonraki kararlar da bir sürü yanlış hesabın ürünüydü. 1576'daki kargaşadan sonra eyaletler kısa süreliğine kontrolü ele geçirmişlerdi. Felipe askeri bir çözüm aradı, ama diplomatik ustalıktan uzak bir yolla. Onun Don John'u bölgeye yollanma kararı tam bir hataydı, çünkü John'un, *Morisco*lara (1570) ve Türklere (1571) karşı kazandığı başarıları sırasında edindiği deneyimlerinin, Hollanda'daki karmaşık sorunların çözülmesine bir faydası dokunması imkansızdı; bunlar birbiriyle çok ilgisiz konulardı. Felipe hatasını fark etmiş gibi gözüktü ve Don John'u geri çekip onun yerine 1578'de Parma Dükü Alexander Farnese'yi yolladı. Hiç şüphesiz bu, Felipe'nin yaptığı en iyi atamaydı; Parma Hollanda'yı tekrar İspanya'ya bağlamak konusunda başarılı oldu. Ama o anda bile Felipe hata yaptı. Parma'nın işini bitirmesine izin vermektense, Parma'nın karşı çıkışlarını dinlemeden, kritik anlarda ona müdahale etti ve onu 1588'deki donanma saldırısına ve Fransa'nın istilasına katılmaya zorladı.

İspanya'nın düşmanları Felipe'nin Hollanda üzerindeki kararsız tutumunu sezdiler ve asilere yardım ederek fırsattan faydalandılar. Örneğin, İngiltere Kuzey Hollanda ile 1585'te bir anlaşma imzaladı ve Leicester yönetiminde bir orduyu isyanı desteklemek üzere bölgeye yolladı. Huguenotlar da isyanı Protestanları İspanya'ya karşı birleştirmenin bir aracı olarak gördü. Felipe için Hollanda, İspanya kaynaklarını tüketen bir bölge ve ona karşı düzenlenen entrikaların aracı haline gelmişti. Artık kuzeyde güçlü bir donanma bulundurmadığına pişman olmuştu ve bütün ilgisini İngiltere'ye yönlendirdi.

Felipe'nin Hollanda'ya ilişkin siyasası, dalgalanmalar ve kararsızlıklar sergilediyse de, İngiltere'ye yönelik tavrı büyük ve kesin bir değişim geçirdi. Önce temkinli başlayıp, arsından türlü diplomasi oyunları ve entrikaları denedi; bunların işe yaramaması üzerine, yumuşak tavırları ve daha önemsiz sorunları bir kenara bırakıp, daha saldırgan bir siyasa izlemekten başka bir çare bulamadı.

Karısı Mary Tudor'un ölümünden ve Elizabeth'in tahta çıkışından sonra bile, Felipe şüphesiz İngiltere ve İspanya arasındaki ilişkilerin ya-

kınlaşacağını umuyordu. İlk yıllarda Anglikanizm'e karşı düşmanca bir tavrın hiçbir belirtisi yoktu, hatta papalıktan bile daha uzlaşmacı bir tavır sergilemişti. Felipe 1561'de IV. Pius'un Elizabeth'i aforoz etmesini önledi ve daha sonra bunun nedenini böyle bir hareketin "İngiltere'deki duyguları sertleştireceğini ve kraliçe ve arkadaşlarını geride kalan birkaç iyi Katoliğe baskı ve eziyetlerde bulunmaya iteceğini" savunarak açıklamıştı.[5] Halbuki, Elizabeth'i savunması tamamen siyasal nedenlere bağlıydı. Onun korkusu Elizabeth'in rakibesi İskoçya Kraliçesi Mary'nin tahtını ele geçirip, ülkeyi Guise'lerin etkisi altında bırakması ve Anglo–Fransız kombinasyonun İspanya'ya karşı birleşmesiydi. Onun yerine Elizabeth'e tahammül etmeyi tercih edeceği açıktı. Kraliçe de İspanya ordusunu Hollanda'ya taşımak için gemiler sağlarken (1568), bir yandan da Hollanda'daki Deniz Dilencileri'nin hareketlerini ve Karayipler'deki İngiliz müteşebbislerini teşvik etti. Felipe'nin tepkisi temkinli oldu ve Elizabeth'e karşı girişilen Ridolfi (1571), Throckmorton (1583) ve Babington Suikastı (1586) gibi komplolarda gönülsüzce yer almaktan ibaret olarak kaldı.

Felipe 1570 ve 1580'deki diplomatik hareketlerinde hata yaptı. Provokasyonlara karşı çok uzun süre sabırlı oldu, hareketsiz kalmayı tercih etti ve çok ani bir şekilde saldırıya geçti. Aziz Barthelomeos Günü Katliamı (1572), Fransa ve İspanya arasındaki bir çatışmanın ortaya çıkma olasılığını azalttı, çünkü Guiseler, Huguenotlara karşı savaşlarında Katolik üyelerinin desteğine muhtaç kalmışlardı. Ama Felipe olayların bu gidişatından tam olarak faydalanmayı beceremedi ve ancak 1585'ten sonra İngilizlerin Hollanda'da büyük bir tehdit oluşturmalarından sonra harekete geçmeyi akıl edebildi. Bundan sonra ölçülü davranmayı bıraktı ve ona önerilen mantıklı önerileri bile geri çevirdi. İngiltere ile arasındaki sorun bir Haçlı seferi haline gelmişti ve kutsal güçlerin yardımına olan inancını iki büyük problemle uğraşırken gösterdi. Bunlardan birincisi, 1587'de İskoç Kraliçesi Mary'nin idam edilmesinin Katolik adayların tahta gözlerini dikmesi ve böylece de Felipe'nin İngiltere'ye yönelik muhtemel bir saldırısının desteklenme olasılığını ortadan kalkmasıydı. İkincisi ise, saldırı planın tamamlanmamış yapısıydı; 1588'de Felipe donanma ve kara güçleri arasındaki işbirliğinin ayrıntılarına girmeyi reddetti. Bu yüzden Armada çıkartması Felipe'nin en dik başlı dönemine rast geldi.

Felipe'nin karşılaştığı en büyük sorun, İspanyol donanmasının Atlantik'te nasıl savunulması gerektiğiydi. Akdeniz'in dışındaki bir deniz gücünün önemini kavrayamıyor ve Türklere karşı zafer kazanmasını sağla-

mış olan saldırı taktiğinin bir benzerini uyguluyordu sanki. İspanya ve sömürgelerini korumakta dikkatli olmasına karşın, düşmanlarının karasularına saldırmamaya özen gösteriyordu. Bu, İngiltere'ye karşı uygulanabilecek en yanlış stratejiydi, çünkü Kuzey Avrupa rotalarının kontrolünü giderek kaybetti ve İngiliz Kanalı ve Kuzey Denizi'nin tehlikeli sular olmasına izin verdi. Bu da Hollanda ile devam eden savaşta hayati önem taşıyordu ve 1588'de İspanya'nın bütün askeri gücünün, otuz yıldır ortaya çıkan engellerin ortadan kaldırılması için donanmaya sevk edilmesine yol açtı. Bu Felipe'nin diğer bütün sorunlarını çözmek için attığı bir adımdı. Böylece, donanma İngiltere'nin deniz gücünü yok edecek ve İspanya'nın sömürgelerine rahat bir nefes aldıracaktı. Aynı zamanda bu yolla İngilizler ile Felemenkler arasındaki iletişim kopacak ve de Kuzey Hollanda'nın İspanyollarca yeniden fethi mümkün olacaktı. Ama, Felipe İngiliz kumandanların strateji ve taktiklerini anlamaktan çok uzaktı. Santa Cruz ve Parma Planları'nı etkili bir biçimde birleştirecek yeteneğe sahip değildi. Bu planlardan biri İngiltere'ye bir deniz çıkartması öngörürken, öbürü Hollanda'dan İngiltere kıyılarına asker taşımak üzerine kurulmuştu. Ne yazık ki, Parma'nın birliklerinin Armada önlerinde toplanmasına ilişkin olarak hiçbir kesin hazırlık yapılmamıştı, çünkü Flandre kıyıları demir atmak için yeterince derin değildi. Parma tarafından bu pek çok kez belirtilse de, Felipe kesin bir çözüm önermeksizin donanmanın açılması için ısrar etti. Hatta İngiliz filosunun manevralarıyla baş edebilecek bir taktik bile hazırlanmamıştı. Medina Sidonia'ya verdiği talimatlar İngilizlerin taktikleri hakkında genel bir bilgiye sahip olduğunu belli etmesine rağmen, özel bir strateji önermiyordu. "Düşmanın amacının uzaktan saldırmak olduğunu unutmamalısın, çünkü onlar ağır silahlarda daha üstünler... biz ise yakın savaşa girmeliyiz."[6] Felipe daha sonra "İngiltere Atağı" planının hayata geçirilişinde sayısız hata yaptığını fark edecek ve 1589 akabinde taktiklerini değiştirecekti. İngiltere ile denizde savaşırken, daha büyük bir askeri güçle düşmanın karşısına çıkmaya çalıştı. Daha sonraki donanmaları Amerika'dan yağmalanan altınların güvenli bir biçimde ana ülkeye getirilmesinde ve sömürgelerin savunulmasında kullandı. En azından bu süreçten sonra İspanya denizlerde hiç olmadığı kadar güçlendi, ama bu yenileme programı İspanya'nın iktisadi kapasitesini zorladı ve Felipe'nin Fransa ile ilgilenmesi, İngiliz saldırılarına daha şiddetli karşılıklar vermesini engelledi; Felipe bir kere daha savunmaya geçti.

Felipe'nin Fransa'ya karşı takındığı tavır, İngiltere'ye ilişkin olarak izledi-

ği siyasanın bir benzeri şeklinde, giderek sertleşen bir çizgi izledi. Bu sertleşme İngiltere sorununun onu çok zorlamasıyla ortaya çıkmış olabilirdi, ama 1590'larda Fransa üzerindeki belirgin yayılmacı hayallerini haklı çıkaracak fazla bir şey yoktu.

1556'da tahta çıkarken Fransa ile uzun zamandır süren bir gerginliği miras almıştı ve bu sorununun altından kısmen başarıyla kalkmasını bildi. St. Quentin'deki İspanyol zaferinin (1557) ardından Fransa'yı işgale yönelik bir hareket gelmedi, çünkü Felipe Fransa'nın askeri gücünün hızla kendini toplayabileceğinin farkındaydı. Ama bu yenilgi Fransa'yı barış istemek zorunda bıraktı. Felipe'nin ihtiyatlı yaklaşımı, II. Henry'nin ölümünden ve Cateu Cambrésis Antlaşması'nın ardından başladı. Onun dikkatini Türklerden başka bir yöne kaydıracak ya da yeni bir Türk–Fransız ittifakının oluşmasını sağlayacak bir saldırıda bulunmaya hiç niyeti yoktu. Durum, İspanya ile tekrar savaşmayı arzulayan Coligny'nin, Fransa kraliyetini etkisi altına aldığı 1571 ve 1572 yılları arasında daha da içinden çıkılmaz bir hale geldi. Fakat, Fransa'da bir iç savaşın çıkmasına ve Guise hizbine karşı İspanya'dan yardım talep edilmesine neden olan Aziz Barthelomeos Günü Katliamı ile Felipe'nin şansı döndü. Huguenotların Fransa tahtına çıkma olasılığı, İspanya'nın Hollanda üzerindeki konumu için bir tehdit oluşturuyordu. Bir süreliğine dikkatli bir diplomasi ile Guise'lerin desteklenmesi sorununu çözmüş gibi dursa da, Katolik III. Henry'nin 1589'da bir suikasta kurban gitmesi ve bir Huguenot olan IV. Henry'nin tahta çıkması, sorunu tekrar canlandırdı.

Felipe, Fransa tahtından hak talep etmek için dayanılmaz bir arzu duymaya başladı. Böylece diplomatik davranmaktan vazgeçen Felipe, Fransa ve İspanya'nın hanedanlık şeklinde birleşmesi için uğraşmaya başladı. Tutkusunun ihtişamı gözlerini öylesine kör etmişti ki, halihazırda İngiltere ve Hollanda ile savaşırken Fransa ile savaşa girmenin imkansız olduğunu fark edemedi. Fransa üzerindeki emellerine kavuşabilmek için ordularını dört bir yana dağıtmak zorunda kaldı. Parma'nın karşı çıkmasına rağmen, Fransa ile savaşmak üzere Hollanda'dan geri çağırıldı (1592) ve sonuç Brüksel'deki İspanya otoritesinin çözülmesi oldu. Felipe'nin planları, 1593'te Katolik ve Huguenot hiziplerinin İspanya'nın saldırılarına karşı koymak amacıyla IV. Henry'nin liderliğinde birleşmeleriyle tamamen suya düştü. 1596'dan sonra İspanya üçlü bir ittifaka karşı savaşıyordu: Fransa, Hollanda ve İngiltere. Sonunda olayın amacından saptığını fark eden Felipe, Vervins Barışı (1598) ile Fransa üzerindeki emellerinden vazgeçti. Somut hiçbir şey elde etmemişti ve ülkesi uzun süreli savaşlardan sonra büyük güç kaybetmişti.

Felipe'nin Calvincilik tehdidi karşısındaki Fransa'nın Katolik bir devlet olarak kalmasını sağlayıp sağlayamadığı tartışılabilir. Gene de, Katolik bir Fransa'nın İspanya'nın gelecekteki bütünlüğüne herhangi bir Protestan ülkeden daha büyük bir tehdit oluşturacak olması tam bir ironidir. En son olarak, İspanya'nın elde ettiği tek şey Richelieu, Mazarin ve XIV. Louis ve kısmen de İngiltere ve Hollanda ile yaptığı savaşların sonucu olarak güç ve prestij kaybetmesiydi.

NOTLAR

1) J. C. RULE ve J. J. TE PASKE (der.): *Problems in European Civilisation: the Character of Philip II*; 'Apologia'.
2) J. LYNCH: *Spain under the Habsburgs*, s. 216.
3) J. LYNCH: A.g.y., s. 271.
4) P. PIERSON: *Philip II of Spain*, s. 167.
5) C. PETRIE: *Philip II of Spain*, s. 195.
6) J. LYNCH: A.g.y., s. 322.

10
Osmanlı İmparatorluğu'nun 1566'ya Kadarki Gelişimi

476 yılında Batı Roma İmparatorluğu, Romulus Augustulus'un ölümünü takiben yıkıldı. Bu çöküş, iç zayıflıklarla dolu uzun bir dönemin ve Hunlar'ın akınlarıyla Alman kabilelerinin Roma topraklarına göçlerinin bir sonucuydu. Batı ve Orta Avrupa Karanlık Çağlarda varlığını sürdürürken, Roma İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu (yani yaygın adıyla Bizans'ın) başkenti olan Konstantinopolis'e devredildi. Onbirinci yüzyıldan itibaren Bizans, Batı Roma İmparatorluğu ile benzer sorunlar (siyasal bölünmeler ve dış saldırılar gibi) yaşamaya başladı. Bu saldırılar genellikle Orta Asya'dan batıya göçen çeşitli Türk boyları tarafından gerçekleştiriliyordu. 1453'te Bizans'ın son kalesi Konstantinopolis Osmanlı Türkleri tarafından ele geçirildi ve böylece Türkler Doğu Akdeniz'in yeni efendileri oldular.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kökeni, ayakta kalışı ve gelişimi Yakındoğu tarihinin geniş ve karmaşık bir dönemini kapsar. Bu ve takip eden bölümün amacı Osmanlı Türklerinin bir dış faktör olarak etkilerini incelemek ve ilk Padişahların iç güçlerini ve yenilmez askeri kapasitelerini açıklamak olacaktır.

Harita: 1700'den Önce Osmanlı İmparatorluğu

Osmanlı Türkleri Ortaçağın sonlarında Yakındoğu'da üstünlük kurmaya çalışan pek çok topluluktan sadece birisiydi, ama olayları kontrol etmeyi ve bu bölgedeki üç büyük faktörün avantajlarını kullanıp, hayatta kalmayı başardılar; bu üç faktör, Asya kökenli güçlerin Anadolu'ya müdahaleleri, Boğazlardan Balkanlara kadarki bölgede var olan siyasal boşluk ve Avrupa'daki Hıristiyan güçlerin büyüyen Türk tehlikesine karşı verdikleri ters tepkilerdi.

Asya'dan gelen müdahaleler Anadolu'daki güç dengesini bozarak, yeni bir devletin oluşumu için gerekli ortamı hazırladı. İlk akıncılar Selçuklu Türkleriydi. Diğer göçebe boyları ve özellikle Moğolların baskısıyla batıya akınlara zorlanan Selçuklu Türkleri, 1071'de dünya tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordularını yendikten sonra, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu yarımadasında bulunan pek çok şehrini ele geçirdiler. Artık İç ve Batı Anadolu, İmparatorluk'tan kopartılmış ve Selçuklu Devleti'nin bir parçası olmuştu. Buna rağmen, Selçuklular yerine geçtikleri devletten pek çık açıdan daha zayıftılar ve yarımadadaki diğer Türk boylarını bir arada tutacak güce sahip değildiler. Bu boyların başta gelenin aradan sıyrılması için tek bir kargaşa yetti. Bu kargaşa, Cengiz Han (1167–1227) yönetimindeki güçlü ve yıkıcı Moğol ordularının bölgeye hücum ettiği 1243'de oluştu. Bu ordular Selçukluları 1243 Kösedağ Savaşı'nda perişan etti ve Sultan, Han'a bağımlı hale geldi. Ama Moğollar istila ettikleri bölgeyi yönetmek yerine, Rusya ve Doğu Avrupa ile ilgilenmeyi tercih ettiler. Geride Selçuklu'nun son varlık belirtilerini de yok eden bir sürü yarı özerk Türk beyliği bıraktılar. Bu kaostan Osmanlı güçlenerek çıktı. Tek başlarına ne Moğollara ne de Bizans'a karşı koyacak güce sahip olmamalarına rağmen, parçalar halinde Anadolu'yu kaplayan beylikleri birleştirip, yeni bir devlet oluşturmayı başardılar. Osmanlı'nın bütün bu atılımları borçlu olduğu kişi ilk Padişah olan ve devletinin sınırlarını Söğüt'ten Anadolu'nun büyük kısmını kaplayacak şekilde genişleten Osman Bey (1290) idi. Oğlu I. Orhan (1326–61) en önemlileri arasında Bizans'ın Nicaea (İznik) (1331) ve Nicomedia (İzmit) (1337) şehirleri olmak üzere yeni fetihler yaptı. Ondördüncü yüzyılın geri kalanı boyunca Osmanlılar Avrupa'da bir kale alabilmek için uğraştılar. Derken, Asya kökenli Moğollar 1402'de yeniden harekete geçtiler. Moğol tehdidi, Timur yönetimindeki orduların Anadolu'ya ikinci bir saldırı düzenlemesiyle yeni bir kargaşa ortamına yol açtı. Osmanlılar da Moğollar karşısında Selçuklulardan fazla bir varlık gösteremedi ve Ankara Savaşı'nda (1402) onlara yenilmekten kurtulamadılar. Ancak Selçuklu Sultanlığı'nın tersine Osmanlı

Sultanlığı yıkılmadı. Moğollar gene geri çekildi ve Osmanlılar Selçuklulara kıyasla daha etkili yönetime sahip olmaları ve daha güçlü başka bir boyun mevcut olmaması nedeniyle kendilerini toplamayı başardılar. Osmanlı tarihinin ilk bölümündeki en kötü yenilgi olmasına rağmen Ankara Savaşı, I. Mehmet (1413–21) ve II. Murat (1425–51) gibi takip eden Padişahlara, Osmanlı Devleti'ni daha avantajlı bir bölge olan Güneydoğu Avrupa'ya doğru genişletme fikrini vermişti.

Balkanlar Osmanlı için zorlu bir düşman sayılmazdı, çünkü bütün bölge kendi içinde ciddi sorunlar yaşıyordu. Bizans 1204'ten sonra hızlanarak bütün yüzyıl boyunca devam eden bir çöküşe girmişti, ama ne Sırbistan ne de Bulgaristan bölgedeki dengeyi kendi lehine değiştirebilecek güce sahip değildi; Bizans'ı tamamen yıkmak için bir ittifaka girmeyi de istemiyorlardı. Çatışan grupların varlığı Osmanlı'nın dikkatini Avrupa'ya çekse de, bu kıtaya geçişleri bir çağrı sayesinde oldu. 1345'te Bizans İmparatoru İonnes Kantakuzenos bir taht kavgasına son vermek için Osmanlı Devleti'nden yardım talep etti ve yine 1352'de aynı isteği bu kez Sırplarla baş edebilmek için tekrarladı. Kral Stefan Dušan'ın (1331–55) yönetimi altındaki Sırbistan, Kantakuzenos'a Bizans'ın kiraladığı Türk askerlerinden daha büyük bir tehdit olarak gözükmüştü. Ne var ki, bu tamamen yanlış bir düşünceydi. Sultan I. Orhan'ın birlikleri Trakya'yı terk etmediler. Geç olmasına rağmen İmparator yaptığı büyük hatayı fark etmişti ve Boğazlar ile Balkanlara giderek daha fazla Türk askerinin akın etmesiyle, Sırbistan ve Bulgaristan'dan Türkleri ("misafirlerini") dışarı atmak için yardım istedi. Bunu reddeden Sırbistan ve Bulgaristan bu yanlış kararlarının bedelini sonradan daha çok Osmanlı birliğinin Boğazlar çevresine ve Balkanlara gelmesiyle acı bir şekilde ödeyeceklerdi. Sonunda tüm Balkan yöneticileri Türk tehdidinin boyutlarını kavramaya başladıklarında ise, artık çok geçti. Takip eden yüzyıl boyunca I. Murat (1361–89), I. Beyazıt (1389–1402) ve II. Murat (1421–51) Türklere karşı oluşturulan bir dörtlü koalisyonla uğraşmak zorunda kaldı. Buna rağmen, bütün bu birleşmeler 1371'de Meriç Nehrinde, 1389'da Kosova'da, 1396'da Niğbolu'da ve 1440'ta Varna'da Osmanlı'ya nihai olarak yenilerek başarısızlığa uğradılar. Osmanlılar askeri açıdan Sırbistan ve Bulgaristan'dan çok üstündüler ve Trakya'daki yerlerini giderek sağlamlaştırdılar. Balkan Hıristiyanlarının tek başarı şansı, Türklerin Asya'daki düşmanlarıyla işbirliği yapmak veya Avrupa'nın geri kalanından yardım almaktı. Bunların ikisi de gerçekleşmedi; Moğollar 1402'de Anadolu'yu işgal etti, ama bundan yalnızca altı yıl sonra Osmanlılar üçüncü Balkan koalisyonu da mahvederek tekrar dirildiğini

kanıtladı ve bu nedenle, o andan sonra Osmanlı'yı kıskaca alma imkanları kalmadı.

Diğer alternatif olan Katolik Avrupa'dan gelecek yardım ise hep hayal olarak kaldı. Büyük Hıristiyan güçlerin Balkan devletlerinin istilaya uğramasına gösterdiği tepkiler, tıpkı Bizans Selçuklulara karşı yardım istediğinde olduğu gibi uygunsuz ve yıkıcıydı. Batı'nın tepkisi, sonuçları hiç de hoş olmayan Haçlı Seferleri düzenlemek olmuştu. İlk üçü Selçuklulardan Filistin'i geri alma amaçlıydı ve Bizans'ın Anadolu'da karşılaştığı askeri sorunlarla ilgisi yoktu. Giderek Haçlı Seferleri anlayışı dejenere oldu ve daha çok iktisadi ya da ticari boyutlar taşımaya başladı. Tam bir rezaleti andıran 4. Haçlı Seferi buna en iyi örnektir: Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki ticari üstünlüğüne uzun zamandır rakip olan Venedik, Bizans'taki bir taht sorununu kasten kullanarak, Haçlıları Bizans'ı 1204'te istila etmek üzere kandırdı; öyle ki Bizans aldığı bu darbeden sonra asla tam olarak kendine gelemedi. 1453'te İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet (1451–81) tarafından ele geçirilişi, batı dünyasına Türklerin askeri güçlerinin boyutlarını anlatmaya yetti ve Hıristiyan Avrupa Osmanlı ile bir çatışmaya girmekten çekinir hale geldi.

Yine de Hıristiyan Avrupa ikili bir siyaset izledi ve Kanuni Sultan Süleyman (1520–66) bu durumdan faydalanmayı bildi. V. Karl ve I. Ferdinand bir anda kendilerini Macaristan ve Orta Avrupa'yı savunurken buldular ve bunu 1526'da Mohaç'ta bir Türk zaferi izledi. Habsburg hanedanı çok başarılı olmayan bir yoldan Osmanlı'nın Akdeniz'de güçlenmesini önlemeye çalıştı. Öte yandan, Fransa Osmanlı gücünü tanıyarak Hıristiyan birlikten ayrıldı ve Habsburglar ile olan savaşlarında Türk desteğine büyük önem verdi. Pavia'da (1525) V. Karl tarafından yenildikten ve Madrid Antlaşması ile küçük düşürüldükten sonra I. François, Süleyman'a bir mektup yazarak Viyana üzerine sefer düzenleyerek, Fransa üzerindeki Habsburg baskısını azaltmasını istedi. Bu sefer (1529) başarısız olsa bile, örnek bir uygulama teşkil etti ve farklı bir dine sahip olan Osmanlı İmparatorlugu'nun Avrupa diplomasisinin ayrılmaz bir parçası haline getirdi. Fransa ittifaklar için aynı dinden olmanın gerekliliğini hiçe sayarak, Süleyman ile 1536'da bir antlaşma imzaladı. Bunu Habsburgların savunmasız güney bölgelerini zayıflatma maksadını taşıyan Akdeniz'de Türk–Fransız ortaklığı takip etti.

Süleyman'ın 1556'da ölümünden sonra Orta Avrupa üzerindeki Türk tehdidi nihai olarak dizginlendi, ama sonuçta ilk on bir Osmanlı Padişahı bir zamanlar bütünüyle Hıristiyan olan bu kıtada İslamiyet'i yaymakta büyük başarı sağladılar. Türklerin Viyana'yı alamadıkları doğrudur, ama

ondan sonra hiçbir Hıristiyan ordusu İstanbul'a 300 milden daha fazla yaklaşamadı.

Sürekli fetihler ve aktif bir diplomasi şu iki etmen sayesinde mümkün oldu: içerde güçlü bir siyasi denge ve her an savaşmaya hazır bir ordu.

İçerideki istikrar, askeri güçlerin zorlanmaya başladığı anlarda, bir isyan ya da iç savaş olasılığını ortadan kaldırmak için önemliydi. Padişahlar fethettikleri bölgelerin halklarına genelde katı monarşiden daha hoşgörülü bir siyasa çerçevesinde tavır alıyorlardı. Bu durum, Türk toplumunun daha heterojen bir yapıya sahip olmasında ve Millet kavramının kullanılışında açıkça bellidir. Fethedilen bölgenin dinsel liderlerinin Padişah tarafından tanınması, benimsenen siyasi yaklaşımın en önemli unsurlarından biriydi. Fatih 1453'te İstanbul'u aldığında yaptığı ilk işlerden biri Rum Ortodoks kilisesi için yeni bir Patrik seçimi düzenlemek oldu. (Seçilen kişi II. Gennadios idi.) Üstelik Yahudilik de bir Baş Haham seçilerek koruma altına alınmıştı, bu arada Ermeni Patrikliğini de unutmamak gerekir. Genelde Rumlar ve Yahudiler Osmanlı yönetimi altında yaşamayı, Avusturya ya da İspanya yönetimi altında yaşamaya tercih ediyorlardı. Örneğin, Yahudiler İspanya'dan kovulunca, pek çoğu Osmanlı iktisadi yapısına katkıda bulunacak ticaret ve zanaatkarlık yetenekleri ile birlikte Osmanlı topraklarına göçmüştü. Sonuç olarak, Padişahlar kimi zamanlarda Osmanlı Devleti'ne bağlanan bölgenin yöneticilerinin makamlarında kalmalarına izin vererek, kısmi bir özerkliği uygulamayı başarmışlardı. Bu, Türk ulusçuluğuyla çatışan bir ulus bilincinin oluşmasına yol açsa da, İmparatorluk genişlerken bahsi olunan ırkların sorun çıkarmamalarını sağladı. Tehlike İmparatorluk çökmeye başladığında belirdi ve bu gruplar ayrılma isteklerini daha saldırgan bir şekilde ifade etmeye başladı. Bu durum, özellikle ondokuzuncu yüzyılın sonlarında kaçınılmaz olarak yönetimin baskıcı bir yapıya bürünmesini getirdi.

Arkalarında güçlü bir askeri destek olmadan Padişahların Avrupa devletlerinin saygısını kazanması imkansızdı. İlk başlarda Moğol birliklerinde kullanılan hafif piyadelere dayanan ordu, daha sonra *sipahilerle*, yani feodal *tımar* sistemi üzerine inşa edilmiş atlı askerlerle yer değiştirdi. İlk Padişahlar tımarların miras yoluyla devredilmesine izin vermeyerek, Avrupa'daki benzer yapılaşmalarda olduğu gibi bu sistem üzerinde sıkı bir kontrol mekanizması kurmuşlardı. Ama şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesine katkıda bulunan en önemli askeri bölüm, Orhan tarafından 1326'da kurulan ve I. Murat tarafından yenilenen, devşirmelerin oluşturduğu yeniçerilerdi. Düzenli bir şekilde Hıristiyan aileler

ziyaret ediliyor ve bazı oğlan çocukları en yüksek düzeyde cesaret ve itaatkarlık sağlamak üzere orduya seçiliyorlardı. Ailelerin çoğu oğullarının Padişah hizmeti için alınmasını bir onur veya avantaj olarak görüyordu. Sonuçta hoşnutsuzluklara sık rastlanmıyordu ve isyan etmek için bir sebep de yoktu. Devşirmeler, ya da diğer isimleriyle yeniçeriler, piyade gücünün belkemiğini oluşturuyordu ve daha disiplinsiz olan Sırp veya Bulgar kuvvetlerine karşı gayet başarılıydılar. Kosova (1389) ve Mohaç (1526) zaferleri bu başarılardan bazılarıydı. Süleyman döneminde sayıları 20.000 gibi bir toplama ulaşmıştı ve Avrupa'da herhangi bir devletin sahip olduğu tüm birliklerden daha fazlaydılar. İspanya yeni bir askeri sistem üretinceye kadar, Batı ülkelerinin orduları savaş bitince yıkıcı topluluklar haline gelen gruplardı. En bildik örnek V. Karl'ın 1527'de Roma'yı yağmalayan İmparatorluk birlikleriydi. Türkler Viyana'na girebilselerdi, Roma'da görülen yağmalama hareketlerinin aynen tekrarlanacağı şüpheliydi. Yeniçerileri etkin kılan başlıca özellik eğitimlerinin yanı sıra çağın en son silahlarıyla donatılmaları ve özellikle ağır toplar ve ateşli silahlara sahip olmalarıydı. Bu aynı zamanda Bizans'ın düşmesinin başlıca nedenlerinden biriydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi çok hızlı oldu ve Doğu Avrupa ile Akdeniz'deki tüm siyasal ve iktisadi yapıyı altüst etti. Gene de Osmanlı düzeni ticaretten daha ziyade fetihlere alışıktı ve bu da tamamen Padişahların liderlik yeteneklerine bağlıydı. İmparatorluğun en büyük yöneticisi Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra krizler başladı ve zaferler devam etse de İmparatorluğu bir arada tutan bağların gevşemeye başladığı açıktı.

11
Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme Sürecine Girişi 1566–1699

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ve Asya tarihindeki en güçlü dönemini Muhteşem (Kanuni Sultan) Süleyman döneminde yaşadı. Bu devrin bitişi (1566), onyedinci yüzyıl boyunca iyiden iyiye hızlanan gerileme devri sürecinin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu gerilemenin sürekli ve kesintisiz olduğu söylenemezse de (İmparatorluğun kendisini toparladığı birçok kısa dönem oldu), İmparatorluğun Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra sahip olduğu güç, 1566'da batıya ve doğuya dehşet saçan azametinin silik bir gölgesiydi.

Osmanlı hegemonyasının çöküşünün üç ana nedeni vardı, bunların her biri ayrı ayrı incelenecektir. Birincisi, yeteneği ile rakip tanımayan Kanuni'nin ölümünden sonra bir liderlik krizi başlamasıydı, bu da idarenin zayıflamasına neden oldu. İkincisi, İmparatorluğun giderek askeri sorunlarla karşılaşmaya ve Avrupa devletleriyle yaptığı savaşlarda art arda gelen yenilgiler almaya başlamasıydı. Üçüncüsü, başarısız savaşların hazineyi ganimetten yoksun bırakması ve büyük masraflara neden olması, dünya ticaret yollarının değişmesi ve en son olarak da hukukun ve

düzenin yozlaşması ile İmparatorluğun iktisadi durumunun darboğaza girmesiydi.

1556 Padişahlık kurumu için dönüm noktası oldu. Sanki tarihin garip bir cilvesiyle, ilk on Padişah (biri hariç) hepsinin en iyileriydiler ve takip eden 13 Padişah da (ikisi hariç) en kötüleriydiler. Böyle bir istatistik eşsizdi. Yakındoğu ya da Avrupa'da hiçbir ülke böyle bir dejenerasyon veya zıtlık yaşamamıştır. I. Osman'dan Kanuni'ye kadar ilk on Padişah 276 yıl boyunca tahtta kaldı (1290–1556), demek ki ortalama hükümdarlık süresi 27,6 yıldı. II. Selim'den II. Mustafa'ya kadar olan diğer on üç Padişahın toplam yönetim süresi ise 137 yıldı (1566–1703), yani her biri ortalama 10,5 yıl tahtta kaldı. Bunlar arasında siyasal açıdan yeterli iki yönetici vardı; IV. Murat (1623–40) ve II. Mustafa (1695–1703). Fazla alkolden ölen IV. Murat ve "ayyaş" lakabı alan II. Selim (1566–74) de dahil olmak üzere pek çoğu içkiye aşırı düşkündü. İki tanesi akli dengeden yoksundu: I. Mustafa (1617–18 ve 1622–3) ve I. İbrahim (1640–8). IV. Mehmet'in (1648–87) de içinde bulunduğu üç tanesi tahttan indirildi. I. İbrahim suikasta kurban gitti. Çoğu yönetimle ilgilenip, sorumluluklarını yerine getirmek yerine haremde zevk içinde yaşamayı tercih etti; en iyi örnek 103 tane çocuğu olan III. Murat'tı (1574–95); en büyük oğlu olan III. Mehmet 1595'te tahta çıktığında en az on dokuz kardeşini daha sonradan taht üzerinde hak iddia etmemeleri için boğdurarak öldürmüştü. Bu dönemdeki Padişahlar arasında en yetenekli olan II. Ahmet (1691–5) idi, ama onun yetenekleri de müzik ve şiir sanatlarındaydı ve siyasi yetkinliğe sahip olmaktan da gayet uzaktı.

Osmanlı İmparatorluğu yetersiz liderler yüzünden çaresiz duruma düştü, çünkü rejimi Avrupa'daki diğer devletlerden daha geniş bir kişisel hâkimiyet üzerine kurmuştu. Sultanlar her türlü yetkiye sahipti, Dini ve Kurumsal Yönetim mekanizmasının efendileriydiler. Yönetim mekanizması üç ana bölümden oluşuyordu; din adamları tarafından yönetilen yargı sistemi, yeniçerilerin önemli bir bölümünü oluşturduğu ordu ve Divan merkezli bürokrasi. Bu bölümlerin koordinasyonu, Padişahın emrindeki en büyük memur olan Vezir–i Azam (Sadrazam) tarafından yürütülüyordu. Padişahın otoritesinin boyutları, Vezir–i Azam da dahil olmak üzere yönetim mekanizmasının tüm üyelerinin aslında köle olduğu ve Padişahın emirlerine asla karşı çıkamadıkları gerçeğinden de anlaşılabilir. İlk on Padişah kişisel olarak, mutlakıyete dayanan istikrarlı bir yönetim geliştirmişler ve bu durumu korumuşlardı. Daha sonraki on üçü ise sistemin yeteneksiz yöneticilerle yürümeyeceğini ve başta güçlü

ve akıllı bir Padişah olmadan etkisiz kurumlar haline geleceğini kanıtladılar. 1566'dan sonra Padişahlar akli dengesizlikleri ya da haremlerine gösterdikleri düşkünlük yüzünden, devlet işleriyle kişisel olarak ilgilenmeme eğilimine girdiler. Bu, profesyonel hizmet yerine köleliğe dayanan sistemin felaketi oldu; iktidar boşluğu çıkar peşindeki taraflar arasında yozlaşmaların ve rüşvetin yaygınlaşmasına neden oldu.

Bir Türk atasözü "Balık baştan kokar"[1] der. Bozulmanın devamı hemen geldi. Devletin başta gelen yöneticileri, Sultan Süleyman zamanında başlayan ve II. Selim zamanında hız kazanan bir uygulama ile belli başlı devlet dairelerini deyim yerindeyse satılığa çıkarmaya başladılar. Terfi mekanizması, hâlâ Padişahların emrinde olmasına karşın, haremdeki söz sahibi kadınlar tarafından kendi istediklerini saray memurluklarına getirmek için kullanılmaktaydı. Yüksek bir mevki elde edebilmek için adayların büyük bir maddi desteğe sahip olmaları gerekiyordu; bu da genellikle Türk veya yabancı bankerlerin bu memurluklara atanmasını sağladı. Yozlaşmayı önleme amaçlı pek az hareket, genellikle Vezir–i Azamlar tarafından yürütüldü. Örneğin, 1656–61 yılları arasında sadrazamlık yapan Köprülü Mehmed Paşa, yönetimdeki savurganlığın önüne geçti, ama ölümünden sonra sorunlar yine belirdi. Aynı şekilde Köprülü Mustafa Paşa'nın (1689–91) reform çalışmaları da sonuç vermedi. Onyedinci yüzyılın sonuna doğru yozlaşmaların boyutları maddi iltimaslara bile hoşgörüyle yaklaşılacak kadar büyüdü. Onsekizinci yüzyılda Tiryaki Mehmet Paşa yöneticilere rehber olması amacıyla hazırladığı raporunda, devletin düştüğü durum için üzüntülerini ifade ediyor ve ekliyordu; "Rüşvet haydutluğun ve tiranlığın başlangıcı, kötülüklerin en beteri, tüm bozuklukların ve fesatların kaynağı ve felaketlerin en büyüğüdür. O yozlaşmanın öyle bir kaynağıdır ki, İslam dünyası için daha büyük bir felaket, devlet ve din için daha yıkıcı bir şey olamaz. Rüşvet hem inancı, hem de devleti yok ettiği için ondan daha iyi işleyen bir adaletsizlik ve zulüm makinesi yoktur."[2]

Ortamın giderek anarşi için daha uygun bir hale gelmesinden dolayı, yozlaşmanın en ciddi sonuçlarından biri de şiddetin artışı oldu. Kanuni Sultan Süleyman ve onun ataları zamanında ordunun temelini üstlenen ve bir yandan düzeni korurken bir yandan da fetihleri devam ettiren yeniçeriler, II. Selim zamanında yozlaşmanın kaynağı haline geldi. Onyedinci yüzyıldan itibaren kişisel yasakları hiçe saydılar; evlenmelerine, ticaretle uğraşmalarına ve oğullarını askerlik hizmetine yazdırmalarına izin verildi. Hıristiyan olanlara uygulanan vergiler 1638'de sona erdirildi. Aynı zamanda siyasi faaliyetlere karışan yeniçerilerin de sayısı artmaya

başladı. III. Murat (1574–95), yeniçerilerin üzerlerindeki baskıyı azaltmaya ve bazı yöneticileri idam ettirmeye zorlandı. II. Osman (1618–22) tahttan indirilerek, katledildi ve onun takipçisi I. Mustafa da yeniçerilerin baskısı ile 1623'te tahtından vazgeçmek zorunda kaldı. IV. Murat (1623–40) ve Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa (1656–61) yeniçerileri idamlarla korkutarak, geçici bir boyun eğmeye zorlayabilmişlerdi. Bununla birlikte, bir zamanlar ordunun gözbebeği olan yeniçerilerin İstanbul'da savaş meydanında olduğundan daha büyük bir tehdit oluşturmaya başlaması, Osmanlı devleti için bir utanç kaynağıydı.

Diğer ülkeler için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en büyük gerileme askeri alandaydı. 1566'da Türkler Macaristan'ın büyük bir kısmı ile Doğu Akdeniz'i hâkimiyetleri altında bulunduruyorlardı ve Avrupa'nın en büyük siyasi güçlerinden biri olan Fransa ile diplomatik bağlara sahiptiler. 1699'da ise Karlofça Antlaşması ile Macaristan'da ellerinde bulundurdukları bölgelerinin önemli bir kısmını bırakmak zorunda kalarak küçük düşürülmüşlerdi. Fransa ile yaptıkları ittifak da uzun süreden beri işlevini yitirmiş durumdaydı ve Fransa Avrupa'daki en büyük askeri güç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçti.

Gene de gerileme süreci kesintisiz değildi. Arada Avrupa'yı şaşırtan yeniden canlanma devirleri de oldu. Örneğin, III. Mehmet Keresztes'de (Haçova) imparatorluk ordusunu yenmeyi başardı (1596); Girit 21 yıllık Kandiya kuşatmasından sonra Venedik'ten alındı ve 1683'te Türkler gene Viyana'nın kapılarının önündeydiler, ancak Polonya Kralı Jan Sobieski'nin müdahalesiyle geri püskürtüldüler. Bunun gibi kısa dönemlerin dışında batı dünyasının Türklere karşı kazandığı zaferler devam etti, ama bırakılan aralıklar Osmanlı'nın kendini toplaması için yetti. Osmanlı donanmasının İnebahtı'da İspanya, Venedik, Cenova, Vatikan ve diğer küçük İtalyan devletlerinin oluşturduğu Kutsal Birlik tarafından yenilgiye uğratılması, Doğu Akdeniz'deki ezici Türk hâkimiyetine son verdi. Batılı devletlerin Osmanlı'nın zayıflığından faydalanmalarını önleyecek şekilde, kendi iç karışıklıklarıyla ilgilendikleri dönemler de vardı; padişahların en büyük şanslarından biri giderek zayıfladıkları sürenin Otuzyıl Savaşları'na denk gelmesiydi.

Bununla birlikte istisnalar dışında, genel durum Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün tükenmekte olduğunu ve rakiplerininkinin ise giderek arttığını gösteriyordu. 1566'ya kadar Osmanlı genelde kazanıyordu ve yenilgileri enderdi, ama bu tarihten sonra Türkler Perslerin karşısında bile küçük düşecek kadar zayıflamışlardı. Avrupa'da Süleyman'ın aktif

siyasetini yeniden diriltme çabaları ve onun torunları hep felaketlerle karşılaştı. 1664'te Fransızlardan yardım alan Avusturyalı general, Türkleri St. Gotham'da Raab nehrinin üzerinde perişan etti. Polonyalı lider Jan Sobieski 1637'de Khoczim'de ve 1675'de Lemberg'de Osmanlıya karşı zaferler kazandı. 1676'da Türkler Ruslarla yaptıkları savaşı kaybetti ve üçüncü kez John Sobieski Viyana önlerinde 200.000 kişilik Türk ordusunu 40.000 Polonyalı ile mahvetti. 1687'de Lorraineli Charles emrindeki imparatorluk ordusu 1526'daki utançlarını, Türkleri Mohaç'ta yenerek sildi. Bunu Macaristan'ın Osmanlı yönetimi altındaki bölgelerinin işgale uğrayıp, Avusturya'ya dahil olması izledi. II. Mustafa'nın karşı çıkmayı denemesi ile Türkler 1697'de Zenta'da (bugün Senta, Yugoslavya'da) en kötü yenilgilerinden birini aldı. Savoy Prensi Eugène, emrindeki ordularla Türkleri mahvetti. Karlofça Antlaşması Osmanlı'nın yenilgisini belgeledi (1699). Bu antlaşma ile Avusturya Habsburgları Transilvanya, Slovenya, Hırvatistan ve Temesvar dışında Macaristan'ın tüm eyaletlerini sınırlarına dahil etti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşlardaki talihinin ters dönmesi, kısmen de Avrupa'da daha güçlü ve profesyonel orduların gelişmesinin bir sonucuydu. Bu ordular daha karmaşık bir bürokrasi ve daha geniş mali kaynaklarla destekleniyordu. Bu yenilgilerin diğer bir sebebi ise İmparatorluğun iç krizleriydi. Yeniçerilerin siyasal faaliyetlere eğilim göstermesi, bir zamanlar özel piyade taburları olarak sahip oldukları avantajları ortadan kaldırdı. Sık sık Fransız, İmparatorluk ve Polonya orduları tarafından yenilgiye uğratıldılar. Ordunun geri kalanı da bir yozlaşma içindeydi. İmparatorluğun fetih kuvvetleri, askeri görevleri karşılığında tımar veya zeamet alan sipahilerden oluşuyordu. En büyük mülke sahip olanlar komutanlardı; onyedinci yüzyıl boyunca pek çok tımar ya da zeametin yetenekli askerler yerine rüşvet veren kimselere bağışlanması, ordunun yönetilmesinde bir kalite düşüşüne yol açtı. Hatta sipahilerin çoğu askeri yükümlülüklerinden kaçmaya ve savaşlara katılmamak için mazeretler bulmaya başladılar. Osmanlı'nın 1650'den sonra Avrupa'da mahvolan orduları, demek ki tam potansiyelinin altında bir güçle savaşan, yozlaşmalar ve isyanlarla parçalanmış durumdaki taburlarından ibaretti. Padişahların etkili yönetimleri olmaksızın, askeri güçlere yönelik bir ıslahatın başarıya ulaşması da imkansızdı.

Osmanlı'yı savaş alanlarında yenilgiye sürükleyen bir başka faktör de doğal sınırlara ulaşmış olmasıydı. İmparatorluk tüm yönlere doğru genişlerken ve yeni toplumları içine katarken, sürekli olan bir fetih hareketinin getirdiği bir yapılaşmaya sahipti. Ve sonunda sınırlar aşıla-

mamaya başlandığında bu sistem bozuldu ve cesaret kazanan azınlıkların feodal bağları kopartma ve isyan etme istekleri baş gösterdi. Gibbon'un *The Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü) adlı yapıtında, Roma İmparatorluğu'nun genişlemesinin kendi yıkılışının tohumlarını ektiğini öne süren tezi Osmanlı için de geçerli olmaya başlamıştı. Türkler kesinlikle aşırı derecede geniş ve savunulması imkansız sınırlara sahip olmuşlardı. Özellikle, Şah Abbas yönetiminde yeniden güçlenen onyedinci yüzyıl İranı ve onyedinci yüzyılın sonunda da Avusturya onun sınırlarını sürekli zorluyordu. Son olarak da, Osmanlı'nın sınırlarının sabit kalmasının imkansız olduğunu ve genişlemeden sonra, birleşmenin değil çatışmanın ve çöküşün başladığı öne sürülebilir.

Siyasi krizler ve askeri başarısızlıklar iktisadi sorunlarla birleşince, yönetim kaynaklarının hızla azalmaya başladığını fark etti. Bunun üç ana sebebi vardı.

İmparatorluğun sınırlarının aşırı genişlemesi, savaşlarda uzun mesafeler kat edilmesi ve dolayısıyla maliyetlerinin yüksek olması anlamına geliyordu. Askeri başarılar bu masrafları yeni fethedilen ülkelerden çıkartmayı sağlıyordu. Ganimetler Osmanlı'nın savaş çarkının döndürülmesinde her zaman önemli bir etkendi. Ama zaferler yenilgilere dönüşünce, savaş çarkı kendi masraflarını çıkaramaz oldu ve başka kaynaklarla finanse edilmeye muhtaç hale geldi. Padişahlar asla düzenli gelir sağlayacak bir sistem yaratmakla ilgilenmemişler ve gelip geçici çözümler üretmişlerdi. Bu, yönetimin neden rüşvet ve yozlaşmanın kurbanı haline geldiğini kısmen açıklamaktadır.

Bu arada, Osmanlı'nın dünya ticaret yolları üzerindeki konumu tamamen değişmişti. Onbeşinci yüzyılda Türkler Uzakdoğu yollarının kontrollerini ellerinde tutuyor ve böylece Hindistan ve Çin'den gelip Venedik ve Cenova üzerinden Avrupa'ya dağıtılan mallar üzerinden yüklü bir vergi alıyorlardı. II. Selim'in Mısır'ı fethi, Kızıl Deniz üzerinden Hint okyanusuna giden ticaret yolunun kontrolünü de Türklere kazandırmıştı. Başlıca yollar üzerindeki bu hâkimiyet, Avrupa'nın denizcilikle geçinen güçleri için katlanılmaz bir durumdu ve bu, Doğu ile doğrudan bir deniz bağlantısı bulmak için çeşitli keşifler yapılması sürecini hızlandırdı. Büyük keşifler, onbeşinci yüzyılın sonlarında ve onaltıncı yüzyılın başlarında büyük ölçülerde ortaya çıksa da, bu yüzyılın ortalarına kadar etkileri aynı boyutta değildi. O tarihten itibaren İspanya ve Portekiz denizaşırı imparatorluklarını kurdular ve hem İngiltere hem de Fransa deniz ticaretiyle yakından ilgilenmeye başladılar. Bu yüzden, Osmanlı ticaret yolla-

rı üzerindeki hâkimiyetini yüzyılın sonlarına doğru kaybetmeye başladı ve azalan ticaret hacmi İmparatorluk gelirlerinde büyük bir düşüşe sebep oldu.

Hatta İmparatorluğun iç iktisadi dengesi bile bozulmaya yüz tuttu. Bu denge, belli başlı dört iktisadi öğe arasındaki ticari ilişkinin sürekliliğine bağlıydı[1]: göçebeler taşımacılığı ve başlıca ürünlerin üretimini sağlıyordu; tüccarlar aracı rolündeydiler; köylüler ve esnaf hem üretici hem de tüketiciydiler. Asıl önemli olan iç huzurun sağlanması, ticaret yollarının korunması, taşra ve merkez pazarları arasındaki ulaşımın gerçekleştirilmesi ve hırsızların ya da özel orduların saldırılarına karşı garanti sağlanmasıydı. Padişahların Balkanlar ve Anadolu üzerindeki hâkimiyetinin giderek zayıflamasıyla siyasi ayrılıkçılık beraberinde şiddet ve anarşiyi getirdi, böylece İmparatorluğun ticaret yollarının güvenliği azaldı. Bu, ortaçağda pek çok Avrupa ülkesinin karşılaştığı bir sorundu, ama İngiltere Kralı VII. Henry, İspanya'da Ferdinand ve Isabella, Fransa'da XI. Louis ve Rusya'da III. İvan gibi etkili krallar merkezileştirme siyasasıyla imparatorluklarının dağılmasını önleyebilmişlerdi. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu bölgelerde takviye yapmayı ve sınırlarını güçlendirip otoriteyi sağlamlaştırmayı savsaklamıştı.

1566'dan önce Avrupa'yı doğudan tehdit eden en büyük tehlike, İslamiyet'in fetih hareketlerini hızlandırmasıydı. Fetihler Pireneler'e kadar ulaşmıştı ve İspanya'dan Müslümanların atılması neredeyse sekiz yüzyılı aldı. Aynı şekilde eğer Türkler Alplere ulaşabilseydi, geri çekilmelerini sağlamak zor olmayacak mıydı? Olayların gösterdiği gibi, bu tehlike 1699'dan itibaren ortadan kayboldu ve daha farklı bir sorun Avrupalı yöneticilerin başını ağrıtmaya başladı. Zayıflayan ve yozlaşan Osmanlı yönetimi Avrupa'nın büyük güçleri arasında ne gibi bir rol oynayacaktı? Osmanlı'nın Avrupa'da hâlâ elinde tuttuğu topraklara ne olacaktı ve paylaşma hangi ilkelere göre yapılacaktı? Türk tehlikesi böylece Doğu sorununa dönüştü ve tarihçilerin ifade etmekten hoşlandıkları gibi, sorun askeri alandan diplomasi alanına kaydı.

NOTLAR

1) W. YALE: *The Near East: A Modern History*, s. 23.

2) D. W. MILLER ve C. D. MOORE (der.): *The Middle East Yesterday and Today*, Böl. III.

3) W. YALE: A.g.y., s. 24.

12
1500–1800 Yılları Arasında Avrupa'daki Nüfus Artışı

Avrupa'nın nüfusu antik çağlardan ondördüncü yüzyılın ortasına kadar yavaş ama düzenli bir şekilde arttı. Ardından, 1347 ve 1351 yılları arasında bütün kıtayı Kara Ölüm kasıp kavurdu. Avrupa'nın kendini toplaması ortalama 100–150 yılı buldu, yani nüfus artışının önceki oranına kavuşması onbeşinci yüzyılın sonunda mümkün oldu. 1500 ile 1600 arasındaki dönem pek çok ülkede düzenli bir artış görüldü, ancak savaşlar, veba ve diğer salgın hastalıklar yüzünden bu düzenli artış onyedinci yüzyılda sekteye uğradı. Onsekizinci yüzyıl boyunca nüfus artışında ikinci bir hareketlenme görüldü ve Avrupa'nın nüfusu 1700 ile 1800 arasında iki katına çıktı. Bu gelişme modern zamanların nüfus patlamalarının başlangıcı sayılabilir. Bu bölümde nüfustaki dalgalanmaların nedenleri araştırılacaktır, ancak yapılacak açıklamalar çoğunlukla varsayımlar üzerine kuruludur ve gelecekteki araştırmaların ışığında değişikliğe uğrayabilecek türden yaklaşımlara sahiptir. Son kısımda ise Avrupa'nın iktisadi ve siyasi gelişimini etkileyen nüfus değişimleri ele alınacaktır.

Kara Ölüm tüm kıtayı tamamen hazırlıksız olduğu bir anda yakaladı. Hıristiyan ülkelerde vebadan bahseden son belgeler 767 yılına aitti.[1] Yani altı yüzyıla yakın bir süre boyunca Avrupa vebadan uzak yaşamıştı; bu, Ortaçağ boyunca görülen düzenli nüfus artışının nedenini açıklamaya yeter. Daha sonra 1340'lar boyunca Kara Ölüm Uzakdoğu'dan, Moğol güçleriyle Akdeniz'e, oradan da Kuzey Avrupa'ya taşındı ve son olarak tekrar Asya'ya döndü. Hastalığın taşıyıcısı olan kara sıçanlar (rattus rattus) veba mikrobunu (*pateurella pestis*) bütün kıtaya yaydı. Bu kemirgenin uzun süreden beri yerleştiği Akdeniz ülkelerinden kuzeydeki bölgelere onüçüncü yüzyılın sonlarına doğru artan ticari ilişkiler yoluyla taşınması, veba için gerekli ortamı yarattı. Bubonik (hıyarcıklı veba) pnomik (akciğer vebası), ve septisemik (kan zehirlenmesi) gibi veba çeşitleri Avrupa'nın nüfusunu %30 ila %50 oranları arasında azalttı. Örneğin 1400'de İngiltere'de nüfus 1341'deki toplamın yarısına düşerek 2,1 milyona indi.[2]

Bu boyutta felaketler bir daha görülmediği için zamanla nüfus artışının normal seyrine dönmesi kaçınılmazdı. Genelde Avrupa ülkelerinin çoğu nüfus kayıplarını onaltıncı yüzyılın ilk yarısından itibaren telafi etmeye başladı ve takip eden yüzyıl boyunca düzenli bir artış sağlandı. Örneğin İngiltere 1570'te 4,1 milyonluk, 1600'de 4,8 milyonluk bir nüfusa ulaştı.[3] İsviçre'nin nüfusu 0,8 milyondan (1500) 1 milyona yükseldi, Fransa 1500'deki 16,4 milyondan 1600'deki 18,5 milyona ulaştı ve Almanya 12 milyondan 15 milyona, Avrupa kıtası ise toplamda 1500'de 81,8 milyon iken 1600'de 104,7 milyona çıktı.[4] En belirgin değişimler şehirlerin nüfusunda yaşandı; 1500'de sadece beş şehir 100.000 ya da üzerinde bir nüfusa sahipti: İstanbul, Napoli, Venedik, Milano ve Paris. 1600'den sonra bu rakam on üçe çıktı ve Paris 200.000'lik, Milano ise 180.000'lik bir nüfusa ulaştı.[5]

Gene de bazı sorunlar varlığını sürdürdüğü için nüfus artışı büyük boyutlarda değildi. Veba bütün kıtayı bir daha etkisi altına alamamasına rağmen, tek tek bazı ülkeleri ve şehirleri yeniden kasıp kavurdu. Örneğin, Venedik 1575 ile 1577 arasında veba yüzünden nüfusunun %30'unu kaybetti.[1] 1485'ten beri limana yanaşan tüm gemiler için kırk günlük bir karantina uygulaması bile onu kurtaramamıştı. Hatta onaltıncı yüzyılda Amerika kökenli frengi ve Asya kökenli tifo dahil olmak üzere yeni salgın hastalıklar belirdi. Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllara kıyasla o dönemde kötü hasatlara daha az rastlandığı doğruydu. Buna rağmen beslenme eksikliğine neden olan ve bulaşıcı hastalıklara karşı insanların direncini azaltan pek çok kıtlık dönemi oldu. Sonuç olarak Avrupalılar aniden ortaya çıkan sayısız felaketlere karşı savunmasızdılar.

Bu 1600 ve 1700'lerde açıkça kanıtlandı. İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi nispeten daha şanslı olan devletler düzenli bir nüfus artışını koruyabilirken, İspanya ve Almanya gibi ülkeler büyük kayıplardan muzdarip oldular. Onyedinci yüzyılda nüfus artışı onaltıncı yüzyıldakinden daha yoğun sorunlarla, daha düşük bir yüzdede kaldı. Bu felaketler; savaş, veba ve kıtlıktı.

Bubonik veba Avrupa'yı Kara Ölüm'den beri hiçbir hastalığın yapamadığı kadar sarstı. İtalya, Piemonte, Lombardiya ve Venedik'in taşra nüfusunun %30'unun öldüğü 1630–31 yılları arasında, Orta ve Güney İtalya'nın da aynı şekilde hastalıkla boğuşmasıyla ağır bir ölüm tehdidi altında yaşadı.[7] Londra'daki salgın veba vakaları 1603, 1625, 1636, 1637, 1640'lar ve 1665'te toplam 170.000 kişinin ölümüne sebep oldu. Bu arada İspanya en kötü dönemi olan 1596–1602, 1648–52 ve 1677–85 yılları arasında[1] toplam nüfusunun %25'ini vebaya kurban verdi.[6] Vebanın ortaya çıktığı dönemler düzensizdi ve önceden kestirilemiyordu. Geniş ve sabit bir fare nüfusunun Rusya steplerinde[1] Ortaçağın son dönemlerinde mikrobu taşıdığı ve düzenli olarak taşıyıcı ürettiği öne sürülmektedir. Gelişen ticari ilişkiler ve Orta Avrupa'daki yoğun savaşlar işin geri kalan kısmını tamamlamıştı.

Savaşlar da nüfus artışını önleyen faktörlerin başında geliyordu. Ama hastalıkların yayılmasını ve bulaşıcı mikropları bir ülkeden diğerine taşınmasını sağlayarak daha ölümcül sonuçlara neden olmuşlardı. Otuz Yıl Savaşları (1618–48) Almanya'nın nüfusunu 21 milyondan 13,5 milyona ve Bohemya'nınkini 3 milyondan 0,8 milyona düşürdü.[7] Asıl faktörler vebanın, tifonun, dizanterinin ve diğer hastalıkların dört bir yana dağılan ordular nedeniyle yayılması ve tarımsal konulardaki bilgisizlik nedeniyle hasat mevsimlerinin verimsiz geçmesiydi. Brandenburg, İsveç, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş alanı olarak kullandığı Polonya toprakları benzer sorunlar yaşamıştı—1578 ile 1662 arasında Polonya nüfusu 3,2 milyondan 2,25 milyona düştü.[6]

Onyedinci yüzyılda kıtlık büyük bir tehdit olarak Avrupa'nın başına tekrar bela oldu ve etkisi savaşlarla yıkılmış olan ve vebadan etkilenen bölgelerde korkunç boyutlara ulaştı. Avrupa'nın en güçlü ülkesi bile kıtlıklardan etkilendi. Yüzyılın ikinci yarısı boyunca Fransa 1646–52, 1660–2, 1674–4, 1679 ve 1693–4 dönemlerinde[6] açlıkla baş etmek zorunda kaldı, çünkü 1700'den sonraki kötü hasatlar önceden hiç görülmemiş boyutlarda bir kıtlığa yol açarak, 1700'de 21 milyon olan nüfusunun 1715'te 18 milyona düşmesine neden oldu.[8] Gene de kıtlıklar ve XIV. Louis dönemindeki savaşların bir veba salgını ile çakışmaması Fransa için şans sayılırdı.

Onyedinci yüzyılın ilk yarısı boyunca Avrupa nüfusu bir önceki yüzyıldaki çizgisine geri döndü. Ekolojik koşulların biraz olsun iyileştirilmesiyle yavaş da olsa bir artış gerçekleşti. En büyük gelişme ise Polonya ve Rusya'da hâlâ varlığını sürdüren vebanın Batı Avrupa'da ortadan kayboluşu oldu. Bunun pek çok nedeni vardı. Bunlardan biri kara sıçanların yerlerini kahverengi sıçanlara bırakıp, 1600'lerden sonra gözden kayboluşuydu. Bu yeni kemirgen, vebalı pirelere en az öteki kadar savunmasız olsa da, kara sıçanın taşıdığı pirelerden daha az ölümcül bir veba mikrobunu taşıyan bir pireyi barındırıyordu.[9] İnsanların vebanın yok oluşuna en büyük katkısı, binaların yapımında tahta ve sazlar yerine fareleri büyük ölçüde evlerden uzak tutan tuğla ve kiremit kullanımını yaygınlaştırması oldu. Londra'nın geçirdiği Büyük Yangın'dan (1666) sonra yeniden inşa edilmesiyle, bu tarihten sonra bir daha veba salgını yaşamaması kesinlikle bir rastlantı değildi. Veba Batı Avrupa'da hemen ortadan kaybolmadı, çünkü 1720'de Akdeniz'deki Marsilya gibi bölgelerde tekrar ortaya çıktı. Ama azalışı sayesinde insanlar çiçek hastalığı ve tifüs gibi yeni sorunlarla uğraşabilmek için güç toplayabildi.

Onsekizinci yüzyılın ortalarından itibaren birçok ülkede nüfus artışı hızlandı. İspanya nüfusu 1756'da 8 milyon iken 1787'de 10,4 milyona, İngiltere nüfusu 1750'de 6,5 milyonken, 1800'de 9,6 milyona ulaştı.[8] Avrupa toplam olarak 1700'de 118 milyonluk bir nüfusa sahipken, bu toplam 1750'de 140 milyona, 1800'de ise 187 milyona kadar çıktı.[10] İngiltere'nin Fransa'dan daha hızlı bir artış sergileyerek yıllık toplamda onun önüne geçmesi gibi, her ülkenin ayrı bir ivme ile yükselen nüfus eğrisi olsa da, genelde bir nüfus patlaması yaşanıyordu. Bunun nedeni doğum oranın artışı ve ölüm oranın azalışıydı. Veba ve açlık dönemlerinde normal dönemlere göre daha az kişi evleniyordu. Kriz geçince evlilikler ve takip eden doğumlar ani bir şekilde arttı, ama sürekli hastalıklar bu artışın nüfusa yansımasını engelledi. Onsekizinci yüzyılın ilk yarısında felaketlerin giderek ortadan kaybolması ile, o zaman doğan çocuklar evlilik çağına geldiler ve doğum oranları yüzyılın ortalarına doğru düzenli bir artış gösterdi. Bu kez nüfusu azaltan faktörler daha zayıftı ve yeni yetişkin nüfus daha büyük bir toplama sahipti. Bu durum takip eden yirmi yıl boyunca doğum oranının artmasına neden oldu ve bu süreç aynı şekilde devam etti. Bu ani artışların tek istisnası, ilkel doğum korunma yöntemlerinin kullanılmaya başlandığı Fransa oldu.

Nüfustaki artış, üç faktörün gelişmesiyle ortaya çıkan gıda kaynaklarındaki artış sayesinde süreklilik kazandı. İlk faktör iklimdeki hafif bir değişimdi. Bu durum 1708–9 yılının zorlu kışından sonra ortaya çıktı ve

daha az ürün heba olmaya başladı. İkincisi, İngiltere'de başlayan ve Avrupa'nın diğer bölümlerinde de yaygınlaşan, tohum ekiminin daha bilimsel yollarla gerçekleştirilmesini ve daha iyi bir ürün rekoltesini sağlayan tarım devrimiydi. Üçüncüsü ise Amerika'dan gelen mısır, patates, kabak ve değişik fasulye türlerinin daha çok tüketilmesiydi.[11] Bu sebzelerin Avrupa'ya onaltıncı yüzyılda getirilmesine rağmen, geleneksel gıda maddeleriyle yer değiştirmesi önyargıların yıkılmasıyla mümkün olduğundan daha uzun sürdü.

Nüfus artışının Avrupa'nın iktisadi hayatına getirdiği değişiklikler arasında iki tanesi önemlidir. Birincisi, toprak ve tarım ürünlerine yönelik artan ihtiyacın, Amerika'dan yağmalanan altınların Avrupa'ya doluşmasıyla birleşip fiyat artışına neden olmasıydı. 1471–2 yıllarında 100 olarak kabul edilen fiyat endeksi, yavaşça artarak 111,5'e ulaştı (1473–86), küçük bir düşüşle 106,6'ya indi (1487–1514), sonra 161,6'ya (1515–54) ve ardından da hızla yükselerek 265,2 (155–75) ve 627,5'e (1590–98) fırladı.[12] İkincisi onaltıncı yüzyılın sonlarında gerçekleşen ticaretin düzenleniş biçimindeki temel değişmeydi. İspanya dahil Güney Avrupa'daki tüm ülkeler, artan nüfuslarını kendi başlarına besleyemez hale geldiler ve başka tahıl kaynaklarına bağımlı kalmaya başladılar. Hollanda, Kuzey Avrupa'nın verimli topraklarından Akdeniz'in muhtaç ülkelerine taşınan tahılların dağıtımında aracı olarak hareket ederek, Avrupa'nın en büyük ticari güçlerinden biri oldu ve bu esnada tüm Avrupa'nın içerdiğinden daha büyük bir ticaret ağı kurdu.

Nüfustaki artış ve azalış birçok Avrupa ülkesinin siyasal kaderleri ile yakından alakalıydı. İspanya onaltıncı yüzyılda Avrupa'nın en büyük güçlerinden biri olmasını kısmen sağlıklı bir nüfus artışına sahip olmasına borçluyken, onyedinci yüzyıldaki zayıflaması da, veba salgının neden olduğu büyük kayıplar yüzündendi. Fransa yüzyılın ortasında kıtanın en büyük gücü olarak İspanya'nın yerine geçti ve 1700–15 dönemi dışında kısmi bir nüfus artışı sağlamayı başardı. İngiltere'nin siyasi ve askeri gücü giderek arttı ve onsekizinci yüzyıldan sonra dünyanın süper devletleri arasına girdi. Nüfusu artmasaydı, bu sonuç imkansız olurdu (1600'de 4,8 milyon iken, 1750'de 6,5 milyona ve 1800'de 9,6 milyona çıktı nüfusu.).[8] Onyedinci yüzyılda diğer ülkelere kıyasla daha önemsiz bir konumda olan Rusya, onsekizinci yüzyıl Avrupa diplomasisinin ayrılmaz bir parçası haline geldi ve dönemin sürekli savaşlarından büyük kazançla çıkmayı becerdi. 1600'de 15,5 milyon olan nüfusu, 1700'den itibaren 17,5 milyona kadar çıktı[4] ve kısmen doğal artış, kısmen de yeni fethedilen

bölgeler sayesinde 1780'den sonra 27 milyona ulaştı.[9] Onyedinci yüzyılda küçük bir nüfusa sahip olan İsveç, Avrupa ordularının boyut olarak büyümesi ile büyük devletler arasına giremedi, 1700 ile 1721 yılları arasındaki Rusya ile yaptığı savaşlarda erkek nüfusunun %30'unu kaybetmesi[13] ise onun için yıkım oldu. Benzer şekilde Prusya da küçük bir nüfusa sahip olmasının acısını çekti, ama Hohenzollern Hanedanı orduya sahip çıkan bir bürokrasi geliştirerek, onsekizinci yüzyılda bu sorunu alt edip Prusya'ya büyük devlet sıfatı kazandırmayı başardı. Bu yüzden, Prusya'nın askeri alana bu boyutta önem vermesi kısmen nüfusunun azlığından dolayıydı.

Nüfus artışının, onyedinci yüzyılda İngiltere'de belirip onsekizinci yüzyılda Fransa'ya geçen Aydınlanma hareketinin gelişmesine katkıda bulunduğu iddia edilir. 1700'lerden sonra doğal felaketlerin sona ermesi, filozofların mükemmel bir toplumun yaratılabileceğine ilişkin inancını teşvik etmiş olmalıdır. Condorcet, Turgot ve Goodwin insanın gelecekteki gelişiminin sanatı, bilimi ve siyasal kurumları içine alacağını ve düzgün bir nüfus artışının sağlıklı bir toplum için hayati önem taşıdığını vurgulamışlardır. Onsekizinci yüzyıla kadar fazla nüfusun bir krize yol açacağı fikri Avrupa'da itibar görmüyordu. 1798'den itibaren Condorcet ve Mercier'in idealist iyimserliği Malthus'un insanlar ve kaynaklar arasındaki ilişkinin sonunda kritik bir noktaya ulaşacağı uyarılarıyla yer değiştirdi. Gerçekten de, kaynakların aritmetik olarak, nüfusun ise geometrik olarak büyüdüğü şeklindeki iddiası günümüzde bile geçerliliğini korumaktadır.

Avrupa nüfusundaki değişimlerin dünyanın diğer kısımlarının nüfus değişimlerinden bağımsız bir şekilde oluştuğunu düşünmemek gerekir. Avrupa düzenli aralıklarla Asya'dan gelen hastalıklarla boğuşuyordu ve benzer şekilde kendisi de binlerce yıldır dünyanın geri kalanıyla hiçbir bağlantısı bulunmayan bakir Amerika kıtası üzerinde en korkunç gelişmelere neden olmuştu. İspanya bir yandan sömürgeler edinip dinini ve kültürünü yayarken, diğer yandan da hastalık yayıyordu. *Conquistador*lar (fetihçiler) Meksika ve And Dağlarındaki yerli toplumlarına Amerika kıtasında hiç bilinmeyen çiçek hastalığını ve diğer enfeksiyonları bulaştırarak, büyük çapta ölümlerin sorumlusu oldular. Bu sayede Cortes Meksika'yı sadece altı yüz adamla fethetmeyi başarırken, Pizarro Peru'yu daha az adam kullanarak ele geçirdi. Diğer serüvenciler de kıtanın içlerine doğru ilerlerken, kızamık, tifo ve grip mikroplarını yayarak yerlileri katlediyorlardı. Bunun nüfusa etkileri korkunçtu. İspanyol fetihleri sırasında Amerika yerlileri 100 milyonluk bir nüfusa sahipti[14] ve And Dağları ile

Meksika'da 25 ile 30 milyon arasında yerli yaşıyordu. 1568'den itibaren Orta Meksika'nın nüfusu 3 milyona ve 1620'den sonra 1,6 milyona düştü.[14] Fetihten yüz yıl sonra yerli nüfusu % 95 azaldı; bu sonuç Avrupa'da Kara Ölümün yarattığı toplam kayıplardan daha büyüktü. Avrupa'daki hastalıklar sayesinde doğal olarak bağışıklık kazanan İspanyolların Orta ve Güney Amerika'yı böylesine başarılı bir şekilde ele geçirmeleri şaşırtıcı olmasa gerek. Kıtanın kaynaklarını kullanıma açıp, tüketmeye başladıklarında ise işgücünün yetersiz olduğunu gördüler ve Batı Afrika'dan zenciler getirdiler. Avrupa'nın denizcilikle uğraşan ülkeleri (özellikle İngiltere) tarafından yürütülen köle ticareti başka büyük bir kitlesel değişikliğe yol açtı; ondokuzuncu yüzyıla kadar 30 ile 40 milyon arasında insan ülkelerinden koparılarak köle olarak çalışmaya zorlandı.[15] Bu, tarihteki en büyük zoraki nüfus hareketiydi.

NOTLAR

1) W. H. MCNEILL: *Plagues and Peoples*, Böl.4.
2) *Cambridge Economic History of Europe*, Cilt IV, Böl. 1, Kısım II.
3) A.g.y., Böl. 1, Kısım III.
4) C. M. CIPOLLA (der.): *The Fontana History of Europe*, Cilt 2, *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Böl. 1.
5) H. G. KOENIGSBERGER ve G. L. MOSSE: *Europe in the Sixteenth Century*, Böl. III.
6) *Cambridge Economic History of Europe*, Cilt IV, Böl. 1, Kısım IV.
7) W. DURANT: *The Story of Civilisation: The Age of Reason Begins*, Böl. XXI.
8) *Cambridge Economic History of Europe*, Cilt IV, çizelgeler (s. 63–7).
9) A.g.y., Böl. 1, Kısım VI.
10) M. S. ANDERSON: *Europe in the Eighteenth Century*, Böl. IV.
11) J. GODECHOT: *France and the Atlantic Revolution of the Eighteenth Century*, Böl. I.
12) *New Cambridge Modern History*, Cilt III, Böl. 1, s. 19'daki çizelge.
13) D. OGG: *Europe in the Seventeenth Century*, Böl. XI.
14) W. H. MCNEILL: A.g.y., Böl. V.
15) J. D. FAGE: *An Introduction to the History of West Africa*, Böl. V.

13
Kutsal Roma İmparatorluğu 1493–1618

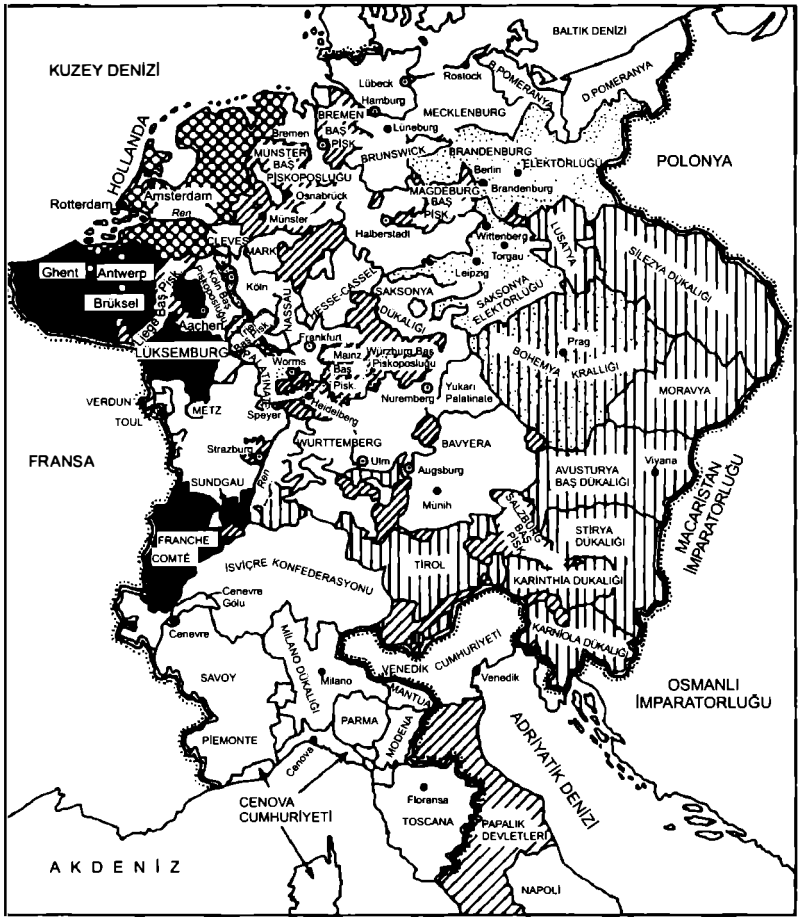
Kutsal Roma İmparatorluğu'nun kökenleri, Karolenj bölgelerini yönettiği için İmparatorluk Sezarlarının takipçisi olduğunu iddia eden Charlemagne'in saltanatı döneminde görülebilir. İmparatorluğun yapısı giderek zayıfladı, Voltaire'in bilinen sözleriyle, artık ne kutsal, ne Romalı, ne de bir İmparatorluk idi. 1493 ve 1618 yılları arasındaki üç gelişme buna katkıda bulundu. Düzenli işleyen siyasal kurumlar yaratma çabası başarısızlıkla sonuçlanarak 1608'de siyasal bölünmelere yol açtı. Kurumsal krizler, karşıt dinsel inançlara sahip ve savaşmaya hazır iki tarafın oluşmasıyla aynı zamana denk geldi. Savaşın asıl nedeni ise, onyedinci yüzyılın başlarında Habsburglar tarafından gayet kötü bir biçimde yönetilmekte olan Bohemya'daki durumdu.

İmparatorluğun kurumsal yapısı, Ortaçağ'da sınırları içinde bölgesel özerkliğin gelişmesine izin vermesiyle, çoktan yara almıştı. İmparatorluk içinde yedi Elektörlük yaratan ve tüm İmparatorların seçiminde oy kullanma hakkını Köln, Trier ve Mainz Başpiskoposlukları ile Bohemya

Krallığı'na ve Palatinate, Saksonya ve Brandenburg Prensliklerine veren Altın Ferman (1356), bireysel devletlerin yükselişinde bir dönüm noktası oldu. Oy kullanma hakkına sahip olanların yanı sıra, İmparatorluk içinde onbeşinci yüzyıldan beri 2.500'den fazla yönetim birimi vardı. Bunlar 2.000 imparatorluk şövalyeliği, 50 dini otorite sultası altındaki prenslik, 30 dini otoritenin kontrolü dışındaki prenslik, 70 piskoposluk ve 66 Bağımsız Şehir'den oluşuyordu.[1] Her biri bağımsız olmak isteyen bu şehirler, birliğin dışından gelen düşmanlara karşı ortak savunma ve de işbirliğinin getirdiği diğer avantajlardan yararlanmak istiyorlardı. Ne yazık ki, İmparatorluk etkili kurumlara sahip değildi. Yasama meclisi olan Kurultay'da (*Reichstag*) Elektörler, prensler ve Bağımsız Şehirler ayrı üç komitede temsil ediliyordu, ancak İmparator idari ve adli kadrodan yoksun olduğu için Kurultay kararlar üzerinde bir yaptırım gücüne sahip değildi. Küçük ya da büyük tüm otoriteler, mevcut düzenlemelerin yetersiz ve temel kurumsal değişikliklerin zorunlu olduğu konusunda birleşiyordu.

Bu değişimlerin ne yönde olacağı, Mainz Başpiskoposluğu Elektörü Hennebergli Berthold'un liderliğinde toplanan prenslerin ve elektörlerin oluşturduğu grup ile İmparator I. Maximilianus (1493–1519) arasında uzun süren tatsız çekişmelerin konusu haline geldi. Berthold'un reformu, İmparatorluğun yapısını İmparator'un otoritesini güçlendirmeden sağlamlaştırmak için bir yüksek mahkemenin kurulmasını ve vergilendirmede ortak uygulamaya geçilmesini öngörüyordu. Habsburg Hanedanlığı'nın başı olan Maximilianus ise hem İmparator hem de Hanedan olarak çıkarlarını gözetmek durumundaydı ve hiçbir şekilde kısıtlanmayı istemiyordu. Berthold'un amacı İmparatorluk kaynaklarının gene İmparatorluk hizmetinde kullanılmasını ve devletlerin tek tek İmparatorluk siyasası üzerinde daha fazla söz sahibi olmalarını sağlamaktı ki, bu da Maximilianus'un işine gelmiyordu. Burgonya Kraliçesi Mary ile evlenerek (1477), Avusturya'nın yayılmacı siyasalarının canlanmasını sağladı ve Habsburgları Fransa ile uzun sürecek bir savaşa soktu. Haliyle bu savaşı finanse etmek ve İmparatorluk kaynakları ile Burgonya'yı savunmak istiyordu. Bu yüzden, bu kaynakların daha kesin bir biçimde Habsburg kontrolü altına sokulmasına ilişkin özel amacı uyarınca, her türlü anayasal reform kendisi tarafından yukarıdan dayatılmalıydı.

Reformu temel alan bu fikir ayrılığı, kalıcı kurumlar oluşturulmasına izin vermedi. 1493–1519 yılları arası sürekli yeni düşüncelerin uygulamaya geçirildiği bir dönemdi ve İmparatorluğun bin yıllık tarihinde hiç olmadığı kadar çok reform yapıldı. Buna rağmen söz konusu reformlar

İmparatorluğun 1648'den önceki sınırları

İmparatorluğa ait Bağımsız Şehirler (birçoğu haritada yer almamaktadır)

Diğer şehirler

1648'den önceki elektörlükler (Brandenburg, Saksonya, Palatinate, Trier, Mainz, Köln ve Bohemya Krallığı Başpiskoposlukları)

Kiliseye ait topraklar

1556'da V. Karl'ın dominyonlarını ayırmasından sonra Avusturyalı Habsburglara ait bölgeler

V. Karl'ın dominyonlarını ayırmasından sonra İspanyol Habsburglara ait bölgeler

Birleşen bölgeler (1568'den itibaren İspanya'ya karşı ayaklandılar)

1648'den Önce Kutsal Roma İmparatorluğu

bu iki karşıt görüşü yansıtıyordu ve kalıcı olmaktan uzaktı. İlk başta reform yanlıları kazanmış gibiydi; 1490'larda İtalyan Savaşları ile uğraşan Maximilianus, ihtiyaç duyduğu desteği toplamak için yeni kurumları kabul etmek zorunda kaldı ve sonunda istemeyerek de olsa 1495'teki Worms Kurultayı'nda İmparatorluk Yargıçlar Meclisi Kamarası'nın (*Reichskammergericht*) ve Augsburg Kurultayı'nda İmparatorluk Yürütme Konsili'nin (*Reichsregiment*) kurulmasını onayladı. *Reichskammergericht* imparatorluğun yargı organıydı ve bir yüksek mahkeme gibi hareket ediyordu. Tamamı İmparator tarafından atanan bir baş yargıç ve birkaç vekil ile elektörler ve İmparatorluk içindeki muhtelif eyaletler tarafından seçilen yirmi yargıçtan oluşuyordu. *Reichsregiment* yasama meclisi idi ve yine İmparatorluğu temsil ediyordu, ancak bu kez İmparatorun yönetimi altındaydı. Altı Yönetim Kurulu (*Reichskresie*) aracılığıyla işliyordu ve asıl işlevi *Reichstag*'dan ve *Reichskammergericht*'ten çıkan kararların uygulanmasını sağlamaktı. Sonuç olarak imparatorlukta en azından etkili kurumlar oluşturulmuştu ve yasama gücüne yargı ve yürütme organları da eklenmişti.

Derken Maximilianus karşı saldırıya geçerek, bütün sistemi Habsburgların isteklerine uyacak şekilde değiştirdi. 1500 ve 1508 arasında İmparatorluk barış içinde olduğu için, diğer yöneticilerin desteğine ihtiyacı kalmamıştı ve reform yanlılarının sözcüsü ve başı olan Berthold'un ölümü onun rahatlamasını sağladı. *Reichsregiment* 1502'de kapatıldı, aslında İmparator'un kurduğu ve Habsburgların tüm isteklerine boyun eğen yeni bir Konsil, Aulic Konsili (*Reichshofrat*), çoktan onun yerine geçmişti. Maximilianus *Reichskreise*'nin işlevinin öneminin farkında olduğu için, bu kurumun çalışmalarına devam etmesine izin verdi ve sayılarını altıdan ona çıkardı. Yönetim gücü şimdi tamamen İmparator'un ellerindeydi ve devletler merkezi yönetime daha çok katılımda bulunma hayallerini tümden yitirmişlerdi.

Ama Habsburgların başarısı kısa ömürlü oldu. Önemli prensliklerin çoğu bu yeni durumu kabul etmeye yanaşmadı ve İmparator'un gücünü bir şekilde kısıtlamanın yollarını aramaya başladı. V. Karl'ın 1519 ve 1556 arasında başını ağrıtan anayasal krizin sebebi buydu. Daha ciddi bir kriz söz konusuydu burada, çünkü Karl İmparatorluk'taki kişisel otoritesini Maximilianus'dan daha fazla artırmaya çalışmış ve birçok Alman prensini açıkça hiçe saymıştı.

Oysa 1519'da tahta çıkmadan önce bazı uzlaşma belirtileri gözlemlenmişti. V. Karl İmparator olarak seçildikten sonra "Kapitülasyon" olarak tanımladığı tavizler ile İmparatorluğu Elektörlerle beraber yönete-

ceğine dair söz vermişti. Alman prensleri Karl'ı büyükbabasından daha kolayca isteklerine boyun eğdireceklerinden ve Berthold'un kurumsal reformlarını yeniden oluşturabileceklerinden emindiler. Yanıldıklarını acı bir şekilde fark edeceklerdi. V. Karl, I. Maximilianus'dan daha büyük hanedanlık bağlarına sahipti: Aragon, Kastilya ve İtalyan devletlerinin yanında, Burgonya ve Avusturya. Hanedanlık emellerine ulaşmak için İmparatorluk otoritesini zayıflatacak hiçbir girişime izin vermemeye kararlıydı. Zaten 1521 Worms Kurultayı'nda delegelere yaptığı konuşma bunu açığa vurdu; "Pek çok efendinin olması, ne isteğimizde ne de düşüncemizde bir yere sahiptir. Onun yerine kutsal İmparatorluğun geleneği olduğu üzere, tek bir efendi olacaktır."[1] Karl geleneksel sözünü Elektörlerden farklı yorumladığını açıkça ortaya koydu.

O zaman reformculara ve onların umutlarına ne olacaktı? Başlangıçta, Karl'ın dominyonlarını etkili bir biçimde yönetme konusunda karşılaştığı sorunlardan faydalanarak, uzlaşmacı bir çözüm üretmeyi başardılar. Karl her bir dominyonunu ayrı birimler gibi yönetecek ve birinin yükünü diğerine aktarmayacaktı. İspanya Karl'ın yokluğunda ülkenin zorlanmadan yönetilebilmesini sağlayacak Konsiller sistemini üretmişti. Benzer bir uygulama bazılarının öne sürdüğü gibi Kutsal Roma İmparatorluğu için de gerekliydi. Worms Kurultayı Maximilianus'un 1502'de kapattığı *Reichsregiment*'i tekrar açmak için bir öneri sundu. İmparator, yalnızca kendisi Almanya dışında olduğunda ve kendi temsilcisinin gözetiminde hareket etmesi koşuluyla *Reichsregiment*'in açılmasına izin verdi. Ama delegeler imparatorun onlara verdiği küçük yetkilerden başka bir yürütme gücüne sahip olamadı ve meclis önemsiz bir kurum olarak kaldı. 1530'dan sonra işlevsiz hale geldi ve reform hareketi bir kere daha başarısızlıkla sonuçlandı. Bundan sonra her iki taraf da daha radikal ve daha büyük çapta çözümlerle İmparatorluğun kurumsal sorunlarını ortadan kaldırmayı hedefledi.

V. Karl otoritesini küçük devletlere zorla kabul ettirmeye kararlıydı. Ama 1520'lerin sonuna doğru tam tersine, pek çok lider temkinli yaklaşımdan vazgeçmeye ve İmparator'un otoritesini açıkça hiçe saymaya hazırlandılar. Anlaşılan, I. Maximilianus'un ölümünden sonra koşullar değişmişti ve bunu sağlayan katalizör de Luthercilikti. Pek çok prens bu yeni dinin sağladığı fırsatı, İmparatorluk yönetiminin yarattığı hayal kırıklığını ifade etmek için kullandı. Karl Schmalkalden Savaşı'nda askeri güce başvurdu; amacı kısmen dinsel hizipleri yok etmek olsa da, aynı zamanda Saksonya, Hesse, Brandenburg, Pomerania ve Brunswick gibi muhalif devletlerin gözünü korkutmak da istiyordu. Augsburg Barışı

(1555) dinsel zıtlıklara bir son getirmeye çalışırken, bunların altında yatan siyasal sorunları çözmeye yönelik bir çabada bulunmadı.

İmparatorluk rejimi, yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan krizlerle baş edebilecek kapasiteye sahip olmadığını gösterdi. I. Ferdinand (1558–64) ve II. Maximilianus (1564–76) Habsburg–Valois çatışmasını sona erdirmek ya da Macaristan'da Türklerin daha fazla ilerlemesini önlemek gibi iç sorunlarla uğraştı. Bu yüzden, Alman devletlerini kendi başlarına bırakma siyasasını izlediler. Bunun sebebi, herhangi bir dayatmanın V. Karl'ı tahttan inmeye zorlayan sorunları tekrar canlandıracağından korkmalarıydı. Mutsuz, melankolik ve sağı solu belli olmayan II. Rudolf, merkezi yönetimin zayıflamasını tersine döndürecek etkili bir liderlik kapasitesine sahip değildi. Hatta o dönemde işler daha da kötüye gitti ve İmparatorluk kurumları işlevlerini yerine getiremez hale geldi. *Reichsregiment* 1530'un karmaşık ortamında kapanmıştı. Yargı organı *Reichskammergericht*, İmparator'un 1598'de önemli bir karar için kendilerine danışmayı reddetmesi ile zayıfladı; bu karar Aachen'ın Protestan belediye başkanının ve Konsil üyelerinin görevlerinden alınmasıydı. Bu konunun *Reichskammergericht*'te görüşülmesi gerekirdi, ancak bu göz ardı edildi ve bütün aşamalarda Aulic Konsili'nin verdiği kararlar uygulandı. Sonunda Kurultay (*Reichstag*) dağıldı. Donauwörth Olayı'ndan sonra, gelecek bölümde ele alınacağı gibi, pek çok Protestan ülke 1608 Kurultayı'ndaki temsilcilerini geri çekti. Bu, Evanjelik Birliği ile Katolik Birliği isimleri altında İmparatorluğun iki kampa ayrılmasını ve 1609'daki siyasal anarşinin başlamasını hızlandırdı. Her şey bir iç savaşın çıkacağını gösteriyordu.

Bu ittifaklar, Reform ve Karşı Reform Hareketlerinin anayasal sorunlara tepki göstermesiyle, İmparatorluk içinde derin bir dinsel hizipleşmeye yol açtı. İlk hareket V. Karl'ın İmparatorluk'taki Luthercileri yok etme çabasıyla başladı. Bu dönem 1555'te Augsburg Dini Barışı ile sona erdi, ama yüzyılın geri kalanında dinsel sorunların tekrar belirmesi engellenemedi; bunların en önemlileri 1555 barışının eksiklikleri ile ortaya çıkan sorunlar, Calvinciliğin Protestanlığın daha güçlü bir formu olarak ortaya çıkışı ve yeniden güçlendirilen Katolik kilisesinin Almanya ve Bohemya'daki önemli bölgeleri Karşı Reform hareketiyle geri kazanma çabalarıydı.

Ferdinand ve İmparatorluğun Protestan prenslerini uzlaştıran Augsburg Dinsel Barışı, Lutherci ve Katolik devletlerin işbirliği için bir formül üretme girişimiydi. Ana ilkesi, her prensin kendi devleti için istediği

dini resmen kabul etmesini sağlayan *cuius regio eius religio* (her bölgeye bir din) idi. Bu, Katolik ve Lutherci yöneticilerin geçmişteki çatışmalarının ardından mantıklı bir uzlaşma gibi görünüyordu. Ama, antlaşma iki önemli ayrıntı yüzünden karmaşık bir hale gelmişti. Birincisi 1555'ten sonra Protestanlığı seçmeye karar veren Katolik yöneticinin tüm otoritesini yitireceğini ve yerine Katolik bir yönetici atanacağını belirten Dinsel İtidal (*Resarvatio Ecclesiastica*) maddesiydi. Lutherciliğin hâla kilisenin egemenliği altında olan topraklarda ilerlemeye devam etmesi bu yolla engellenmişti. İkincisi ise Ferdinand'ın Luthercilere verdiği ibadet hakkının ancak Lutherciliği kabul etmiş prenslerin toprakları içinde geçerli olacağını belirten madde (*Declaratio Ferdinandea*) idi. Maalesef bu ve diğer maddelerin yorumlanmasında, takip eden ilk altmış yıl içinde bir uzlaşmaya varılamadı ve iki olayın sonucunda bakış açıları iyice kutuplaştı.

Birinci olayda, Köln Katolik Başpiskoposu evlenerek Lutherci oldu ve Köln'de bir Lutherci Reformu düzenlemeye niyetlendi. Bu kesinlikle Dinsel İtidal maddesinin ihlaliydi ve hepsinden daha ciddi bir sorun varsa, o da Başpiskopos'un İmparatorluğun yedi Elektörü'nden bir olmasıydı. Papa Başpiskopos'un görevden alındığını ilan etti ve İmparator II. Rudolf, Köln'ü istila edip yeni yönetici Bavyeralı Ernest'i başa geçirdi. Lutherci devletler Başpiskopos'un yardımına gidemese de Dinsel İtidal maddesinin askeri güçle yerine getirilmesinin tehlikeli bir örnek oluşturduğunu belirttiler.

Diğer önemli vaka ise 1607'deki Donauwörth Olayı idi. Augsburg Barışı imzalandığında, Donauwörth Lutherci yönetime sahip bir Bağımsız Şehir idi. 1607'de Donauwörth'ün Lutherci çoğunluğu, Katolik vatandaşların ayin düzenlemesini önlemeye çalıştı. İmparator II. Rudolf hızlı bir kararla Bavyera Kralı I. Maximilianus'un şehri alıp, Katolikliği yeniden yerleştirmesini emretti. Bu, Augsburg Barışı ile çatışan bir uygulama mıydı? Lutherciler bunun *cuius regio eius religio* ruhuna aykırı olduğunu öne sürdü. Buna rağmen, İmparator bu hareketine yönelik yasal bir sınırlamanın olmadığı konusunda ısrar etti. Bu iki uygulama, artıları ve eksileri ne olursa olsun, siyasal ortamın gerginleşmesine neden oldu. Protestan devletler, İmparator'un Karşı Reform hareketinin bir hizmetkarı olan Bavyera'nın yeni istilalara girişeceğinden korktular. Kurultay'ın bunu önleyemeyeceğini fark edip, temsilcilerini geri çektiler ve Evanjelik Birliğini oluşturdular.

Protestan devletlerin böyle bir savunma örgütü oluşturmalarının asıl esin kaynağı Calvincilik idi. Başlangıçtan beri Luthercilik'ten daha

saldırgan bir tavır sergileyen Calvincilik, 1556 ve 1618 yılları arasında Almanya'da hızla yayıldı ve Katolik kilisesi tarafından bu dönemde Lutherciliğ'ten daha büyük bir tehdit olarak görüldü. Calvincilik Augsburg Barışı tarafından tanınmamıştı ve teknik açıdan, yayılışı 1555 barışını ihlal ediyordu. Calvinciliği kabul eden ilk Alman yöneticisi Palatinate Elektörü III. Frederick idi ve böylece Heidelberg, Alman Calvinciliği'nin doktrinsel gelişim merkezi oldu. Calvincilik Palatinate'den, Nassau, Hesse ve Anhalt gibi diğer Protestan bölgelere de sıçradı. Doğal olarak Katolik ülkeler, özellikle Kuzey Hollanda'yı merkez alması ve Hollandalıları Katolik İspanya'ya karşı isyan etmek için teşvik etmesi nedeniyle, bu yeni dini bir tehlike olarak gördüler. Ayrıca, Lutherci devletler davetsiz misafir olarak baktıkları Calvinciliği kabul etmek istemiyorlardı. Palatinate gibi Calvinci devletler ile Saksonya gibi Lutherci devletler arasındaki zayıf ilişkiler, onyedinci yüzyılın sonlarına doğru yeniden güçlenen Katolikliğe karşı Protestan ittifakının oluşmasını sağlayamadı.

Almanya'da Karşı Reform'un patlak vermesi, yeniden dirilen Katolikliğin ilk belirtisiydi ve Papa ile İmparator'un desteği ile Bavyera'yı merkez almıştı. Üç Bavyera Dükü Protestanlığın kökünü Bavyera'dan kazımak için sistematik bir siyasa geliştirerek, yönetimleri altındaki devleti Protestan Almanya'nın yeniden fethi için bir üs haline getirdiler ve öğretisel Katolik bağnazlığını güçlendirmeye çalıştılar. V. Albert (1550–79) iç muhalefeti sindirdi ve baskıcı bir sansür siyasası uyguladı. V. William (1579–97) ve I. Maximilianus (1597–1651) Trento Konsili'nin tüm kararlarını destekleyip, Bavyera'nın Protestan komşularına yönelik saldırgan bir siyasa izlediler. Onlar Bavyera'yı (İmparator'un mutlak hâkimiyeti altında) Katolik devletlerin liderliğine hazırladılar ve I. Maximilianus, Protestan ya da Evanjelik Birliğini (1609) hedef alan Katolik Birliğin ya da Kutsal Birliğin ele başlarından biriydi. Ne yazık ki, Bavyera örneği İmparator II. Rudolf ve Matthias'ı dikkatlerini Bohemya'ya çevirmek için teşvik etti ve sonuç tam anlamıyla "İmparatorluğun Kıyameti" oldu.

İmparatorluğun Alman bölgelerindeki siyasi anarşi ve dinsel bölünmeler, Bohemya'nın gittikçe kötüleşen durumu ile daha da tehlikeli bir hal aldı. Her kriz dönemi bir merkeze sahiptir, bu Berlin, Saraybosna veya Prag olabilir. Otuz Yıl Savaşlarında başlayan Bohemya İsyanı temelde Habsburg yönetimine karşı çıkan dini ve milliyetçi bir direniş hareketiydi. İmparatorların izlediği siyasalar ise dar görüşlü ve anlayıştan uzaktı. 1609'da II. Rudolf'un Karşı Reform hareketinin kapsamına Bohemya'yı

da dahil etmeye çalışması, Protestanların ayaklanma tehdidi ile son buldu ve Protestanların baskısı İmparator'u Bohemya'ya daha anlayışlı davranmaya zorladı. Buna rağmen dikkatsiz siyasal manevralarla Bohemya'daki dini sorun arapsaçına döndü. Çocuğu olmayan Matthias, krallık tahtı için Styria Kralı Ferdinand'ı önerdi. Normal resmi prosedür Bohemya devletlerinin kendi krallarını seçmesi idi. 1617'de ise Ferdinand'ı kral olarak seçmeye zorlandılar. Normal seçim hakkının ve gücünün diplomasiye aykırı bir yöntemle engellenmesi, Prag'da büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Düşmanca duygular 1618'de Matthias'ın Protestan kiliselerin tüzüklerini ortadan kaldıran ve Katolik olmayan kişilerin papaz olmasını ve Protestan ayinlerini yasaklayan fermanlar yayınlamasıyla doruk noktasına ulaştı. Sonuç, Bohemya'nın 1618'de Habsburg Yönetimine isyan etmesi oldu. 1619'da Ferdinand tahttan indirildi. Onun yerine geçen V. Frederick tahta çıktığında, isyan Almanya'nın diğer merkezlerine de sıçradı ve doğrudan doğruya İmparator'u, Karşı Reform'u ve onlara destek veren Bavyera gibi devletleri hedef aldı.

NOTLAR

1) H. HOLBORN: A *History of Modern Germany: The Reformation*, Böl. 3.

14
Otuz Yıl Savaşlarının Nedenleri

Otuz Yıl Savaşları deyimi, savaşları farklı bölümlere (örneğin, Bohemya Savaşı ve İsveç Savaşı) ayırmaya eğilim gösteren o dönemin kişileri tarafından kullanılmamıştır. Bu deyim neredeyse Vestfalya Antlaşması'ndan yirmi yıl sonra ilk defa kullanıldı ve başka sözcüklerden daha uygun bulundu; içerdiği konular, başka bir başlığın tüm savaş için kullanılmasının diğerlerini anlamsız kılmasına neden olacak kadar karmaşıktı. Avrupa'daki denizcilik ve sömürgelerle ilgili 1756 ve 1763 arasındaki çatışmaları tanımlamakta kullanılan Yedi Yıl Savaşları deyimi de benzer bir güçlüğün ürünüydü.

Otuz Yıl Savaşları beş büyük savaşı ve diplomatlar ile savaşan tarafların hareketlerini karmaşıklaştıran pek çok konuyu içeriyordu. Bohemyalı isyancılar ile imparatorluk orduları arasındaki Bohemya Savaşı (1610–22), çatışmaların Orta ve Kuzey Almanya'ya sıçramasına neden olan Beyaz Dağlar Muharebesi ile sona erdi. Danimarka Savaşı, Danimarka'nın Protestan Alman devletlerini Tilly ve Wallenstein'ın işgalinden kurtarmak istemesi üzerine yapıldı, ama Lübeck Barışı ile (1629)

Danimarka geri çekilmek zorunda kaldı. İsveç Savaşı (1630–48) dini ve diğer sebeplerden dolayı Kuzey Almanya'nın ve Baltık Denizi'nin kontrolü konusunda Habsburglarla zıtlaşan İsveç'in çatışmalara katılmasıyla gelişti ve kısa barış aralarıyla devam etti. Fransız–Habsburg Savaşları (1635–48) onaltıncı yüzyıldaki Habsburg–Valois çatışmasının daha geniş çaplı bir devamıydı ki, bu kez Almanya'nın yaşadığı iç savaş da olayların akışına eklendi ve savaşların boyutu giderek genişledi.

Bu bölümde, bahsedilen savaşların arkasındaki temel nedenler çözümlenmeye çalışılacaktır. Asıl amaç, büyük devletlerin savaşa katılmalarının sebeplerini, isyanın oynadığı rolün büyüklüğünü, Almanya'daki iç savaşı ve dinin savaştaki etkisini incelemektir. Son olarak da savaşın süresi konusuna bir açıklama getirilecektir.

Otuz Yıl Savaşlarına katılan büyük devletler; Fransa, Danimarka, İsveç ve Avusturya–İspanya Habsburgları idi. Bu devletler Almanya'yı tek başına pek de ilgilendirmeyen konular yüzünden, bahsi geçen devletin topraklarında savaştılar ve bu bölgede kendi yaşadıklarından daha büyük acılara sebep oldular.

Fransa ve iki Habsburg gücü arasındaki düşmanlık, Otuz Yıl Savaşları ile onaltıncı yüzyıldaki çatışmalar arasında büyük ihtimalle en belirgin bağdı. Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıl boyunca Habsburglar Avrupa'nın büyük bir kısmını ellerinde tutuyordu ve bu topraklardan bazıları batıdan Fransa'nın etrafını çevirmişti. Bütün süreç Habsburg hanedanlığının başı olan I. Maximilianus'un Burgonya Kraliçesi ile evlenerek, onbeşinci yüzyılın başlarından beri Burgonya'yı ele geçirmeye çalışan Fransa'yı karşısına almasıyla başladı. Sürecin devamında karmaşık evlenmelerin ve tarihsel bir şansın sayesinde, Avusturya ve Burgonya, İspanya ve İtalyan devletleriyle birleşerek 1519'da V. Karl'ın yönetimi altına girdi. Onun tahttan ayrılması ile kardeşi Ferdinand İmparator oldu, oğlu II. Felipe ise İspanya, Burgonya ve İtalyan devletlerinin tahtına çıktı. 1559'a kadar Habsburglar ve Fransa arasında ancak Cateau Cambrésis Antlaşması ile sona eren seyrek ve yoğun savaşlar yaşandı.

Bu antlaşma bir ateşkesten başka bir sonuç yaratamadı. Fransız Din Savaşları onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Fransa'nın bir süre kendi iç sorunlarıyla uğraşmasına neden olsa da, IV. Henry yönetiminin (1589–1610) iç huzuru sağlaması, ona tekrar dış meseleler üzerine eğilme fırsatını yarattı. Fransa'ya yönelik tehditler değişmemişti: güneyde hâlâ İtalya'nın büyük bir kısmını elinde tutan bir Habsburg gücü, yani İspanya, doğuda İspanya'nın kontrol ettiği Franche Comté ve daha doğuda da başka bir

Habsburg gücü, Avusturya vardı. IV. Henry barışçıl bir dış siyaset izledi, ama onun takipçisi XIII. Louis (1610–43) dışişlerini, Habsburg otoritesini yok etmeye ve Fransa üzerindeki baskıyı kaldırmaya kararlı olan başbakanı Richelieu'ya bıraktı. Richelieu kendi sözleriyle, "İspanya'nın ilerleyişini durdurmak"[1] ve "Avusturya Hanedanlığına bir son vermek"[2] amacındaydı. Buna ek olarak, İmparatorluk sınırları içinde Habsburgların, özellikle İspanya'nın elinde tuttuğu toprakları ele geçirip, Fransa'yı doğal sınırlarına kavuşturmak istiyordu.

Richelieu savaşa hemen katılmadı, onun yerine Habsburgların düşmanlarına, özellikle İsveç'e yardımda bulundu (örneğin, 1631'deki Barwälde Antlaşması ile) ve en uygun anı bekledi. İsveç'in Habsburg Hanedanı'nı yıpratacağını, böylece Fransa savaşa katıldığında zaferin daha kolay ve daha kazançlı olacağını umuyordu. Teoride durum buydu. Pratikte ise, Fransa savaş ilan ettiği 1635'ten 1637'ye kadar olan sürede devamlı yenildi ve ancak 1640'ların başında zaferler kazanmaya başladı: Rocroi'de İspanya ordusunu hezimete uğratması ve Alsace'ın büyük bir kısmını ele geçirmesi gibi. 1645–48 yılları arasında ise, Fransız–İsveç orduları Fransa'nın ikinci büyük düşmanı olan Avusturya'ya karşı, Güney Almanya'ya çok sayıda başarılı saldırıda bulundu. Richelieu'nun 1642'de ölmesi, onun üç hedefine Vestfalya Antlaşması ile ulaşıldığını göremememesine neden oldu. Fransa dikkatli bir plan sonucunda savaşa katılmış ve hayli kazançlı çıkmıştı. Bu, Fransa'nın büyük devlet statüsü kazanması için dönüm noktası oldu. 1635'ten önce, Habsburg devletlerinin dev ittifakına karşı savunmada kalan Fransa, 1648'den sonra Avusturya'yı önemsememesini sağlayacak ve İspanya'yı kolayca yok edebilecek bir güce sahip oldu.

İsveç'in savaştaki düşmanlarını belirlemek daha zordur. Asıl amacı Baltık Denizi'ni ele geçirmekti, bu da Danimarka ve Polonya'nın geleneksel rakibi olduğunu gösteriyordu. Tilly'nin ve İmparator'un orduları 1625'ten sonra Kuzey Almanya'yı istila edince, bu kez Protestanları korumak için müdahale eden taraf İsveç değil Danimarka oldu. Buna rağmen, Danimarka'nın yenilişi ve Wallenstein'ın ordularının 1627'den sonra Baltık kıyılarına girişi, İsveç'i tarafsız siyasasını yeniden gözden geçirmeye zorladı. Onyedinci yüzyılda ilk kez İsveç, Avusturya Habsburgları ile bir çatışmaya giriyordu ve Gustavus Adolphus sert bir şekilde karşılık verdi. 1629'da "Danimarka'nın işi artık bitti. Papa yandaşları şu an Baltık kıyılarındalar; Rostock, Wisman, Stettin, Wolgast, Griefswald ve neredeyse diğer tüm limanları ele geçirdiler. Rügen onların oldu ve oradan Stralsund'u tehdit etmeye devam ediyorlar; tüm amaçları İsveç ticaretini

yok etmek ve memleketimizin güney kıyılarına adım atmak. İsveç Habsburg tehdidiyle karşı karşıyadır"[1] diyordu.

Wallenstein Avusturya'yı Baltık Denizi'ndeki en büyük güç haline getirme planlarını saklamamıştı ve sonuç olarak Gustavus Adolphus'un 1630'da Pomeranya'yı işgal ederek müdahale etme ihtiyacı hissetmesi şaşırtıcıydı. İmparatorluk ordularına karşı (özellikle 1631'de Breitenfeld Savaşı'ndaki) ilk başarısı kendini Kuzey Almanya'da Katoliklere karşı Haçlı Seferine çıkmış bir komutan gibi hissetmesini sağladı ve İsveç üzerine dini ve stratejik planları oluşmaya başladı. Bu planlara bir üçüncüsü daha eklenebilirdi: Kuzey Almanya topraklarını alarak İsveç'i bir Alman devleti haline getirmek. Gustavus'un bu tasarımları Almanya'yı yeniden düzenleme fikrine ulaşıncaya kadar büyüdü. 1631'de Almanya üzerindeki Habsburg baskısını yok etmeyi ve İsveç'in liderliğinde Katolik devletlere meydan okuyacak bir Protestan Birliğini oluşturmayı amaçladığını belirttiği *Norma Futurarum Actionum*'u yayınladı.[4] Protestan devletlerden oluşan ve İsveç'in kontrolü altında bir konfederasyon kurulacak ve Katolik devletler gelecekte fethedilecekti. Plan Gustavus'un 1632'de Lützen Savaşı'nda ölmesiyle suya düştü, ama İsveç siyasasının ne kadar hırslı ve tutarlı olduğunu gözler önüne serdi. İsveç müdahalesi 1630'daki ölüm kalım savaşından, bir haçlı savaşına ve Almanya'yı ele geçirme tehdidi haline gelmişti. Gustavus Adolphus'un ölümünden sonra İsveç'in şansı kötüye gitmeye başladı, ama iki şey değişmeden kaldı; Habsburglara karşı Fransa ile yaptığı ittifak ve daha sonra Vestfalya Antlaşması ile sonunda gerçekleşen Almanya toprakları üzerindeki planları.

Fransa ve İsveç'in saldırılarına iki Habsburg devletinin hedef olmasından ne çıkardı? Bu kadar büyük çapta ve utanç verici bir savaşa girmelerindeki amaç neydi? Cevap o zaman kadar onların yararına olan bir güç dengesi elde etmek ve bu dengeyi tehdit edebilecek isyanları önlemek istemeleriydi.

İsyanın ana merkezleri, İspanya'nın askeri harekat uyguladığı Hollanda ve Avusturya'yı etkileyen Bohemya idi. Cateau Cambrésis Antlaşması (1559) Habsburglar ve Fransa arasında bir uzlaşma yarattı, ama hırslı bir politika güden II. Felipe (1556–98) yönetiminden sonra İspanya tekrar sakinleşti. Aynı şekilde, Avusturya da Avrupa'da daha fazla toprak edinme planlarından vazgeçmiş ve İmparatorluk'taki konumunu korumaya ve Türklerin devam eden saldırılarına karşı koymaya vermişti kendini. Ne var ki, Felemenk ve Bohemya İsyanları İspanya ve Avusturya'nın

bir kez daha saldırgan bir siyasa izlemelerine yol açtı, bu ise diğer güçleri de harekete geçirdi.

Felemenk İsyanı Felipe'nin ekstra vergiler getirmesi, Engizisyon aracılığıyla Katoliklik propagandası yapması ve İspanyolların Karşı Reform'un bir parçası olma isteklerini karşılamak ve Felemenklerin isyan çabalarını bastırmak amacıyla Hollanda'ya bir İspanyol ordusu yerleştirme girişimlerine bir tepki olarak 1560'larda patlak vermişti. 1598'deki ölümüne kadar bu siyasa tam bir başarısızlığa uğramıştı; halefi II. Felipe (1589–1621) Otuz Yıl Savaşlarıyla aynı döneme rastlayan ve sekiz yıl boyunca süren isyan hareketiyle karşı karşıya kaldı. İspanya bir yandan Almanya'daki asi Protestanlara karşı girişilen bir harekat için zaman zaman Avusturya ile askeri güçlerini birleştirirken (örneğin, 1620'de Spinola emrindeki 24.000 kişilik İspanyol birliği Palatinate'ye yollanmıştı), bir yandan da Hollanda'ya ordular gönderdi. 1635'te Fransa Otuz Yıl Savaşlarına katıldığında İspanya, Paris'e karşı başarısızlıkla sonuçlanacak olan bir saldırı düzenlemek için Hollanda'yı üs olarak kullandı. 1648'den sonra İspanya'nın İmparatorluğun batısında aldığı yenilgiler, Felemenk İsyanı'nı başarıya ulaştırdı. Kuzey Hollanda'nın (Birleşik Eyaletler) bağımsızlığı Münster Antlaşmasıyla tanındı.

Bohemya daha az şanslıydı. 1526'daki Mohaç Savaşı'ndan sonra ele geçirilen Bohemya, Habsburg eyaletlerinin en zenginlerinden biriydi. Birçok Çekin Protestan hareketine katıldığı Schmalkalden Savaşı'na (1547) kadar sakin bir ülkeydi. Aşırı baskıdan uzak durmakla birlikte, Bohemya üzerindeki Habsburg hegemonyasını gevşetmeyen Ferdinand (geleceğin İmparator I. Ferdinand'ı) tarafından bozguna uğratıldılar. Biriken öfke ve tepkiler Çek milliyetçiliği ve Bohemya Protestanlığı şeklinde onyedinci yüzyılın ilk yirmi yılında açığa çıktı; bu gerilim, İmparator II. Rudolf'un hoşgörüsüz ve katı Katolik siyasalarıyla çatışmalara yol açtı. İmparator Matthias (1612–19) yönetimi altında durum kontrolden çıktı; bu karmaşa ünlü Prag Ayaklanması (1618) ve Habsburg yönetimini, Alman kültürü ve Katolik kilisesini hedef alan açık Bohemya isyanı ile doruğa çıktı.

Bu isyan aniden belirmiş ve Otuz Yıl Savaşlarının başta gelen nedenlerinden biri olmuştu, ama savaşı besleyen asıl gerçekleri açığa vurmuyordu. Çekler iki yıl içinde yenildiler ve bir daha Habsburg otoritesine başarılı bir şekilde meydan okumayı başaramadılar. Bu savaş dolu iki yılda ise isyan, bir Alman iç savaşının tohumlarını ekmişti.

Bohemya isyanı ile Alman iç savaşı arasındaki bağlantı son derece açıktı. 1619'da (aynı yıl içinde İmparatorluk tacını alan) Bohemya Kralı Ferdi-

nand, Habsburg yönetiminin nefret sembolü olarak algılandı ve Çekler tarafından reddedildi. Bohemya Krallığı, Palatinate Elektörü Calvinci V. Frederick'e önerildi. Frederick bu makamı kabul etti ve Bohemya'ya 1608'de oluşan ve aralarında Protestan Alman devletlerinin de bulunduğu Evanjelik Birliği'nin yardımını teklif etti. Bu, Bohemya'nın düşmesini engelleyemedi ve 1620'den itibaren Palatinate, Baden ve Brunswick, Spinola yönetimindeki İspanyol taburları ve Tilly tarafından başı çekilen İmparatorluk orduları tarafından işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Bavyera ve diğer Katolik devletler, 1609'da Katolik Birliği'nin oluşmasına yol açacak şekilde İmparator'un yanında yer aldılar. İmparatorluk parçalanma sürecine girmişti.

Saksonya ve Brandenburg Lutherci devletleri bu kargaşaya katılmakta önce isteksizdiler; radikal Calvincilik hareketine en az Katolikliğe baktıkları kadar şüpheyle bakıyorlardı. Buna rağmen 1625 ve 1627 arasında İmparatorluk orduları Kuzey Almanya'ya girdikten sonra, Almanya'nın Katolik devletleri tarafından desteklenen İmparatorluk ülküsü büyük bir tehlike olarak kabul edilmeye başlandı. Brandenburg ve Saksonya, İsveç'in 1630'da Kuzey Almanya'yı istila etmesinden memnun kalmayınca, Gustavus Adolphus duyduğu hayal kırıklığını ifade etmiştir. Buna rağmen İsveç'in emellerine karşı takındıkları tutum, Magdeburg'un İmparator'un yandaşları tarafından işgalinden sonra oluşan endişe yüzünden değişti ve Brandenburg ile Saksonya birlikleri Breitenfeld Savaşı'ndaki İsveç zaferine katkıda bulundular (1631). Pek çok Alman devleti (özellikle Brandenburg ve Saksonya) 1632 ve 1648 arasında zaman zaman barış yapmaya çalışsalar da, bir çoğu sonuna kadar savaşın en yıkıcı döneminde yer almaktan kurtulamadı. İster İmparator ister İsveç tarafında savaşmış olsun, isterse Calvinci, Lutherci ya da Katolik olsun, çoğu bu savaşta yakılıp yıkıldı.

Otuz Yıl Savaşları ne dereceye kadar bir dinsel çatışmaydı? Bu soru iki farklı yorumla cevaplandırılabilir.

Nedeni, başlangıcı ve gelişmesi açısından savaşın aslında dinsel olduğu öne sürülebilir. 1555 ve 1618 arasında İmparatorluk içinde herhangi bir savaşın olmamasının nedeni Luthercilik ve Katoliklik arasında bir *status quo* yaratan Augsburg Dinsel Barışı'yla (1555) önceki dinsel çatışmaların ortadan kaldırılmış olmasıydı. 1618'de savaşın patlaması ise, bu uzlaşmayı yok eden ve ilerleyen bir dinsel çatışmaya yol açan üç olgu

yüzündendi. Birincisi, II. Rudolf, Matthias ve Bavyera'nın yöneticileri, İmparatorluk'ta Karşı Reform'u güçlendirmeye ve Augsburg Barışı'nı hiçe sayarak Lutherci bölgeleri geri almaya çalıştılar. İkinci olarak, Augsburg Antlaşması'nda dışlanan Calvincilik, Palatinate'de kök saldı ve Heidelberg'deki merkezinde gittikçe saldırgan ve Katolik karşıtı bir tehdit olmaya başladı. Üçüncüsü, İmparatorluğun zorla Katolikliği yaymaya ve Çek milliyetçiğinin dinsel temelini yok etmeye çalıştığı Bohemya'da, durum patlama noktasına ulaştı. Bohemya'nın tepkisi kısmen dinsel kaynaklıydı; isyanın hemen ardından Bohemya tacı Calvinci Elektör Frederick'e önerildi.

Savaş ilerledikçe dinsel kaynaklı hareketlerin örnekleri çoğaldı. 1629'da II. Ferdinand Eskiye Dönüş Fermanı'nı yayınlayarak, Lutherci toplulukların el koyduğu kilise mülklerinin iade edilmesini emretti. Ferdinand birincisi 1630'da ve ikincisi 1634'te olmak üzere Wallenstein'ı iki kere görevden alırken, Cizvitlerin baskısıyla hareket etti.[5] 1648'den sonra diplomasi üzerindeki dini etkilerin azalması ve Cizvit ya da Protestan danışmanların kararlarındaki öneminin göz ardı edilmesi yüzünden, savaşta dinsel duyguların önemini fazla dikkate almama yönünde bir eğilim belirdi.

Alternatif bir tez de şudur: Din, diplomaside ve Alman devletlerinin (özellikle İmparatorluk ve Bohemya'nın) arasının açılmasında mutlaka belli bir role sahipti, ama savaşın tamamen dinsel bir çatışma olduğunu iddia etmeyi engelleyecek çok sayıda tutarsız faktör mevcuttu. Birkaç örnek bunu daha iyi açıklayabilir. 1618'deki Bohemya İsyanı'ndan sonra pek çok Protestan devlet, dindaşlarının yardımına koşmayı reddetti, hatta başlarda Saksonya İmparator'a yardım teklifinde bile bulundu. Kesinlikle siyasal bir karardı bu. 1630'larda Protestan devletler genel bir işbirliği içindeyken, sadece Lutherci İsveç'ten değil Fransa'nın Katolik kralından da yardım görmüşlerdi. Gustavus Adolphus 1630 ve 1632 arasında Bavyera gibi Katolik devletleri hedef alarak Almanya'ya saldırıda bulunurken, en büyük takdiri İmparator'un zor duruma düşmesinden gizlice memnun olan Papa VIII. Urban'dan almıştı. 1640'lar boyunca Katoliklerin şansı daha da kötüye gitti ve İmparatorluk güçleri yenilme noktasına geldi. Ancak o sıralarda bile, iki Lutherci devlet (İsveç ve Danimarka) Baltık Denizi üzerindeki hesapları yüzünden birbiriyle savaşa girdiler (1643–5). Savaş boyunca stratejik istekler önemini korudu ve din, kaypak diplomasiyi haklı çıkarmaya yarayan bir bahane ve ikili siyasi kararların kılıfı olarak kullanıldı.

Savaş neden bu kadar uzun sürdü? Aslında 1643'ten yılından başlayarak Münster ve Osnabrück'te sürdürülen uzlaşma girişimlerin

yanında Lübeck Barışı (1629), Prag Antlaşması (1635) gibi savaşı sona erdirmeye ilişkin pek çok çaba oldu. Bununla birlikte, bir türlü sona erdirilemedi ve hatta gittikçe hızlandı ve kendi içinde bir ivme kazandı.

Temel sebep kesinlikle savaşan tarafların fazlalığı ve nedenlerin karmaşıklığıydı. Yeni nedenler ortaya çıktıkça savaş tekrar alevleniyordu. Önemli bir başka faktör daha vardı. Genellikle savaşın çabuk sonuçlanması, taraflardan birinin açık üstünlüğüne bağlıdır. Otuz Yıl Savaşlarında taraflar dengeli bir şekilde ayrılmıştı: İmparatorun liderliği altında toplanan İspanya, Avusturya ve Güney Almanya devletlerinin ittifakına karşı savaşın değişik evrelerinde Fransa, İsveç, Danimarka ve Kuzey Alman devletleri çarpıştı. Ne var ki savaşan taraflardan hiçbiri çabuk bir zafer elde edebilmek için gerekli üstünlüğe sahip değildi ve askeri güçlerini toptan kullanmaya yanaşmıyordu.

Aslında pek çok devlet profesyonel ordular ya da sabit krallık güçleri yerine paralı askerlerin oluşturduğu toplulukları cepheye sürmekteydi. Bu durum çabucak askeri bir sonuca ulaşmayı engelliyordu, çünkü paralı askerler uzun süren savaşlardan kazançlı çıkan toplumun sayılı kesimlerinden biridir. Çabuk bir sonuca ulaşılamamasının diğer bir sebebi de askeri disiplinsizlikti. Sadece Adolphus Gustavus yönetimindeki ordular sıkı bir örgütlülüğe sahipti, ama onun 1632'deki ölümünden sonra, onlar da büyük ölçüde yozlaşmaya uğradı.

Bu arada diplomatlar barış için acele etmiyorlardı. Fransa ve İsveç aynı konferanslara katılmayı reddetmekteydiler ve bu yüzden de, arabuluculuk görüşmeleri 1634'ten itibaren iki ayrı kanaldan ilerledi; Münster ve Osnabrück'te her iki devlet için ayrı konferanslar düzenledi. Tüm taraflar kandırılmaktan korkuyordu ve böyle bir sonuç yerine uzun süren bir savaşı göze almayı tercih ediyorlardı. Hepsinden öte, savaş alanları büyük devletlerin değil Almanya'nın topraklarıydı. Ama diplomatların ikili tavırlarından da ancak böyle acı bir savaş ve sivil nüfusun hiçe sayılması beklenebilirdi.

NOTLAR

1) C. V. WEDGWOOD: *Richelieu and theFrench Monarchy*, Böl. 5.

2) L. BATTIFOL, T. H. RABB (der.): *Problems in European Civilisation: The Thirty Years' War* içinde.

3) A.g.y.; Gustavus Adolphus ve Axel Oxenstierna'nın niyet mektubundan.

4) D. OGG: *Europe in the Seventeenth Century*, Böl. IV.

5) C. J. FRIEDRICH: *The Age of the Baroque 1610–1660.*

15
Otuz Yıl Savaşlarının Almanya Üzerindeki Etkileri

Yirminci yüzyıldan önce tarihçiler arasında, Otuz Yıl Savaşlarının Almanya üzerinde korkunç sonuçlar doğurduğu şeklinde ortak bir anlayış vardı. Alman "felaketi" olarak nitelenen bu bakış açısı, onyedinci yüzyıl Brandenburgu'nda doğdu, oradan da Prusya'ya ve II. Reich'e geçti. Gustav Freytag (1816–95) Alman tarihinin felaketlerle dolu olarak nitelendirilen bu dönemi hakkındaki genel uzlaşmayı şöyle ifade ediyordu: "Savaş sona erdiğinde, o büyük ulustan geriye çok az şey kalmıştı."[1] Pek çok tarihçi bahsedilen savaşların Almanya'nın gerileyişine büyük etkisi olduğunu hâlâ düşünse de, yaşadığımız yüzyılda Otuz Yıl Savaşlarının tamamen yıkıcı bir etkiye sahip olduğu şeklindeki görüş sorgulanmaya başlanmıştır. Bu yenilenen görüşün başta gelen savunucularından biri, savaşın korkunç ününün "Berlin'den yayılan orijinal mahşer propagandalarıyla"[2] Büyük Elektör'ün otoritesini güçlendirmek ve onun kararlarını haklı çıkarmak için abartıldığını savunan S. H. Steinberg'dir. Onun inancına göre, savaşın gerçek etkisi ancak ciddi ve gerçekçi bir yaklaşımla anlaşılabilir; savaş öncelikle Almanya'nın geleceği ile bağlantılı değildi ve

bu konu abartılmıştı, çünkü Alman şehirlerinin iktisadi gidişatları savaştan çok önce başlamış bir çöküşün içindeydi.

Bu iki yorum arasındaki temel fark, ilk teoriyi savunanları "korkunç savaş okulu" ve tam tersini düşünenleri "daha önceki çöküş okulu" olarak sınıflandıran Theodore K. Rabb tarafından başarıyla vurgulanmıştır. Her iki taraf da yandaşlara sahip oldu ve fikir ayrılığı günümüze dek sürdü. Bununla birlikte, tarihçilerin çoğunluğu bu karşıt tezlerin mantıklı kısımlarını kabul edip, geri kalanı ile ilgilenmeme eğilimi içinde oldu. D. Ogg (*Europe in the Seventeenth Century*) (Onyedinci Yüzyılda Avrupa) ve W. Durant (*The Story of Civilization*) (Uygarlığın Öyküsü) gibi düşünürlerin dahil olduğu grup, "korkunç savaş" tezinin kesin kanıtlara sahip olduğuna inandı. Büyük çoğunluk ise "önceki çöküş" tezinin geçerliliğini kabul ederken, İmparatorluk içindeki genel bir çöküşe Steinberg'den daha fazla önem verdi. Bu görüşü savunan grubun öncüleri arasında F. L. Carsten (*New Cambridge Modern History*, 5. Cilt), V. H. Green (*Renaissance and Reformation*) (Rönesans ve Reformasyon) ve A. J. P. Taylor (*The Course of German History*) (Alman Tarihi) vardır.

Bu bölümün amacı, savaşın Almanya'nın sivil nüfusu, iktisadi gidişatı, politik yapısı ve kültürü üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu analiz doğrultusunda her iki taraftan da tezler kullanılacak ve açıklanacaktır.

Genellikle sorgulanan konu, bu savaşın yirminci yüzyılın toplu savaşlarından önce Avrupa'da görülen en büyük çatışma olup olmadığıdır. Sivil nüfus üzerine etkilerini incelerken, "korkunç savaş" teorisini destekleyecek güçlü kanıtlar bulmak mümkündür. 1914'ten (veya kimilerine göre 1939'dan) önce Avrupa'daki savaşların hiçbirinde taraf olmayan devletler 1618–48 dönemi Almanya'sında olduğu kadar çatışmaların ortasında kalmamıştı.

Bunun iki ana nedeni vardı. İlk olarak, savaştaki tarafların çoğu genelde kendi topraklarının dışında yaşayan, şiddet ve yağmaya alışmış paralı askerler kullanmasıydı. Savaşın boyutlarının insanları vahşileştirmesi o dereceye vardı ki, kendini koruma ve yağmadan bir pay alma umudu içindeki sivil çapulcular, peşlerine takıldıkları ordulardan daha kalabalık sayılara ulaştı. Sonuç olarak, bir şehir veya bölge istilaya uğradığında, oluşan kaos ve yıkım aşırı boyutlardaydı. Hepsinden beteri de, Tilly, Pappenheim, Wallenstein, Spinola, Gallas ve Torstenson gibi komutanların, ancak yüz yıl sonra sağlanabilecek olan askeri disiplini o an için sağlayamamalarıydı. İkincisi, çatışmalar hemen hemen Almanya'nın tamamını kapladı. Askeri harekatlar ani saldırılar ve çarpışmalarla sınırlı

kalmadı. Sorunların karmaşıklığı ve savaşan tarafların çokluğu defalarca saldırılarda bulunan bir sürü küçük askeri birliği gerekli kıldı. Bazı bölgeler savaş boyunca on iki hatta daha çok kez işgale uğradı; örneğin, Magdeburg on kere kuşatıldı. Sivil nüfus direncini ve umudunu kaybetmişti, çünkü sürekli saldırılar birçok bölgede toparlanma ve yeniden yapılanma sürecinin ilerlemesini engelliyordu. Orduların sürekli olarak yeniden ortay çıkması, en az çatışmalar kadar can alan vebanın da içinde olduğu salgın hastalıkları yaygınlaştırdı. Ogg, Wedgwood ve Durant'ın yazılarında Almanların çektiği acıları ayrıntılarıyla anlatan bölümler vardır.

Savaşın Almanya'nın nüfusunun üzerindeki etkilerinin kesin boyutlarını gösterecek bir istatistiki bilgi olmamasına rağmen, genel olarak kabul gören tahminler mevcuttur. 1618'de Kutsal Roma İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu hariç Avrupa nüfusunun en büyük kısmını barındıran devletti ve topraklarında 21 milyon kişi yaşıyordu. 1648'den sonra bu toplam 13,5 milyona düştü. Bohemya'nın nüfusu aynı dönem içinde 3 milyondan 800 bine indi ve 35 bin köyünün 29 bini savaşta yıkıldı.[3] Şehir merkezleri de benzer durumdaydı. Büyük Alman şehri Augsburg 1620'de 48 bin kişiyi barındırırken, bu sayı 1650'de sadece 21 bindi.[4] Magdeburg 30 bin vatandaşının 25 binini 1631 işgalinde kaybetti.[5] Genele bakılacak olursa, en kötü biçimde etkilenen yerler bazı bölgelerinde nüfusunun % 80'ini kaybeden Palatinate, Ren bölgesinin kimi kesimleri, Brandenburg'un, Pomerania'nın ve Bohemya'nın kuzey bölgeleri ile Silezya ve Bavyera topraklarının bir kısmıydı. Bu bölgeler sayısız saldırılara maruz kaldı ve düşmanları kadar müttefiklerinin orduları da buralarda dehşet saçtı.

Savaşın Almanya'nın nüfusu üzerindeki etkileri uzun süreli oldu. Fransa en büyük nüfusa sahip Avrupa ülkesi olarak İmparatorluğun yerine geçti ve Alman nüfusunun artışı ancak bir nüfus patlamasının görüldüğü İkinci Reich döneminde gerçekleşti.

Savaşın Almanya'nın iktisadi yapısı ve halkı üzerinde yarattığı etkinin boyutlarının belirlenmesi ise daha güçtür ve bu konuda "daha önceki çöküş" teorisini ispatlayacak faktörler ağırlıktadır. Ortaçağ boyunca Almanya, Avrupa ticaretinin merkezi olmuş ve Ren, Elbe ve Oder gibi nehirlerin kolları bir ticari ağ işlevi görmüştü. İtalya'nın ticari merkezleri ve şehirleri daha genişti, ama Almanya'nınkiler kadar çok sayıda değildi. Üstelik Alman ticareti sayısız farklı alanda hareket etme üstünlüğüne sahipti. Ama, 1618'den sonra Almanya çoktan başlamış bir gerileme döneminin içinde bulunuyordu. V. Karl dönemindeki (1551–56) İmpara-

torluk kaynakları, daha sonra oğlu İspanya Kralı II. Felipe'nin devraldığı hırslı bir dış siyasetin sonucu olarak, düşüncesizce harcandı. İspanyol dış siyasetinin desteklenmesi, büyük ölçüde Alman bankerlerden, özellikle Welserler ve Fuggerlerden alınan borçlar ile mümkün olmuştu ve II. Felipe'nin iflası onlar için yıkım oldu. Bu arada, Almanya Avrupa ticaretinin kontrolünü komşularına kaptırmak üzereydi; Ortaçağ boyunca büyük kazanç sağlayan Hanseatic Birliği, Baltık'ta İsveç tarafından tehdit ediliyordu ve batıda üç önemli ticaret gücü belirmişti: İngiltere, Hollanda ve Fransa. Ticaret, İmparatorluğun elinden tamamen çıkmak üzereydi.

Sonuç olarak iktisadi gerilemenin başlangıcı savaştan öncelere dayanıyordu, ama bu sürecin 1618–48 arasında hız kazandığı bir gerçekti. Komşularının ayakları altında ezilene kadar, Almanya'nın iktisadi olarak kendini yeniden toparlaması her zaman için mümkündü.

Nüfustaki düşüş, iktisadi bir felakete neden oldu. Sonuç, etrafındaki ticarette daha az başarılı Alman devletlerinin avı haline gelen, İmparatorluk Bağımsız Şehirlerinin statüsünün düşmesi oldu. Şehirlerin özgür girişimcilikleri yerine, devlet yöneticilerinden (Büyük Elektör gibi) destek alan bir ticari ağın kurulması zorunluydu.

Savaş dönemi, Orta Avrupa'da diğer devletlerin hemen doldurduğu ticari bir boşluk yarattı. Savaş koşulları, saldırıların birbirini takip etmesini getirdi ve ticaret ancak mümkün olduğu kadar yapılabildi. Oluşan yıkım o kadar büyük boyutlardaydı ki, normal ticaret yolları bile değiştirilmek zorunda kaldı. Orta Avrupa'nın çevresinden dolaşan yollar önem kazandı ve sonuç olarak İngiltere, Fransa ve Hollanda pazar paylarını artırdı. Önemli Alman nehirlerinin kontrolünün Vestfalya Antlaşması ile dış güçlere kaptırılmasıyla, Almanya'nın iktisadi durumu bir darbe daha aldı. Hollanda Ren nehrinin, İsveç ise Weser, Elbe ve Oder nehirlerinin ağızlarını kontrolleri altına almıştı. Sonuç olarak Almanya ile yenilenen ticari ilişkiler, kontrolleri altındaki nehir kollarından geçiş ücretini belirleyen dış güçlerin lehineydi. Almanya'nın genelinde orta sınıf ticaretle uğraşamaz hale geldi ve toplumun bu kesimi devlet memurluklarına yöneldi. Tabii ki gerileme sürecinde istisnalar da yok değildi. Örneğin, savaştan zarar görmeden çıkan Hamburg, Almanya'nın en önemli limanı oldu. Ne yazık ki her bir Hamburg'a karşılık, savaştan önceki zenginliğini ve önemini bir daha asla elde edemeyen sayısız Augsburg ve Magdeburg vardı.

Almanya'nın kırsal bölgeleri olan bitenden iki farklı şekilde etkilendi. F. L. Carsten[6] bir taraftan Güney ve Batı Almanya, diğer taraftan Kuzey-

doğu Almanya arasındaki farkları vurgulamaktadır. Savaşın köylülere etkisi genelde korkunçtu: nüfusun en büyük kısmını onlar oluşturuyordu ve orduların yol açtığı zararlardan en çok etkilenen kesim oldular. Gene de uzun vadede ortaya çıkan sonuçlar daha acıydı.

Almanya'nın güneyinde ve batısında, özellikle Bavyera ve Palatinate'de savaş, 1618'den önce ilk belirtileri görülen feodal bağların kopuşunu hızlandırdı ve derebeylik yönetiminin bitmesine neden oldu. Köylü nüfusundaki azalma, kira ile toprak işleten çiftçilerin sayısına yansıdı ve onları toprak sahipleri ile yaptıkları pazarlıklarda avantaj sahibi kıldı. Kuzeyde ve doğuda ise asiller bir ölçüde daha güçlüydü ve bu bölgelerde köylülerin sayısının azalması, tam tersine feodal bağları kuvvetlendirdi, çünkü asiller bu durumu lehlerine çevirecek yasaların çıkartılması için yönetim üzerinde baskı kurmuşlardı. Brandenburg'da Büyük Elektör bu fırsatı, asillerin siyasal reformlara ve yeniden merkezileşme hareketine destek vermelerini sağlamak için kullandı. Almanya'nın her yerinde savaştan sonra asillerin gücü azaldı ve devlet yöneticilerine daha bağımlı hale geldiler; muhtemelen bu, bireysel yöneticilerin iktidarının İmparatorunki pahasına güçlenmesi şeklinde gerçekleşecekti, ama savaş dönemi bu gelişmelerin hızlanmasını sağladı. Bavyera gibi pek çok ülkede asiller devlet memuru oldu. Bu dönüşüm özellikle Brandenburg için önemliydi. Burada asiller onsekizinci yüzyıl Prusya otokrasisinin iki temel dayanağını oluşturan bürokrasi ve ordu organlarında hizmet vermeye teşvik edildiler.

Savaşın Almanya'nın siyasal gelişimine etkileri gene "daha önceki çöküş" teorisini doğrular niteliktedir. Genelde görülen siyasal değişim olan merkezi yönetimden uzaklaşma, prenslerin İmparator'un otoritesine kafa tutmayı yaygınlaştırmalarıyla yüzyıllarca süregelen bir olguydu. I. Maximilianus (1493–1519) ve V. Karl (1519–56) dönemlerinde bu süreci tersine döndürmeyi amaçlayan başarısız denemelere şahit olunmuştu. İmparatorluk otoritesinin çözülmesi süreci, Kuzey Almanya devletlerinin Lutherciliği, Ren bölgesinin ise Calvinciliği kabul etmeleriyle hız kazandı. Freytag'ın "Alman Ulusu" Otuz Yıl Savaşları ile yok edilmemişti, çünkü ortada yok edilecek bir ulus yoktu.

Bununla beraber, en azından imparatorluğun 1648'deki yapısı 1618'de olduğundan daha güçsüz bir duruma düşmüştü. Vestfalya Antlaşması İmparatorun elini kolunu bağladı ve Alman prenslerinin kiminle isterlerse onunla ittifak kurabilmelerini sağladı. İmparator egemen bir devlete sahip olduğuna ilişkin tüm nitelikleri kaybetmişti ve idari birimleri,

savaş ilan etmek ya da ortak bir karar almak üzere bir daha asla birlikte hareket etmeyecekti. 1540'larda İmparator V. Karl bile tüm devletleri ortak bir dış tehdide karşı birleştirmeyi başarmıştı, ama 1648'den sonra bu imkansız hale geldi. Gelecekte üye devletlerin dış güçlerle yaptıkları kadar kendi aralarında çıkan savaşlar da (örneğin, Avusturya Hükümdarlık Savaşı ve Yedi Yıl Savaşları) gündemdeki yerini sürekli koruyacaktı.

Savaşın en önemli siyasal etkisi daha önceden var olan bir diğer gelişmeyi, yani büyük Alman devletlerinin yükselişi süreci hızlandırmasıydı. Bunun en uç örneği onaltıncı yüzyıldan beri gittikçe güçlenen Brandenburg'un Vestfalya Antlaşması ile büyük devlet statüsü kazanmasıydı ("Önceki yükseliş" teorisinin, "yararlı savaş" teorisi ile bir araya gelişinin örneği). Sonuç, güneydeki geleneksel Avusturya gücünü dengeleyecek kuzeydeki bir askeri gücün ortaya çıkışıydı ve gelecekteki bir çatışma da artık kaçınılmazdı.

Dönemin ve onsekizinci yüzyılın bakış açısı, savaştan tiksinti duyuyordu ve onu barbarlığın uç örneklerinden biri olarak görüyordu. Grimmelshausen'ın *The Adventures of Simplicissimus* (Simplicissimus'un Serüvenleri) adlı yapıtı dönemin acımasız bir hicvini içeriyordu. Callot'un *Les Misères de la Guerre*'si sanatçıların bu duruma yaklaşımlarını gösteren bir oymabaskıydı ve ondan iki yüzyıl sonra Goya'nın Yarımada Savaşı'ndan esinlenerek çizdiği *Disasters of War* (Savaşın Felaketleri) ile yarışabilecek bir gerçekçiliğe sahipti. Onsekizinci yüzyılın Voltaire ve Diderot gibi yazarları da yıkımlara ve vahşete yol açan bu fanatikliği lanetlediler. Savaş modern yazarlara bile esin kaynağı oldu: Brecht'in *Cesaret Ana ve Çocukları*, savaşın yarattığı sonuçları ele alıyordu ve onyedinci ve yirminci yüzyıllar arasındaki benzerliği işaret ediyordu.

Edebiyat ve sanat, görünüşe bakılırsa "felaket getiren savaş" okulunu desteklemeye eğilimliydi. Savaşın Alman kültür hayatı üzerindeki etkileri tarih tarafından nasıl nitelendirilmeli? Ogg[7] özellikle edebiyatta bir gerileme olduğunu öne sürerek şunu belirtiyordu: "Almanya büyük adamlar yetiştirmeye devam etti, ama bunlar dış dünyadan kopuktu ve küçük bir azınlığı etkileyen metafizik ve klasik müzik alanlarında yapıtlar verdiler." Bazı tarihçiler ise Alman kültüründeki gerilemenin, toplumsal ahlaktaki çöküşün bir parçası halinde kaba ve vahşi bir noktaya geldiğini öne sürecek kadar ileri gittiler.

Oysa daha iyimser bir bakış açısı ortaya konulabilir. 1648'den sonra Almanya'nın, Avrupa'nın kültür merkezi olamadığı ve Fransız kültürünün etkisi altında kaldığı doğrudur. Büyük Frederick (1740–86) gibi

yöneticilerin Bağımsız Şehirleri Almanya'nın kültür merkezleri olarak geliştirmesinin sonucu olarak kültürdeki dış etkilerin artması kaçınılmazdı. Bununla birlikte Goethe (1749–1832), Herder (1744–1803) ve Schiller'in (1759–1805) yapıtlarıyla toplumun daha geniş bir kesimine hitap etmeyi başarmaları sayesinde, Alman edebiyatında bir canlanma olmuştur. Onlar, Alman Romantizm akımının diğer üyeleriyle birlikte Alman milliyetçiliğine daha olumlu ve daha az saldırgan bir yön verdiler. Almanya'nın militarist ve baskıcı akımlarca istilasının sebebi Almanların Otuz Yıl Savaşlarından miras aldıkları kültürel yetersizlikler değil, daha çok İmparatorluk içinde yeni bir Sparta'nın ortaya çıkışıydı: Brandenburg–Prusya.

NOTLAR

1) T. K. RABB (der.): *Problems in European Civilisation: The Thirty Years' War*, alıntılayan G. Freytag.

2) S. H. STEINBERG, *History*, Cilt XXXII, 1947 içinde.

3) W. DURANT: *The Story of Civilisation: The Age of Reason Begins*, Böl. XXI.

4) C. V. WEDGWOOD: *The Thirty Years' War*, Böl. 12.

5) A.g.y., Böl. 8.

6) *New Cambridge Modern History*, Cilt V, Böl. XVIII.

7) D. OGG: *Europe in the Seventeenth Century*, Böl. IV.

16
Vestfalya Antlaşması'nın Önemi

Vestfalya Antlaşması, Habsburg İmparatorluğu elçilerinin Fransa ile Münster'de ve İsveç ile de Osnabrück'te imzaladıkları sözleşmelerin toplamına verilen genel addır. Avrupa tarihinde bir kilometre taşı sayılır, çünkü Almanya'daki dinsel ortama, büyük güçlerin ve Alman devletlerinin siyasal gelişmelerine ve izleyen 150 yıl boyunca uluslararası ilişkilere yön vermiştir.

Almanya V. Karl'ın Worms Fermanı'ndan (1521) beri dinsel bölünmeler yaşıyordu. Prenslerin Speyer Kurultayı'nda bir ortak nokta bulma çabaları, Augsburg Barışı'ndaki (1555) *cuius regio eius religio* formülünün oluşmasını sağlamıştı, fakat birleşmeye yönelik tüm çabalar da sonuçsuz kalmıştı. Oluşan Katolik ve Protestan ittifaklar Schmalkalden Savaşı'nın ve Otuz Yıl Savaşlarının patlak vermesini kolaylaştırdı. Vestfalya Antlaşması Almanya'daki dinsel kaosu düze çıkardı ve kalıcı ve daha mantıklı uzlaşmalara önayak oldu.

İlk olarak yöneticilerin dini farklılıklara daha hoşgörüyle yaklaşmaları teşvik edildi. Augsburg Antlaşmalarının en büyük yanlışlarından biri sadece prenslere din seçme hakkının tanınmasıydı, yani prensler Kato-

liklik veya Lutherciliği devletteki tek din olarak halka dayatma hakkına sahipti ve herkes prensin dinini kabul etmek zorundaydı. Vestfalya Antlaşması da aynı şekilde devletin resmi dinini prenslerin seçimine bırakıyor ve dinsel kurumları istedikleri gibi düzenlemelerine izin veriyordu, ama bu kez azınlıkların dinsel haklarını güvence altına alarak. Antlaşma'da gene de iki boşluk vardı: İmparatorun Habsburg topraklarındaki azınlıklara hoşgörüyle yaklaşmasını öngören hiçbir madde yoktu ve bu eksiklik, Otuz Yıl Savaşlarına ortam hazırlayan Bohemya'daki dinsel kargaşanın oluşmasına neden olduğu için büyük önem taşımaktaydı. İkinci olarak, Alman yöneticiler 1624'te dinin gereklerini yerine getirmekte özgür olmayan dinsel hizipleri ülkeden atmakta serbest kılınmışlardı; ancak bu yetki özel kurallarla sınırlandırılmıştı, örneğin sürgünler *in absentia* (gıyabında) mal edinme haklarını koruyorlardı.[1] Bu tür maddeler Vestfalya Antlaşması'nın kısmen amacından sapmasına neden olsa da, en azından dinsel hoşgörü büyük ölçüde sağlandı ve Köln Meselesi (1583–4) ve Donauwörth Olayı (1607) gibi itilaf yaratan örneklere bir daha rastlanmadı. Kilisenin mallarına el konulmasını veya Lutherci bölgelerin yeniden Katolikleştirilmesini hedefleyen olası bir kargaşa dönemi Vestfalya Antlaşması ile ortadan kaldırıldı, böylece 1624 yılı ilerde Katolik ve Lutherci devletler arasındaki farkları gösteren bir ölçüt olarak görülecekti. Bu, nefretle karşılanan Eskiye Dönüş Fermanı'nın (1629) iptal edilmesi ve savaşta Tilly tarafından işgal edilen bazı bölgelerim Protestanlara geri verilmesi anlamına geliyordu.

Augsburg Dinsel Barışı'nın bir başka yanlış yönü daha Vestfalya Antlaşması tarafından düzeltildi. *Cuius regio eius religio* formülünün yalnız Katolik ve Lutherci prensliklerde uygulanması kararlaştırıldı ve de diğer Protestan mezhepler için bu formül geçersiz kılındı. 1555 ve 1618 yılları arasında en saldırgan Protestan mezhebi Calvincilik idi ve bu dönemdeki dinsel kargaşanın başlıca nedenlerinden birisi, Calvincilik ile yeniden canlanan Katolik Kilisesi'nin Karşı Reformu arasındaki fikir ayrılıklarıydı. Augsburg Barışı sonuç olarak yeni gelişmelere çözüm getiremeyecek şekilde eskimişti, çünkü sadece Luthercilik ve Katoliklik arasındaki uzlaşmaları içeriyordu. Vestfalya Antlaşması Calvinciliğin yol açtığı sorunları da ele alarak, bu yeni dine resmi bir statü kazandırdı. 1648'deki bölgesel ayrılmalara göre İmparatorluğun kuzeyinde çoğunlukta Lutherci dominyonlar oluşurken, güneyde ve Ren nehri boyunca önemli merkezlerde Katoliklik üstünlüğü sağlandı.

1618'den önce İmparatorluk Kurultayı şevkli bir Katolik İmparator'un katıksız kontrolü altında oluğu için, Calvinci ya da Lutherci olsun

hiçbir Protestan prens kendilerini siyasal anlamda güvende hissetmiyordu. II. Ferdinand (1558–64) ve II. Maximilianus (1564–76) Protestan prenslere saygı göstermişler ve onlar üzerinde siyasal bir baskı oluşturmak için Kurultay'ı kullanmaya çalışmamışlardı. Ama aynı durum Almanya'yı zorla Katolik yapmaya çalışırken, mecliste dinsel yönden herkesin eşit temsil edilmesi ilkesini ihlal eden ve sonunda 1608'de Kurultay'ın dağılmasına neden II. Rudolf için geçerli değildi. Vestfalya Antlaşması her iki tarafın eşit temsilinin teminatı için daha güçlü garantiler getirdi. Artık dinsel konulardaki kararlar basit çoğunluk yöntemiyle alınmayacaktı; Protestan ve Katolik delegeler *Corpus Evangelicorum* ve *Corpus Catholicorum* adında iki ayrı mecliste toplanarak çalışmalarını sürdürecekti.[1] Bu, İmparator'un meclisteki çoğunluğa güvenerek istediği yasayı çıkarmasına engel olacaktı, çünkü dinsel konularda her iki grubun ortak kararı gerekliydi.

İmparatorluk içinde dinsel uzlaşmaların sağlanması Vestfalya Antlaşması'nın en dikkate değer başarılarından birisiydi. Dinsel azınlıklara yapılan eziyetler (Habsburg dominyonları dışında) bütün dominyonlarda azaldı ve yöneticiler dinsel itilafları dış siyasetlerini temellendirmede daha az kullanmaya başladılar. Örneğin 1686'dan sonra Katolik ve Lutherci prensler XIV. Louis'nin saldırgan tavırlarına karşı koymak amacıyla birleşerek Augsburg Cemiyeti'ni oluşturdu. İmparatorun, İspanya, İsveç, Hollanda ve İngiltere'nin de bu Cemiyet'e katılması, devletlerin çoğunun dinsel konuların diplomasiyle birleştiğinde herkes için tehlike oluşturduğunun farkına vardığını gösteriyordu. Vestfalya Antlaşması dinsel savaşları tamamen yok edemese de, onların giderek modası geçen çatışmalar olmasını ve bölgelerin çoğunda Lutherciliğin yada Katolikliğin istikrara kavuşmasını sağladı. Orta Avrupa için ise dinlerin bölgesel dağılımları ideolojik kargaşaya, sınır değişikliklerine ve büyük ölçüdeki göçlere neden olan 1945 Nazi Almanya'sına kadar genelde aynı kaldı.

Savaşa katılan devletler Vestfalya Antlaşması'ndan farklı şekillerde etkilendiler. İspanya gibi bazıları için 1648 gerilemenin başladığı yıl oldu. Fransa'nın da içinde bulunduğu diğer bir grup için ise, Vestfalya Antlaşması askeri üstünlüğün el değiştirmesini simgeliyordu. Bu iki uç örnek arasında yer alanlar da vardı. İsveç, Vestfalya ile gücünün doruklarına çıktı, ama kısa bir süre sonra bu durumunun geçici olduğunu kanıtladı. Avusturya biraz irtifa kaybetti, ancak yüzyılın sonlarına doğru kendini tekrar toplayıp amansız bir rakip oldu.

İspanya 1648 antlaşmasına dahil edilmemişti, çünkü Fransa Hollanda ile imzaladığı bir barış anlaşmasından dolayı İspanya'ya karşı iyi hisler beslemiyordu. Vestfalya Antlaşması ne Fransa ve İspanya'nın Franche Comté üzerindeki itilafını çözümleyebildi, ne de Hollanda'nın güneyine barış getirebildi. İspanya ve Fransa arasındaki savaş, İspanya'nın Flandre bölgesini kaybetmesine yol açan Pireneler Antlaşması (1659) ile bitinceye kadar devam etti. Bununla beraber Vestfalya Antlaşması iki dolaylı yoldan İspanya'nın güç kaybetmesine neden oldu. İlk olarak Fransa'nın bu antlaşma ile Ren bölgesinde kazandığı topraklar, İspanya'nın Flandre ve Franche Comté üzerindeki hâkimiyetini tehdit edecek mahiyetteydi ve iki Habsburg gücü arasında tampon bölge yarattı. İkincisi, bu antlaşma Avrupa'da yeni İspanyol dominyonları oluşturmayı ve Protestanlık ile yükselen milliyetçi akımları ortadan kaldırmayı hedefleyen ve V. De Karl'dan oğlu II. Felipe'ye devredilen hırslı dış siyasetin sonu oldu. 1648'den sonra İspanya büyük devlet statüsünden uzaklaştı ve yüzyılın geri kalanında Fransa ile yaptığı savaşlar yüzünden zayıflamayı sürdürdü. Utrecht Antlaşması (1713) ile İspanya'nın Avusturya ile bağları koptu ve bu toprakların geri kalanını da Fransa'ya vermeyi kabul etti. Onsekizinci yüzyılda sorumluluklarının azalmasıyla bir canlanma devresi geçirse de, eski gücüne ve Avrupa ilişkilerindeki nüfuzuna bir daha sahip olamadı.

Fransa ise tam tersine diplomatik ve askeri başarıların art arda geldiği refah dolu bir döneme girdi. Richelieu, Fransa'nın baş probleminin iki Habsburg gücünün, İspanya ve Avusturya'nın birleşmesi olduğunu fark etmişti. Vestfalya Antlaşması ile bu ittifakı parçaladı ve Kutsal Roma İmparatorluğu sınırlarındaki güvenliğini sağlamlaştırdı. Fransa'nın kazançları arasında Metz, Toul, Verdun, Sundgau ve Breisach ile Philippsburg kaleleri ve aynı zamanda Ren nehri boyunca sıralanan on İmparatorluk Özgür Şehri'nin kontrolü vardı. Sonuç olarak, Mazarin ve XIV. Louis'inin İmparatorluk sınırlarını batıdan zorlamaları ve Alman devletlerinin Ren bölgesindeki kontrollerini sona erdirmeleri ile Fransa'nın onyedinci yüzyılın en saldırgan ve en başarılı askeri gücü olması şaşırtıcı değildir. Bu yüzden, *New Cambridge Modern History*'nin 5. Cildi'nin (1648–88) *Fransa'nın Yükselişi* başlığını taşıması yerinde bir seçimdir.

İsveç 1648'de en çok kazanan devletlerden biriydi ve kendini diplomatik açıdan Fransa ile aynı düzeyde görüyordu. (Bu yüzden diplomatik görüşmelerin ayrı ayrı yürütülmesinde ısrar etmişti.) Vestfalya Antlaşması sonunda Batı Pomeranya, Stettin, Wollin, Wismar, Rügen ile Bremen ve Verden Başpiskoposluklarını ele geçirdi. Büyük Alman devletleri ara-

sına giren İsveç, bu yolla Kurultay'da temsil edilme ve oy kullanma hakkına sahip oldu. Fransa gibi onun geleceği de parlak gözüküyordu. Buna rağmen yüzyılın geri kalanında sürekli kan kaybetti ve kazançlarını fırsata dönüştürmeyi başaramadı. Aslında, Vestfalya Antlaşması İsveç gücü üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olmuştu; 1648'den sonra İsveç tüm gücünü büyük devlet statüsü elde etmesine bir faydası dokunmayan Alman topraklarını ele geçirmek için harcadı. Büyük Elektör'ün (1640–88) İspanya'nın Kuzey Almanya'da sahip olduğu topraklara saldırması sonrasında Brandenburg ile uzun süren savaşlara girdi ve Fehrbellin Muharebesi'nde (1675) yenildi. İsveç ve Brandenburg arasındaki savaşlar, 1648'de imzalanan antlaşmanın istenmeyen sonuçlarından biridir ve İsveç'in daha sonra Rusya'nın Baltık'taki yayılışına karşı koymasını güçleştirmiştir. Rus Çarı Büyük Petro, Büyük Kuzey Savaşı'na (1700–21) katıldığında İsveç'in gücü tükenmek üzereydi ve Nystadt Antlaşması (1721), İsveç'in ikinci sınıf devlet statüsüne indirilişinin belgelenmesi oldu.

Anlaşılan, Avusturya Otuz Yıl Savaşlarının asıl yıkımından diğer devletlerden daha fazla zarar gördü. 1648'den sonra Fransız–İsveç baskısı ve Zusmarshausen Savaşı'nda aldığı yenilgi ile güçten düştü. Habsburg topraklarına dinsel hoşgörü getiren Vestfalya Antlaşması ile hiçbir şey kazanamadı. Avusturya Habsburglarının gerilemesi kaçınılmaz gibi görünüyordu. Yüzyılın geri kalanında kriz ve savaşlardan kendini bir türlü kurtaramadı, ama sonunda kendine yeni hedefler yarattı. Vestfalya Antlaşması'nın kısıtlamaları ve Wallenstein'ın planlarının boşa çıkması ile Baltık topraklarından geri çıkartılan Avusturya'nın tek çaresi doğuya doğru genişlemekti ve 1683'ten itibaren Osmanlı'nın hızla zayıflayışını, Macaristan topraklarının çoğunu, tekrar hâkimiyeti altına almak için fırsat olarak kullandı. İspanya Tahtı Savaşı, Avusturya'nın biraz daha kendini toplaması için gerekli ortamı yarattı ve Utrecht Antlaşması ile İspanya'nın Avrupa kıtasındaki topraklarının büyük bir kısmına sahip oldu.

Alman devletleri üzerinde Vestfalya Antlaşmasının yarattığı sonuçlar her biri için farklı yöndeydi, ama genelde güçlü olanlar ile zayıf idari birimler arasındaki uçurum büyüdü. Örneğin, Saksonya, Lusatia'yı alırken, Brunswick arabulucu olan Osnabrück'e verildi ve Bavyera, Yukarı Palatinate'yi içine alacak ve bir Elektörlük olacak şekilde büyüdü, böylece İmparatorluk içindeki elektörlerin sayısı sekize çıktı. Ama antlaşmadan en çok kârla çıkan taraf Brandenburg oldu. Büyük Elektör, savaşta belirleyici bir rol oynamaktansa, toprak kazanmaya yoğunlaşmıştı; sonuçta Brandenburg'un 1648'de pazarlık masasına oturduğunda sahip olduğu

avantajlar diğer ülkelerden fazlaydı. Brandenburg böylece, Doğu Pomeranya (Batı Pomeranya'nın İsveç'e verilmesi Büyük Elektör'ü çok üzmüştü), Magdeburg Başpiskoposluğu, Halberstad ve Minden Piskoposlukları ile Cleves ve Ravensberg Düklüklerini bu pazarlıkların sonunda topraklarına dahil etti.

Antlaşma, İmparatorluk içinde Avusturya'ya ek olarak ikinci bir Alman gücü yarattı. Brandenburg ilk başta, 1648'de kazandıkları doğrultusunda Baltık bölgesine yoğunlaştı ve bu yüzden İsveç ile karşı karşıya geldi. Brandenburg'un 1648'den sonraki güçlenişi, yöneticilerinin gözlerini güneye dikmeleriyle uzun vadede daha önemli sonuçlar doğurdu. Prusya'nın yükselişi, Orta Avrupa'da onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda onun Avusturya ile Almanya'nın büyük bir kısmı üzerine savaşmasıyla, siyasal bir kaosun başlamasını sağladı.

Önemli Alman devletleri üzerinde hak iddia eden güçlerin sayısının artışını, İmparator'un otoritesindeki bir zayıflama süreci izledi. Onüçüncü yüzyıldan beri İmparatorluğu yeniden merkezileştirme ve ayrılıkçı hareketlerin önüne geçme çabaları varlığını korumuştu; I. Maximilianus da V. Karl da tüm güçlerini bu yolda tüketmelerine rağmen başarılı olamamışlardı. Vestfalya Antlaşması bu yöndeki girişimlere son verdi. İmparator savaş ilan etmek veya yeni vergiler getirmek için üye devletlerin onayına muhtaç hale getirildi. Bireysel devletlerin diğer ülkelerle (İmparatorluğun bütünlüğünü hedef almamak şartıyla) ayrı antlaşmalar yapmasına izin veriliyordu. Merkezi yönetimden kopuş İmparatorluğun standart özelliklerinden biri oldu ve Almanya, İtalya gibi bir "coğrafi terimden" ibaret olarak kaldı. Yani, Vestfalya Antlaşması İmparatorluk kurumlarını bir daha inşa edilemeyecek şekilde yıktı. Napoléon 1806'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nu parçaladı ve 1815'teki yıkılışından sonra kimse onu tekrar canlandırmak için bir girişimde bulunmadı.

Vestfalya Antlaşması diplomaside bir dönüm noktası olarak görülebilir mi? C. V. Wedgwood'a göre bu terim abartılıdır, çünkü Vestfalya diğer antlaşmalar gibi "bir sonraki savaşa kadar Avrupa haritasının çizgilerini belirleyen bir sözleşme"[2] idi. Öte yandan Gorges Pagès için antlaşma, "Orta ve Batı Avrupa'da Ortaçağdan modern zamanlara geçişi"[3] simgeliyordu. Münster ve Osnabrück'teki diplomatların antlaşmanın kalıcı olmasını amaçladıklarını düşünmek zordur. Toprak kazanan ülkeler gelecekte onlara yenilerini eklemeyi umut ediyorlardı. Mazarin, Richelieu'nun öğrencisi olarak Fransa'nın sınırlarını, Habsburg baskısını sonsuza dek ortadan kaldıracak şekilde değiştirmeyi planlıyordu. İspanya ve Avusturya gibi yenilen devletler ise doğal olarak bir an önce kendile-

rini toplayıp kaybettikleri toprakları geri almayı hedeflemekteydiler. Başka bir deyişle, Otuz Yıl Savaşlarına yol açan sorunların bazıları Vestfalya Antlaşması'ndan sonra da itilaf nedeni olmayı sürdürdü.

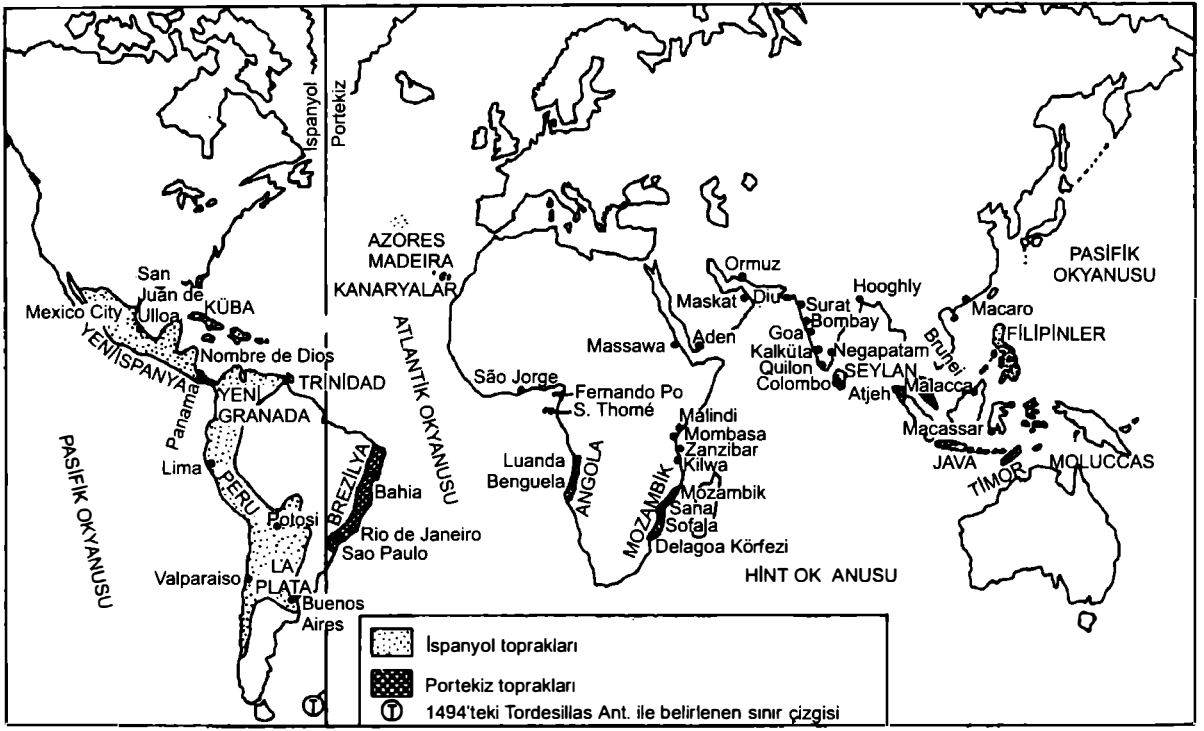
Oysa geriye bakıldığında Vestfalya'yı modern tarihin en belirleyici antlaşmalarından biri olarak görmek mümkündür. 1648 ve 1789 arasındaki uluslararası antlaşmaların çoğu Vestfalya'nın değişik versiyonları oldu ve onun eksikliklerini telafi etmek veya ondan bazı çıkarlar sağlamak amacıyla düzenlendi. Bunun yanı sıra, diplomasi bir süreliğine ideolojilerden uzaklaşmaya ve dini daha az temel alarak toprak kazancı elde etmeye ve hanedanlıkların tekrar kurulmasına yoğunlaşma eğilimine girdi. Yeni toprak paylaşımlarının çoğu Vestfalya Antlaşması'nın anlaşmazlıkları çözme girişimlerinin sonucunda oluştu; örneğin, Utrecht Antlaşması (1713) İspanya topraklarının büyük kısmını Avusturya'ya kazandırırken, Aix–la–Chapelle (1748) ve Hubertusburg (1763) Antlaşmaları Avusturya eyaleti olan Silezya üzerindeki Prusya hâkimiyetini onayladı. Büyük güçlerin hanedanlık savaşlarına katılmasını sağlayan neden, başlıca dini anlaşmazlıkların 1648'de çözüme kavuşturulması ve bunun sonucunda yüz elli yıl boyunca dini fanatizmin diplomasiden uzak tutulmasıydı.

NOTLAR

1) H. HOLBORN: *A History of Modern Germany*, Cilt 1, Böl. 14.
2) C.V. WEDGWOOD: *The Thirty Years' War*, Böl. 12.
3) G. PAGES: *The Thirty Years' War 1618–1648*, Böl. I.

17
İspanyol ve Portekiz İmparatorlukları

Afrika, Asya ve Amerika'da sömürgeler kurulmasına yönelik ilk hareketler, onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda önemli keşifleri gerçekleştiren İber Yarımadası'nda doğdu. Emperyalizmi besleyen iki faktör, ideoloji ve zenginlik hırsıydı. 1519'da *conquistador*lara Meksika'ya kadar eşlik eden Bernal Diaz bunu dürüstçe dile getiriyordu: "Biz buraya tanrı yolunda hizmet vermeye ve zengin olmaya geldik."[1] Sonuç olarak İspanyol ve Portekiz emperyalizmi bir yandan İslamiyet'e ve dinsiz yerlilere karşı açılmış bir Haçlı Seferi niteliği taşırken, bir taraftan da modern bir rol üstlenerek, mandaları altındaki deniz aşırı toprakların zenginliklerinin açıkça sömürülmesini başlattı. Bu ülkeler, üç okyanusa yayılan sınırlardaki toprakları kendi yönetimlerine bağlamışlardı. Portekiz'in sömürgeleri Cape Verde'nin Atlantik adaları, Mader ve Azor takımadaları, Brezilya kıyıları, Doğu Afrika'daki yerleşme merkezleri (Mombassa gibi), ve Batı Afrika'daki bazı merkezler (Sao Jorge gibi), Afrika kıyı şeridindeki Angola ve Mozambik gibi bölgeler, Hint Okyanusu'ndaki Ormuz, Goa, Kalküta ve Kolombo gibi yerler ve Uzakdoğu'da Macao, Malakka, Java

Onaltıncı Yüzyılda İspanyol ve Portekiz İmparatorlukları

gibi merkezler ile Selebler ve Molukalar'dan oluşuyordu. İspanya'nınkiler ise belli yerlerde yoğunlaşmıştı; Kanarya Adaları dahil olmak üzere Batı Hint Adalarının çoğu, Orta Amerika'nın tamamı ve Güney Amerika'nın önemli bir bölümü ve son olarak Filipinler.

Bu bölümün amacı, iki İber devletinin sahip olduğu denizaşırı imparatorlukları arasındaki benzerlik ve farklılıkları, her ikisinin kökenlerini, yönetim yapılarını ve iç ve dış tehditlere verdikleri tepkileri karşılaştırma yoluyla belirlemek olacaktır.

*
* *

İber emperyalizminin temelinde basit bir paradoks yatmaktadır. Portekiz keşifleri, İspanya'nınkilere kıyasla daha sistematik ve dikkatlice planlanmıştı, buna rağmen keşifler fetihlere dönüştüğünde daha etkili bir idare yapısı geliştiren taraf İspanya oldu.

Portekiz Kastilya'dan daha önce denizcilik keşiflerine başladı, çünkü Endülüs Müslümanlarına karşı gerçekleştirilen *Reconquista* hareketini ondördüncü yüzyılın ortalarında tamamlamayı başarırken, Kastilya 1492'ye kadar Granada'yı Müslümanların işgalinden kurtaramamıştı. Portekiz için bir sonraki adım doğal olarak Kuzey Afrika'daki Müslümanlara saldırmaktı ve 1415 Ceuta kuşatması dikkatli bir stratejinin başlangıcıydı. Prens Fatih Henry komutasında (1460) Portekiz denizcileri Endülüs Müslümanlarının başlıca zenginlik kaynağı olan Sahra çölünün güneyindeki altın madenlerini ele geçirmek ve İslamiyet'i iki ateş arasında bırakacak bir Haçlı savaşı başlatmak amacıyla Batı Afrika kıyısındaki keşiflerine hız verdiler. Onbeşinci yüzyılın büyük bölümünde Kastilya benzer bir amaca sahip değildi ve Kanarya Adalarını fethetmekle yetindi. Portekiz'in planları yüzyılın ikinci yarısında daha da hırslı bir yapı kazandı. II. John (1481–95), Pedro de Covihao gibi keşifçileri, Baharat Yolu ticaretini elde etmenin, İslamiyet'i ablukaya almak için Prester John gibi Avrupa'nın dışındaki Katolik liderlerle ittifak oluşturmanın ve Hindistan ile direkt bir deniz bağlantısı kurmanın mümkün olup olmadığını araştırmaya yolladı. Böylece, Vasco de Gama Hindistan'a efsanevi yolculuğunu gerçekleştirdi, yoksa Lizbon'da oturmuş, bilmecenin parçalarını birleştirmeye çalışıyor olabilirdi. Bütün bu gelişmeler Portekiz'in Afrika'nın güney kıyıları çevresinde doğuya doğru genişleme siyasasını yürürlüğe koyması için yeterliydi. Kastilya ise Portekiz'in sahip olduğu bilgilerden yoksundu ve şansa ve varsayımlara güvenmek zorunda

kaldı. Sonuç olarak, onun devamlı batıya doğru gidilerek Şarka ulaşılabileceğini kanıtlamayı uman Kolomb'a gösterdiği ilgi, Portekiz ölçülerinde ele alınırsa önemsiz sayılırdı. Kolomb'un seyahatleri (1492, 1493–6, 1498–1500, 1502–4) ilk başta fiyaskoymuş gibi görünüyordu; Portekiz ise işe yarayan tek sömürgeciymiş gibi duruyordu, çünkü altını bulan taraf onlardı. Bununla birlikte, elli yıl içinde kıtanın içlerine yapılan keşiflerle İspanya'nın sömürgeleri hızla büyürken, Portekiz sadece kıyılarda kurduğu sömürgelerle yetindi. İspanya'nın enerjisindeki bu ani artış iki faktörden dolayıydı.

İlk olarak İspanyollar, Tordesillas Antlaşması'nın (1494) keşfetmelerine izin verdiği bölgenin iç kısımlarında önemli maddi kaynaklar olduğunu buldular, böylece kıyı bölgeleri ve adalardan ziyade kara parçalarının iç kesimlerine yoğunlaştılar. İlk başlaki girişimler *conquistador*ların girişimleriyle sınırlıydı: Meksika'da Cortes, Guatemala'da Alvarado, Peru'da Pizarro, Yeni Granada'da Quesada ve Yukatan'da Montejo. Arayışlarının öncelikli hedefi yerli topluluklarının sahip olduğu rivayet edilen altın ve diğer değerli maden külçeleriydi. İspanyol kralı yeni sömürgelerin yönetiminin sorumluluğunu üstlenince bölgeye ikinci bir akın başladı. Bu sefer Yeni İspanya'da (1543–8) Zacatecas ve Bolivya'da Potosi (1545) altın madenleri keşfedildi. Genişleyen sınırlar ve çoğalan yerleşim merkezleri yeni idari değişiklikleri zorunlu kıldı. İspanya'nın tersine Portekiz kıyı merkezlerinin zenginliklerini sömürmekteydi ve çok çeşitli ürün olduğundan, bunları kontrol edebilmek büyük güç gerektiriyordu. İşleri daha da zorlaştıran faktör, Goa, Kilwa ve Malakka gibi limanların sürekli üreticiler sayesinde ayakta kalmasıydı. Altın bulunan iç bölgelerin fethedilmesine çalışıldıysa da başarılı olunamadı: Örneğin, onaltıncı yüzyılda Mozambik'ten Monomopata İmparatorluğu'na sonuç getirmeyen bazı keşif seferleri düzenlendi. Ya da kalıcı yerleşim birimleri oluşturuldu; 1693 altın hücumu sırasında Brezilya'nın Minas Gerais bölgesinde olduğu gibi. Bununla beraber, genelde İspanya'nın temel zenginlik kaynağı olan altın külçeleri Portekiz için ikinci sırada yer aldı.

İkincisi, kıtaların içine ne kadar gidilebileceğini belirleyen faktörün yerli topluluklarının direnme gücüne bağlı olmasıydı. Orta ve Güney Amerika'daki İspanyol fetihleri, kültürel açıdan gelişmiş ama *conquistador*ların yaptıkları savaşlara karşı koyacak askeri güce sahip olmayan uygarlıkların yok edilmesi pahasına gerçekleştirildi. Cortes ve Pizarro ateşli silahların ve atların sağladığı avantajı kullanarak, yerli liderlerinin karşı çıkışlarını umursamadan halkı köle olarak çalıştırdılar ve son çare olarak Cortes'in düşman lideri Montezuma ve Pizarro'nun da Ata-

huallpa'yı kaçırmasıyla, fetihçiler yerlileri lidersiz bıraktılar. Öte yandan, Portekiz kıyı bölgelerinde ve kısmen de doğuda büyük güçlüklerle karşılaştı. Hint Okyanusu'nda çeşitli devletler kurmuş olan Müslümanlar, Amerika yerlilerinden daha zorlu düşmanlardı. Doğu Afrika'nın iç kesimlerindeki Müslümanlar Portekiz'in kıyıdaki yerleşimlerini genişletme çabalarına şiddetle direndiler ve sonunda Mombassa ve Malindi limanları Savahililer (Zanzibar yerlileri) ve Ummanlı Araplar tarafından onyedinci yüzyılın sonlarına doğru yeniden ele geçirildi. Hindistan'daki Portekiz yerleşimleri kuzeydeki yeni kurulmuş Mughal İmparatorluğu'nun saldırılarıyla zor anlar yaşarken, Doğu Hindistan sömürgeleri İslamiyet'in Sumatra ve Java'da Hinduizmin yerine geçtiği dönemde kuruldular. Diğer bölgelerde de maceracılar sürekli saldırılarla karşılaştılar ve güçlü düşmanlarını bir türlü zaptedemediler; Güney Hindistan'ın Hindu devletleri, Çin İmparatorluğu'nun Ming ve Manchu hanedanları ve Japon Shogunluklar bunların sadece birkaçıydı. Portekizler fetih hareketinin genelde sınırlı olacağını fark ettiler ve kıyılardaki hâkimiyetlerini korurken, iç bölgelerin yöneticileri ile diplomatik ilişkilerde bulunma zorunluluğu hissettiler. Sonuç olarak Portekiz sömürgeleri İspanya'nınkilerden çok daha farklı olarak, dağınık noktacıklarla ve kıyıdaki birimlerle sınırlı kaldı.

İspanyol ve Portekiz yayılmacılığının ilk evreleri kişisel girişimciliğe çok şeyler borçluydu. Amerika ve Afrika'da, yöneticilerine İspanya krallığı tarafından büyük hareket serbestisi tanınan yarı feodal devletler belirmişti. Yeni İspanya ve Peru'da yerleştirilen *encomienda* sistemi ile *conquistador*lar geniş toprakların sahibi oldular ve yerlilerin iş gücünden faydalanma ve gelir sağlama haklarını elde ettiler. Örneğin, Hernando Cortes 25 bin milkarelik bir toprağa ve yüz bin yerliye sahipti. Benzer bir yöntem 1533'ten sonra Brezilya'da da uygulandı. Ünlü yerleşmeciler bazen Portekiz'den bile büyük olan ve sahiplerinin (*donatarios*) aşırı boyutlarda siyasal, hukuki ve askeri güce sahip olduğu devletler yarattı. Asya ve Doğu Hindistan ise bu sistemin bir parçası olmadı. Bu bölgelerdeki Portekiz faaliyetlerinin temelde ticari nitelikte ve söz konusu boyutlardaki toprak imtiyazlarının da pratikte imkansız olması, bu sonucu doğurmuştu. Diğer bir engel ise tabii ki bölgedeki yerli toplulukların askeri gücüydü.

Kişisel girişimcilik giderek ana devletin yönetimi altına girdi. Bu dönüşüm kesin belirlenmiş bir feodalizmden yeni bürokrasi sistemine doğruydu. İspanya tüm Amerika sömürgelerinde aynı sistemi kurarak kendi yolunu çizerken, Portekiz daha yavaş ve isteksiz davrandı ve onye-

dinci yüzyılın başlarında İspanyol sistemini kendi sömürgelerine adapte edinceye kadar değişik yöntemler denedi.

Bürokrasinin tepesinde İspanya ve Portekiz kralları (bu iki ülke 1580–1640 arasında birleşmişti) ile Avrupa'da onlara hizmet eden kurumlar vardı. İspanyol sistemi Konsil basamaklarından oluşuyordu. En büyük kurumsal yenilik 1524'te V. Karl tarafından kurulan ve *Casa de Contratación* (1503) (Ticaret Odası) ile işbirliği içinde hareket eden Yerliler (Hindistan) Konsili idi. Bu iki kurum sömürge bürokrasisinin tepesine yöneticiler atayarak ve onlara talimatlar yollayarak, sömürge yönetimlerinin her aşamada düzgün işlemesinden sorumluydular. 1643'ten sonra Portekiz benzer bir sistem uygulamaya başlayarak, sömürge yönetimini yeni oluşturulan Denizaşırı Konsili'ne bağladı. İspanya'nın Portekiz üzerindeki etkisi açıktı; idari zorluklara karşı son çare olarak Konsillere başvurmak tipik İspanyol tarzıydı.

Sömürgelerin yönetimi, kralın vekili olarak hareket eden denizaşırı kraliyet memurlukları kavramının oluşmasını sağladı. İspanyol sömürgeleri böylece Genel Valiliklere bölündü; Yeni İspanya (1535), Peru (1569), Yeni Granada (171–24 ve 1740) ve La Plata (1776). Portekiz yönetimi ise farklı bölümlerden oluşuyordu; yöneticiler Genel Vali veya Genel Kurmay unvanı taşımaktaydılar. Örneğin, Brezilya 1549'da Genel Kurmaylık, 1560'ta ise Valilik oldu ve 1763'e kadar bu sıfatı taşıdı. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllardaki en önemli sorumluğa sahip denizaşırı yönetim birimi, Hint Okyanusu ve Doğu Hindistan'daki Portekiz yerleşimcilerini yöneten Goa Valiliği idi (1505). İspanyol Valileri onaltıncı yüzyılda Yerliler Konsili'nin düzenli kontrollerde bulunması sebebiyle devlete daha bağlıydılar. Portekizler benzer sistemi kabul ettiklerinde Genel Kurmayların özerklikleri zedelense de, her zaman İspanyol yöneticilerinden daha büyük bir inisiyatife ve özgürlüğe sahip oldular.

Her iki imparatorluğun yönetimleri Valilerden, Kurmaylara ve *Corregidor*lara kadar değişen memurluklar yarattılar; ancak İspanyol Amerika'sı ve Portekiz Brezilya'sı gibi ulaşılması güç noktaların yönetiminde devlet ve Genel Vali yönetimleri zorlanmaktaydı. Böylece yolsuzluklar baş gösterdi. Daha da önemlisi, yerli halkların Lizbon ve Madrid'den gelen emirleri hiçe sayan yöneticilerce eziyetlere maruz bırakılmasıydı. 1542'de İspanya yönetimi yerlilerin köleleştirilmesini yasaklayan Yeni Kanunları çıkarttı. Ama yerel devletlerin tepkisi düşmanca oldu ve çoğunlukla bu kurallar uygulanmadı; 1550'den sonra binlerce yerli tarlalarda ve madenlerde çalışmaya zorlandı. Portekiz Kralı Sebastian'ın fermanları da benzer şekilde bu eziyetleri durduramadı. Otoriteler köleliği yasaklayan kanun-

ların uygulanmasını sağlayamadı veya sağlamadı ve onyedinci ile onsekizinci yüzyıllarda köle avcılığı yaygın bir meslek haline geldi. Yerlilerin köle haline getirilmesinin engellenememesi, her iki imparatorluk yönetimlerinin en büyük başarısızlığıydı.

Portekiz İmparatorluğu, İspanyol İmparatorluğu'na kıyasla daha şiddetli ve daha uzun süren sorunlarla boğuştu ve daha önceden çöküş sinyalleri vermeye başladı. Bununla birlikte, ondan geriye kalanlar daha uzun süre varlığını sürdürdü. İç ve dış tehditler incelendiğinde, İspanya'nın İmparatorluğunu daha ani ve sarsıntılı bir biçimde kaybettiği ve bu yüzden yenilenen emperyalizmle baş etmesinin daha zor olduğu görülecektir.

Dış tehditler Portekiz için daha tehlikeliydi. Portekiz'in denizaşırı imparatorluğu, doğuda deniz üstünlüğünü eline geçirmeyi kafasına koymuş bir Avrupa gücü karşısında savunmasızdı. Onyedinci yüzyılda Hollandalılar gemi yapımında Portekiz'in önüne geçti ve onun sömürgelerini ele geçirmek ve baharat ticaretinin yeni efendisi olmak için güçlü bir strateji geliştirdiler. Batavya'yı sömürge avının ve deniz ticaretinin merkezi yapan Felemenkler, Yeni Gine, Portekiz Timor'u ve İspanyol Filipinleri dışında Doğu Hindistan takımadalarını almakla kalmayıp, Portekizleri Hindistan ve Seylan'dan attı, sadece Goa'ya dokunmadı. 1630'lar ve 1640'larda ise Brezilya ve Angola'yı almayı başarsalar da güçlerinin sınırlarını fazla zorlamışlardı ve iç isyanlar bu bölgeleri Portekiz'e geri kazandırdı. Bununla birlikte onyedinci yüzyılın sonundan itibaren Portekiz ancak güçlü bir donanmanın yardımıyla savunabildiği sömürgelerinin yarısını kaybetti. İspanya da aynı şekilde, kıyı ve adalardaki topraklarına ve denizlerdeki ticari üstünlüğüne yönelik dış tehditlerin saldırılarını önleyemedi. Bütün bunlar Fransa ve İngiltere'nin, İspanya'nın 1494 Tordesillas Antlaşması ile Güney Amerika ve Karayipler'deki tekeline karşı duyduğu rahatsızlığın sonucuydu. Fransa Kralı I. François (1515–47) bu hoşnutsuzluğu şöyle özetlemişti: "Dünya bölündüğünde, Adem'in vasiyetinde, beni kendi payımdan mahrum bırakan hükmünü görmekten ne kadar da mutlu olacağım!"[1] 1570 ve 1590'larda İngiliz girişimciler Batı Hindistan'a bir dizi saldırı düzenleyerek, I. Felipe'yi hazinesinin büyük kısmını kıyı savunmasına harcamaya zorladı. Ama İspanyol İmparatorluğu'nun tamamının fethedilmesi imkansızdı. Hiçbir Avrupa devletinin, Orta ve Güney Amerika'nın içlerine doğru büyük saldırılar düzenlemeye ve sonunda ortaya çıkması kesin olan isyanları göze almaya gücü (ya da daha doğrusu niyeti) yoktu. Böylece, İspanya'nın kayıpları Batı Hint Adalarından birkaçı ve (İspanya 1761'de Yedi yıl

Savaşlarında düşüncesizce Fransa'nın yanında yer aldığında İngiltere tarafından ele geçirilen) Florida ile kısıtlı kaldı.

İç tehditler İspanya'nın Amerika kıtasındaki dominyonlarını parçaladığı ve yönetimin merkez ile sömürge bölümlerini birbirine bağlayan bağları kopardığı için, İspanyol İmparatorluğu'na daha büyük zararlar verdi. Portekiz de Brezilya'nın da içinde bulunduğu bazı bölgeleri kaybetmenin acısını çekti, ama Afrika'daki sömürgelerini koruyabilmesi ile teselli oldu. Her iki devletin karşılaştığı temel sorun sömürgelerde ortaya çıkan milliyetçi akımlardı. Bu, merkezi idarelerin, sömürgeler üzerindeki baskıcı yönetimlerinin ve kısıtlayıcı iktisadi siyasalarının sonucuydu. İsyanın açıkça dile getirilmesini sağlayan faktör 1808'den itibaren Portekiz ve İspanya'nın Fransa'nın işgali altında olmasıydı. Sömürgeler sırayla yabancı bir Avrupa devletinin yönetimi altında yaşamak istemediklerini haykırmaya başladılar. Kopuşlar Napoléon'un düşüşü ve Fransa'nın yenilişinden sonra da devam etti. 1811 ve 1825 arasında Meksika, Kolombiya, Peru, Şili, Bolivya ve La Plata İspanya'dan ayrı bağımsız devletler olduklarını ilan ederlerken, Brezilya ve Uruguay da Portekiz'den ayrıldı. Bir zamanlar İspanya'nın sömürge hâkimiyetinin en büyük gücü olan geniş topraklar, artık ayak bağı haline gelmişti. İngiltere ve A.B.D yeniden fetih planlarına açıkça karşı çıktıkları için böyle bir harekete imkan kalmamıştı. Portekiz bu krizi daha az etkilenerek atlatabildi ve Brezilya'yı kaybetmesine karşın Afrika'daki hâkimiyetini güçlendirdi. Angola ve Mozambik'teki Portekiz vatandaşları sayıca Afrikalılardan daha az olmaları ve ekonomik ve askeri destek için Portekiz'e bağımlılıkları yüzünden isyana ve merkezden kopuşa yanaşmadılar.

Ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren İspanyol emperyalizmi gücünü yitirdi. Evet, Küba ve Filipinler'deki sömürgelerini 1818'e kadar korumayı başardı, ama Fransa ve İngiltere sömürge hırslarını sürdürürken, İspanya emperyalizmin ikinci dönemine katılmak için büyük bir çaba harcamadı. Öte yandan Portekiz Afrika'ya yoğunlaşıp, Angola ve Mozambik'in sınırlarını Afrika'nın daha içlerine doğru genişleterek, sömürgecilikte yeniden bir hareketlenme yaşadı. Bu hâkimiyeti, 1932'den itibaren Salazar yönetimi ile tehlike yaşasa da, 1974 Portekiz Devrimi'ne kadar varlığını sürdürdü.

NOTLAR

1) H. G. KOENIGSBERGER ve G. L. MOSSE: *Europe in the Sixteenth Century*, Böl. IX.

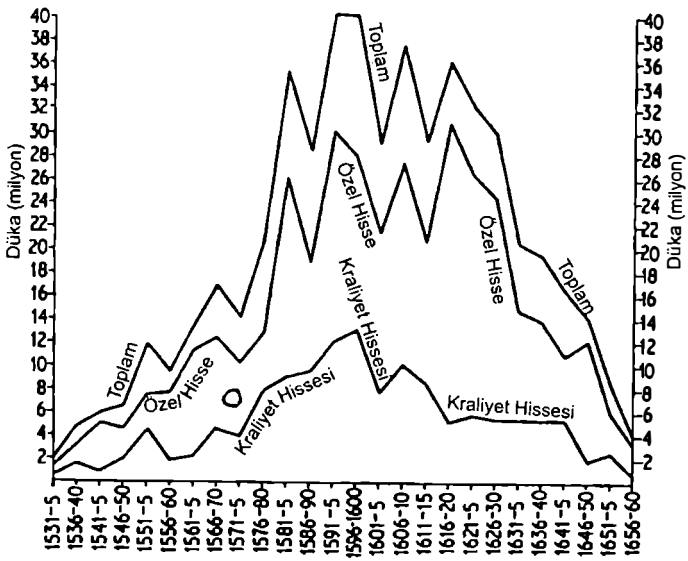
18
Onaltıncı Yüzyılda ve Onyedinci Yüzyılın Başlarında İspanyol İmparatorluğu'nun İspanya'nın İktisadi Yapısı Üzerindeki Etkisi

İspanyol İmparatorluğu'nun Yeni Dünya'daki en büyük kazancı, San Juan de Ulloa ve Nombre de Dios'tan düzenlenen yıllık seferlerle ülkeye taşınan altın külçeleri oldu. İlk başlarda kraliyete ait olan altın ve gümüş madenleri, kraliyetin sadece belli bir pay almayı kabul etmesiyle bireylerin ve şirketlerin zenginlik kaynakları arasına girmeye başladı. Böylece her geminin taşıdığı mallar, kraliyet ve özel mülkiyet arasında bölündü. Kısmi dalgalanmalara rağmen, Yeni Dünya'nın maceracılarının taşıdıkları ganimetler, 1530–1570 arasında düzenli olarak arttı, 1571–80 arasında hız kazandı ve 1586–1600 yılları arasında en büyük miktarlara ulaşarak, onyedinci yüzyılın başında da bu özelliğini korudu. Derken 1625'ten sonra serüven ticareti eskisi kadar ganimet sağlayamamaya başladı. Bu ganimet akışı Şekil 2'de gösterilmiştir.

Başta maceracı gemiciler İspanya'ya büyük kazançlar sağladı; Sevilla Avrupa'nın en büyük limanı oldu ve deniz seferlerinin artışı ile Kuzey İspanya'daki gemi yapımı hız kazandı. İspanya, bilinen altın rezervlerinin çoğunu kontrol eden, dünyanın belli başlı güçlerinden biri olmuş gibi

gözükse de, sonuç tam tersi oldu. Avrupa'da kısa süreli bir prestij ve refah döneminin ardından İmparatorluk ve fetihlerin getirdiği altın rezervleri, 1580 ve 1590'larda bu refahı takip eden bir iktisadi krize neden oldu. İspanya kendini toparlayamadı ve gerileyişi onyedinci yüzyıl boyunca sürdü. Bütün bu olaylar kaynakları yanlış kullanmanın ve altının her zaman refaha yol açacağı şeklindeki yanlış inancın klasik örneklerinden birini oluşturdu. Bu gerileyişin sebebi neydi?

İspanya, ancak küçük bir zenginliği sindirebilecek kapasitedeki basit ve gelişmemiş iktisadi sistemi yüzünden, Avrupa'da altın stoku yapmaya uygun olmayan ülkelerin başında geliyordu. Her şeyden öte, ilkel tarım yöntemleri ve verimsiz toprakları nedeniyle zayıf ve gelişmemiş bir tarım potansiyeline sahipti. İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi ülkeler, Amerika ve Afrika'daki sömürgeleri gibi, sağlam ve dengeli bir iktisadi yapının temelinin tarım olduğunu fark etmişti. Sanayilerinin gelişmesi ve dış pazarların düzenli ve sürekli olarak sömürülmesi gerekiyordu. İspanya'nın onaltıncı yüzyıldaki sanayisi güçlü değildi ve onu canlandıracak bir atılıma ihtiyaç duyuyordu. Başlangıçta, altın külçelerinin İspanya'ya akışı, bu deniz seferlerinin taşımacılığını sağlayan ve ihtiyaçlarını gide-

Şekil 2. İspanya'ya Hazine Akışı

ren belli başlı sanayi kollarının işine yaradı (örneğin gemi yapımı), ama giderek bu kollar sanayi gidişat üzerinde baskın hale geldiler ve eldeki altınları değişim aracı olarak kullanıp malları diğer ülkelerden almak daha kolay olduğu için, diğer sanayi dallarının gelişmesini engellediler. Sonuç iktisadi yapının güçlenmesi değil, varolan zayıf sistemin de tahrip edilmesi oldu.

İspanya'nın sömürgeleriyle kurduğu ilişkilerin niteliği de zarar verici ve zorlayıcıydı. Dayandığı ticari sistem temelde yanlıştı; sömürgelerin temin ettiği ham madde karşılığında ana devletin onların ihtiyaçlarını gidermesi planlanıyordu, ama bu asla başarılamadı. İspanya (Yeni Dünya'dan getirilen malların % 80'ini oluşturan ve bazen % 95'lere kadar varan)[1] altın külçelerinin taşınmasına yoğunlaştı; Orta ve Güney Amerika'dan getirilen malların çeşitlendirilmesi ile de genelde ilgilenilmedi. Sevilla, Avrupa'nın baharat, mısır, fasulye, şeker ve kakao ihtiyacını karşılayan başlıca liman olmuştu ve bu, İspanya'nın giderek büyüyen ticari zorluklar karşısında biraz olsun dengeyi yakalayabilmesine yardımcı oldu. Ama bu fırsat da Hollanda'ya kaptırıldı ve onyedinci yüzyılda bu malların dağıtımı İspanya'nın elinde çıktı. Amsterdam tropik ürünlerin Avrupa'ya dağıtıldığı büyük merkezlerinden biri oldu. Karşılıklı ilişkinin diğer yüzü de geliştirilemedi. İspanya Yeni Dünya'daki sömürgelerinin yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılayamadı; hatta, sömürgelerin ihtiyaçları o kadar büyüdü ki, Avrupa'nın diğer bölgelerinden (Fransa, İngiltere ve Flandre) karşılanmak zorunda kalındı. Sömürgelerinin ihtiyaçlarını ülke sanayisinin gelişmesi için bir fırsat olarak kullanamadığı için İspanya, sömürgeciliğinin kazançlarından yararlanamadı ve İngiltere, Fransa ve Hollanda için, bu ülkelerin kendi imparatorluklarını kurdukları süreçte ders alacakları bir örnek haline geldi.

Kaynakların yanlış kullanılmasının suçu kısmen kraliyet idaresine aitti. Bununla birlikte onları daha da kötü günler bekliyordu. İspanya'nın yeni kazandığı zenginliklerin düşüncesizce harcanması V. Karl'ın (1516–56 arasında İspanya kralı) hırslı dış siyaseti, II. Felipe'nin (1556–98) Habsburg–Valois çatışmalarına dahil olması ve iktisadi sonucu gayet pahalıya patlayan Lutherciliğe açılan savaş ile sürdü. 1540'ta Ferdinand şöyle diyordu; "İspanya Krallığı da olmasa aç kalacağım."[2] II. Felipe'nin İngiltere, Hollanda ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giriştiği askeri harekatlar, İspanya'nın iktisadi durumuna giderilmesi zor zararlar verdi. 1586–88 arasında 10 milyon düka donanmayı güçlendirmeye ve Hollanda İsyanı'nı bastırmaya harcandı. Her iki yönetici de dış siyasetlerini destekleyecek altın rezervinin boyutlarını yanlış tahmin etmekle ve bu

zenginliğin sürekli seferlerle destekleneceğini düşünmekle, büyük bir yanılgı içine düşmüşlerdi. (II. Felipe 1580'lerde ganimet miktarında beliren geçici artışa aldandı, ama bu artış daha zengin madenler bulunduğu için değil, altın aranmasında civanın kullanılmaya başlanması yüzündendi.) Aslında altın madenlerindeki kraliyet payı oldukça küçüktü. 1546–50 arasında V. Karl toplam 6,6 milyon düka üzerinden 2 milyon düka ve 1586–90 arasındaki kritik dönemde II. Felipe 28,6 milyon dükalık kazancın 9,6 milyonluk kısmını kraliyet hazinesine aktardılar (Donanmayı yenilemek ve Hollanda İsyanı'nı bastırmak için gerekli miktarın çok altındaydı bu miktar). Her iki yöneticinin de çözümü basitti; gelecekte daha çok altının geleceğini umarak, bankerlerden gittikçe büyüyen miktarlarda borç alıp, seferlerin devamını sağlamak. Böylece, kraliyetin kazancı ipotek altından kurtulamaz hale geldi ve borçlar ödenemeyecek boyutlara ulaştı; kraliyet hazinesi II. Felipe'nin döneminde 1557, 1560, 1575 ve 1596 yıllarında olmak üzere dört kere iflas etti.

Onaltıncı yüzyılın sonlarından itibaren Yeni Dünya'dan gelen ganimetlerin büyük kısmının İspanya yerine diğer Avrupa ülkelerine gittiği açıkça belli oldu. Ganimetlerin el değiştirmesi üç yolla gerçekleşti. Birincisi, ganimetlerdeki kişisel paylar genellikle yasal olmayan yollarla, ithal tahıl ve mallara ödeniyordu. Fransız yazar Jean Bodin 1568'de bu durumun farkına vardığını şu sözlerle belli ediyor; "İspanyollar, sırf bizden aldıkları tahıl, keten, kumaş, çivitotu boyası, kağıt, kitap, hatta halı, kısacası tüm mallar karşılığında altın, gümüş ve baharat vermek için dünyanın öbür ucuna yelken açmak zorundalar."[3] İkinci olarak, ganimetlerdeki kraliyet payı, İspanya'nın dış siyasetini desteklemek üzere yabancı bankerlerden alınan borçlara gidiyordu. Bu durum Fuggerler ve Welserlerin eski bankacılık sisteminin yararına olduysa da, Fransa, İngiltere ve Hollanda'nın kurduğu geniş ticari ağı yüzünden II. Felipe'nin iflas etmesi, onların tüm işlerini bozdu. İspanya'nın altın rezervinin dış ülkelerce tüketilmesine neden olan üçüncü faktör de Hollanda'daki isyanı bastırmak üzere bölgeye yollanan ordu idi; Hollanda Cumhuriyeti'ni baskı altında tutmak için yollanan ödenek daha sonra Orta ve Batı Avrupa'ya akıyordu. Sonuçta İspanya diğer devletlerin de gözünden kaçmayacak kadar kötü bir duruma düştü ve Amerika'dan getirilen ganimetlerin dağıtımını sağlayan bir süzgeç haline geldi. Örneğin, 1617'de Kastilya Kortezi "Yeni Dünya'dan gelen altının hızla diğer ülkelerin eline geçip, asıl sahiplerini fakirliğe mahkum ettiğinden"[4] yakınıyordu.

İspanya nihai olarak, büyük miktarlardaki altını çıkardı, taşıdı ve en sonunda başka devletlerin eline teslim etti; böylece önemli bir kazanç

sağlamadan iktisadi sisteminin yara almasına neden oldu. Onaltıncı yüzyıl gittikçe büyüyen mali krizlerin görüldüğü ve ticari dengenin bozulduğu bir dönem oldu. Onyedinci yüzyılda Yeni Dünya'dan ganimet akışı yavaşladığı için durum daha da kötüleşti. Sevilla'ya taşınan ganimetlerin miktarı 1591–5 arasında 42 milyon düka iken bu tutar 1611–15 arasında 21 milyon dükaya ve 1631–5 arasında 9 milyon dükaya düştü. Bunun üç ana sebebi vardı. Birincisi, damarlar tükendikçe madenler daha az kazanç getirir oldu. İkincisi, sömürgeler kendi hesaplarına daha çok ganimet ayırmaya ve bunları gizlice İspanya'ya taşımaya başladılar. Üçüncüsü, gemiler Sevilla'ya ulaşan altın miktarını azaltmak isteyen dış güçlerin saldırılarına karşı (örneğin, 1628 ve 1656'da) savunmasız hale geldiler.[5]

İspanyol iktisadi gidişatının onyedinci yüzyıldaki durumu içler acısıydı. Altın miktarındaki düşüş, fiyat eğilimlerini etkiledi, onaltıncı yüzyıl boyunca genelde fiyatlarda bir yükselme görüldü ve bu durum İspanya başta olmak üzere tüm Avrupa'yı sarstı. Artan nüfusun baskısı ve değerli metallerin piyasadaki bolluğu beraberlerinde, 1500–1600 arasında fiyatların altı katına çıkmasını getirdi ve ganimetlerin dağıtıldığı yerlerde enflasyon görüldü. İspanya yönetimi ilk başta aradaki ilişkiyi fark etmedi, oysa Salamanca Üniversitesi'nin teologlarından biri daha 1566 gibi bir tarihte bunu açıklamıştı: "Para az bulunduğu yerde çok bulunduğu yerden daha kıymetlidir."[6] Enflasyon en çok İspanya'da etkili olarak iktisadi yapı üzerinde hem olumsuz hem de olumlu sonuçlar yarattı. Bir yandan sanayinin gelişmesi için gerekli itkiyi sağlayıp olumlu bir etkide bulunurken, öte yandan İspanya'nın Avrupa'daki direncini azaltarak krizlere yol açtı. Ama asıl önemli olan İspanya'daki iktisadi gidişatın yüksek fiyatlara adapte olması ve yeni bir değişimin tüm dengeyi tekrar bozacak olmasıydı. Ganimetler tutar olarak azalınca ve Avrupa'daki fiyatlar belli bir dengeyi yakalayınca İspanya uzun süreli bir mali bunalıma girdi. İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi daha gelişmiş ve istikrarlı iktisadi sistemlere sahip ülkeler ise yeni koşullara başarılı bir şekilde uyum sağladılar.

Ganimetlerin azalması ve II. Felipe zamanında alınan dış borçlar, para akışının devamlılığını tehdit eder hale geldi. Madeni para ayarı III. Felipe (1598–1621) ve IV. Philip (1621–65) dönemlerinde sürekli düşürüldü; 1665'ten sonra değersiz metaller para yapımında kullanılmaya başlandı. Bunlara ek olarak, kraliyetin ganimetlerdeki payının azalmasıyla yeni gelir kaynakları yaratmaya yönelik çabalar da vardı. Bu yüzden, ayarı düşürülmüş para mali yükümlülüklerin daha da büyümesine neden oldu. Vergilerdeki artış (*millones, alcabala, centos ve octrois*) sayısız

çiftçiyi ve ticari sektörü zarara sokarken asalak gibi yaşayan asilleri etkilemedi. Bununla beraber toplanan vergiler herhangi bir hizmete dönüştürülemedi. Kraliyet hazinesi o kadar zor durumdaydı ki, II. Karl öldüğünde cenaze masrafları ancak karşılanabildi.[7]

Bütün manzara, merkezi yönetimin iktisadi planlamadan, öngörüden ve kaliteli liderlik vasıflarından ne kadar uzak olduğunu gösteriyor ve günümüzde de böyle bir durumu hayal etmek insana zor geliyor. Hükümetin devletin iktisadi yapısındaki rolü inanılmaz ölçülerde değişse de, onaltıncı ve onyedinci yüzyılın standartlarında bile İspanya krallarının genel siyasaları gelişi güzel, tutarsız ve yıkıcı olarak nitelendirilmekten kurtulamaz.

Avrupa'da diğer değişiklikler Amerikan sömürgelerinin ve ganimet taşımacılığının bir sonucu olarak ortaya çıktı, ki bunlar siyasi ve iktisadi dengelerde temel yer değiştirmelere neden oldu. Bu iki aşamada gerçekleşti.

Onaltıncı yüzyılın ilk yetmiş beş yılında güçler dengesi, Akdeniz ve Orta Avrupa'dan İber Yarımadası'na doğru kaydı. Osmanlı İmparatorluğu Uzakdoğu ticareti üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırdığından İtalyan limanları dağıtım merkezleri olarak önemini yitirdi ve avantaj okyanus ticaretinde yeni rotalar keşfeden ve denizaşırı imparatorluklar kuran İspanya ve Portekiz'e geçti. Ganimetler bir süreliğine İspanya'nın üstünlüğünü korumasına yardım etti. V. Karl ve II. Felipe'nin yönetimi altındaki İspanya, iktisadi istikrarsızlıklar yaşasa da, şüphesiz Avrupa'nın en büyük askeri gücüydü.

Onaltıncı yüzyılın sonları ve onyedinci yüzyılın ilk yarısında güçler dengesi yeni bir değişim yaşadı; bu kez güçlenen taraf İber Yarımadası'nda değil, Kuzeybatı Avrupa'daydı: İngiltere, Fransa ve Hollanda. Bu ülkelerin düzenli ticari gelişimleri, İspanya'nın iktisadi krizi ve Otuz Yıl Savaşlarındaki yenilgisi ile birleşerek bu sonucu doğurdu. İspanya kendini askeri olduğu kadar iktisadi açıdan da toparladı; iflas durumunda olsa bile, uluslararası ilişkilerdeki rolünü üstlenmeyi sürdürdü. Sonuç olarak, o da Fransa gibi daha dengeli ve daha zengin ülkeler arasına katıldı.

NOTLAR

1) J. H. PARRY: *The Spanish Seaborne Empire*, Böl. 12.
2) J. H. ELLIOTT: *Imperial Spain 1469–1716*, Böl. 5.

3) C. M. CIPOLLA (der.): *The Fontana Economic History of Europe*, Cilt 2,Böl. 5.

4) V. H. H. GREEN: *Renaissance and Reformation*, Böl. XIII.

5) L. W. COWIE: *Seventeenth Century Europe*, Böl. IX.

6) H. G. KOENIGSBERGER ve G. L. MOSSE: *Europe in the Sixteenth Century*, Böl. III.

7) L. W. COWIE: A.g.y., Böl. IX.

19
Büyük Bir Güç Olarak İsveç 1611–1721

Avrupa ülkelerinin çoğu belli dönemlerde, başlarda iddialı olmasalar da sonradan, ciddi boyutlardaki bölgesel nüfuzlara ve askeri başarılara sahip olan büyük güçler haline gelmişlerdir. Bazıları için bu durum daha uzun sürmüştür, örneğin Fransa, İngiltere ve 1700'den itibaren Rusya için olduğu gibi. Kaynakları ve iktisadi gelişimleri, Avrupa ilişkilerine yön verecek ve bir gerilemeyi kısa sürede alt edecek kapasitedeydi. Diğerleri için ise, büyük güç statüsüne sahip olmak tarihsel gelişimlerinin kısa bir devresi için geçerli oldu ve bu genellikle uygun koşullar ile kısıtlı kaynaklarını iyi kullanmayı becerebilmelerinin sayesinde gerçekleşti. Böyle güçler arasında Ortaçağda Burgonya ve İsviçre ile onyedinci yüzyılda İsveç de vardır. Ama söz konusu dönemler askeri saygınlıklarını yitirmeleriyle sona erdi hep. Güçlerinin zirvesine çıktıktan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başarılarını yakalamak onlar için imkansızmış gibiydi.

Bu bölümde, İsveç'in yükselme ve gerileme dönemini belirleyen faktörler incelenecektir. Bu faktörlerin çoğu aynı dönemlere ait olsalar bile, çözümleme amacına göre ayrı ayrı ele alınabilirler.

İsveç'in gücü Vasaların, özellikle Gustaf Adolf (1611–32) ve XII. Karl'ın (1697–1718) askeri liderlikleri olmadan gerçekleşemezdi; her ikisi de çağlarının diğer komutanlarıyla karşılaştırıldıklarında özel yeteneklere sahipti. Gustaf Adolf zorunlu askerlik sistemini geliştirerek ve birliklerinin savaşta İsveç ordusunun manevra kabiliyetini artıran kısa menzilli ve ağır silahlarla donatılmasını sağlayarak, Avrupa'daki en iyi ordunun temellerini attı. Hepsinden öte, Felemenk savaş stratejilerindeki yenilikleri takip ederek kendi ordularına uyguladı, bu karşı stratejiler daha sonra 1590'larda Nassau Kralı Maurice tarafından geliştirilerek kullanıldı. Yeni denemelere yönelik tutkusu atalarınınkinden daha fazlaydı; tüfekli askerler ile mızrak taşıyanlar arasında eşgüdüm sağlayan yeni bir sistem geliştirdi ve savaşta sadece piyade takımının ateşli güçlerine güvenmektense, kurnaz saldırılara önem vermeyi tercih etti. Birliklerine dayattığı sıkı disiplinle, Otuz Yıl Savaşlarında, Breitenfeld'de Tilly karşısında kazandığı zafer gibi (1631) önemli askeri başarılara imza attı. İsveç ordusunun bu kadar başarılı olması, taktik ve liderlik gücünün sayısal azlığı telafi etmesi sayesindeydi. İsveç "mucizesi" onsekizinci yüzyılda Baltık denizindeki hâkimiyetini kaybetmesinden sonra da devam etti. İsveç'in büyük devlet statüsünü korumak için çabalayan XII. Karl'ın Rusya, Danimarka, Saksonya ve Polonya'dan oluşan amansız ittifaka kafa tutması tüm Avrupa'yı şaşırtmıştı. Karl, İsveç tarihinde gelenek oluşturmaya başlayan hızlı saldırıların sonucunda gelen kesin zaferlerin süreceğine güveniyordu. Kısa bir süre hayal kırıklığına uğramadı, özellikle 1700'de Narva'da Ruslara karşı kazandığı başarılardan sonra, ama Büyük Kuzey Savaşı'nda olayların aleyhine gelişmesine daha fazla direnemedi.

Onyedinci yüzyılın ilk yarısında ancak askeri üstünlüğe sahip bir devletin kazançlı çıkabileceği bir ortam oluştu. Onaltıncı yüzyılın Baltık kıyılarının en büyük gücü olan Danimarka, asi aristokrasi sınıfı ve taht kavgası içindeki monarşi yüzünden zayıflayarak bir gerileme dönemine girdi. Aynı zamanda Baltık topraklarını işgal etmeye çalıştığı için bölgedeki diğer güçlerin de nefretini kazanmış durumdaydı. Muscovy (Eski Rusya) 1613'e kadar *Smutnoe Vremia* (Felaketler Dönemi) olarak adlandırılan iç karışıklıklarla dolu bir devre yaşamıştı. Mihail Romanov 1613'te tahta çıktığında bile ilerde Rusya'ya dönüşecek olan Muscovy, Polonya'nın doğuya genişleme planları yüzünden tehdit altındaydı. Almanya'daki iç karışıklık ve Fransa'nın Habsburgları güçsüz düşürme çabaları, İsveç'i Otuz Yıl Savaşlarının önemli taraflarından biri yaptı ve Kuzey Alman kıyı şeridinin tamamını ele geçirmesi için gerekli fırsatı yarattı.

Bu durumda, İsveç gibi iç disipline sahip bir devletin, kaynakları ne kadar kısıtlı olursa olsun büyük bir atılımda bulunmaması imkansızdı. Ancak İsveç'in Baltık Denizi'ndeki Brandenburg ve Rusya gibi düşmanları askeri potansiyellerini zamanla artırarak onun hâkimiyetini yıkacak hareketlere giriştiler.

İsveç'in Kuzey ve Orta Avrupa'yı ele geçirmek için askeri çabalarını artırmasından dolayı gücünün tükenmesi kaçınılmazdı. En büyük avantajı, sahip olduğu geniş demir yatakları ve Falun'daki Avrupa'nın tek bakır madeniydi. Onyedinci yüzyılın ortalarında bakır üretimi önemini yitirinceye kadar Falun madeni Avrupa pazarlarında İsveç'in tekel kurmasını sağladı. İsveç, Adolf döneminde askeri gelişimini destekleyecek düzeyde demir üretti; Almanya savaşlarında İsveç topları büyük ün yapmıştı. Bununla birlikte İsveç'in iktisadi durumunun basit ve tamamlanmamış yapısı değişmeden kaldı ve de Avrupa'nın başta gelen ticari devletlerinden biri değildi. Oysa, Gustaf, Louis De Geer gibi Felemenk girişimcileri şirketler kurmaya ve Hollanda ile ticari bağları sağlamlaştırmaya teşvik etmişti ve genelde askeri ihtiyaçların sağlanmasına önem vermişti. Böylece pek çok sanayi kolu kendilerini savaş ortamına adapte ederek, İsveç'in askeri bir güç olarak kalmasına yardımcı oldu.

İsveç'in büyük devlet olma arayışında onyedinci yüzyıldaki en büyük avantajlarından biri iç huzuru yakalayabilmiş olmasıydı. Bu faktör kesin çizgilerle ayrılmış iki dönemde belirgindi: Gustaf Adolf (1611–32) ve XI. Karl (1680–97) devirleri. İlki, Tahta Çıkış Şartı'nda (1611) söz verdiği gibi monarşi yönetimin kurumsal yapısını yumuşatma siyasasını uyguladı. Gustaf Adolf, *Riksdag* (yasama meclisi) ile *Riksrad* (Konsil) arasındaki koordinasyonun oluşmasını sağladı. En iyi yardımcısı onyedinci yüzyılın en yetenekli bakanlarından biri olan Axel Oxenstierna idi ve Avrupa'da, daha sonra Rus Çarı Büyük Petro tarafından taklit edilecek olan, en gelişmiş bürokrasi sistemini kurdu. Oxenstierna'nın 1634'te (Gustavus'un ölümünden iki yıl sonra) Hükümet biçiminde oluşturduğu son yapı beş idari bölümden oluşuyordu; Yüksek Mahkeme, Savaş Konsili, Amirallik, Rektörlük ve Maliye. Yerel yönetimler 23 *Län*'a yani eyalete ayrılmaktaydı. Etkili olmasına rağmen, bu sistem Kristina (1632–44) ve XI. Karl (1660–79) dönemlerinde sekteye uğradı. Bunun nedeni büyük ölçüde *Riksdag* ve *Riksrad*'daki asiller sınıfının İsveç'in yayılmacı dış siyasetinin maddi açıdan desteklenmesi konusunda yarattıkları itilaftı. Böylece, İsveç tüm kıtada ortak olan mutlakıyete dönüşü hayata geçirdi ve onyedinci yüzyılda etkili bir yönetime ve hatta bazen askeri zaferlere bile yeniden kavuştu. Bu dönüşüm, 1682'de XI. Karl'a büyük yetkiler

vermiş olan *Riksdag*'ın tüm karşı çıkışlarına rağmen ve kan dökülmeden gerçekleştirildi. 1693 Kararnamesi'nde *Riksdag* "O ve tüm varisleri, istençleri bizim için bağlayıcı olan ve yaptıklarından dolayı dünya üzerindeki hiçbir kimseye karşı sorumlu olmayan egemen krallar olarak bizi yönetmek için seçildiler"[1] diyerek boyun eğdi. Ama kraliyet ailesi yönetimin babadan oğula geçmesine izin veren kalıcı bir mutlakıyet yönetimi sağlayamadı ve XII. Karl'ın (1647–1718) ölümünden sonra kurumsal monarşi rejimi tekrar oluşturuldu. Mutlakıyet İsveç'in askeri açıdan güçlenmesini sağlamasına rağmen doğal bir koşul olarak asla kabul edilmedi.

Beslendiği kaynaklar dikkate alınacak olursa, şaşırtıcı olan İsveç'in gerilemesi değil, üstünlüğünü bu kadar uzun süre koruyabilmesidir. Büyük devlet statüsü taşıyan İsveç'in 1,5 milyonluk (İsveç'e göre 0,75 milyon) nüfusuyla Fransa (1700'de sonra 21 milyon) ve İngiltere'ye (5,2 milyon) rakip olması zordu.[2] Kuzey Almanya kıyı şeridi dışında hiçbir büyük limana sahip değildi ve 1685'te Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılması sonucunda Fransa'dan kaçan Huguenotların topraklarına doluşmasıyla zor duruma düşen Avrupa'nın birkaç Protestan devletinden biriydi. İspanya'nın Amerika'dan yağmaladığı altın ve gümüşün piyasaya dağıtılmasıyla Avrupa'da canlanan ticari ilişkilerin bir parçası da olamamıştı. İngiltere, Fransa, Hollanda, Alman devletleri ve İtalya'nın tersine fazla tüketicisi ve lüks mallar üreten sanayi kolları yoktu, ayrıca İber Yarımadası'ndan çok az altın külçesi çekebilmişti. Bu, İsveç'in ordularını besleyecek maddi kaynaklarının kısıtlı olduğu anlamına geliyordu, bu durum sanayi ya da ticaretten de fazla gelir elde edilemediği için daha da ciddi bir hal alıyordu.

Sürekli bir orduyu desteklemek için daha çok kaynak yaratma amacıyla, ister Krallar ister Meclis idaresi olsun tüm İsveç otoriteleri çareyi kraliyet topraklarını ve gelirlerini kullanmakta buldular. Bu da sayısız kurumsal çatışmayı beraberinde getirdi. *Riksdag* pek çok olayda ("İndirimler" önergesi ile) Kraliyet topraklarının gelirlerini talep etti; Kraliyet büyük tutarları gözden çıkardı ve karşılığında geri alınan topraklardan gelecek düzenli bir kira almakla yetindi. Asıl kriz 1632 ve 1680 yılları arasında yaşandı; 1650 *Riksdag*'ı Kristina'yı Meclis'in mali yükümlülüğünü azaltacak yeni uygulamalarda bulunmaya zorladı, ama Kraliçe kendi amaçlarıyla daha çok ilgiliydi ve bu talebi reddetti. 1660'ta diğer Meclis daha çok kraliyet toprağının satılmasını istemeyi sürdürdü ve ancak 1680'lerde "İndirimler" etkili olabildi. Bütün anlaşmazlık temelde ciddi bir ikilemden kaynaklanıyordu. Eğer Kral ya da Meclis Kraliyet toprak-

larını satar ya da diğer gelir kaynaklarını elden çıkarırsa, devlete düzenli gelir sağlayan unsurlar giderek azalmış oluyordu, eğer bu gelir kaynakları muhafaza edilecekse *Riksdag* Kral'ın yönetimini ve dış siyasetini fazladan vergiler koymadan finanse etmesini istiyordu. Örneğin, 1680'de *Riksdag* ilk büyük "İndirimler" yani satışlar sırasında şunları belirtti: "Ve Aristokrat Meclisi, bütün bunlar uygun şekilde uygulanır ve yerine getirilirse devlete büyük bir destek sağlanmış olacağını ve böylece Majestelerinin uyruğunun maddi katkıda bulunma zorunluluğundan kurtulacağını varsaymaktadır."[3] Ne yazık ki, bu gelişigüzel iyimserlik, sürekli gündemde olan şu soruyu cevaplayamıyordu: Kim ya da ne İsveç'in dışarıdaki askeri maceralarını düzenli bir kaynakla desteklemeyi garanti altına alabilirdi?

Mali çözüm konusunda sürekli bir çatışma yaşayan İsveç en büyük hatasının acısını çekti, yani askeri başarılarını güçlü ve yapıcı bir diplomasiyle desteklemeyi başaramadı. Askeri kazanımların diplomasi ile sağlama alınması büyük devletlerin başarısı için hayati önem taşır, kalıcılık yaratmak ve bütüncül hedefler belirlemek ancak bu yolla mümkündür. Ancak diplomasinin çok yönlü ve esnek olması ve gerektiği anda değişik türde güç kullanabilmesi önemlidir. Güç uygulamaya ek olarak, kimi zaman savaş noktasına varmadan askeri bir tehdidi karşı tarafı ikna etmek için kullanabilmek gerekir. Bu, İsveç'in kesinlikle başarılı olmadığı bir yöntemdi ve savaşla barış arasındaki ince çizgiyi yakalamakta zorlanması, kazandığı avantajlı konumu kaybetmesine neden oldu. Sebep tamamen iktisadiydi. Savaş sırasında İsveç mali bir denge yakalamıştı, yönetim İsveç'i kendi düşmanlarına saldırması için kullanan diğer devletlerin mali yardımlarıyla ayakta durabiliyordu. Örneğin, Otuz Yıl Savaşları boyunca İsveç Kuzey Almanya'nın kaynaklarını ve gelirlerini sömürmüş ve 1631 Barwälde Antlaşması ile Richelieu'nun sübvansiyonu sayesinde ekstra gelir elde etmişti. Barış zamanında ise gönülsüzce de olsa değişik türdeki gelir kaynaklarına uyum sağladı. Ama barış zamanında diplomaside kullanma amacıyla bile olsa sabit bir ordunun İsveç tarafından beslenebilmesi imkansızdı. *Riksrad*'ın 1654'te fark ettiği gibi, İsveç bir kere askeri birlikleri oluşturduktan sonra, isterse savaşlara katılmasın yine de onları beslemek zorundaydı ve mali yük azalmamıştı: "Bu, kendi kendimizle savaşmak gibi. Onları muhafaza etmek için ne kadar harcadığımızı bir düşünün!"[4] Sonuçta, diplomatik ustalığa sahip tavırlar azaldı. Bu da, İsveç'in XIV. Louis'ninki gibi şanslı ve entrikacı saraylar için bir av haline gelmesine neden oldu.

Diplomatik arenaya dahil olma çabaları yok değildi, ama bunlar hep başarısızlıkla sonuçlandı. Örneğin, 1661'de hazineden sorumlu olan

Bonde, İsveç'in başlıca ihtiyacının diğer güçlerle barışçıl ilişkilere dayanan bir güvenlik içinde yaşamak olduğunu belirtmişti. Ama, tarafsızlığın ve güç gösterilerinin birbiriyle çatışan kavramlar olduğunu ancak sonraları fark edebildi ve son çare olarak diğer güçlerin maddi yardımlarını kabul etmek zorunda kaldı. XI. Karl, İsveç'i uluslararası ilişkilerde bir arabulucu pozisyonuna getirmeye çalıştı, ama sadece Augsburg Birliği Savaşlarında iki taraf arasında uzlaşmacı rolü üstlenebildi. Diğer güçlerin de bir arabulucuya ihtiyacı vardı, çünkü asıl önemli olan arabulucunun gücü değil tarafsızlığıydı; bu, İsveç'in geçmişteki onaylayıcı konumundan sonraki yeni rolü olacaktı. Bu arada İsveç'in diplomatik hareketlere büyük ihtiyaç duyduğu iki dönem yaşandı; 1658'de X. Karl Danimarka ile girdiği savaşı başarıyla bitirmiş, sonra da Polonya'ya saldırarak Prusya eyaletinden Polonyalıları çıkartmayı amaçlayan ve Avusturya ile Rusya'yı da içine alan karmaşık bir plan yapmıştı. Diplomasi gerekiyordu, ama önemli bir zaman farkıyla. Ordunun finanse edilebilmesi için bir düşmana ihtiyaç duyulduğundan, Karl bu projeye sırtını döndü ve Danimarka ile yeni bir savaş dönemi başlattı. Yüzyılın geri kalanı boyunca İsveç ara vermeden bir savaştan ötekine katıldı. Büyük Kuzey Savaşı (1699–1721) boyunca, XII. Karl İsveç'in diplomatik duyarsızlığının mimarı oldu. Poltava'da Ruslar tarafından yenilmesinden sonra hiçbir antlaşmayı kabule yanaşmadı ve hatta Baltık Denizi'ndeki tarafsız gemilere Rusya ile normal ticari ilişkiler kurdukları için saldırılar düzenleyerek Batı dünyasını kızdırmayı başardı. 1715'ten sonra Baltık Denizi'nin güney kıyılarındaki topraklarının tamamını kaybetmişti ve yine de, Karl askeri bir çözümün bulunabileceğine inandığından tüm arabulma tekliflerini geri çevirdi.

Gustaf Adolf ve XII. Karl gibi komutanlar İsveç'in diğer güçlerin sahip olamadığı avantajları elinde tuttuğu düşüncesinden dolayı kendilerine fazlasıyla güveniyorlardı. Gustaf döneminde bu kesinlikle doğruydu, ama XII. Karl yönetimi sırasında güven kibre dönüştü ve koşulların değiştiğinin fark edilmesini engelleyen bir anlayış yarattı. İsveç artık onu diğer Avrupa devletlerinin önüne geçirecek avantajları kaybetmişti. Adolf tarafından oluşturulan askeri taktikler artık herkesçe biliniyor ve Fransız komutanlar tarafından sık sık uygulanıyordu. Daha da önemlisi, İsveç ordularının disiplini, diğer ülkelerin ordularının rekabeti imkansız kılacak kadar büyümesi ile önemsiz hale gelmişti. Gustaf Adolf 1630'da Almanya'ya sadece 30.000 askerle gidecek kadar kendine güveniyordu, ama XIV. Louis Avrupa'nın binlerce yıllık tarihinin en büyük ordusunu oluşturdu ve Büyük Petro İsveç birliklerinin iki katı büyüklüğünde bir ordu oluşturarak İsveç'i eninde sonunda yenebileceği düşün-

cesiyle hareket ediyordu. Kıta devletleri bürokrasilerini, ordularını destekleyecek ve finanse edecek şekilde geliştirdikten sonra, İsveç bu alandaki tek devlet olma özelliğini de kaybetti. Örneğin, Büyük Kuzey Savaşı boyunca, Rusya'nın İsveç'e karşı kazandığı zaferlerin ana sebebi, İsveç'i model alan Büyük Petro'nun idari reformlarıydı.

İsveç'in gerileyişinin, hiç yok denilemese de birkaç trajik yönü vardır. Bu gerileyiş bir parçalanmaya ya da karmaşaya yol açmamış veya diğer ülkelerin istilası ile sonuçlanmamıştır. Onsekizinci yüzyılda İsveç daha doğal bir dengeye ve uyuma kavuşarak, kurumsal monarşisini geliştirmenin ve ticari faaliyetlerini çeşitlendirmesinin ödülünü aldı. Ama askeri geleneklerinden asla kurtulamadı; bugün bile İsveç'in tarafsızlığı güçlü bir ordu üzerine kuruludur.

NOTLAR

1) M. ROBERTS: *Sweden as a Great Power 1611–1697*, Belge XVII.
2) *Cambridge Economic History of Europe*, Cilt IV, çizelgeler (s. 63–7).
3) M. ROBERTS: A.g.y., Belge XXIX.
4) A.g.y., Belge XXXIX.

20
Onyedinci Yüzyılda Felemenk Cumhuriyeti

Felemenk Cumhuriyeti'nin kökeni Hollanda, Zeeland, Friesland, Utrecht, Groningen, Guelderland ve Overyssel'in Güney Hollanda'daki pek çok devletle beraber, İspanya yönetimine karşı koymak için güçlerini birleştirerek oluşturdukları Utrecht Birliği'ne (1579) dayanır. İspanya Parma Dükü Alexander Farnese'nin askerlik yeteneği sayesinde, Güney Hollanda'yı bu birlikten koparmayı başarsa da, Yedi Eyalet bağımsızlığını korumayı becerdi. İspanya ile 1609'da bir ateşkes imzaladılar, ama bağımsız bir devlet olarak tanınmaları 1648'deki Münster Antlaşması ile mümkün oldu.

Felemenk Cumhuriyeti'nin güçlenişi onyedinci yüzyılda hızla gerçekleşti. Bunun sebebi, kaynakların hassas kullanımı, bireysel girişimciliği teşvik eden bir yönetim ve devletin içerde yarattığı olumlu koşullardı. Ne yazık ki, bu koşullar onyedinci yüzyılın ilk yarısında değişmeye başlayınca, dış saldırılara karşı Yedi Eyalet savunmasız kaldı. İktisadi gidişatının, yönetiminin ve iç koşullarının incelemesi yapıldığında güç ve zayıflık, yükseliş ve gerileyiş arasında her zaman ince bir çizgi olduğu görülecektir.

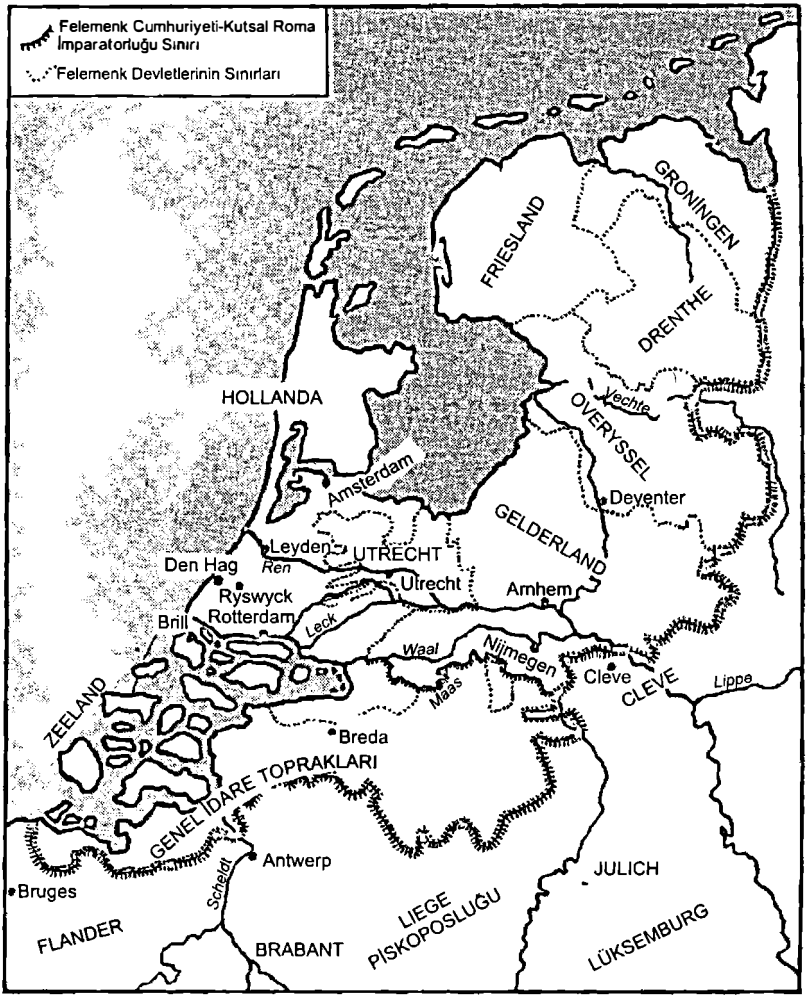
Felemenklerin gücü, her şeyin ötesinde iktisadiydi. İspanya yönetimi altındayken bile deniz eyaletleri olan Hollanda ve Zeeland, Ren, Maas ve Scheldt ırmaklarının ağızlarını kontrol altına alarak güçlü bir ticari potansiyele ulaşmışlardı. 1560 ve 1570'lerdeki iktisadi krizin etkisini hissetseler de, 1590'larda ticari açıdan daha da büyümeleri için eşsiz bir fırsat yakaladılar ve bu fırsatı vakit geçirmeden değerlendirdiler. Onaltıncı yüzyılın son yarılarında Avrupa'da hızlı bir nüfus artışı yaşanmaktaydı. Bu, özellikle 1590'lardaki hasatların yeterince verimli olmamasıyla çakıştı ve Baltık kıyıları (özellikle Polonya) fazla fazla ürün alırken, Güney Avrupa'da bir kıtlık baş gösterdi. Felemenk Cumhuriyeti'nin tüccarları Baltık tahıllarını, İspanya ve İtalya gibi ihtiyaç duyan ülkelere satarak Amsterdam ve Rotterdam'da taşımacılık üzerine kurulu çok büyük boyutlardaki bir ticari faaliyet alanını yarattılar. Örneğin 1591'de 200 gemi dolusu tahıl Akdeniz'e indi. Aynı zamanda, diğer malların ticaretinde de bir artış gözlendi; kereste, demir ve bakır Baltık kıyılarından Batı ve Güney Avrupa'ya taşınıyor, Fransa ve Portekiz'den de tuz alınıyordu. Böylece Birleşik Eyaletler, Avrupa'nın en büyük limanı oldu. Amsterdam, Leyden ve Utrecht gibi şehirlerde hammaddeleri işleyip ihracata hazır mal haline getiren sanayi kolları oluştu. Aynı zamanda Birleşik Eyaletler 1602'de Doğu Hindistan Şirketi'ni ve 1621'de Batı Hindistan Şirketi'ni kurarak İspanyol ve Portekiz imparatorluklarının tekeline son verdi ve tropikal ürünlerin, özellikle baharatlar ve kırmız alanında Avrupa'nın en büyük satıcısı oldu. Daniel Defoe daha sonra onları "ticarette aracı, Avrupa'nın tüccar ve komisyoncuları"[1] olarak tanımlayarak, onların dağıtımcı iktisadi faaliyetlerini tarif ediyordu. Nantesli Fransız tüccarlar, 1645'te Krallık Konsili'ne Felemenk Cumhuriyeti'nin "diğer bütün uluslara satış ve dağıtım"[2] yapmak amacıyla kullanılan bir "istasyon ve depo" haline geldiğinden yakınarak, benzer bir görüşü dile getirmişlerdi.

İktisadi kalkınma gemi yapımcılığı ve kredi temin etme yoluyla beslendi. Gemi tasarımında önemli bir gelişme, limanlarının sığ olduğunu çok iyi bilen Felemenklerin 1590'larda *fluyt* denen hafif gemileri yapmalarıyla yaşandı. Bu gemi, denizde olduğu gibi nehir ağızlarında da kullanılabiliyordu ve kargo taşıma kapasitesinin büyüklüğü, yapımının ucuzluğu ve sayıca daha az mürettebatla idare edilebilmesi gibi büyük avantajlara sahipti. Bu keşif Felemenklere Avrupa'da hiçbir ırkın sahip olmadığı bir şans verdi ve 1670'ten itibaren Felemenk deniz taşımacılığı 568.000 tona ulaştı. Bir benzetme yapacak olursak, ticari akış için gerekli makine temin edilmişti, makinenin çalışması için gerekli yakıt ise kredilerin bulunması ve uygun değişim yöntemleri ile sağlanmıştı. Bu da büyük

ölçüde İtalyan devletlerinde ve özellikle Venedik'te kullanılan sistemin benzeri olarak, Amsterdam'da Değişim Bankası'nın (1609) kurulması sayesinde gerçekleştirildi. Onyedinci yüzyıl boyunca Amsterdam kesinlikle Avrupa'nın bankacılık ve finans merkezi olmaya devam etti.

Ne var ki, başarı savunmasızlığı getirdi; Felemenk Cumhuriyeti kıskanç rakiplerinin özellikle Fransa ve İngiltere'nin hedefi haline geldi. Onyedinci yüzyılın ticaret yarışında, Hollanda kısıtlı kaynaklar, uzun ve savunması zor ticaret yolları ve küçük bir nüfus gibi dezavantajlara sahipti. İngiltere, Denizcilik Yönetmelikleri (1651), Westminister Antlaşmaları (1654 ve 1674) ve Felemenk denizcilerinin İngiltere sularında balıkçılık yapmaları için lisans alma kuralını koyarak gelişen Felemenk ticaretine misillemede bulundu. Fransa ise Colbert'in Felemenk'in iktisadi yapısına zarar verme amaçlı yüksek gümrük vergileri koyarak, komşusunun başarısından hoşnut olmadığını gösterdi: Yani, yüzyılın ortasından itibaren, Felemenk ticareti sürekli ve ciddi bir baskı altında kaldı. Felemenkler tekrar atağa geçerek ticari ağdaki yerlerini korumak istediler, ama sonunda zorlamalar etkisini göstermeye başladı. Felemenk gemileri ancak konvoylar halinde hareket ederse güvence altında oluyordu, ancak bunun masrafı çok fazla idi. Felemenkler savaşlara dahil oldukça (İngiltere ile 1652–4, 1665–7 ve 1672–4; Fransa ile 1672–8, 1688–1697 ve 1702–13 yılları arasında) yönetim vergileri artırmaktan başka bir çözüm bulamadı. Öyle ki, onyedinci yüzyılın sonlarına doğru vergilerin ortalama tutarı, pek çoğu dolaylı yoldan olsa bile, Fransa'dakinden üç kat fazlaydı. Bunun sonuçları onsekizinci yüzyılda belirdi. Verilen maaşlar masrafları karşılayamaz hale geldi. Bu, bir zamanlar ithalatta rekabet edebilmek için yeterince düşük olan Felemenk mallarının fiyatının artmasına neden oldu. 1713'ten sonra gerileme görülmese de, Felemenk'in iktisadi alandaki büyümesi durdu ve dünya ticaretindeki toplam artıştan kendi payına düşeni alamadı. Olgunlaşırken bazı saldırgan özelliklerini kaybetti.

Felemenk Cumhuriyeti modern tarihte devrimle mutlakıyetten vazgeçen ilk gönüllü federal birliğin örneğini oluşturmuştu. Cumhuriyete dönüş fikri Habsburglara alternatif bir monarşi oluşturma girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra doğdu, ancak rejim 1574 ve 1648 arasında dış baskılara karşı Yedi Eyaleti bir arada tutmayı başardı. Aynı zamanda, Erasmus'un "İki farklı kötülük arasında dümen sallayan, gemisini hiç de fena yürütmez"[3] inancına bağlı kalarak genellikle hoşgörülü bir ortam yarattı. Dort Meclisi'nde saldırgan Calvinciliğin zafer kazanmasına rağmen (1618), yönetim Calvinciliğin düşünsel ve iktisadi faaliyetlerde baskın olmasına izin vermedi. Birleşik Eyaletler,

Onyedinci Yüzyılda Felemenk Cumhuriyeti

birçoğu iktisadi yeteneklere sahip olan göçmenler için bir cennet haline geldi. Üstelik bunlar onyedinci yüzyıldaki en büyük kültürel gelişmelerin de yaratıcısı oldular; bu kültür adamlarının arasında Rembrandt, Steen, Cuyp, Van Goyen, Vermeer, Brouwer, Ostade, de Hoogh ve Vouwermans, şair Van den Vondel, filozof Descartes ve Spinoza, bilim adamı olarak da Huygens, Leeuwenhock ve Boerhaave vardı. Özgür girişimcilik birçok şekilde desteklendi ve yönetimin müdahalesinin asgarî düzeyde olması sağlandı.

Buna rağmen, her şeyin bir bedeli vardı ve kısa süre sonra idari sistemle bağlantılı iki temel sorun ortaya çıktı.

Birincisi merkezileşmeden kopuştu. Utrecht Birliği (1579), Cumhuriyet'in çözemediği yapısal bir çatışmayı barındırıyordu. Üye devletler "bir ittifak, bir konfederasyon, bir birlik içinde olsalar da, ayrı eyaletlerin bir araya gelmesinden öteye geçememişlerdi, her biri kendi imtiyazlarını koruyordu."[4] Bu iki gerçeği bir araya getirme girişimi zayıf bir oluşuma yol açtı. Her bir eyalet büyük ölçüde özerkliğe ve bireysel yönetim kurumlarına sahipti. Merkezi yönetim yani Genel Meclis Lahey'de toplanıyordu, ama önemli konular için oybirliği gerekiyordu ve delegeler sık sık ayrıntılı kararlar için eyalet yönetimlerine başvurmak zorunda kalıyordu. Sonuç olarak, dış siyasetin uygulanması, hız ve gizlilik kaybı yüzünden etkili olamıyordu. Merkezi yasama kurumu yoktu; Hollanda eyaletinin Büyük Bakanlık kurumu bütün Cumhuriyet adına hareket etmeye çalışsa da her bir eyalet kendi yetkilerini korumakta ısrarlı gözüküyordu. Böylece, Hollanda merkezi yönetimlerin güçlendiği Avrupa'da bir istisna olarak kaldı.

İkinci sorun Büyük Bakanlık'ı da içeren Hükümet Naipleri ile *Stadhouder*ler yani valiler (Orange Hanedanlığı'nın başı) arasında uzun süren zıtlaşmaydı. Naipler, Cumhuriyet'in Orange Hanedanlığı tarafından yönetilen bir monarşiye kayma olasılığından uzak durmak istiyordu; yazar de la Court'a göre, monarşi yönetimi "yeniden dirilmesi imkansız bir ölüm hali"[2] idi. Stadhouder ise, 1672'deki Fransız istilası gibi acil durumlarda daha belirgin bir liderlikten yanaydı. Onyedinci yüzyıl boyunca Cumhuriyet, kurumsal düzenin küçük değişmelere uğradığı dönem süresince iki tarafın çekiştirmesine maruz kaldı. 1619'dan önce Naipler kontrolü ellerinde tutuyorlardı, ancak Büyük Bakan Oldenbarneveldt'in idam edilmesinden sonra Orange Hanedanı yanlısı *Stadhouder*ler ülkeyi yönetmeye başladılar (Nassaulu Maurice 1619–25, Friedrich Henry 1625–47 ve II. Wilhelm 1647–50). Naipler, 1650–72 arasında gene yönetimde söz sahibi oldular, ama Fransa ile yapılan savaş sırasında Johann de Witt

yerinden edilip görevi III. Wilhelm *Stadhouder* olarak sürdürmeye başladığında yönetim tekrar el değiştirdi. Sonuncusunun İngiltere'deki sorumlulukları, onun Cumhuriyet ile fazla ilgilenmesini engelledi. Yönetimin el değiştirmesi, 1770 ve 1780'lerde de sürdü ve Felemenklerin kurumsal yapının belirsizliğinden yakınıp, "Cumhuriyet bir ve bütün olmalıdır"[3] diye diretmelerine neden oldu.

Felemenk Cumhuriyeti'nin yükselişi, içerdeki koşullara sıkı sıkıya bağlıydı. İlk başta II. Felipe 1585 ve 1598 arasında sayısız iç sorunla meşgul oldu, öyle ki, Hollanda isyanı bu sorunlardan yalnızca bir tanesiydi (Bkz. 9. Bölüm). Tüm olanaklarını ve gücünü Aşağı Eyaletlerin yeniden fethedilmesine ile İngiltere Girişimi'ne ayırdı ve 1592'den sonra Felemenkler üzerindeki mali baskı, İspanya'nın Fransız Din Savaşlarına katılmasıyla daha da azaldı. İkinci aşama İspanya'nın iyiden iyiye gerilediği dönemdi; bu kez Felemenklerin ayakta kalması tüm Habsburg güçlerinin Otuz Yıl Savaşlarına (1618–48) sarf edilmesiyle mümkün olabildi. Felemenk Cumhuriyeti, İspanya'nın Almanya'yı istila etmesini fırsat bilerek İspanya ve Portekiz sömürgelerine saldırmaya başlamıştı. 1648'de bile İmparatorluk hâlâ iyi bir durumdaydı. İspanya'nın gerileyişi ve Fransa'nın yükselişi arasında Batı Avrupa'da bir boşluk oluşmuştu ve Orta Avrupa'da karışıklıklar hüküm sürüyordu. Sonunda bu aşamada Felemenkler diğer devletler tarafından hâlâ potansiyel bir tehdit olarak görülmüyordu. Örneğin Fransa, Protestan ülkelerin en saldırganı olarak gözüken İsveç'in askeri gücüyle ilgilenmeyi tercih ediyordu.

Böylece Cumhuriyet bir devlet olarak küçümsenmenin yararını gördü ve komşularının çatışmalarından büyük ölçüde yara almadan çıktı. Aslında, İspanya'nın hızlı gerileyişi en çok işine gelen faktördü; Felemenklerin yükselişi İspanya'nın gerileyişi ile doğrudan bağlantılıydı. Ama bu durumun devam etmesi beklenemezdi. Kaçınılmaz bir biçimde, Cumhuriyet savaşın içine sürüklenmesine neden olacak bir gelişmeye girmişti. Hollanda Eyaleti'nin gelişmesi için uğraşan de la Court bu durumu "Savaş, belirsizliklerle dolu bir barıştan bile kötüdür. Tüm zararlı şeyler içinde, tek bir kişinin istekleri tarafından yönetilmek dışında, hiçbir şey savaştan daha berbat olamaz"[6] diyerek açıklıyordu. En şiddetli çatışmalar, onyedinci yüzyılın ikinci yarısında, Felemenkler ticari üstünlük için uğraşırken meydana geldi. İlki İngiltere ileydi; Birinci, İkinci ve Üçüncü Felemenk–Anglosakson Savaşları (1652–4, 1665–7 ve 1672–4) Felemenklerin denizlerdeki üstünlüğüne yarı yarıya son verecek şekilde çok sayıda gemi kaybetmesiyle sonuçlandı. Ama, bunlardan daha yıkıcı so-

nuçlar yaratan savaşlar Fransa ile yaptıklarıydı. Onyedinci yüzyılın ilk yarısı boyunca, Fransa ve Cumhuriyet ortak düşmanları İspanya'ya karşı birlikte hareket ettiler. Ama dönüm noktası 1685'te Johann de Witt'in İspanya'nın tamamen yıkılmasının meydanı Fransa'ya bırakacağından korkarak, XIV. Louis'ye karşı Üçlü İttifak'ı kurmasıyla geldi. Artık Fransız krallarının hedefi Felemenklerdi ve Witt yeni düşmanıyla başa çıkmakta zorlanmaya başladı. 1672'de Witt'in linç edilmesinden sonra yönetimi ele geçiren Orangeli William etkili bir savunma stratejisi izledi, ancak bunu barikatları yıkmak gibi tehlikeli bir eylemle gerçekleştirebildi. Fransa'nın düşmanlığı Nijmegen Antlaşması (1678) ile sona ermedi ve Cumhuriyet kendisini Augsburg Savaşı'nda (1688–97) ve İspanya Tahtı Savaşı'nda (1702–13) Fransızlara karşı çarpışmaya devam ederken buldu. Ama durum değişiyor gibiydi. İspanya'nın Kuzey Hollanda üzerindeki baskısı zayıfladı ve Felemenk sempatizanlarının ve Deniz Dilencilerinin ısrarlarıyla ortadan kayboldu. Ama onyedinci yüzyılın sonundan itibaren Felemenkler, Augustus'tan beri Avrupa'daki en büyük ordulara sahip olan yeni bir askeri gücün gölgesinin altına girdiler. XIV. Louis'nin bir Avrupa koalisyonu için uğraşmasına ve Hollanda'ya soluk alma fırsatı verilmesine rağmen, Fransız istilası uzun süre varlığını sürdürdü. 1795'te Fransa'nın yeniden güçlendirilmiş orduları Hollanda'ya dolduğunda, Cumhuriyet siyasal açıdan dağılıp, iktisadi baskı altında ezilerek yıkıldı.

NOTLAR

1) E. N. WILLIAMS: *The Ancien Regime in Europe*, Böl. 2.
2) H. H. ROWEN (der.): *The Low Countries in Early Modern Times*, Belge 32.
3) C. WILSON: *The Dutch Republic*, Böl. 1.
4) H. H. ROWEN: A.g.y., Belge 16.
5) A.g.y., Belge 46.
6) A.g.y., Belge 40.

21
Kardinal Richelieu Yönetimi Altında Fransa

Kardinal Richelieu'nun yönetimi (1624–42) onyedinci yüzyıl Fransa'sında monarşinin güçlenmesinde önemli bir role sahip oldu. Ama onun başarıları dikkatlice formüle edilmiş düzenlemelerin ürünü değildi; daha çok gerektiğinde gündeme getirilen ve zamanlaması kişisel deneyimleri tarafından yapılan yeniliklerdi. Richelieu mümkün olduğu kadar sahip olduğu ideolojik seçimleri kontrol etmeyi denedi ve kanıtlanmış çözümleri temel almaya çalıştı. Reformları için gerekli esin kaynağını geçmişten alırken, gelecekte ortaya çıkabileceğini düşündüğü sorunlara yönelik önlemler almayı da ihmal etmedi. Sonuç olarak, yönetiminin devrimci bir planlamadan ziyade uzun bir gelişim süreci olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yöntemleri yeniliklerden ziyade ayıklama ve sentezlere dayanıyordu.

Richelieu'nun geçmişten ilham almasının ve gelecekte yaratığı etkilerin boyutları üç bölümde incelenebilir; kurumsal ilerleme, iktisadi durum ve Fransa'nın üç toplumsal sınıfına yönelik siyasaları.

Richelieu'ya göre her kurumun başı, gücü hem teoride hem pratikte

mutlak bir otoriteye sahip olması gereken kraldı. Hatta kraliyet otoritesi, "krallar, tanrının yaşayan görüntüleri" olduğu için dini bir temele sahipti. Bu kavram gelecekte "Kralların Kutsal Hakları" olarak telaffuz edilecekti ve kökeni Richelieu'dan önceye dayanıyordu, hatta Bodin'in onaltıncı yüzyılın sonlarındaki eserlerinde bile anılıyordu. Üstelik mutlakıyet, Richelieu'nun başbakan olmasından çok önce monarşiye yasama işlemi üzerinde hak talep etmeyi başarmıştı. Kraliyet fermanlarının sonunda genellikle "car tel est notre plaisir"[1] cümlesi yer almaktaydı. Buna rağmen onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı, Fransa'da mutlakıyetin büyük yaralar aldığı kurumsal düzenlemelerin hayata geçirildiği dönemdi. Din Savaşları, monarşinin prestij ve güç kaybetmesine neden olmuştu ve krallığın tekrar güç kazanması ancak IV. Henry (1589–1610) döneminde mümkün oldu. IV. Henry'nin suikasta uğramasının ardından XIII. Louis'nin vekilliğini üstlenen naiplik döneminin gelmesi, monarşinin konumunun yeniden belirsizleşmesine neden oldu; bunun ardından neyin geleceği ise bilinmiyordu. Richelieu'nun bu dönemdeki önemli rolü kraliyetin pratikteki zayıflığını fark edip geleneksel ideoloji ve daha önceki yöntemler üzerinde yoğunlaşarak monarşinin kendi küllerinden yeniden doğmasını ve gelecek için restore edilmesini sağlamasıyla ortaya çıktı. Bu başarısı, kraliyet namına çalışan bakanların mutlakıyeti sağlamlaştırmalarıyla gerçekleşti. Reformun tüm sorumluluğunu XIII. Louis'yle işbirliğine girişip üstüne aldı; "Başkalarının kendisine hizmet etmesine izin vermek, yüce bir kralın meziyetleri arasında hiç mi hiç bulunmaz"[2] diye düşünüyordu. Richelieu'nun hedefine ulaştığı, 1661'de açıkça ortaya çıktı. 1643–61 arasında başbakan olan Mazarin, Frondeler adıyla bilinen mutlakıyet karşıtı grupla baş etmeyi becerdi ve 1661'den sonra XIV. Louis yönetimin tüm kontrolünün ellerinde olduğunu hissetti. Atalarından şüphe götürmez bir şekilde daha güçlü bir yönetici olan XIV. Louis, mutlakıyetinin güvenliğini, başarısı sonucu gelecekte başbakanlık kurumu ortadan kaldırılan Richelieu'ya borçluydu.

Kraliyetin güçlenişinin ilk belirtisi, gelişmiş bir bürokrasi ağının ortaya çıkışıydı. Bunu sağlayan kişi Richelieu değildi; o, bu sisteme dikkatlice biçim verdi ve merkezde daha otırmuş bir yapı yarattı. Bürokrasinin kökeni, onikinci yüzyılda Kilise Meclislerinin Kraliyet Konsili adı altında toplandıkları döneme dayanıyordu. Onaltıncı yüzyılın sonlarından itibaren bu kurum özel konuları ele alan bölümlere ayrılmıştı (*Conseil d'Etat*, *Conseil des Parties* ve *Conseil des Finances* gibi). Richelieu 1630'da başbakan olduğunda *dévot*lar ve Marillac nüfuzlarını kaybetmişlerdi; yeni eğilim, eyaletlerle iletişimin *Conseil des Dépêches* tarafından sağlandığı, kral ve

Conseil d'en Haut'taki önemli birkaç bakanın Konsiller sistemi üzerinde sıkı bir denetim kurduğu bir düzenden yanaydı. Richelieu bu önemli bakanların mevkilerinin yükseltilmesini ve Sully ile IV. Henry zamanında başlayan ve XIV. Louis tarafından sona erdirilen karar alma organlarının boyutlarının küçültülmesi geleneğini devam ettirdi. Hatta Marillac'ın önerdiği 1629'daki *Code Michaud*'un oluşturulmasına karşı çıktı, çünkü onu içeren bir idari yapının tıkanacağını düşünüyordu. Richelieu'nun yöntemi kısa vadede işe yaradı; Konsiller sistemi Mazarin tarafından pek değiştirilmedi ve Richelieu'nun XIV. Louis döneminden sonra bıraktığı gibi korundu. XIV. Louis'nin, bakanlarla daha dolaysız bir iletişimi tercih etmesine ve Konsillerin daha fazla bölünmesinden hoşlanmamasına rağmen, bu sistem kraliyetin egemenliğini artırmakta başarılı olduğunu kanıtladı. Öte yandan Richelieu, Konsillerin mutlakıyetle kurmaları gereken ilişki türü için yol gösterecek uzun dönemli bir plan hazırlamadı ve sonuç olarak, onyedinci yüzyılın sonlarından itibaren, Konsiller yıpranmış ve yenilenmeye ihtiyaç duyar hale geldi.

Richelieu'nun yönetimi eyaletler üzerindeki kraliyet otoritesini de sağlamlaştırdı. Bu da daha önceki örnekler göz ardı edilmeden ve sistematik bir plan olmaksızın gerçekleştirildi. Eyalet yöneticilerinin güçleri 1545 Fermanı ve IV. Henry'nin reformları gibi önlemlerle zaten kısıtlanmıştı, ama Richelieu daha da ileri gitti ve mutlakıyete karşı direnen yöneticileri yerinden etmek için kraliyet otoritesini kullandı. Yöneticilerin güçlerinin sınırlandırılması, Brittanyli Wendômeler gibi ailelerin olaylara karışmasıyla kolaylaştı; Richelieu döneminin sonunda on altı yöneticinin on ikisi görevden alınmış durumdaydı. Yerel otoritelerin yetkileri zamanla, *intendant* olarak bilinen, krallığı eyaletlerde temsil etme hakkına sahip ve kraliyet fermanlarının yerine getirilmesinden sorumlu yöneticilere devredildi. Bu memurluklar yeni sayılmazdı; onaltıncı yüzyılın ortasından beri mevcuttular, ama Richelieu onları yerel düzensizlikler ve kötü yönetimle baş etmenin ideal yolu olarak gördü. Bu problemlerin geçici olduğu düşünüldüğünden, ondan önce hiç kimse *intendant*ları kalıcı kurumlar olarak kabul etmemişti. Bu yüzden, yönetimleri altındaki bölgeler ile kalıcı bağlar kurmalarına izin verilmemişti. Bununla birlikte, Richelieu yönetimi sürdükçe *intendant*lar askeri birlikleri kontrol altında tutma, yargıyı yürütme ve fermanların yerine getirilmesini sağlama gibi önemli roller üstlendiler. Bir zamanlar geçici oluşumlar olarak bakılan bu kurumlar, 1637'den sonra Fransa'nın büyük kısmına yayılmış durumdaydı ve *généralités* olarak bilinen eyaletleri kontrolleri altında tutuyorlardı. Richelieu'nun halefi Mazarin yerel yetkileri *inten-*

*dant*lara transfer etmeyi sürdürdü ve onları vergi miktarını belirleme ve toplamadan sorumlu kıldı. Frondelerin tepkisi bir süre önemlerini kaybetmelerine yol açsa da *intendant*lar 1650'ler boyunca hâkimiyetlerini sürdürdü ve 1661'de XIV. Louis kişisel otoritesini kazandığında Colbert'in sistematik yönlendirmeleri altında en az otuz *intendant* bulunuyordu. *intendant*lar bilinçli bir yolla olmasa da doğrudan Richelieu'nun reformları sonucunda Fransa'daki *ancient régime*'i temsil eden en önemli memurluklar olmuşlardı.

Mutlakıyetin güçlenmesine karşı gösterilen direnişlerin başlıca kaynağı, kendini kanunların ve özgürlüklerin koruyucusu olarak gören Paris *Parlement*i yani Yüksek Mahkemesi idi. XIII. Louis'nin ataları direkt bir çatışmadan her zaman kaçınmışlardı ve genelde parlamentonun geleneksel biçimde bir erteleme ve tartışma döneminden sonra kraliyet fermanlarını onaylamasıyla uzlaşma sağlanıyordu. Richelieu parlamentoyu kolayca engelleyici bir organa dönüşebilecek bir kurum olarak gördü ve onu tamamen yok etmeden erklerini zayıflatmanın yollarını aradı. Yöntemleri dikkatlice hesaplanmış değildi, ancak o anın ihtiyaçlarına ve fırsatlarına uygundu. Örneğin, 1631'de siyasi tutukluları yargılama yetkisine sahip *Chambre d'Arsenal*'i kurarak parlamentonun yargı gücünü elinden aldı. 1635'te büyük memurlukları satışa çıkarma işlemini parlamentoya uyguladı. Sonuç olarak parlamentoda yirmi dört adet yeni konsey yaratıldı ve oluşturulan kaynakla Fransa'nın savaş masraflarının bir kısmı karşılandı. 1637'de bu işlem tekrarlandı; Richelieu'nun tahmin ettiği gibi para ile satılan koltuklardan ötürü parlamento prestij kaybetti ve kardinal bu fırsattan yararlanmayı bildi. 1641'de tüm fermanların onaylanmasını zorunlu kılan emriyle zaferini pekiştirdi. Richelieu, parlamentonun Birinci Fronde isyanı sırasında haklarını ve bazı imtiyazları geri almak için tekrar harekete geçişini görecek kadar yaşamadı, ama önlemleri XIV. Louis'nin izleyeceği siyasayı belirlemesine yardım etti. Gene parlamento giderek zayıflatıldı ve 1673 İmtiyaz Yönetmeliği, 1641 Emirleri'nde olduğu gibi erkleri üzerine kısıtlamalar getirdi. Buna rağmen Richelieu monarşi ve parlamentonun karşılıklı güç elde etme savaşlarına kalıcı bir çözüm getiremedi. Onun yaptığı, onsekizinci yüzyılda doruğa çıkıncaya kadar mücadelenin ertelenmesini sağlamaktı.

Richelieu iktisadi ve mali zorluklarla baş etmeye çalışırken daha fazla yıprandı. Tüm mali sistem dengesizdi ve her şeyi daha da kötüleştiren asıl etmen, tarihçilere göre Fransa'nın kısmen genel bir Avrupa krizi olarak adlandırılan ciddi bir iktisadi bunalımın içinde olmasıydı.

Richelieu yönetimi kökten bir yenilik ya da reformu gerçekleştiremedi, ama *ancient régime*'in tipik karakteri olan mali sistemin gelişmesinde önemli bir aşama sağladı.

Temel sorun, bütün yapının birbirinden farklı bölümlerden oluşmasıydı; gelirin büyük kısmı *taille* gibi dolaysız vergilerden ya da *gabella* gibi dolaylı vergilerden elde ediliyordu ki, bunlar adaletsiz bir biçimde belirleniyor ve dağıtılıyordu. Asillerin ve din adamlarının vergilerden muaf olmasına karşı tepkiler büyüktü. Yazar Bodin ve *Surintendant des Finances*'tan Bullion, daha sistematik bir vergi sistemi için propaganda yapmayı sürdürüyorlardı. Richelieu'nun kişisel tercihinin de yeniden düzenlemeden yana olduğu şüphesizdi, ama itiraf ettiği gibi "mali konulardaki bilgisizliği" ve kurumsal bir reforma girişilecek olsa geçmişten örnek alınabilecek bir modelin olmaması nedeniyle, mevcut sistemin düzeltilerek uygulanmaya devam edilmesini daha güvenli gördü. Sonuç olarak *taille* ve *gabelle*'yi iki katına çıkardı ve sistemi tıkayan etmenleri ortadan kaldırdı. Bu işlem Richelieu'dan sonra gelen D'Emery, Colbert, Louvois, Pomponne ve XIV. Louis'nin diğer maliye bakanları tarafından uygulanmaya devam edildi. Hepsi mevcut vergi miktarını azami düzeye çıkarmak isterken, bazıları *dixième* ve *capitation* gibi yeni vergileri yürürlüğe koydu. Ama hiçbiri tüm yapıyı kemiren ve 1789 krizine yol açan eşitsizlikleri ortadan kaldıramadı.

Avrupa'da çok yaygın olan memurlukların satılması işleminin Fransa'da da uygulanmaya başlanması mali krizlerin ulaştığı noktanın vahametini ortaya koyuyordu. Bu iki çeşitti: kamu gelirlerinden kişisel çıkar kazanma ve memurlukların satılmasıyla yüksek siyasi mevkiler elde etme. Birinci şekli Richelieu tarafından azaltıldı, ama yok edilemedi. Sully'den Pomponne'ye kadar tüm bakanlar bundan kâr ettikleri için tamamen yok edilmesi imkansızdı. İkincisi ise daha sistematik bir yöntemle ele alındı. İlk olarak Richelieu XIII. Louis'yi "memurlukların satılmasını yasaklaması"[3] için uyarmıştı, bununla birlikte giderek bunun pratikte anlamsız olacağını düşünmeye başladı: "Memurlukların satılması yeni kurulmuş bir cumhuriyette suç olabilir, ama hataları alışkanlığa dönüşen ve bozuklukları yönetimin bir parçası olan monarşi ile aynı şekilde davranmamız sağduyudan uzak bir hareket olur"[4] diyordu. Memurlukların satılması önlenemiyorsa da, en azından kraliyete daha fazla kazanç sağlayacak bir yöne kaydırılabilirdi. 1552'den beri en önemli gelir kaynakları arasında yer alan memurluk satışı, 1604 *paulette*'i ile memurlukların düzenli bir ödeme karşılığında babadan oğula bırakılabilen özel mülkler haline getirilmesiyle hız kazandı. Richelieu *paulette*'in kullanımını geniş-

letti ve memurlukların çoğu satışa çıkarıldı. Bu işlem, Paris parlamentosunun saygınlığını yıpratmaya yönelik girişiminde olduğu gibi, bazen siyasi bir silah olarak da kullanıldı. Richelieu'nun yaklaşımı pek çok memurluğun değer kaybetmesine ve diğerlerinin de birbirine benzemesine neden oldu. Şüphesiz bu yaklaşım kraliyet otoritesini güçlendirdi. Ama aynı zamanda sonunda bir tür bağımlılık oluşturuncaya dek bu gelir kaynağının öneminin artmasına neden oldu; 1689 ve 1715 arasında XIV. Louis yönetimi bu satışlardan 900 milyon livrelik devasa bir gelir sağlamıştı.

Ticaret ve üretim siyasalarında ise Richelieu, Sully'den Colbert'e kadar uzanan ticari anlayışın bir parçası oldu. IV. Henry tarafından ifade edilen, krallık fermanlarının gelişimi teşvik etmenin en iyi yolu olduğu şeklindeki görüşü kabul etse de, bazı önemli noktaları yeniden tanımlamayı tercih etti. Sully'ye göre asıl önemli olan tarımsal gelişme iken Richelieu "yeni değerlerin yaratıcısı, tüm insanlar için refah getiren kavram"[4] olarak tanımladığı ticarete yoğunlaştı. 1626'dan beri ticareti asıl hedef olarak gören Richelieu, Fransa'yı ticaretinin boyutları başka hiçbir yerde görülmeyen, sömürgelerinin refahı sağlanmış bir deniz gücü yapma niyetindeydi. Ne yazık ki, ilham aldığı kaynakların ufku dardı ve pratikteki zorluklar, Fransız tüccarlarının merkezi yönetimce kesin bir biçimde dayatılan siyasalara karşı direnmeleriyle birleşti. Üstelik ithalatı yasaklayan kanunu uygulamaya yetecek kadar personeli yoktu. Bununla birlikte, Richelieu, iktisadi durumun gelecekte genişlemesi için bir yol açtı. Bazı fikirleri 1664'ten sonra Colbert tarafından uygulandı; donanma 20 gemiden 196 gemiye çıkartıldı ve Doğu Hindistan, Batı Hindistan, Doğu Akdeniz ve Kuzey Avrupa ile karşılıklı ticari örgütlere girişen pek çok şirket kuruldu.

Fransa'nın resmi toplumsal yapısı, Birinci Tabaka'da rahipler, İkinci Tabaka'da aristokratlar ve Üçüncü Tabaka'da ise burjuvazi ve köylülerden oluşuyordu. Richelieu işi nedeniyle birinci, doğumuyla da ikinci sınıftandı. Üçüncü sınıf ona hemen hemen yabancı bir şey olarak gözüktü ve onlara karşı izlediği siyasa ilk iki sınıfla ilgilenirken gösterdiği incelikten yoksundu.

Kiliseye karşı tutumu ele alınırsa, genelde tüm yaklaşımını pragmatik bir yolla, Machiavelli'nin dinin sosyal yapının çimentosu olduğu şeklindeki düşüncesini temel alacak şekilde oluşturan bir materyalist olarak tasvir edilmesine rağmen, Richelieu atalarının yaklaşımıyla uyum içindeydi. IV. Henry ve Sully'yi Din Savaşlarının mantığından uzak durmaya

çalışarak takip etti ve Karşı Reform'u 1620'lerin resmi din siyasası olarak yerleştirmekten kaçındı. Kral ve kilise arasındaki ilişkiye yaklaşımında radikal sayılmazdı. Ruhban meclisine dünyevi konulardaki siyasasına destek vermesi için baskı yapsa bile (örneğin, meclisi 1635'te yıllık maddi desteği artırmak için ikna etmişti), dikkatli ve tarafsız bir çizgi ile Gallikanizm ve Papacılık arasında kaldı. Mazarin de iki tarafa da katılmayarak benzer bir diplomatik yol çizmişti ve XIV. Louis yönetimine kadar Gallikanizm ve Papacılık karşıt görüşler olarak düşünülmüyordu. Bu gerçekleştiğinde ise sonuç, Richelieu'nun direkt etkisinin hissedilmesine izin v rmeyecek kadar büyük bir karmaşa oldu. Richelieu'nun azınlıklara, özellikle Huguenotlara karşı yaklaşımında açık bir tutum söz konusuydu; Nantes Fermanı'nda (1598) belirtilen şekliyle IV. Henry'nin siyasalarını sürdürdü ve Alais Barışı (1629) ile sağlanan bazı azınlık haklarını güvence altına aldı, ama bir grup olarak Huguenotlara sempati beslemiyordu. Dinsel farklılıklardan nefret ediyor ve XIII. Louis'yi Protestanların Fransa'da kazandıkları özerkliği azaltması için ikna etmeye çalışıyordu: "Huguenotlar Fransa'da konumlarını koruduğu sürece, kral devlet içinde asla efendi olamayacaklardır"[5] diyordu. Richelieu'nun Huguenotlara verilen tavizlerin geri alınacağı günü beklediği düşünülebilir. XIV. Louis ise bu anın geldiğini 1685'te Protestanlığın, Nantes Fermanı'nın ihlal edilmesi halinde büyük bir ayaklanma yaratamayacak kadar kötü bir durumda olduğunu anladığında fark etti. Sonuç olarak, Richelieu muhafazakâr, mistizmden yoksun ve yeniliklere kapalı bir kilise yöneticisiydi, ama dinsel bölünmelerin artmasını önleyecek kadar da saldırgandı.

Richelieu, IV. Henry'nin güçlerini ellerinden almayı başaran baskıcı yönetiminin ardından kral naibi olan Marie de Medici'nin (1610–23) döneminde oluşan otorite boşluğunu fırsat bilen asillerin statülerini ve imtiyazlarını geri kazanmayı umdukları bir dönemde yaşadı. Richelieu, kendisi de bir aristokrat olduğu için, "devletin temel kirişlerinden biri"[6] olarak gördüğü asiller sınıfına doğal olarak sempatiyle yaklaşıyordu. Ama aynı zamanda, Fransa tarihinin aristokrat isyanlar ve komplolarla dolu olduğunun da farkındaydı. Özetle, izlediği temel siyasa asillerin ayrıcalıklı toplumsal konumlarını korumalarına izin vermek, ama daha önce denenmiş yöntemlerle siyasal güçlerini zayıflatmayı da ihmal etmemekti. Asıl ilgisini yönelttiği konu Chalais İsyanı (1626), Montmorency İsyanı (1632) ve Cing-Mars İsyanı (1641) gibi asi hareketlenmelerin kökünü kazımaktı. Richelieu, *Code Michaud* (1629) ile kendisine verilen tüm yetkileri *lèse majesté* ile uğraşmakta kullandı. Sonunda bu çabası 1610 Kraliyet İlamı, Blois Fermanı (1579) ve "insanların, çocukların ve devle-

tin varlığını tehlikeye atan hareketlerde bulunmanın, veya komplolar hazırlamanın"[7] tehlikelerini vurgulayan I. François'nın Emirleri gibi kraliyet buyruklarının desteklenmesine dönüştü. Bu güvenlik arayışında Richelieu, "kimi zaman bireylerin feda edilmesinin kamu yararına olduğu" inancıyla *lèse majesté* ile suçlananlara acımasız davrandı. Bu yüzden, Richelieu'nun tüm *noblesse d'épée*'nin nefretini kazanması ve Mazarin döneminde başarısız İkinci Fronde isyanları görülmesi şaşırtıcı sayılmaz. Yönetimi boyunca (1661–1715) XIV. Louis bakanlarını *noblesse d'épée*'nin dışından seçti ama asilleri 1683'ten itibaren Versailles'a atayarak biraz olsun memnun etmeye çalıştı.

Üçüncü Tabaka Fransız toplumunun çoğunluğunu oluşturuyordu ve iki örnek, Richelieu'nun tutumunun ve izlediği siyasanın devrime yol açan gelişimin bir parçası olduğunu göstermekte kullanılabilir.

Bir tarafta, Üçüncü Tabaka İkinci Tabaka'ya dahil oldu, çünkü burjuvazinin üyeleri memurluklar satın alarak ya da o mevkilere atanarak, siyasi güç elde edip asiller sınıfına atlıyorlardı. Bu işlem, onyedinci yüzyılın başlarında bürokrasi burjuvaziden ayrı bir kitle olarak ortaya çıktığında başlamıştı. Richelieu, *noblesse d'épée*'nin siyasette daha az söz sahibi olmasını sağlamak ve satılan memurluklardan gelir elde etmek için bu hareketlenmeyi teşvik etti. XIV. Louis döneminde bahsedilen iki Tabaka'nın arasındaki geçiş tamamlanmıştı. Böylece, İkinci Tabaka'ya dahil olan yüksek burjuvazinin yerini doldurmak için yeni bir hareketlenme daha yaşandı ve sınıf atlama girişimi toplumun alt kesimlerine kadar yayıldı.

Diğer bir tarafta ise Üçüncü Tabaka'nın genelde olduğu gibi, haksızlıklara uğraması ve sömürülmesi devam etti. Onyedinci yüzyılın hiçbir bakanı, gelire göre vergi ödemeyi sağlayacak bir toplumsal adalet anlayışına sahip değildi. Richelieu, köylülerin tek rolünün üreticilik olması gerektiği şeklindeki geleneksel görüşü paylaşıyordu: "Tüm siyasetçiler, insanları çok zorlarsanız onları işlerinin başında tutabilmenin imkansız olduğunu bilirler... Onlar yük taşımakta kullanılan ve çalışmaktan çok dinlenmekle mutlu olan katırlara benzerler"[8] diyordu. Doğal olarak da, herhangi bir isyan hareketine acımasızca karşılık veriyordu. Richelieu, 1639'daki *"Nu–pieds"* isyanında şu kanıya vardı: "Böyle bir durumda çok yüce davranamayız."[9] Richelieu, Üçüncü Tabaka'nın düzenli vergi artışlarının altından kalkabileceğine inanan yöneticilerin arasında yer alıyordu. Bu düşünce, eyaletlerde sayısız isyanlara neden oldu; öyle ki, taşradaki şiddet olayları artık normal kabul ediliyordu. Yönetiminin her yılında isyan hareketlerinin görülmesine rağmen, XIV. Louis'nin

vergi siyasasını düzelttiğine ya da iyileştirdiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır.

Richelieu, kendisini ilgilendiren ilk konunun kralın prestiji ve hâkimiyeti, ikincisinin de kraliyetin gücü olduğunu belirtmişti. Bu, başarılarına uygun bir açıklamaydı. Kralın otoritesini yok olmaktan kurtardı ve 1661'den sonra bazı kaynakları "*Roi Soleil*" kullanımına sundu. Fakat, yarattığı geleneksel çözümler Fransız monarşisinin yararına olurken, bir yandan da Fransız toplumunun parçalanmasına neden olacak kargaşa tohumları ekti.

NOTLAR

1) W. F. CHURCH: *Richelieu and Reason of State*, s. 26.
2) C. V. WEDGWOOD: *Richelieu and the French Monarchy*, Böl. 3.
3) M. PRESTWICH: *The Making of Absolute Monarchy (1559–1683)*, J. M. WALLACE HADRILL ve J. MCMANNERS: *France: Goernment and Society* içinde.
4) W. E. BROWN: *The First Bourbon Century in France*, Kısım II.
5) W. F. CHURCH: A.g.y., s. 189.
6) A.g.y., s. 487.
7) W. F. CHURCH: *Richelieu and Reason of State*, s. 178.
8) C. V. WEDGWOOD: A.g.y., Böl. 8.
9) W. F. CHURCH: *Richelieu and Reason of State*, s. 339.

22
XIV. Louis Dönemi'nde Fransa

Fransız mutlakıyeti gücünün doruklarına XIV. Louis döneminde (1661–75) ulaştı. Otoritesi Kralın Kutsal Hakları olarak Bossuet tarafından ifade edilen kavramla güçlendirilmişti: "Kralın kişiliği kutsaldır... Tüm devlet odur ve tüm insanlığın gücü onda toplanmıştır."[1] Bu anlayış, "Kralları hâkim kılan Tanrıdır" ilkesinden kaynaklanıyordu. XIV. Louis, kısmi monarşinin mutlakıyete dönüşmesini sağlamaya kararlıydı. Kralları "tebaasının babaları" olarak tanımlarken, "sadece Tanrı'ya hesap veren kralların"[2] yönetimde olmasının önemini vurgulamaya çalışıyordu. Yani, yetenekli bir bakana yönetimi teslim eden XIII. Louis'nin emsalini teşkil ettiği pasif bir rolü asla üstlenmedi.

Gene de, XIV. Louis'nin pratik alandaki önemi dikkate alınmamış ve yetkisinin boyutları genelde abartılarak anlatılmıştır. Oysa Kutsal Hak kuramının bile sınırları çizilmişti. Örneğin, Bossuet "Krallar, diğerleri gibi kanunların eşitliği dahilindedir"[1] diyerek uyarılarda bulunmuştu. Üstelik bu geniş haklar, uygulamaya geçirildiğinde sürekli olarak gelenekler ve imtiyazlar ile çatışıyorlardı. XIV. Louis daha sonra uygulamak iste-

diği değişikliklerin nadiren başarıya ulaşabileceğini ve mutlakıyetin bile teoride olduğu kadar pratikte de sınırları olduğunu fark edecekti. Aslında konumunu rahatça koruyabilmesi, onun Fransız toplumuyla uyumlu ve dengeli bir iletişim kurması sayesindeydi. Mutlakıyet, kraliyet gücünün en yüksek seviyesiydi, ama ancak her şeyin "doğal ve meşru çerçevesi"[3] içinde uygulanmasıyla mümkün olabilirdi. Tüm kısıtlamaları ortadan kaldırmak, huzuru bozabilir ve tiranlıkla suçlanmasına yol açabilirdi. XIV. Louis, sonuç olarak mutlakıyetini sınırlandıran geleneksel otoritelerin ve imtiyazların devam etmesine izin verdi.

Bu bölümün asıl konusu geleneklerin direnişine karşı koyan kraliyet gücünün gelişimidir, bu da Louis'nin idari, iktisadi ve dinsel siyasaları incelenerek açıklanabilir.

XIV. Louis atalarının aksine yönetimle daha kişisel olarak ilgilenmeyi denedi. Sorumluluk ve gücü ne kadar sevdiğini şu şekilde belirtiyordu: "Le métier de roi est grand, noble, delicieux,"[4] Voltaire'e göre ise "kendini çalışmaya adamış"[5] idi. Sonuç olarak, Mazarin'in arkasından yeni bir başbakan atamayarak akıllıca davranmıştı, ayrıca tüm emirlerde nihai karar merciinin "à moi" olması gerektiği konusunda ısrar etmişti. XIII. Louis başbakanının yardımını alırken, o, hiçbirinin fazla yükselmesine izin vermediği Devlet Sekreterlerini kullandı. Colbert, Le Tellier, Louvois ve Pomponne, Richelieu'ya bağışlanan yetkilere sahip değildi; kral, hepsini kendinde toplamıştı. Buna rağmen otoritesinin kesin sınırları vardı. Louis, *Conseil d'Etat*, *Conseil d'en Haut*, *Conseil des Finances*, *Conseil des Dépêches* ve *Conseil Privé*'den oluşan Kraliyet Konsillerin yapısında değişiklik yapmadı. Mümkün olduğu kadar merkezi kurum olan *Conseil d'en Haut* yönetimindeki payını artırmaya çalışsa da, tüm sistem memurlukların satılmasıyla Louis'nin durduramayacağı kadar iyi işlemeye başlamıştı bu arada. Prusya'nın Büyük Friedrichi'nin (1740–86) aksine, tüm sisteme kendi damgasını vurmaya veya bürokrasinin üst sınıflarını ortadan kaldırarak yönetimdeki tüm gücü elde etmeye çalışmadı. Konsiller sistemi zayıflasa da varlığını korumayı başardı; XIV. Louis'nin mutlakıyet yönetiminin geleceği ise bakanların Kral'a iletip iletmemeye karar verdikleri bilgilere bağlıydı. Tam bir kişisel yönetim, sonuç olarak Louis idari merkezi Paris'ten Versailles'a taşıdığında söz konusu değildi. Aslında, XIV. Louis yönetimine karşı yöneltilen en büyük eleştiriler, idari sistemin parçalarının birbirlerinden kopuk olduğuna ilişkindi.

Kraliyet otoritesinin güçlendirilmesi ile geleneklerin çatışması, yerel yönetimlerde daha da belirgindi. Öte taraftan, *intendant*ların daha geniş

yetkilere ve eyaletler ile şehirler üzerinde büyük bir inisiyatife sahip olmaya başladıkları açıktı. Colbert yönetiminde sayıları otuza ulaşarak, Kraliyet Konsillerinin altında çalışan ve hizmet verdikleri *généralité*lerde mali, askeri ve yargısal gücü ellerinde tutan resmi kraliyet kurumu sıfatını kazanmışlardı. Sonuç, yerel yöneticilerin ve diğer eyalet memurluklarının güçlerinde paralel bir azalma görülmesiydi. Öte yandan, yerel yönetim sisteminin baştan inşa edilmesine yönelik bir girişim oluşmadı. Geleneksel makamlar aynen kaldı ve para karşılığında satılmalarına devam edildi; bunların arasında maliye memurlukları da vardı. Ayrıca, şehir yönetimlerinin yeniden örgütlenmesi de söz konusu değildi. 1692 Yasası'nın şehirlerin kendi yöneticilerini seçme hakkını ellerinden almasına ve *intendant*ların yetkilerini genişletmesine rağmen, eski belediye memurlukları yerel beklentileri karşılamak için korundu. Genel olarak yeni kraliyet memurlukları eskilerinin yerine geçmedi. İki ayrı bürokratik sistem oluştu ve bunlar birbirlerinin işleyişini açık bir biçimde güçleştirdi.

Paris Parlamentosu'nda radikal bir değişim gözlenmedi. XIV. Louis yasama gücüne ortak olmayı isteyen herhangi bir kurumun üstünde bir otoriteye sahip olmaya kesinlikle niyetliydi ve Parlamentoyu "zorla elde edilmiş bir otoritenin sahibi"[3] olarak görüyordu. Hatta, "Parlamento'nun güçlenişi, bütün kraliyet için tehlikelidir. Verdikleri zararlardan çok, verecekleri zararlar yüzünden güçleri budanmalıdır"[3] diye düşünüyordu. 1673'ten itibaren, İmtiyaz Yönetmeliği ile Parlamento'nun kraliyet fermanlarını tartışmadan onaylamasını emrederken, Richelieu'nun 1641'de aldığı kararı destekliyordu. Fakat, Louis tüm kurumu ortadan kaldırmayacak kadar akıllıydı; eğer açıkça kışkırtılırsa, Parlamento'nun büyük bir tehlike kaynağı olduğunu Birinci Fronde gayet net bir biçimde göstermişti. Parlamento'nun kraliyet otoritesine kafa tutmasına en büyük tepkiyi, 1771'de kurumu tamamen feshederek Maupeou verecekti.

Fransız kanunları da kraliyet müdahalesi ile geleneksel kuvvetlerin ortak etkileşiminin yarattığı bir karmaşa yaşadı. Çoğunlukla Colbert döneminde Medeni Kanun (1667), Ceza Yasası (1670), Ticaret Yasası (1673), Denizcilik Yasası (1681) ve *Code Noir* (1685) gibi yeni yasalar yürürlüğe sokuldu. Bu yeniliklere rağmen, yerel farklılıklar devam etti, özellikle Kuzey Eyaletlerde ortak kanunlar ve Roma Hukuku uygulandı. Mutlakıyet, görüldüğü gibi yasal birliği sağlayamamıştı. Bu, ancak Fransız Devrimi ve I. Napoléon ile başarılabilecekti.

Kraliyet otoritesinin güçlenmesinin iktisadi durum üzerinde değişik etkileri oldu. Vergi toplama yöntemleri sıkılaştırılmıştı, ama mali sistem

kötüye gidiyordu. XIV. Louis döneminde sanki sürekli savaştaymış gibi vergi toplandı, ama imtiyazlar ve tutarsızlıklar kronik bir tutumsuzluğa yol açtı.

XIV. Louis, Colbert'in reformlarının geliştirilmesini destekledi. Bu reformlar arasında eyaletlerde vergi düzenlemelerini artık *intendant*ların yapması, rüşvetin sürekli baskı altında tutularak azaltılması ve *gabella* gibi dolaylı vergilerin sayılarının, toplumun zengin kısımlarından daha çok gelir çekilmesi için artırılması vardı. Dikkatli planlama ve engellerin ortadan kaldırılması, onyedinci yüzyıl boyunca görülmeyen dengeli bir bütçe elde edilmesini sağladı. Ama Colbert'in daha radikal bir reform gerçekleştirme önerileri Louis tarafından göz önünde bulundurulmadı, sonuç adaletsizliklerin ve imtiyazların dokunulmadan kalması oldu. Kilise, miktarını kendisi belirlediği yıllık bir bağışta bulunması karşılığında vergilendirmeden muaf tutuldu. Asiller ise Fransa'ya askeri alanda hizmet verdiklerini öne sürdüler ve vergi vermekten kurtuldular. Louis bu dengeyi bozmaya gönülsüzdü, çünkü Birinci ve İkinci Tabakaların mutlakıyete karşı isyan edeceğinden korkuyordu. Aynı zamanda, yerel yöntemlere ve *taille*, *gabelle*, gümrük ve diğer vergilerin keyfi kullanımlarına müdahale etme taraftarı da değildi. 1690'larda Vauban, Fransa'nın mali sorunlarına, her sınıf için kazançlarının % 7'sini vergi olarak vermelerini zorunlu kılacak yeni bir vergi sistemi ile çözüm bulunmasını önerince, tahmin edileceği gibi Louis bu teklife hiç de sıcak bakmadı. Sistemi değiştirmekte isteksiz davranan krallarının karşısında Colbert'in halefleri, artan savaş masraflarını karşılayabilmek için el yordamı ile yöntemler yarattılar. Örneğin, 1708–15 arasında devletin harcamaları 1 milyar 915 milyon livre iken, toplanan tüm gelir ancak 461 milyondu. Louis'nin iktisadi imtiyazları önlemekteki başarısızlığı, onsekizinci yüzyılda kraliyet yönetiminin yıkılmasını sağlayacak bir yarı iflas durumu yarattı.

1667 ve 1683 arasında Fransız ticareti ve sanayisi Genel Kontrolör olarak Colbert'in becerikli idaresi altındaydı. "Majestelerinin gücünü ve zaferlerini artırmanın ve düşmanlarınınkini azaltmanın"[6] en iyi yolunun, devlet içinde daha geniş bir kontrol mekanizmasını içeren bir ticari siyasa uygulamak olduğu görüşündeydi. Bunu sağlamanın pek çok yolu vardı. Colbert, Fransız deniz ticaretini teşvik etti ve İngiliz ya da Felemenk rekabetini önleyip, ithal mal girişini azaltmak için yüksek gümrük vergileri koydu. Fransız ticaretinin güçlenişini hızlandırmak için Batı Hindistan Şirketi (1664), Doğu Hindistan Şirketi (1664), Kuzey Şirketi (1669) ve Levant Şirketi (1670) gibi şirketler kurulmasını sağladı. Aynı zamanda mal üretimindeki çeşitliliği artırarak ve Kraliyet Üreticilerinin

oluşmasını sağlayarak, devletin sanayiye daha fazla müdahale etmesini savundu. Sonuç olarak, XIV. Louis döneminin Fransa'da etkili bir ticari sistem kurulmasını sağladığı düşünülebilir. Ama ortada iki ciddi eksiklik vardı. Birincisi, Colbert'in reformları ve haleflerinin siyasaları ne Esnaf Derneklerinin ayrıcalıklarını ortadan kaldırabilmiş ne de doğu eyaletlerinin Fransa'nın diğer bölümleri kadar kolay bir yolla Almanya ile ticari ilişkilerde bulunmasını engelleyen yerel gümrük sınırlamalarının önüne geçebilmişti. Diğeri de, Fransız Kraliyet makamının müdahalelerinin genellikle yanlış yönde olmasıydı. Daha etkili bir kapitalist sistem yerine, ürünlerin kalitesi ve ihraç edilen malların sayısı ile ilgilenmişlerdi. Sonunda, yönetim Fransız sanayisi ve ticaretini özgürleştirmekte başarısız oldu. Daha sonradan Adam Smith'in de fark ettiği gibi, "Büyük bir ülkenin sanayisi ve ticareti, onun (Colbert) yüzünden zamanın devlet daireleriyle aynı modelde işlemeye zorlandı."[7] Bu, 1685'te Des Gilleuls tarafından da fark edilmişti: "le plus grand secret est de laisser toute liberté dans le commerce" ("en büyük sır, ticarete tüm özgürlükleri tanımaktır").[8] Doğal olarak sonuç, ticaret ve sanayi sektörlerinin zayıflıklarını gidermek yerine, özgür girişimciliğin baskı altında tutulması oldu.

XIV. Louis'nin Fransız toplumuna yaklaşımı nasıldı? O, otoritesini tüm sınıfların üstüne çıkartmaya kararlıydı. Ancak her türlü eleştirileri ve hoşnutsuzluğu yok etme yolunda sarf ettiği çaba, dengesiz ve tabakalar halindeki bir sistemin gelişmesine yol açtı ki, böyle bir sistem mutlakıyetçi monarşinin temeli olarak daimi kılınamazdı. Tarafsızlaşmış ama potansiyel bir tehlike haline gelmiş bir aristokrat sınıfı yarattı. Devlet memurluklarını *noblesse d'epée*'nin elinden geri alma girişimleri ve önde gelen yöneticileri Versailles'da toplaması, İkinci Tabaka'nın önemli bir kısmının tüketici olmasına ve toplumun diğer kesimleri tarafından asalak olarak nitelendirilmesine neden oldu. Üçüncü Tabaka'nın yapısı da olumsuz yönde etkilenmişti. XIV. Louis, Richelieu'nun burjuvazi üyelerini devlet memurluklarına getirerek yeni bir asiller sınıfı yaratma mantığını devam ettirdi. Bu süreç, burjuvazinin üretici kısmını pasifize ederek, ticari başarı kazanmış memurluklar için bir rekabete girmelerini hızlandırdı. Üstelik, bu yeni asiller sınıfının oluşması *noblesse d'epée*'nin birikmiş kızgınlığını bu yöne çevirmesini sağladı. Örneğin Saint Simon, XIV. Louis'in memur tercihlerini "la régne de vile bourgeoisie" olarak tanımlıyordu. Üçüncü Tabaka'nın düşük statüye sahip kısmı olan köylüler ise, dolaysız vergilendirme ile tükenmez gelir kaynağı olarak görülmeye devam ettiler ve XIV. Louis, yönetimi boyunca ortaya çıkan isyanları bir uyarı olarak görmeyip, bu tehditleri ihmal etmeyi sürdürdü. Daha başka

bir sonuç ortaya çıkmasa bile, köylülerin durumu kötüleşmişti. Mutlakıyet feodalizmin kalıntılarının yok olmasından faydalanmak yerine, 1660 ve 1670 arasında asillerin güç kaybetmesiyle, aslında feodalizmin yeniden canlanması için bir ortam yaratmıştı. Bu, aristokrasi isyanının oluşmasını önlemişti, ama bunun asıl bedeli 1789'daki gibi büyük boyutlu bir taşra ayaklanması olacaktı.

Bu dönem boyunca en karmaşık olaylar dizisi dinsel nitelikliydi. Bir Fransız Katolik (Gallikan) olarak, Louis Papayla çatışma içindeydi. Papa bir Ultramontanist (Vatikan ve Papalık yanlısı) olduğu için Gallikanizm'e karşıydı ve dindar bir Katolik olarak Protestanlık ve Jansenicilik gibi azınlık hareketlerine saldırdı. Bu çatışmaların niteliği ve kralın değişken tavırları, kraliyet siyasasının kararlı ve tutarlı bir yöne sahip olmadığının kanıtlarıydı.

Kraliyet acımasız önlemlerle otoritesini güçlendirmekte başarılıydı, üç örnek bunu anlatabilir: Louis sadece Gallikan piskoposlarını tanıyarak ve *régale* hakkını Fransa içerisindeki tüm piskoposluk bölgelerine yayarak destek almayı garantiledi. Bu, Papa ile kaçınılmaz bir çatışmaya yol açtı ve 1693'e kadar bu sorun çözülemedi. İkinci olarak, Nantes Fermanı'nın (1685) yürürlükten kaldırılması, diğer Avrupa devletleri daha ilerici ve ılımlı bir siyasayı izlerken, Huguenotlara karşı sert cezalar konulmasıyla sonuçlandı. Ferman, Protestanlığa karşı yürütülen ve Huguenotları memurluklardan ve Esnaf Birliklerinden ihraç etme (1681) ve Dragonnade (atlı birliklerin Protestanların kıyımında seferber edilmesi) Sistemi'nin (1684) kullanılmasını da içeren bir kampanyanın son adımıydı. Louis, tüm gücüyle hareket etmesinin ve hoşnutsuz bir azınlıkla uzlaşma içeren antlaşmanın kaldırılmasının, mutlakıyetin başarısının bir işareti olduğuna inanmıştı. Bossuet de bu düşünce tarzını, "Bu iş ancak sizin tarafınızdan başarılabilirdi. Tüm dinsel sapkınlıklar artık sona erdi. Göklerin Kralı, Yeryüzünün Kralını korusun," diyerek onaylıyordu. Üçüncü olarak, Louis, mutlakıyetin dinsel sapkınlıkların gelecekte daha da güçlenmesini önlemesi gerektiği varsayımından yola çıkarak, Jansenciliğe karşı da aynı önlemleri aldı; 1711'de Port Royal'ı yıkışı, Fransa'da dinsel bağnazlığı hâkim kılmaya kararlı olduğunu gösteriyordu.

Gene de, XIV. Louis dinsel kontrolü ele geçirmede her zaman yetersiz gibiydi ve sık sık daha az otoriter bir konuma çekildi. Örneğin, 1682'de Ruhban Meclisi'nin faaliyetlerine karşı kararsız bir tutum takındı. Öte yandan, Fransız Katoliklerinin (Gallikanların) haklarını koruma altına alan Dört Bildiri'yi yürürlüğe koydu. Ancak diğer yandan bölünme tartış-

malarının aşırıya kaçmasını önlemiş ve Fransa'da yeni bir patriklik oluşma olasılığı belirdiği zaman Ruhban Meclisini kapatmıştı. Bu tutarsızlığın nedeni açıktı ve kraliyet gücünün uzanabileceği sınırları gösteriyordu. Gallikanizm'in aşırı güçlenmesi kraldan çok Ruhban Meclisi ve Parlamento'nun işine yarardı. Çünkü otoritenin Roma'dan Paris'e geçişi, Dinsel Meclis'in ve Parlamento'nun Kilise üzerinde daha çok kontrol hakkı talep etmesine yol açardı ve bu yüzden de kralın işine gelmiyordu. Sonuç olarak, Louis Ultramontanist (papa yanlısı) bir tutum takınarak ve Papa'ya 1693'te bazı erklerini iade edip, Ruhban Meclisi'nin ve Parlamento'nun yolunu tıkayarak daha güvenli bir yol seçti. Louis hiçbir zaman Papa'nın üstünlüğüne karşı kendi mutlakıyetini bir meydan okuma aracı olarak kullanmaya kalkışmadı ve I. Napoléon'un siyasalarından uzak durmayı başardı.

XIV. Louis hiçbir zaman "l'état, c'est moi" ("Devlet benim") demedi; bu Voltaire tarafından yaratılan bir efsaneydi. Bu doğru olamazdı. Monarşinin izolasyonu ve gücünün varsayılmış garantisi zayıflığının başlıca kaynağıydı. Çünkü kral sınıflar arasında bir denge sağlarken ve de yardımcıları ile birlikte çeşitli oyunlarla isyan olasılığını ortadan kaldırmak için imtiyazlara izin verirken, daha sistematik bir bürokrasi oluşturma fırsatını elinden kaçırmıştı. Büyük Friedrick'in daha sonra ortaya koyacağı gibi, bir kral ancak geleneklerden ve imtiyazlardan kurtulmuş, sağlam yapılı ve bütün halinde bir memurluklar sistemi ile XIV. Louis'nin arzuladığı kişisel kontrole ulaşabilirdi.

NOTLAR

1) W. F. CHURCH (der.): *Problems in European Civilisation: The Greatness of Louis XIV*, Bossuet'den.

2) J. R. WOLF: 'Formation of a King', J. S. WOLF: *Louis XIV: a Profile* içinde.

3) LOUIS XIV: *Mémoires*, 1661.

4) W. E. BROWN: *The First Bourbon Century in France*, Kısım IV.

5) W. F. CHURCH (der.): *Problems in European Civilisation: The Greatness of Louis XIV*, Voltaire'den.

6) F. NUSSBAUM: *The Triumph of Science and Reason 1660–1685*, Böl. 3.

7) *New Cambridge Modern History*, Cilt V, Böl. 10.

8) G. N. CLARK: *The Seventeenth Century*, Böl. V.

23
Onyedinci Yüzyılda Fransız Dış Siyaseti

Onyedinci yüzyıl boyunca Fransa iki aşamalı bir süreçten geçerek Avrupa'nın en büyük gücü oldu. IV. Henry (1589–1610), Richelieu (1624–42) ve Mazarin (1643–61) asıl düşmanın Avusturya–İspanya Habsburgları olduğu yönündeki geleneksel inancı sürdürmüşlerdi. Derken, 1661'de yönetime gelen XIV. Louis (1643–1715) Fransız dış siyasetinin ufkunu genişletti ve deniz gücüne sahip ülkeleri (başlangıçta Hollanda ve İngiltere) Fransa'nın asıl rakipleri haline getirdi. Onyedinci yüzyılın sonlarından itibaren Fransa gücünün ve etkisinin doruklarına ulaştı, ama aynı zamanda büyük bir nefretin karşısında savunmasız kaldı. Bu, XIV. Louis'nin tutarsızlıklarının ve Richelieu'nun ile Mazarin'in dikkatli ve temkinli siyasalarını bir yana bırakmasının sonucuydu.

IV. Henry yönetimi (1584–1610) sırasında Fransa'nın komşularına karşı saldırgan bir tutum takınmaması şaşırtıcı değildi. Yıkıcı Din Savaşlarından sonra Fransa, içerde yeniden kurumlaşmaya ve hizipler arasında bir uzlaşma sağlamaya ağırlık vermişti. IV. Henry, Cateau Cambresis'den

(1559) önce Fransız siyasetine yön veren Habsburg düşmanlığını sürdürse de, 1598'den itibaren askeri yöntemlerden çok diplomasiye yoğunlaştı. Örneğin, Felemenklerin bağımsızlık savaşlarına destek vererek, İspanya'nın savaş gücünün zayıflamasını sağladı. Bunun yanında, Almanya'nın Protestan prenslikleri, İsviçre kantonları ve İsveç ile ittifaklar kurdu. Hepsi Avusturya ve İspanya Habsburglarının Fransa'ya karşı daha fazla saldırgan siyasalar izlememesini sağlamaya çalışıyordu. Sully'ye göre, IV. Henry'nin daha hırslı planları vardı; tarihte Büyük Amaç olarak bilinen ve Avrupa'nın güç dengesini düzenleyecek bir proje idi bu. Bu proje, İspanya'nın İtalya ve Hollanda üzerindeki hâkimiyetine son vermeye ek olarak, Macaristan, Bohemya ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nu Avusturya'nın kontrolünden kurtarmayı içeriyordu. Habsburgların Avrupa'ya (ve tabii ki Fransa'ya) yönelik tehdidi ortadan kaldırıldıktan sonra, tüm kıta yedi babadan oğula geçen krallık, altı seçimle başa gelen monarşi, üç cumhuriyet ve üç din arasında uyumlu ve dengeli yeni bir konuma kavuşacaktı. Tüm yapı, düzenli bir konsiller sistemi ile yönetilecek ve genel silahsızlanma ile güven içinde olacaktı. Büyük Amaç'ı Fransa'nın normal siyasalarından ayıran nokta, artık bu devletin (kesinlikle iç savaşın acı hatırasından ders çıkarması sayesinde) Avrupa'daki kargaşalardan faydalanmayı değil, tüm kıtaya yepyeni bir düzen getirmeyi amaçladığı varsayımıydı.

XIII. Louis döneminin ilk yarısında *dévot* (fanatik) kanadın etkisi altında kalan yönetim, Protestanların güçlenişi ve Katolik devletlerde beliren devrim ve isyan hareketleriyle baş edebilmek için bir ittifak yapma düşüncesi doğrultusunda, Habsburg Hanedanı ile geçici bir uzlaşmaya vardı. Buna rağmen, Richelieu, Fransa'nın güçlü Habsburg kombinasyonu ile güvenli bir işbirliğine girişebilmesinin imkansız olduğuna inanıyordu. 1630'da başbakan sıfatını kazandıktan sonra, Louis'yi *dévot* siyasetini sona erdirmesi ve "İspanya'nın ilerleyişini önleme"[1] ve "Avusturya Hanedanlığı'nın gelişmesine son verme"[2] çalışmalarını yeniden başlatması için uyardı. Bu düşünceyi, Fransa'nın Kutsal Roma İmparatorluğu'nun saldırılarına karşı koymak için üsler kurmak ve bir savunma hattı oluşturmak üzere Ren nehri boyunca sınırlarını genişletme çabası izledi.

Richelieu'nun yöntemi, diplomasi ve askeri gücün sağduyulu bir bileşimi üzerine kuruluydu. Diplomasi, 1635'te Richelieu'nun, Fransa'nın Otuz Yıl Savaşlarında başarılar kazanacak kadar güçlendiğine karar verip çatışmalara girmesine kadar baskındı. Fransa ile güçlü filoları olan ülkeler arasındaki yakın ilişkileri korumaya çalışarak, 1624'te Hollanda ile Campiègne Antlaşmasını imzaladı ve 1625'te de İngiltere Prensi I. Charles

ile Henritta Maria'nın evlenmesini sağladı. Orta Avrupa'da da sürekli faaliyet içindeydi. Örneğin, 1625'te Ernst Mansfeld'in, ordularını Palatinate'den Hollanda'ya taşımasında önemli bir role sahipti, çünkü İspanya'nın Hollanda İsyanı'nı bastırıp Fransa sınırlarını tekrar zorlamaya başlamasından korkuyordu. Onun teşvikiyle, Mansfeld, kritik anda taze kuvvet sağlayarak Spinola'nın önünde yeni bir engel oluşturdu. Alman devletleri ile kurduğu ilişkilerinde, 1630 Ratisbon Kurultayı'nda başarılar kazanan ve korkunç bir entrikacı olan Rahip Joseph'in yardımını aldı. Richelieu'nun Habsburglara karşı kullandığı asıl kozu ise, 1630'da Almanya'yı işgal eden Gustaf Adolf idi. Richelieu İsveç'in Habsburg saldırılarını duraklatacak askeri ustalığa sahip olduğunu, ancak tam bir zafer kazanıp İmparatorluk üzerinde hâkimiyet kurabilecek güce sahip olmadığını düşünüyordu. Fransa, böylece, Habsburglar ile İsveç'in birbirlerini tüketmesine neden olacak bir çıkmazdan faydalanarak Richelieu'nun istediği zaman savaşa katılmaya karar vereceği ana dek rahat edecekti. Barwälde Antlaşması (1631) bu siyasanın temeliydi. Altı yıl boyunca Fransa'dan gelecek silah desteği ve maddi yardım karşılığında Gustaf Adolf 36 bin askerini Almanya'ya yollamayı kabul etse de, Richelieu'nun Habsburg–İmparatorluk bağlantısını kesmek için Bavyera'yı işgal etmesini istemesine karşı çıktı.

Richelieu genelde oldukça başarılıydı. Habsburglara karşı bir koalisyon oluşturmayı ve Avusturya'nın kazandığı avantajları Fransa lehine çevirmeyi başarmıştı. Ama, izlediği siyasada yanlış hesaplanmış noktalar vardı. 1632'den itibaren Gustav Adolf'un Bavyera'yı işgal edip kendi planlarını devreye sokmasıyla, Kardinal Almanya'daki İsveç saldırısının kontrolünü kaybetti. Hatta, bir süreliğine İsveç'in Orta Avrupa'da büyük bir zafer kazanmasından gerçekten korkmaya başlamış ve İsveç Kralı'nın 1632 Lützen Savaşı'nda ölümünden sonra ancak rahatlayabilmişti. Richelieu'nun dikkatli siyasası gene işe yaradı, ama sadece şansı sayesinde. Hatta, Fransa'yı Otuz Yıl Savaşlarına çok erken dahil etmişti. 1635'te Fransa yeterince dinlenmiş olmasına rağmen, böyle bir savaşa katılmaya hazır değildi. Sonuç olarak, Fransız ordusunun performansının iyi olduğu söylenemezdi. Anlaşılan, Richelieu Fransız ordusunda yeterli reform ve yenilikleri yapmayı ihmal etmişti. Buna rağmen, 1637'den itibaren Fransa güç kazanmaya başladı ve Richelieu'nun siyasasının değeri anlaşıldı. Habsburg ve İsveç uzun savaş yılları yüzünden güçten düşmüşken, Fransa hâlâ önemli bir güce sahipti. Bu güç, 1640'larda Fransa lehine olacak bir antlaşma arayışında kullanıldı. Ama Richelieu tüm planlarının hedefine ulaştığını göremeden, 1642'de öldü.

Mazarin, Richelieu'nun izinden giderek iyi bir halef olduğunu kanıtladı, ancak kendi planlarını başarıyla uygulama yeteneğinden yoksundu. Richelieu'nun planlarını Mazarin destekledi, böylece Fransız dış siyasetinde bir sağlamlaştırma dönemi başladı. Tüm dikkatini, Fransa'nın iki Habsburg rakibini ezmeye ve devletin sınırlarını güven altına almaya verdi. Sonuç, Vestfalya Antlaşması (1648) ve Pireneler Antlaşması (1659) ile ortaya çıktı. İlk antlaşma Fransa'ya Metz, Toul, Verdun, Güney Alsace, Breisach, Philippsburg ile on imparatorluk şehri üzerinde hâkimiyet kazandırdı. Avusturya ise sınırlarını genişletemediği gibi, Otuz Yıl Savaşlarından arta kalan enerjisini de tüketti. Fransa'nın İspanya ile savaşlarını sona erdiren Pireneler Antlaşması, onun için daha da kazançlıydı. Fransa İspanya'nın elinde tutuğu Hollanda topraklarından, Artois ve Roussillon ile Hainault, Flandre, ve Lüksemburg'daki kaleleri elde etti. Açıkça belli olan nokta, İspanya'nın 1643 Rocroi Savaşı'nda başlayan ve savaş dolu on altı yılla daha da şiddetlenen bir gerileme sürecine girmiş olduğuydu. Yüzyılın ortalarından sonra Fransa ve İspanya, birinin güçlenişinin diğerinin gerileyişi anlamına geldiği bir güçler dengesine sahip oldular. Bu, Fransa için hoş bir durum olsa da, beraberinde büyük ölçüde bir belirsizliği getiriyordu. Mazarin, 1661'de öldüğünde Fransa'nın daha fazla toprak kazancı için İspanya'nın zor durumundan faydalanmayı sürdüreceği kesindi. Ama, bu kez Fransız dış siyaseti bir bütün olarak hangi yöne kayacaktı?

Fransız diplomasisinin kontrolünü eline geçiren XIV. Louis, başta Richelieu ve Mazarin tarafından oluşturulan çizgiyi takip etti. Örneğin, 1661'de "Geçmişte olduğu gibi bugün de, Fransa ve İspanya krallıklarından birinin, ötekini yok etmeden güçlenmesi imkansızdır"[3] diyordu. İspanya'ya karşı girdiği İntikal Savaşı (1667–8) bu geleneksel çatışmanın ileri bir aşamasıydı ve Fransa'nın Aix–la–Chapelle Antlaşması ile Flander'da daha geniş topraklara sahip olmasıyla sonuçlandı. Bununla birlikte, XIV. Louis döneminin ilk on yılında genelde denizlerde güçlü olan devletleri (İngiltere ve Hollanda gibi) Fransa'nın baş düşmanları olarak görme eğilimi belirdi. Louis'nin düşmanlığının yön değiştirmesinin başlıca sebebi, "Geçmişteki tüm yardımlarıma rağmen, tüm Avrupa'yı bana karşı birleştirmeye çalışıyor"[3] diye suçladığı Hollanda'nın nankörlüğüydü. Bu düşüncesi, İntikal Savaşı'nda, Hollanda'nın Fransa'ya karşı oluşturulan ittifaka dahil olmasıyla (1668) güçlendi. 1670'ten itibaren nefreti bir takıntıya dönüştü ve Hollanda'nın yok olması için İngiltere Kralı II. Charles ile gizli planlara girişti. Son bölümünde yazdığı gibi Gizli Dover Antlaşması'nın amaçlarından biri "kibirli Genel Eyaletlere

hadlerini bildirmek ve Cumhuriyeti kurmaya yardımcı olanlara nankörlük edenlerin gücünü yok etmek"[4] idi. Bu siyasa, Hollanda'yı Fransa'nın denizcilikte ve ticaretteki gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak gören Fransız iktisatçı ve bakan Colbert tarafından da büyük destek gördü: "İspanya'yı karada nasıl yendiysek, Hollanda'yı da denizde öyle yenmeliyiz,"[4] diyordu. Bu, Fransız dış siyasetinin yeni prensibiydi. XIV. Louis'nin en kalıcı düşmanı *stadhouder* (vali) Orangeli William olacaktı. Bir zamanlar Sessiz William İspanya'yı nasıl düşman bellediyse, Fransa'yı düşman belleyen William 1688'de İngiltere tahtını ele geçirdikten sonra daha da tehlikeli olamaya başlayacaktı.

Felemenk karşıtı siyasaya dönüşün önemi çok büyüktü. Geçen yüzyıl boyunca hâkim olan Avrupa ittifaklarının ve diplomasisinin yönü tamamen değişti. Onaltıncı yüzyılın sonları ve onyedinci yüzyılın başlarında, İspanya ve Avusturya gibi devletler siyasal koşulları kendi lehlerine çevirmeye uğraşırken, Hollanda ve Bohemya gibi bölgeler bağımsızlıklarını kazandı ve Protestan ülkelerin büyük çoğunluğu, Karşı Reform Hareketi'nin baskılarına baş kaldırdı. Sonuç, Avrupa'nın iki kampa ayrılması ve Otuz Yıl Savaşları adıyla bilinen olaylar dizisi oldu. Fransa, genelde Habsburglar ile karşı taraflarda bulunduğu için isyan ve Protestanlık sempatizanı olarak tanınıyordu. XIV. Louis'nin izlediği siyasa sayesinde bu kanı değiştirildi. Hollanda diplomasisi artık Fransa'yı, Avrupa'nın ve Protestanlığın güvencesine karşı başlıca tehditlerden biri olarak gösteriyordu, çünkü Fransa'nın gücü, iki Habsburg devletinin toplam gücünden fazlaydı ve Fransa bu iki devletten daha açık bir saldırganlığa sahipti. Zamanla, Avrupa'nın geri kalanı da bu görüşü benimsemeye başladı ve neredeyse tamamı Fransa'ya karşı bir cephe oluşturdu. Bu durumda, örneğin Hollanda ve İspanya'yı Augsburg Birliği'nde (1688–97) olduğu gibi aynı tarafta görmek mümkündü ve içinde bulunulan koşullar altında Fransız diplomasisi daha karmaşık bir hale geldi; XIV. Louis, atalarına kıyasla, izlediği siyasayı temellendirecek daha az sayıda sabit etmene sahipti. Richelieu ve Mazarin mevcut olan koşullar üzerinde oynarken, XIV. Louis yeni koşullar yaratmaya çalıştı.

XIV. Louis, bazı olaylarda büyük ustalık ve sağduyu sergileyip, bazı olaylarda ise siyasi açıdan bir kör gibi davranarak bu karmaşaya çelişkili bir şekilde karşılık verdi. I. Napoléon dışında, Fransa tarihinde en büyük eleştiri ve takdirleri toplayan kişi oldu ve amaçlarıyla yöntemleri hakkındaki tartışmalar hiç eksilmedi. Ama herkes, Voltaire'in "Bu kral, görkemi ve zaferi seviyordu"[5] sözünü ve krallık otoritesinin bir tapınç haline getirmesinin yanında yapıcı eleştiriye yer vermeyen Versailles'ın tavizsiz

siyasalarının formüle edilmesi için uygun bir ortam olmadığı fikrini kabul ediyordu. Paradokslar ve tutarsızlıklar aslında aşırı bir kendine güven ve kibir yüzünden giderek çoğalmıştı.

Bu tutum, XIV. Louis'nin dinsel konulara verdiği askeri ve diplomatik tepkilerde açıkça belliydi. Din Savaşlarından önce ve sonra Fransız siyaseti, Katolik devletlerin düşmanı olan Türkler (1530) ve İsveç'le (1635) ittifaka girilmesini sağlayan faydacı bir Avrupa mantığını temel almıştı. Richelieu'nun 1630'da başbakanlığa atanmasıyla, Fransa'nın tamamen dünyevi hedeflere yöneleceği iyice bariz hale gelmişti. Ama XIV. Louis tamamen ayrı iki siyasa üzerinde konsantre olmuş gibi gözüküyordu. İlkinde, din ortaklarının Orta Avrupa'da gitgide artan Osmanlı baskısı ile karşılaştıkları sorunlardan faydalanmayı sürdürdü. Örneğin 1683'te, Avusturya yıkılırsa, Avrupa'da Charlemagne'dan sonra görülen en büyük yönetici olabileceğini umarak, kuşatma altındaki Viyana'ya yardım göndermeyi reddetti. Osmanlı tehdidi herkesin fikir anlaşmazlıklarını unutup ideolojik bir felaket olabilecek tehlikeye karşı birleşmelerini sağlayacak kadar büyüdüğünde, diğer devletler Fransa'nın uzak durmasını bencillik olarak nitelendirdiler. Öte yandan, Louis, dış siyasete ilişkin planlarının önüne geçen dini motivasyonlardan da etkilenmiş gibi davranıyordu. 1685'te Nantes Fermanı'nı yürürlükten kaldırma kararı hiçbir pratik gerekçeyle savunulamazdı ve bu kararı geniş tepkilere yol açtı. On beş yıl önce, Gizli Dover Antlaşması'nda Louis'nin İngiltere'nin Katolikliğe yeniden kazandırılmasına yardım edeceği şartı konmuştu, bu düpedüz Richelieu tarafından oluşturulan dini tarafsızlık siyasasından kopuş anlamına geliyordu. Louis'nin ideallerinde dini ne derecede temel almaya niyetlendiği sorgulanabilir, ancak Avrupa onu daha aydınlanmış ve bağnazlığın gerilediği bir çağda eskimiş ve tehlikeli bir ideolojik tehdit olarak görmeye başlamıştı. Felemenkler ve 1688'den sonra İngilizler onu İspanya Kralı II. Felipe'ye benzetirken, Papalık ve Avusturya gibi Katolik devletler ona katılmaktan kesinlikle kaçınıyorlar ve onun uyguladığı baskılardan kendi adlarına utanç duyuyorlardı. XIV. Louis, bir anda kendini Huguenot göçmenleri tarafından başlatılan ve düşman devletler tarafından desteklenen güçlü bir propaganda savaşının ortasında buldu. Ona yöneltilen suçlamalar çoğunlukla saptırılmış ve abartılmıştı, ama bu kadar güçlü ve düşüncelerini yaymakta usta bir azınlığı kışkırtma konusunda ondan başka suçlanacak kimse yoktu.

XIV. Louis siyasi rolünün, uluslararası ilişkilerde ideolojiyi temel almaya dönüşle zorlaştırıldığına inanıyordu ve bu yüzden, kendini yetenekli ve

deneyimli bir diplomat olarak görüyordu. Peki, gerçekte ne kadar başarılıydı?

Bir açıdan, güçlü düşmanlara karşı koymakta ve beklenmedik durumları fırsat olarak kullanmakta başarılı sayılırdı. Hiçbir antlaşmaya kalıcı gözüyle bakmayıp, yasal konuları çözüme kavuşturmakta kendi yöntemlerini uygulayarak olaylara yön vermeyi başardı: "Hiçbir söz, değişik yorumlara meydan vermeyecek kadar kesin değildir,"[3] diyordu. 1680'lerde Alman topraklarını elde etmenin gerisindeki yasal mevzuat Vestfalya Antlaşması'nın (1648) belirsizliklerinden faydalanmayı sağlarken, İntikal Savaşı için yaratılan bahaneler, Hollanda'nın İspanya yönetimi altındaki bölgelerinde geçerli olan kanunların dikkatli bir yorumunu temel almıştı. Sorunlar ortaya çıktığında cömertliği ile uygun zamanlarda diğer güçlerin yardımını satın alabiliyordu. Örneğin, II. Charles'ın mali problemlerinden en iyi şekilde yararlandı ve yaptığı yardımlarla Charles'ın Liberallerin baskın olduğu Parlamento'ya meydan okuyabilmesini sağladı (1681). Fransa bunun karşılığında İngiltere'nin tarafsız kalmasını sağladı. Parasal yardım karşılığında Louis'nin siyasi kararlarına destek vermeyi kabul eden diğer yöneticiler arasında, İsveç Kralı, Brandenburg Elektörü ve Ren bölgesindeki prensler vardı. Louis, aynı zamanda 1670 Gizli Dover Antlaşması, 1672 İsveç ittifakı, ve Ren prensleriyle 1671–72 arasında imzaladığı antlaşmaların yardımıyla düşmanlarını uluslararası arenada tek başına bırakma konusunda da ustaydı. 1678'de kanıtladığı gibi, bir çıkmazdan oldukça kârlı barış antlaşmalarıyla çıkabilmeyi becerebiliyordu. Nijmegen Barışı ile Hollanda üzerindeki toprak kazançlarından vazgeçmek zorunda kalsa da, gücünü yitirmiş bir İspanya bunu telafi ediyordu. Hiç de alçakgönüllü olmadığını vurgular şekilde, "Her fırsattan, kraliyetimin sınırlarını genişletmek ve düşmanlarımı yok etmek üzere yararlanmamı sağlayan zekice davranışlarımla gurur duyuyorum"[4] diyordu.

Bir diplomat olarak ne kadar yetenekli olursa olsun, XIV. Louis büyük hatalar yaptı. Bunların nedeni, çoğunlukla dikkatice hazırlanmış planları altüst edecek mantıksız çıkışlarıydı. Bunun en belirgin örneği, Fransız siyasasının yön değiştirmesini sağlayan ve geleneksel rakibi İspanya'nın yıkılışı tamamlanmadan diğer bir gücün düşmanlığını kazanmasına neden olan, Hollanda'ya karşı duyduğu takıntı haline gelmiş nefretti. Anlaşmazlıklar yaratmadaki ısrarının modern tarihte bir benzeri daha yoktur ve dört olay bu kapasitesinin boyutlarını anlatmaya yeter. İlk olarak, 1672'de arabuluculara Hollanda'nın Fransa'ya yıllık haraç ödemesi şartında ısrar ederek, müzakere şansını kaybetti. Bu talep tamamen man-

tıksız bulundu ve antlaşma görüşmeleri sona erdi. Böylece Felemenkler askeri bakımdan tekrar güçlendiler ve savaş altı yıl daha sürdü. İkincisi, onun *réunion*larını gerçekleştirme yöntemleri 1680'lerde zaman zaman yasallık çerçevesinden taşarak, Alman yöneticilerinin gözünde açık bir işgal şeklinde meydan okumaya dönüştü. 1681'de Strazburg'u ilhak edişi ancak bir saldırı olarak görülebilirdi. Louis "Alsace bizim askerlerimizin geçiş kapısıdır"[6] diye ekliyordu. Üçüncüsü, 1688'deki Palatinate'nin yakılıp yıkılmasına yol açan hareketi hiçbir kazanç sağlamadığı gibi, üstelik bir de Fransa'ya karşı kurulan Augsburg Birliği'nin oluşmasına neden oldu. İmparatorluğun öfkesi on dört yıl sonra Fransa'ya karşı savaş ilan eden Kurultay'ın, "Kral, Alman ulusunun yok olması için elinden geleni yapmıştır"[7] sözlerinden anlaşılacağı gibi hâlâ canlıydı. Dördüncü ve son olarak, Louis 1700'de bir hata daha yaptı. Bu genellikle anlatıldığı gibi İspanya Kralı II. Karl'ın vasiyetnamesini kabul etmesi değil, düşmanlarını iyice kızdırıp Fransız Karşıtı Büyük İttifak'ın (1701) oluşmasını hızlandıran gereksiz hareketleriydi. Felemenk askerlerinin geri çekilmesi ve Barrier kalesinin onda kalması konularında ısrar etti. İkinci Bölünme Antlaşması'na (1700) uymayarak İmparatorlukla uzlaşmaya yanaşmadı ve İspanyol limanları üzerindeki Fransız kapitülasyonlarını hızla ilan etti. Sonuçta tüm Avrupa, İspanya Tahtı Savaşlarına katılarak Fransızların saldırgan siyasası ile bir kez daha kışkırtılmış oldu. Bu hareket, Richelieu ile XIV. Louis arasındaki en büyük farkı açığa çıkartmıştı. Başarı, elde edilen kazançlar olarak görülemezdi, başarının başarı olabilmesi için yenilenlerin aşağılanması boyutunda ifşa edilmesi de gerekiyordu. Orta bir yol tutturamayan XIV. Louis, ne uzlaşmazlıkları önleyebilmeyi ne de antlaşmalara yön verebilmeyi becerebildi.

XIV. Louis kırk dört yıl boyunca bir başbakanı olmaksızın yönetimini sürdürdü. Otuz yılını savaşlara yol açan diplomatik sorunlarla geçirdi. Her seferinde çatışmalar daha da yoğunlaştı; Yetki Devretme Savaşı iki yıl, Augsburg Birliği Savaşı dokuz yıl ve İspanya Tahtı Savaşı on iki yıl sürdü. Döneminin büyük bölümünde Avrupa diplomasisine hâkimdi ama gitgide güçlenen bir nefreti ateşledi. Bunu yapan bazı yöneticilerin aksine büyük bir yenilgiyle karşılaşmadı ve sonuna kadar yönetimini sürdürdü. Ama Fransa onun hırslı siyasaları yüzünden 1715'te, 1661'de Avrupa'nın geri kalanı ile kurduğu ilişkiler referans alınırsa, daha güçsüzdü. Utrecht Antlaşması (1713), tıpkı Habsburg yenilgisini onaylayan Vestfalya Antlaşması gibi iplerin el değiştirdiğini ve Fransa'nın kontrol altına alındığını gösteriyordu.

NOTLAR

1) C. V. WEDGWOOD: *Richelieu and the French Monarchy*, Böl. 5.
2) L. BATIFFOL, K. RABB (der.): *Problems in European Civilisation: The Thirty Years' War* içinde.
3) LOUIS XIV: *Mémoires*.
4) G. R. R. TREASURE: *Seventeenth Century France*, Böl. 16.
5) VOLTAIRE: *Age of Louis XIV*, Böl. XXVIII.
6) G. R. R. TREASURE: A.g.y., Böl. 22.
7) A.g.y., Böl. 27.

24
Büyük Elektörün[1] Reformları

Yönetimi boyunca (1640–88) Hohenzollern Hanedanına mensup Büyük Elektör Friedrich Wilhelm Brandenburg'da geniş çaplı değişiklikler yaptı ve I. Friedrich Wilhelm (1713–40) ve Büyük Friedrich (1740–86) gibi liderlerin yönetimini üstlendikleri Prusya'nın temellerini attı. Her biri Kamara (bunlar, şehirlerden asiller ve burjuva sınıfı üyelerinin bazılarının oluşturduğu temsil edici kurumlardı) yönetimi altında bir yarı–özerk eyaletler sistemini devralmıştı. Tüm eyaletler Otuz Yıl Savaşlarının yıkıcı etkilerinden dolayı iktisadi açıdan bir gerileme içindeydiler. O ise miras olarak özerklik, bürokrasi ve askeriye üçgeninin temel alındığı daha sağlam bir devlet bıraktı.

Önemli bir dönem olmakla birlikte, aslında bu bir geçiş dönemiydi. Büyük Elektör'ün hayata geçirdiği reformların çoğu karmaşık bir planın ürünü olmaktan ziyade, o anın ihtiyaçlarına cevap vermekten ibaretti. Asıl dikkate değer nokta, reformlarının bütün dominyonlarında aynı şekilde uygulanmamasıydı. Bu da onun ardından gelecek yöneticilerin bu kurumları aklileştirmek ve sadeleştirmek için yeni düzenlemelere ihtiyaç duyacağı anlamına geliyordu.

Asıl kurumsal ve siyasal değişim asillerin baskın olduğu Kamara yönetiminin gücünün kırılması ve merkezi bürokrasinin yerleştirilmesiydi. Bu gelişimin adında Büyük Elektör'ün savaşta olduğu kadar barışta da iş başında olan bir ordu yaratma arzusu yatıyordu.

Bu *miles perpetus* (kalıcı ordu) başlıca Kamaraların düzenli ödenekler şeklinde sürekli bir mali desteği sağlamasını zorunlu kılıyordu. Bunlar Brandenburg, Cleves–Mark ve 1660'tan sonra Doğu Prusya Kamaralarıydı. Doğal olarak Kamaralar kendi mali özerkliklerini korudukları için, sürekli bir ordu ve fazladan mali yükümlülükler onlar için kabul edilemez şartlardı ve bu yüzden bir çatışmanın çıkması kaçınılmazdı. Buna rağmen, Büyük Elektör, başlangıçtan itibaren Kamaraların sistematik bir katılımını sağladı. 1640'ta tahta çıkışıyla, George Wilhelm'in baş yardımcısı Schwartzenberg'in despotvari yönetimine son verdi ve Kamaraların özgürlüklerini geri vermesi için kraliyete yönelttikleri taleplerini göz önünde bulundurdu. Ama, sürekli bir ordu konusunda fikrini değiştirmedi ve onun gelecekteki siyasasına yön veren de bu oldu. İlk başta, kendini Kamaralardan yardım dilenir ve düşündüğünden daha fazla taviz verirken buldu. Örneğin, 1651'de Brandenburg Kamarası'nın yükümlülüklerin azaltılması yönünde uzlaşmaz muhalefetiyle karşılaştı ve 1653'te, verdikleri 530 bin *thaler* (Alman gümüş parası) karşılığında asillere toplumsal ve siyasal imtiyazlar bağışlayan bir bildiri yayınladı. 1649 ve 16553'te Cleves–Mark Kamarası'nın mevcut hakları tekrar onaylandı. Kamaraların engelleyici tavırlarıyla hayal kırıklığına uğrasa da, yılmadı ve otoritesini çökertmeye çalışan her şeyi kendi lehine kullanmayı bildi. Kuzey Savaşı (1655–60) süresince Kamaralara danışmadan vergileri yükseltti ve Olivia Barışı'ndan sonra 1660'ta yeni bildirge ile verdiği tavizlerin bir kısmını geri aldı. Zaman ilerledikçe güven kazandı ve 1661'den sonra tüketim vergisini temel alan yeni bir gelir sistemi ile Kamaraların karşısına çıktı. (Bu, gelecek bölümde ele alınacaktır.)

Bu zıtlaşmaların nihai sonucu, Kamaraların güç kaybetmesi oldu. Buna rağmen, siyasal nüfuzlarının tamamen ortadan kalktığını varsaymak hata olur. Kullanılan yöntemler ve elde edilen sonuçlar ülkenin üç bölgesinde değişiklikler gösterdi. Brandenburg Kamarası'nın otoritesi, tüketim vergisinin yürürlüğe girmesiyle 1667, 1680, 1682'de ve asillere siyasal haklarını kaybetmelerini telafi etmek amacıyla sosyal imtiyazlar verilmesiyle yavaş yavaş azaldı. 1685'ten itibaren kraliyet üstünlüğüne meydan okuyamayacakları bir konuma indirgenmiş durumdaydılar. Doğu Prusya Kamarası ise yenilgiyi daha da çabuk kabul etmişti. 1660'ta Doğu Prusya'nın entegrasyonunun tamamlanmasından sonra, Büyük Elektör,

asillerin öncülüğünü yaptığı ve Königsberg'in merkez olduğu ayrılıkçı bir hareketle karşı karşıya kaldı. Kamaraların direnişi iki askeri harekat ve asillerin başı von Kalckstein'ın ibret olsun diye idam edilmesiyle sona erdirildi. Cleves ve Mark Kamaraları daha şanslıydı. Büyük Elektör, asillere yüksek toplumsal statüler kazandırarak onların desteğini kazandı, ama şehirlerdeki nüfuzlarını tamamen yok edemedi. Cleves ve Mark içi boşaltılmış bir özerkliğe sahip olmayı sürdürseler de, Brandenburg ve Doğu Prusya bundan mahrum kaldı, çünkü Büyük Elektör mali yardım adı altında istediğini almıştı ve isyan halinde bulunmayan bir bölgede tamamen özel bir yönetim uygulamaya gerek duymuyordu.

Kamaraların zayıflatılmasını yeni bürokrasi sisteminin oluşturulması takip etti. Buna rağmen, siyaset zamanla farklı yönlere saparak değişikliklere uğradı. Başta, Büyük Elektör, 1630'da selefi tarafından kurulan Savaş Konsili *(Kriegsrat)* isimli merkezi kurumu dağıtarak kraliyet gücünün sınırlarını daraltmaya hazırmış izlenimi verdi. Ama Brandenburg Büyük Kuzey Savaşı'na dahil olunca fikrini değiştirdi ve *Kriegsrat*'ın benzeri nitelikteki *Generalkriegskommissariat*'ı kurdu. Başta asker toplama işi ile uğraşan *Generalkriegskommissariat*, giderek idari işleri ve vergi toplama sorumluluğunu da üstlendi.

Bu, Hohenzollernlerin sahip olduğu ilk sistematik bürokrasiydi ve doğal olarak eksiklikleri de vardı. Birincisi, etkisi her bölgeye eşit bir biçimde dağıtılmamıştı. Şehirler kırsal bölgelere göre daha sistematik bir kontrol altındaydı ve Brandenburg ile Doğu Prusya, Cleves–Mark'a oranla daha fazla kraliyet memurluğuna sahipti. İkinci olarak, kraliyetin elinde olan toprakların kullanılması için ayrı kurumlar mevcuttu, bunlar arasında *Generalkriegskommissariat*'ın yetkisi dışında bulunan Bölgeler Odası da vardı. Sonuç olarak, bürokrasi tam anlamıyla merkezileştirilmiş sayılmazdı ve I. Friedrich Wilhelm 1722'de Genel Hükümleri oluşturarak tüm sistemi tek bir kontrole bağlamak zorunda kaldı.

Bu dönem boyunca görülen iktisadi değişiklikler kısmen bilinçli bir merkantilizm siyasasının sonucu, kısmen de siyasi gelişmelerin yan etkileri olarak ortaya çıktı. Kısa vadeli hızlı bir büyüme yaşandı, ancak aynı zamanda gelecekteki sorunların tohumları da ekilmiş oldu.

Sonunda, Büyük Elektör iktisadi gidişata devlet müdahalesinin zorunlu olduğunu düşünmeye başladı. Askeri gereksinimler yüzünden mevcut vergi sisteminde (asillerin muaf olduğu, kasabalarda ve kırsal alanda toprak ve ticaretten alınan "katkı" vergisi) daha akli bir düzenleme yapılmasına gerek olduğunu düşünüyordu. Böylece Hollanda'nın tüketim

vergisine dayanan yeni bir *modi generales* geliştirdi. Bu vergi, bira, şarap, brendi, un, et, tuz, mısır gibi mallardan ve zanaatkarlardan toplanan parayı içeriyordu. Bu sistem, asilleri de kapsadığından, Kamaralardaki kırsal kesimden gelen temsilciler tarafından memnuniyetle karşılanırken, aristokrasinin tepkisini çekti.

İlk bakışta radikal bir fikir gibi gözüken bu düşünce, pratiğe geçirildiğinde hayal kırıklığı yarattı. Kamaralarla (daha doğrusu aristokrat temsilcilerle) yönetim arasındaki tüketim vergisinin işleme konulması konusundaki tartışmaların ardından düzenli bir uygulama gelmedi. Brandenburg'da 1667'de isteğe bağlı, 1680'de ise zorunlu hale getirildi; ancak bu yalnızca katkı vergisi ödeyen kasaba ve kırsal alan için geçerliydi. Böylece, ondokuzuncu yüzyılda *Zollverein* isimli gümrük birliğinin kurulmasına kadar varlığını sürdüren yerel gümrük vergisinin uygulandığı kırsal bölgelerle şehirler arasında derin bir ayrım oluşturuldu. Cleves–Mark'ta ise hiç uygulanmadı: 1667–87 arasındaki dokuz girişimden sonra Büyük Elektör bu fikrinden vazgeçti ve katkı sistemi ile elde edilen gelirle yetindi. Doğu Prusya'da şehirlerinin Berlin'le olan siyasi çatışmasına destek verileceği umuduyla Kamara tarafından bu sistemin uygulanması talep edildi. Bu durumu fark eden Büyük Elektör katkı sisteminin korunması için ısrar etti ve ancak 1716'da isyan tehlikesi geçtikten sonra tüketim vergisi bu eyalette geçerli oldu.

Yönetimin sanayiyi ve tarımı geliştirme amaçlı müdahaleleri ise daha başarılı oldu. Gene Büyük Elektör Hollanda'daki sistemleri model aldı ve bunları yılmadan takip etmeye çalıştı. Kanal yapımı, deniz ticareti ve pamuk, kadife, ipek, keten, kağıt, dantel ve demir üretimine destek verdi. En önemlisi, diğer Avrupa ülkelerinden göçmen almayı teşvik etti. Bu göçmenler çoğunlukla dini baskılardan kaçan Yahudi, Calvinci, Lutherci ve Katoliklerden oluşuyordu. Brandenburg, Büyük Elektör'ün "Vicdanımız, kendimizi kimseden üstün görmemeyi emrediyor"[2] sözüne güvenen girişimcilerin hücumuna uğradı. Asıl akın, XIV. Louis'nin Nantes Fermanı'nı feshetmesi üzerine Fransa'dan gelen 20 bin Huguenot'nun Potsdam Fermanı ile kabul edilmesi ile oluştu. Onların onyedinci yüzyılda Brandenburg'un ve onsekizinci yüzyılda Prusya'nın sanayi gelişimine katkıları hesaplanamayacak ölçülerdeydi.

Büyük Elektör'ün siyasi ve iktisadi değişikliklerinin en büyük sonuçlarından biri, sosyal ayırımcılığın her zaman asillerin lehine olacak şekilde artmasıydı. Yönetiminin başından beri, kraliyet gücünün sınırlarının genişlemesiyle, Büyük Elektör burjuvazi ile asiller arasında bir seçim yapmak ve birinin yardımını almak zorunda kaldı. XIV. Louis'nin tersine

o, asilleri seçti ve aristokrasi sınıfının imtiyazlarını ve toplumsal statüsünü sağlamlaştırmak için elinden geleni yaptı. Asiller bunların karşılığında Kamara yönetiminin yetkilerinin çoğunu feda etmek ve Doğu Prusya ile Brandenburg'da merkezi bürokrasinin oluşmasına izin vermek zorunda kalsalar da, yeni *Generalkriegskommissariat*'taki koltukların çoğunu ve askeri komitelerin hepsini ele geçirdiler. Bu önemli bir gelişmenin oluşmasına yol açtı: kraliyet hizmetindeki asillerin belirmesine. Avrupa'daki ülkeler arasında Brandenburg aristokrasi ile monarşi arasında uyumlu bir beraberliği inşa edebilen tek örnek oldu.

Öte yandan, Brandenburg köylü sınıfının sömürülmesinde de baş sıralarda yer aldı. 1653 Brandenburg Bildirgesi, eğer ilgilenilmese sonu belirsiz olan aristokratik otoritenin tekrar onaylanmasını sağladı. *Leibeigenschaft* olarak addedilen katı derebeyliği canlandırarak, köylülerin lordlarına karşı haklarının yok olmasına neden oldu. Bu, Prusya'nın modern bir devlet olarak ortaya çıkışını geciktirdi ve derebeylik kalıntılarını temizlemeye çalışan ülkelerden biri yaptı. Büyük Elektör, Büyük Friedrich'in asiller sınıfının yardımı olmadan 1740'tan sonra Prusya'yı büyük devletler arasına sokmasını imkansızlaştıran siyasi ve askeri değişiklikleri hayata geçirdi. Ama bunlar aynı zamanda, ancak 1807'den sonra Stein ve Hardenberg'in ortadan kaldırabileceği toplumsal bir öfkenin doğmasına da neden oldu.

NOTLAR

1) Bu bölümdeki bilgilerin çoğu F. L.CARSTEN'in Kaynakça'da sıralanan yapıtlarından alınmıştır.

2) C. A. MACARTNEY (der.): *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties*, Kısım II, Belge 3, 'The Brandenburg Recess'.

25
Onsekizinci Yüzyılda Prusya Bürokrasisi'nin Gelişimi

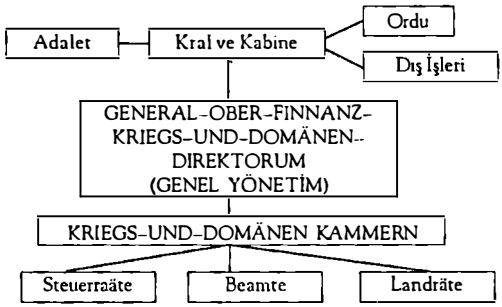
Büyük Elektör (1640–88) asillerin ayrılıkçı hareketlerinin önüne geçerek, Brandenburg yöneticilerinin gücünün artmasını sağlamıştı. Brandenburg Prusya'ya dönüşüp güçlü bir Avrupa ülkesi statüsünü kazandıktan sonra, yeni kurulmuş mutlakıyet giderek karmaşıklaşan bir bürokrasi ağı ile desteklendi.

Friedrich Wilhelm (1713–40) devraldığı kurumları aklileştirdi ve yüzyılın sonuna kadar varlığını koruyacak olan temel idari yapıyı inşa etti. Büyük Friedrich (1740–86) bu yapıyı değiştirmek istemese de, mevcut kurumların baskı altında çalışınca tehlike oluşturabileceğini düşünmeye başladı. Sonunda, yönetimin her düzeyinde kendi kişisel otoritesinin etkili olacağı bir düzenleme yapma yoluna gitti. Bu bölümde, her iki yöneticinin ana idari kurumlarda yaptığı değişiklikleri incelenecek, ancak ordu ve yargı gibi diğer kurumların ayrıntılarına girilmeyecektir.

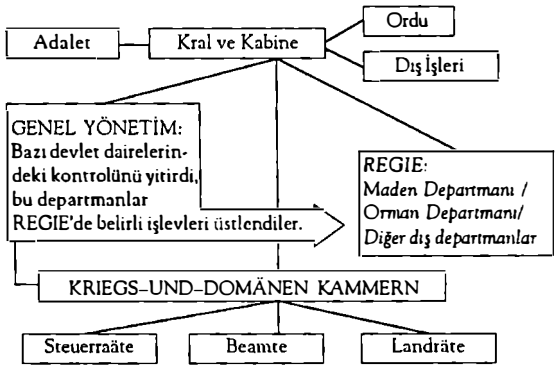
Friedrich'in en büyük başarısı, kraliyet ile bürokrasinin temel kurumları

ve temel kurumlar ile yerel yönetimler arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesiydi. Bu amaçla sorumluluk dağılımı ilkesine bağlı kaldı hep; alınan tüm kararlar komitelerin onayını aldıktan sonra bakanların inisiyatifine kalıyordu ve Fransa'da yaygın olan güçlü başbakanların ortaya çıkması da bu şekilde engellenmiş oluyordu. Friedrich bununla birlikte, sorumlulukları sürekli belli bir seviyede tuttu. Krallık otoritesi bu düzenlemelerden etkilenmemişti ve kral, alınan kararların üzerindeki etkisini hâlâ koruyordu. Aslında memurların görevleri ve haklarını belirttiği sözleri her zaman geçerliliğini korudu (1714): "Krala, hayat ve vücutla, maddiyat ve maneviyatla, gurur ve bilinçle hizmet edilmeli ve kutsal kurtuluş dışında her şey ona verilmelidir. Kurtuluş tanrıya aittir, geriye kalan her şey de bana,"[1] diyordu.

1) Friedrich Wilhelm'in (1713–40) reformlarından sonra

2)Büyük Friedrich'in (1740–86) reformlarından sonra

Şekil 3: Onsekizinci yüzyılda Prusya Bürokrasisi

Sorumluluk sistemi ile otokrasi arasındaki uzlaşma, I. Friedrich Wilhelm'in 1722'den sonra oluşturduğu idari örgütlerde de görülebilir. Aynı alanda çalışan iki kurumun (*Generalkriegskommissariat* ve Genel Mali Yönetimi) birbirlerinin işini zorlaştıracağını bildiği için, bu iki kurumu Genel Yönetim (*General-ober-Finanz-Kriegs-und-Domänen-Direktorium*) adı altında birleştirdi. Bu yeni yapı dört departmandan oluşuyordu ve on dört heyet üyesinin yardımını alan başkan ve dört yardımcısı tarafından yönetiliyordu. Bu yardımcılar son kararı veren otorite yani kralla sürekli iletişim içindeydi ve yönetim kurulu tarzında bir sistemle çalışıyorlardı. Yerel yönetimler de yeniden biçimlendirildi; artık eyaletlerdeki Savaş ve Bölgeler Odalarının *(Kriegs-und-Domänen-Kammern)* oluşturduğu bir idari ağ vardı. Her biri bir başkan ve yerel büroların üç ana faaliyetini yürüten konsey üyeleri tarafından yönetiliyordu. Bunlar, kasabalarda *Steurräte*, kırsal bölgelerde *Landräte* ve krallık nüfuz bölgesinde *Beamte* idi. Sorumluluk ortaktı ve emirler kral tarafından onaylandıktan sonra Genel Yönetim tarafından Eyalet Odalarına iletiliyordu. I. Friedrich Wilhelm bu yapıda, yetenekli memurların yükselmesine ve orduyla sıkı bir bağlantıyı korumaya önem vermişti; emekli askerler genelde ya Eyalet Odası ya da Genel Yönetim'de bir koltuk sahibi oluyorlardı.

Sorumluluk dağılımı Genel Yönetim ve Eyalet Odalarında yaygınlaştırılırken, otokrasi bürokrasinin tepesindeki yerini korudu. Genel Yönetim'in başkanı olmasına rağmen, kral emirlerini özel sekreterleri yoluyla ileterek, ülkeyi *Kabinetti*'nden yönetmeyi sürdürüyordu. Buna ek olarak, ordu, yargı ve dış ilişkilerin Genel Yönetim'in dışında ayrı birimler oluşturmasını da sağlamıştı. Genellikle reformlarıyla tatmin olmuştu ve tüm korkusu, ondan sonra gelecek yöneticinin daha zayıf davranıp, kendi kurduğu uyumlu işbirliği yerine tekrar otokrasiyi hâkim kılmasıydı.

Ama bunun tam tersi oldu. Büyük Friedrich bireysel otoritesini başkalarına devretmek bir yana, geride kalan birkaç mutlak hakkını koruma konusunda neredeyse saplantılı bir tavır takındı. Ayrıca, bürokrasinin daha düzgün işlemesi için aradaki koordinasyonu sıkılaştırdı; ihtiyaç duyduğu değişikliklerle karar alma organlarında krala her aşamada müdahale etme olanağını da sağladı.

Yönetiminin başından itibaren Büyük Friedrich, atalarının barışçıl siyasalarından uzaklaştı ve Prusya'yı Avrupa diplomasisinin ve savaşların odak noktasına yerleştirdi. Friedrich'e göre, Genel Yönetim böyle bir dönüşümün gereklerini yerine getirebilecek kapasitede değildi. Birinci

ve İkinci Silezya Savaşlarında hızlı kararlar alınamamış ve Yedi Yıl Savaşlarının sonunda sistem tıkanmıştı. Asıl sorun idari mekanizmanın kralın yönlendirmeleri olmadan işleyememesi ve kral savaşmaya gittiğinde gerekli kararların alınamamasıydı. Bunun yanı sıra, bürokrasi Yedi Yıl Savaşlarında (1756–63) Prusya'yı Rus, Fransız ve Avusturya ordularının işgalinden kurtarabilmek için daha geniş mali kaynaklar bulmak, Avusturya ve Rusya'nın Berlin'i işgali ile ilgilenmek ve düşman saldırıları yüzünden Eyalet Odaları arasındaki iletişim kopukluğuyla baş etmek zorundaydı.

Büyük Friedrich memurlarının performansını acımasızca eleştiriyor ve onların karşılaştıkları güçlükleri küçümsüyordu. Aydınlanmış bir despot olarak ün yapmasına karşın, hiç de insancıl olmayan bir tavra sahipti ve tebaasına ağır suçlamalarda bulunuyordu; "Bu ulus hantal ve tembeldir. Yönetim bu iki bozuklukla yılmadan mücadele edecektir."[2] Sürekli olarak bürokrasinin çok ağır işlediğinden yakınıyordu ve memurlarının raporlarına gönderdiği cevaplar genelde şöyle bitiyordu: "Hepiniz tekmeyi hak ediyorsunuz."[3] Azarlamalara, kovulma ve hatta idam tehditlerine maruz kalan Genel Yönetim'deki bakanlar kralın hoşnutsuzluğunu önlemek için işbirliğine giriştiler. Bu yeni bir azarlanmaya yol açtı: "Majesteleri, bakanları arasında nefret, kin ve *ésprit de parti*nin mevcut olduğunu büyük hoşnutsuzlukla keşfetti."[4] Güvensizliği öyle boyutlara vardı ki, I. Friedrich Wilhelm tarafından kurulmuş olan idari casusların mali sistemini büyük oranda genişletti.

Büyük Friedrich en başından beri büyük bir sorunla karşı karşıyaydı. I. Friedrich Wilhelm'in sistemini XIV. Louis'ninki gibi sona erdirmeden nasıl geliştirecekti? Bu sistemdeki eksiklikleri bakanlara daha geniş inisiyatif tanımadan nasıl düzeltebilirdi? Bakanlarına geniş haklar tanımak istemediğinden emindi. Onun *Anti–Machiaveli*'nde şöyle yazmıştı; "Dünyada iki çeşit prens vardır; her şeyi kendi gözleriyle görerek yönetenler ve bakanlarına bağımlı olup, onların kendisini etkilemesine izin verenler."[5] Friedrich'in çözüm arayışı, klasik bürokrasinin dışında işleyen, daha kesin bir şekilde kralın kontrolü altında olan ve daha hızlı hareket eden yeni kurumların gelişmesiyle sona erdi.

Genel Yönetim Friedrich'in asıl hedefiydi. Başlangıçta iktisadi gidişatı denetleyecek, ticareti ve sanayiyi ise teşvik edecek ve orduyu yönlendirecek yeni bölümler ekleyerek, onu daha işlevli hale getirmeyi denedi. Ne yazık ki, yeni bölümler arasındaki çatışmalar ve bölümlerin görevlerinin ilk başta kesin sınırlarla belirlenmiş oluşu yüzünden reformlar Friedrich'in umduğu kadar etkili olmadı, Friedrich de 1763'ten itibaren

soruna yeni bir bakış açısıyla yaklaşmaya başladı. Bu, Genel Yönetim'in rolünün azaltılmasıyla idari konulardaki detaylara kralın daha kişisel olarak yön vermesi şeklinde tanımlanabilirdi. Art arda açılan devlet daireleri özel işlevlere sahip oldular ve teoride Genel Yönetim'e bağlı gözükseler de, pratikte direkt kralla görüşen ayrı bakanlar tarafından yönetildiler. Bu süreç, 1776'da maliye yönetimi ve gelir elde edimi sorumluluklarını üstlenen *Regie*'nin *(Administration générale des accises et des péages)* oluşturulmasıyla başladı. Üzerinde karar kılınana siyasayı yürütme görevini üstlenen dört vekil ve bir şeften oluşan personel Genel Yönetim'in dışından atandı. Maden ve Metalürji Departmanları 1768'de kuruldu. Genel Yönetim'in dışında bir özerkliğe sahipti ve 1770'te Ormancılık Departmanı bunlara eklendi. Diğer iç ajanslar tütün ticareti gibi iktisadi yapının ayrı bölümleriyle ilgileniyordu. Bu yeniden düzenlemelerle Friedrich otokrasinin kapsamını daha da fazla genişleterek, bürokrasinin üst bölümlerini yok etmeden işlevsiz hale getirdi.

Kralın yönetimi yakından takip etmesi ilkesine dayanan yeni siyasa, yerel yönetimlerde de değişikliklere neden oldu. Friedrich babasının Eyaletler Savaş ve Bölgeler Odalarını sona erdirmek gibi bir amaç gütmüyordu, ama inisiyatifleri azaltmayı ve kraliyet emirlerinin daha hızlı yerine getirilmesini sağlamayı uygun buldu. Sonuç olarak, Silezya gibi (1740'ta Avusturya'dan alınmıştı) yeni eyaletlerde Genel Yönetim'e değil, doğrudan krala karşı sorumlu olan Bölge Odaları kuruldu. Aynı sistem, Polonya'nın İlk Parçalanışı'ndan (1772) sonra Doğu Prusya'da da uygulandı. Yönetimin gücü 1783'te Büyük Friedrich Breslav (Silezya) Odası'nı "Sizin hiçbir inisiyatif ya da benzeri hakkınız yok. Tüm konular doğrudan bana bildirilmelidir"[6] diye uyardığında açıkça ortaya çıktı. Hatta I. Friedrich Wilhelm tarafından kurulan Bölgeler Odalarına bile, süreç içinde Genel Yönetim'i atlamaları ve doğrudan kralla sürekli iletişim halinde bulunmaları zorunlu kılınmıştı.

Kralın idari yapıdaki geniş katılımı ve müdahalesi, paradoksal bir biçimde devasa miktardaki bürokratik işlerle ilgilenmek için iyiden iyiye *Kabinett* yönetimini içine girmesiyle gerçekleşti. Kral artık Genel Yönetim'inin başkanlığını yapmıyor, zamanının çoğunu Departmanlar ve Eyalet Odalarından gelen raporları okuyup emirler (bazen günde dört defa) yollayarak geçiriyordu. Memurluklarla tek doğrudan ilişkisi Mayıs ve Ağustos ayları arasında değişik eyaletlere yaptığı teftiş gezileri yoluyla gerçekleşiyordu. Kişisel kararlar alınmasının engellenmesi konusunda çok dikkatliydi ve bürokrasi içinde muhalefet ve entrika girişimlerinden hâlâ korkuyordu. Bu yüzden, Prusya yönetiminde güce, bilgiye ve tüm

ülkeyi kontrolü altında tutacak bakış açısına sahip tek kişi olmayı garantilemeye çalıştı. Bu, büyük bir çaba gerektiren bir iş olsa da, Büyük Friedrich bundan asla kaçınmadı. Hatta tahta çıkmadan bir yıl önce Prusya'nın *premier domestique*'i rolünü üstleneceğini belirtmişti.

Onsekizinci yüzyılda Prusya bürokrasisi ne kadar etkiliydi? Yönetimin yeniden düzenlenmesinin asıl sebebi, Prusya kaynaklarının bir devletin temel taşlarından biri olan orduyu beslemek için kullanılmasını sağlamaktı. Bu girişimin başarısı, Prusya'nın dünyanın önde gelen askeri güçlerinden biri olarak ortaya çıkışında ve Rusya, Avusturya ve Fransa ile yıllar süren savaşları devam ettirebilişinde görülebilir. Büyük Friedrich idari yapıdan tatmin olmamış ve Genel Yönetim ile Eyalet Odalarının yetersiz olduğunu düşünmüştü. Gene de, Avrupa'daki o dönemin diğer bürokrasileri ile karşılaştırıldığında, Prusya'daki sistemin üstün olduğu açıkça belliydi. 1756'daki tüm hatalarına karşın, Prusya yönetimi Rusya'nın elde ettiği gelir kadar vergi toplamayı başarmıştı. Avusturya akıllıca bir yöntemle Prusya'nın idari yapısını taklit etti. Friedrich'in kurduğu sistem Fransa'da da kıskançlık uyandırmıştı. Toplumsal açıdan da Prusya bürokrasisi hayli etkili sayılırdı; ordu ile birlikte Prusya aristokrasisinin işe yaramasını sağladı ve onları Fransız ya da Rus asillerinin kapıldığı yozlaşmalardan ve tehlikeli yapılanmalardan uzak tuttu.

Gene de madalyonun ikinci bir yüzü vardı. Prusya büyük devletler arasına katılırken, Rusya haricindeki tüm Avrupa devletlerinin aksine mutlakıyeti tamamen kabul etmiş oldu. Temsili kurumlara Prusya Bürokrasisi'nde yer verilmemişti ve yönetime daha çok katılım sağlayan kurumlar onyedinci yüzyılda Büyük Elektör tarafından ortadan kaldırılmıştı. Benzer kurumlar ondokuzuncu yüzyıla kadar ortaya çıkamadılar ve yönetimin tamamen kralın ellerinde olmasından dolayı ciddi idari yetersizlikler baş gösterdi. Büyük Friedrich bakanlarının hiçbir inisiyatife sahip olmayan, "işlerime karışmayıp emirlerimi harfiyen uygulaması gereken... yönetime müdahale etmek yerine, kendilerini tamamen benim yönetimime teslim etmesi gereken"[3] hizmetkarlar olduklarını sürekli vurguladı. Bu sistem, kimi zaman aşırı uçlara varan Büyük Friedrich'in yönetimi altında kusursuz olmasa da düzgün işledi. Ama ondan daha beceriksiz ardılları—II. Friedrich Wilhelm (1786–97) ve III. Friedrich Wilhelm (1797–1840)—bu sistemle baş edemeyeceklerini anlayıp bazı reformlar yaptılar, ancak onların sistemi de yıkılmaya başladı. Baron Stein'ın 1807'de söylediği gibi: "Devletin başında, ona ruhla, kudretle ve hakkaniyetle rehberlik eden büyük bir lider bulunduğu sürece, sistem

güzel ve parlak sonuçlar ortaya çıkardı ki, bu durum söz konusu iyi sonuçların eksiklilerinin ihmal edildiğini ve tamamlanmamış olduğunu gözlerden ırak tuttu."[7]

NOTLAR

1) E. N. WILLIAMS: *The Ancien Régime in Europe*, Böl. 14.
2) S. GAXOTTE: *Frederick the Great*, Böl. XI.
3) W. HUBATSCH: *Frederick the Great: Absolutism and Administration*, Böl. V.
4) H. C. JOHNSON: *Frederick the Great and His Officials*, Böl. II.
5) W. HUBATSCH: A.g.y., Böl. II.
6) W. L. DORN, S. PARET (der.): *Frederick the Great: A Profile* içinde, s. 69.
7) W. HUBATSCH: A.g.y., Böl. VI.

26
Prusya'nın Dış Siyaseti 1740–1786

Mirabeau bir keresinde *"La guerre est l'industrie nationale de la Prusse"* ("Savaş Prusya'nın ulusal sanayisidir")[1] demişti. Prusya'nın askerlikle sıkı bağları, yöneticileri tarafından Avrupa'daki savunmasızlığını telafi etme amacıyla bilinçli olarak güçlendirildi. Hiçbiri, bazı avantajlara sahip olan İngiltere, İsveç, İspanya, Fransa ve Rusya'nın tersine büyük bir devlet olmak için hiçbir yapısal üstünlüğe sahip değildi. 1740'ta Silezya ve 1815'te Ren–Vestfalya'yı alıncaya kadar önemli bir kaynağı yoktu ve toprağı verimli sayılmazdı. Sonuç olarak, Polonya ile aynı kaderi paylaşıp parçalanması hiç de şaşırtıcı olmazdı. Ama bu gerçekleşmedi, çünkü Mirabeau'nun sözünde olduğu gibi, Prusya bir orduya sahip bir devlet değil, bir devlete sahip bir orduydu.

1740'tan sonra Prusya, onsekizinci yüzyılın en sinsi devlet adamı olan Büyük Friedrich'in yönetimi ve yönlendirmeleriyle savunmadan saldırıya geçti. O, diğer yöneticilerden daha çok sonradan görme olarak nitelendirildi ve diplomaside kalleş olarak ün yaptı. Bunun ana sebebi, dış siyasetinin önceden kestirilemez oluşuydu. Hareketleri tamamen

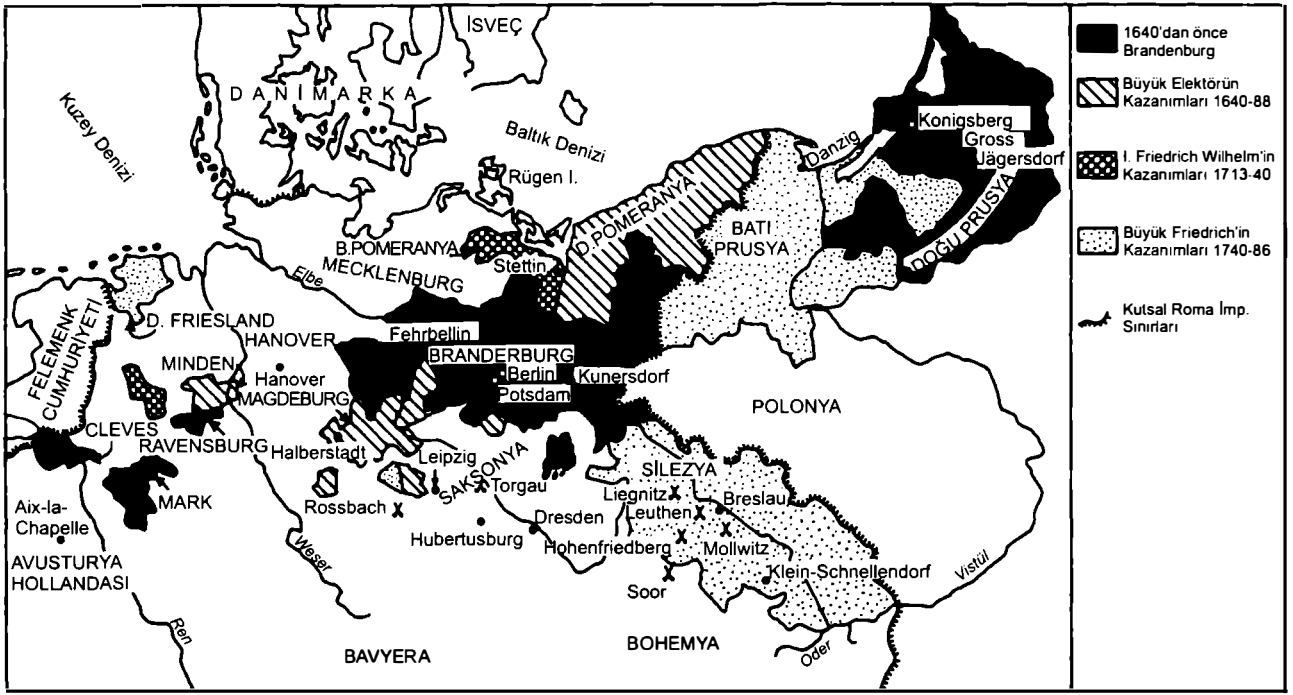
faydacıydı ve fırsatları hızla yakalamakta ustaydı. Aynı zamanda, iyi niyetli ve gerçekçi olduğuna dair diğer yöneticileri ikna etmek için dikkatlice hazırlanmış ifadeleriyle hareketlerini haklı çıkarmanın yolarını aradı hep. *First Political Testament* (Birinci Siyaset Kanunları) adlı eserinde (1752) "Asıl sanat, planlarını gizlemek ve karakterini maskeleyip, adaletli ve ölçülü bir tutum sergilemektir,"[2] diye yazıyordu. *Second Political Testament*'de (İkinci Siyaset Kanunları) (1768) yazdığı gibi, bir yönetici daima "siyasalarında kıvraklık ve bilgelik" sergilemeli idi. "İlk seferde başarısız olunca yapılması gereken şey, geniş duyarlılıkla amacı saklayıp, uygun zamanın gelmesini beklemektir."[3] Bu açıkça *Machiavellici* bir bakış açısı olsa da, Friedrich ondan esinlendiğini inkâr etti. Diğer önemli eseri *Anti–Machiavel*'de Machiavelli'nin *Prens*i'ni hırslı adamlar için tehlikeli bir kitap olarak nitelendiriyordu. Sonuç olarak, siyasalarında fazlasıyla çıkarcı davrandığı için, en azından teoride ahlakçı bir tutum takınmayı uygun bulmuş olacaktı. Ardıllarına yol göstermek amacıyla yazdığı *Siyaset Kanunları*'nda gizli ama gerçekçiyken, *Anti–Machiavel* kesinlikle kamuyu etkilemek için yazılmıştı. Tarihsel anlatımla Büyük Friedrich, V. Karl ile Bismarck arasında bir karakterdi. İlkinin ideolojik kaygılarından yoksundu, ama diğerinin *Realpolitik*'i'ni açıkça kabul etmeye de hazır değildi. Sonunda çıkarcılık ile ahlaki açıdan kendini temize çıkarmanın tuhaf bir karışımını dış siyasetine yansıttı.

Yönetimi süresince, diplomasisi ile savaşları üç bölümüne ayrılabilir. İlk devre, 1740–45 arası Friedrich'in Avusturya'dan Silezya'yı alışı ile Avusturya Taht Savaşı'na yol açtığı dönemdi ve bu aralar kesinlikle ikiyüzlü bir siyasa izledi. Derken, 1755'ten itibaren Avrupa'da dışlanacağından korkarak, 1757'den sonra Prusya'ya karşı birleşen bir ittifakın oluşmasına neden olacak korkunç diplomatik hatalar yapmaya başladı. 1756–63 arasında Prusya bir ölüm kalım savaşı verdi ve Friedrich önceki diplomatik hatalarını, askeri liderlikte sahip olduğu yeteneklerini sergileyerek telafi etti. Son olarak, 1763'ten sonraki dönemde, Prusya'yı büyük savaşlardan uzak tutmaya çalıştı, ama aynı zamanda saldırgan bir dış siyaset bağlamında tavır almayı da sürdürdü. Bunun değişik sonuçları oldu. Prusya Polonya'nın bir kısım toprağını eline geçirse de, Friedrich 1780'lerden sonra Avrupa diplomasisinde gene dışlandı.

Büyük Friedrich 1740'ta tahta çıktığında, Avrupa onun I. Friedrich Wilhelm'in sakin ve barışçıl siyasasını sürdüreceğini düşünmüştü ve olacaklardan da tamamen habersizdi. Birkaç hafta içinde Friedrich yoğun bir diplomasinin içine daldı ve asıl niyetinin Silezya'yı ele geçirmek olduğunu

açığa vurdu. Silezya, Avusturya gibi büyük bir devlete aitti ve normal şartlar altında Friedrich'in böyle bir işe girişmeden önce çok iyi düşünmesi gerekirdi. Oysa, 1740 Prusya Krallığı'nın harekete geçmesi için ideal bir yıldı. VI. Karl (Avusturya Arşidükü ve Kutsal Roma İmparatoru) bir erkek evlat sahibi olamadan ölmüştü. Son yıllarını kızı Maria Theresa'nın Habsburg dominyonlarının başına geçmesini garantileyecek olan Faydacı Müeyyide'yi Avrupa güçlerine kabul ettirmeye çalışarak geçirmişti. Buna ek olarak, İmparatorluk Elektörlerinin, Maria'nın kocası Francis'i Kutsal Roma İmparatoru olarak seçeceklerini de umuyordu, böylece iki makamın birleşmesi, gelecekteki bir erkek vâris sorununa karşı garantilenmiş olacaktı. Avusturya Arşidüşesi, Bohemya ve Macaristan Kraliçesi Maria Theresa, kendini bir anda Habsburg dominyonlarının yönetimine aday olan Bavyera Elektörü ile karşı karşıya buldu. Friedrich bu karışık ortamdan faydalanmayı bildi ve Silezya karşılığında Avusturya'ya saldırmayacağına dair garanti verdi. Bu çıkışını güçlendirmek için Prusya ordusunu sınıra yolladı. Önemli bir direnişle karşılaşmadıklarından, kısa süre içinde Silezya'yı işgal ettiler. Friedrich Avrupa'nın karışık durumuna değinerek, hareketini haklı çıkartmaya çalıştı: "Ordularımı Silezya'ya, başka ordular tarafından işgal edilmesin diye yollamaya mecbur kaldım. Avusturya'nın iyiliğini ve güvenliğini düşünmekten başka bir niyetim yoktu."[4]

Gerçek amacı neydi? Sonradan *Birinci Politik Kanunları*'nda bu konuda bir ipucu verdi: "Coğrafi konumumuzdan dolayı, Avrupa'nın en büyük prenslerine komşuyuz; tüm bu komşularımız bizi kıskanıyorlar ve gücümüze karşı da gizli gizli düşmanlık besliyorlar."[2] Avusturya bunların arasında en tehlikeli olanıydı ve Prusya'nın kalbine düzenlenebilecek bir saldırının geçiş kapısı da Silezya idi. Silezya Prusya'nın elinde olduğu sürece, Avusturya ordularının Berlin'e ulaşmadan önce düşman topraklarında alacağı yol daha da uzuyordu. Stratejik açıdan, aynı yöneticinin yönetimi altında olan ve Avusturya'ya dostça yaklaşan Saksonya ve Polonya'yı birbirinden ayırıyordu. Silezya ticari sebeplerden dolayı da önemliydi, çünkü Baltık Denizi'ne giden ana ticaret yolları onun topraklarındaki Oder Nehri üzerinden geçiyor ve Silezya'yı doğu–batı ticaretinin önemli merkezlerinden biri yapıyordu. Bunlara ek olarak, sanayi gelişim için şart olan maden kaynakları açısından da zengin bir bölgeydi. Sonuç olarak Friedrich, babası tarafından dikkatle hazırlanmış orduyu harekete geçirme konusunda sabırsızlanıyordu, çünkü ordunun zayıflaması istenmiyorsa, Prusya savaşmak zorundaydı. Hem 1740 yılında ortaya çıkan bu fırsattan daha iyisi mi çıkacaktı?

Brandenburg–Prusya'nın Genişlemesi 1640–1786

Friedrich Avrupa'nın süper devletlerinden biri olan Avusturya'nın topraklarına ordu yollayarak bir anlamda riske giriyordu, ama bunun altından kalkmayı bildi. Avusturya tepki vermekte gecikti ve Prusya 1741 Mollwitz Savaşı'ndan zaferle çıktı. Aynı yıl içerisinde Fransa, İspanya, Savoy, Saksonya, Bavyera ve Napoli'nin katıldığı ve Prusya'yı hedef alan bir koalisyon oluşturuldu. Fransa ile Prusya arasında bir ittifak gündeme gelince, Avusturya barış imzalamak zorunda kaldı. Bütün bu olanları takiben, Friedrich, Avrupa'nın büyük bölümünde hain sıfatını kazanmasına neden olan karşı diplomatik manevralar dizisine girişti.

1741 Ekimi'nde Friedrich ve Maria Theresa, Friedrich'in Silezya'daki Prusya hâkimiyetinin karşılığında Avusturya ile savaşmaya son vermeyi önerdiği Klein–Schneldorf Gizli Antlaşması'nı imzaladılar. 1742'den itibaren Avusturya tekrar güçlenmeye ve Bavyera ile Saksonya'yı tehdit etmeye başladı. Friedrich Klein–Schneldorf Gizli Antlaşması'nı hiçe sayarak, Avusturya'ya karşı birleşmek için Fransa ile görüşmelere başladı. Gene bir savaş döneminin ardından Friedrich, Breslau'daki arabuluculuk görüşmelerinin sonucu oluşan Berlin Antlaşması (1742) ile barış imzaladı. Avusturya gene Silezya'nın Prusya'ya ait olduğunu kabul etmek zorunda bırakılmıştı. Friedrich savaştan çekilişini haklı nedenlere dayandırmak için Fransız yönetimine şunları yazmıştı: "Antlaşmamızdan bu yana yüce Kralınız'ın planlarını sadakatle desteklemek için mümkün olan her şeyi yaptığımın farkındasınızdır... Sadece zorunluluktan pes ettim."[4] 1744'ten sonra olaylar Avusturya'nın lehine döndü; ona karşı kurulan koalisyon sona erdi; artık Saksonya Savoy ve İngiltere'nin desteğini arkasına almıştı. Friedrich, Avusturya üzerindeki baskının tamamen kaldırılmasıyla, Maria Theresa'nın tekrar Silezya konusunu gündeme getireceğinden korktu. Bu yüzden 1744'te tekrar savaş ilan etti, bahanesi gene aynıydı: "Kral Avrupa'yı, şu anki durumun onu kıtanın refah ve huzurunu korumaya zorlayan bir plandan haberdar etme ihtiyacı hissediyor. Majesteleri, Almanya'yı mahveden sorunlara daha fazla kayıtsız kalmak istemiyor ve her türlü uzlaşma yolunu denediği ancak bir sonuç elde edilemediği için, barışı sağlamak, kanunu yeniden hâkim kılmak ve ülkesinde imparatorluk otoritesini korumak için Tanrı'nın ona verdiği güçleri kullanmaya mecbur kalmıştır... kısaca, Kral'ın şahsi çıkarları söz konusu değildir ve kendisi için hiçbir şey istememektedir. Onun orduları sadece İmparatorluğa özgürlük, İmparator'a saygınlık ve Avrupa'ya huzur getirmek için harekete geçmiş bulunmaktadır."[4] Fakat, gerçek amacı Fransa'yı savaşa devam etmesi için cesaretlendirmekti. Takip eden yıl boyunca Friedrich aralarında Soor ve Hohenfriedberg

Savaşları (her ikisi de 1745) da olmak üzere pek çok askeri başarı elde ettikten sonra, Avusturya'nın tekrar kontrol altına alındığına kanaat getirip, Silezya üzerindeki hâkimiyetinin güvende olduğundan emin oldu. Dresden Antlaşması (1745) ile barış yaparak, müttefiki Fransa'yı dört yıl içinde toplam üç kez yüzüstü bırakmış oldu.

Prusya savaşın geri kalanı boyunca (1745–8) seyirci kalmayı sürdürdü ve Aix–la–Chapelle Antlaşması (1748) ile Silezya'yı resmen kendi topraklarına kattı. Ama Friedrich bu kaypak hareketlerinin bedelini ödeyecekti. Maria Theresa konuyu burada bitirmemeye kararlı gözüküyordu ve Friedrich'e karşı kişisel bir nefret beslemekteydi. Silezya'yı geri almak için bir fırsat kollamaya başladı. Friedrich de bunun farkında olduğu için endişeleniyordu ve *Birinci Politik Kanunları*'nda (1752) "Tüm Avrupa devletleri arasında Avusturya en çok taciz ettiğimiz ülkedir"[2] diye yazıyordu. Bu kazancını korumak ve Avrupa yöneticileri arasında dolaşan kötü ününü yok etmek için yıllarını harcaması gerekti.

Bu, Friedrich'in tahmin ettiğinden daha zordu ve bu arada Prusya, bedelini uzun ve korkunç bir savaş dönemi ile ödediği bir diplomatik hata daha yaptı. 1755–57 arasında büyük devletler Diplomatik Devrim adıyla bilinen uzlaşma girişimlerine katıldılar ve bu hareketin sonucunda Prusya büyük ölçüde güç kaybetti.

Prusya'nın açmazının sebebi, kısmen Friedrich'in ufkunun dar oluşuydu. Planları, Avusturya ve Rusya arasındaki bağlantıyı koparma amacını güden Avusturya Şansölyesi Kaunitz tarafından ustaca etkisiz hale getirildi. 1755'te ittifaklar sistemi, Avusturya ve İngiltere'nin dahil olacakları taraflar konusunda ayrılığa düşmeleriyle değişmeye başladı. İngiltere Prusya karşısında Hannover'in güvenliğinden korkarak, Rusya'yla bu ülkenin Livonia'da bir ordu bulundurmasını sağlayan bir destek antlaşması imzaladı. Friedrich haklı olarak bunu Prusya'ya yöneltilmiş bir tehdit olarak algıladı ve son vuruş olarak düşündüğü bir plan hazırlamaya koyuldu. Eğer İngiltere ile bir ittifak kurmayı başarırsa, Rusya ve Prusya aynı tarafta olacağından ve Fransa da Prusya ile olan bağlantısı yüzünden bu koalisyona dahil olacağından, Avusturya'nın yalnız kalacağını düşündü. Fransa ve Avusturya'nın asla müttefik olmayacaklarından emindi, çünkü böyle bir şey, iki yüz elli yıl boyunca süregelen tarihi bir zıtlaşmaya aykırı olurdu. Friedrich'e göre, "Fransa'nın çıkarlarının Avusturya Hanedanlığı'na destek vermesini gerektirmesinin imkansız olduğu bariz bir gerçektir,"[5] idi içinde bulunulan durum.

Ve sonunda 1756'da Westminster Paktı İngiltere ve Prusya arasında imzalandığında, Friedrich büyük bir diplomatik zafer bekliyordu. Ama

yönetiminin en kötü şoklarından birini yaşadı. Kaunitz Fransa'da bu ittifakı bozmak için çalışmalara başlamıştı ve yaptığı kulislerle, XIV. Louis'yi, Friedrich'i onun yöntemiyle yüzüstü bırakarak, Avusturya ile Birinci Versailles Antlaşması'nı (1756) imzalamaya ikna etmeyi başardı. Friedrich, Prusya'nın güvenliği açısından Fransa ile işbirliğinin hayati önem taşıdığını düşündüğü için, bu ciddi bir gelişmeydi. *Birinci Politika Kanunları*'nda "Şu anki amacımız, özellikle Silezya'yı aldıktan sonra, Fransa ile olan beraberliğimizi korumaktır"[2] diye yazıyordu. Fransa'nın da Avusturya ile olan düşmanlığı yüzünden Prusya ittifakından vazgeçmeyeceğini zannediyordu, ama Fransa'nın baş düşmanının artık İngiltere olduğunu fark edememişti. Daha da beteri, İmparatoriçe Yelizaveta'nın Friedrich'ten nefret etmesiydi (Bunun sebebi, Friedrich'in onu, Maria Theresa'yı ve Mme de Pampadour'u "Avrupa'nın üç fahişesi" olarak tanımlamasıydı) ve Yelizaveta, Prusya'yı Rusya'nın doğal düşmanı olarak görüyordu. Westminster Paktı'ndan haberi olunca, Rusya İngiltere ile arasındaki ittifaka son verdi ve Avusturya ile anlaşma imzaladı. Prusya, sadece İngiliz desteğiyle üç büyük güce karşı koymak zorundaydı artık.

Derken, Friedrich bir yanlış hesap daha yaptı. Kendisine karşı oluşturulan koalisyonun baş edilmez olduğunu ve ancak diğer düşmanlarına saldırarak bu durumdan kurtulabileceğini düşündü. Savaşlarda Prusya için stratejik bir manevra alanı oluşturmak amacıyla 1756'da Saksonya'yı işgal etti. Bunun için bahanesi aynıydı, Saksonya'yı diğer güçlerden korumak için işgal ettiğini açıkladı. İşgal tamamen mantıksızdı, çünkü Avrupa'nın geri kalanında Prusya'nın saldırgan olduğuna dair bir izlenim yaratmış ve tarafsız ülkelerin sempatisini de kaybetmişti bu yüzden. Bu hareketi ona karşı yeni koalisyonların oluşmasını da beraberinde getirdi. Fransa 1757'de Avusturya ile İkinci Versailles Antlaşması'nı imzaladı ve aynı yıl Rusya da St. Petersburg Paktı'nı oluşturdu. Bu iki ittifak, Fransa'nın gönülsüz olduğu bir harekatla Silezya'yı tekrar Avusturya'ya kazandırdı. Buna ek olarak da, 1757'de Kutsal Roma İmparatorluğu içerisindeki pek çok devletle beraber koalisyona katılmayı uygun buldu. Sonunda, Friedrich bunun gibi sürpriz bir istilanın Prusya'nın yararına olmayacağını ikinci kez fark etti: "Bizim amacımız savaşı tekrar başlatmak değildir. Silezya'nın fethi gibi bir anlık hareket, aslı tam bir başarılıyken, taklitleri anlamsız olan bir kitap gibidir."[2] Bu açıklama şimdi doğruluğunu kanıtlıyordu. Friedrich saldırarak hiçbir şey kazanamamıştı ve takip eden bir savaşta Silezya'nın yanına bile yaklaşamadı.

Friedrich'in bir diplomat olarak başarısız olduğu kesindir. Prusya'nın etrafının düşmanlarla çevrilmesine ve modern tarihte hiçbir devletin

içine düşmediği şekilde varlığına yöneltilmiş dev bir tehlike ile karşı karşıya kalmasına neden oldu. Gene de Yedi Yıl Savaşları (1756–63) boyunca Prusya korkunç saldırılara karşı ayakta kaldı ve bu dayanıklılığı Friedrich'in askeri lider olarak sergilediği performansa borçluydu.

Friedrich, Prusya'nın Yedi Yıl Savaşlarındaki çıkmazını çok doğru bir şekilde sineklerin saldırdığı bir adama benzetmişti: "Biri çenemin üstünden uçtuğunda, öteki burnuma konuyor ve onlardan kurtulamayacağım kadar hızla alnıma, gözlerime ve her yerime konup konup kalkıyorlar."[6] Prusya'nın tek yaşama şansı iletişim hatlarını kullanarak ordularını mümkün olduğu kadar çabuk savaşa sokmaktı. Tek bir savaş yetmiyordu. Fransa, Avusturya ve Rusya orduları tekrar ve tekrar yenilmeliydi. Eğer üçlü ittifak Prusya'nın farklı bölgelerine aynı anda saldırılar düzenleseydi, Friedrich bir çözüm üretemezdi. Ama böyle bir taktik uygulanmadığından, Friedrich düşmanlarının teker teker başlattıkları saldırılarıyla baş edebildi ve güç toplamak için aradaki boşluklardan faydalandı.

Bu strateji, alışılmadık bir savaş yaklaşımı geliştirilmesini ve bildik kuralların tamamen tek edilmesini gerekli kıldı. Friedrich en ufak bir kaybı bile önlemeye çalıştı. Prusya ordusu her savaşta ittifak ordusundan sayıca azdı ve Friedrich orduları yenmeyi değil büyük kayıplar verilmeden, düşmanı geri püskürtmeyi amaçlıyordu. Cevap, eğik savaş düzeniydi. Prusya birlikleri düşmanın özel seçilmiş noktalarına, çoğunlukla da yan kanatlarına yollanıyor ve bu yolla savunmayı çökertip karışıklığa yol açmayı amaçlıyordu. Diğer birlikler de zaferi sağlamlaştırmak ya da gerekli noktadaki saldırının başarısızlığa uğraması halinde, ek kuvvet olarak düşmanı durdurmak üzere bekletiliyordu. Bu taktik, Rossbach'da (1757'de 25 bin kişilik Prusya ordusunun 50 bin müttefik askerini yendiğinde) ve Leuthen'de (30 bin Prusyalının 80 bin Avusturyalıya karşı zafer kazandığı yerde) büyük başarılar getirdi. Leuthen, daha sonra Napoléon tarafından, "Friedrich'in bu savaşta oynadığı rolü ile baş generaller arasına katılmaya hak kazandığı bir şaheser"[8] olarak nitelendirildi.

Stratejik zekâsı kadar Friedrich'in yararlandığı diğer meziyetleri dayanıklılığı ve kendini toplayabilme gücüydü. İki olayda da Prusya'nın hiç şansı yokmuş gibi gözüküyordu, ama Friedrich zor olanı başarıp saldırılar arasında durup soluklanabileceği bir boşluk yarattı. 1757'de Prusyalılar Gross Jägersdorf'ta Rus ordusu tarafından hezimete uğratıldılar ve Berlin düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Aynı anda Avusturyalılar Silezya üzerinden Berlin'e yürüyordu, Fransızlar ise Saksonya ve Hannover'e girmişlerdi. Buna rağmen, Prusya Friedrich'in Rossbach ve Leuthen

zaferleri ile kurtuldu. 1759'da Prusya'nın varlığı Friedrich'in ordularının Rus ve Avusturyalılar tarafından Kunersdorf'ta yok edilmesiyle gene tehlikeye girdi. Friedrich, müttefikler zafere ulaşamadan kendini topladı ve Liegnitz ve Torgau Savaşlarında (1760) düşmanlarını geri püskürtmeyi başardı. Ama zaman müttefiklerin lehine işliyordu. Friedrich çatışmalar başladığında kısa süreceklerini ummuştu. Prusya kısıtlı kaynaklarıyla daha ne kadar dayanabilirdi ki?

Sorunun yanıtı tarihteki en büyük rastlantılardan biri sayesinde geldi. İmparatoriçe Yelizaveta (yeni takvime göre) 7 Ocak 1762'de öldü ve yönetim, Friedrich'e annesi gibi nefretle bakmayan oğlu III. Petro'ya geçti. Petro Mayıs 1762'de barıştı ve aynı ay içinde Avusturya da geri çekildi. Bu arada iki lider karşılıklı dostluk ibareleriyle dolu mektupları birbirlerine iletiyordu. Petro "Eğer Majesteleri bana emrederse, ben ve imparatorluğum cehennemde bile yanınızda savaşmaya geliriz" diye yazmıştı. Friedrich de buna cevaben "Eğer bir pagan olsaydım, bir yüce varlık olarak siz Majestelerinin şahsına bir tapınak inşa edip sunaklar dikerdim"[6] demişti. Fransa ile İngiltere ise giderek birbirlerinden uzaklaştı ve 1763'e kadar Avusturya tek başına Prusya ile savaşır hale geldi. 1763'te iki tarafın da tükenmesinin ardından Hubertusburg Antlaşması yapıldı. Prusya yarım milyon askerini cephede kaybetse de, Silezya'yı vermemişti. Tüm saldırılara karşı ayakta kaldı ve büyük devlet statüsünü korumaya devam etti.

1763–86 arasındaki yönetiminin ikinci yarısı daha olaysız geçti. Prusya dış politikası 1781'e kadar Rusya ile ittifak üzerine kuruluydu. Bunu sağlayan kişi olan III. Petro 1762'de tahttan indirilip öldürüldü, ama Büyük Yekaterina (1762–96) ittifakı yeniledi ve Rusya'nın 1725'ten beri müttefiki olan Avusturya'ya sırtını döndü. Ama, kısa süre sonra Friedrich bu beraberliğin bir tehlike kaynağına dönüştüğünü fark edecekti. Rus–Prusya ittifakının Polonya'daki hareketleri Türklerin öfkesini üzerlerine çekti ve Balkanlardaki sınırlarını Rusların ilerleyişinden korumak isteyen Türkler 1768'de savaş ilan ettiler. Friedrich Rusya'ya yardım etmekten kurtulmanın bir yolunu bulmaya çalışsa da, 1771'den itibaren Prusya genel bir savaşın içindeymiş gibi duruyordu. Avusturya, Rusların Balkanlardaki ilerleyişini durdurmak için Türklerle işbirliğine girişmişti. Eğer Avusturya Ruslara savaş ilan ederse, Prusya yeni ortağına destek vermek zorunda kalacaktı. Bu kargaşadan Prusya'nın çıkarlarını kollayarak çıkması nasıl mümkün olabilirdi?

Cevap Polonya'da gizliydi. Avrupa'nın en zayıf ülkelerinden biri olan Polonya, Rusya'nın politik nüfuzu altına girmiş, ama topraklarını koru-

muştu. Friedrich, şimdi, Rusya'nın Türkleri kızdıracak şekilde Balkanlardaki ilerleyişinden vazgeçmesini ve onun yerine Polonya ile yetinmesini sağlayacak bir formül yaratmıştı. Bu, Avusturya'nın Türklere yardım etme zorunluluğunu da ortadan kaldırıyordu. Polonya'nın sınırları içindeki Galiçya da Avusturya'nın tarafsızlığını koruması için ayrı bir neden oluşturuyordu. Doğal olarak, Prusya da kendi payını alacaktı. Friedrich, Prusya'nın Doğu Polonya'yı elinde tutmasının niçin bu kadar önemli olduğunu *Birinci Politika Kanunları*'nda açıklamıştır: "Bu bölge, Prusya'yı Pomeranya'dan ayırarak, bu eyaletimize yardım göndermemizi önlüyordu. Moskovalıların Danzig'e çıkıp, Doğu Prusya ordusunun bu ülkeyle bağlantısını kesmesi dışında Polonya Krallığının başka bir saldırıya uğramasının imkansız olduğunu düşünürseniz, bölgenin önemi daha iyi anlaşılabilir."[2] Sonuç olarak Friedrich'in Polonya'nın bölünmesini sağlaması için nedenleri çoktu. Yekaterina sonunda bu planı kabul etti ve İlk Bölünme 1772'de gerçekleşti. En azından, Friedrich savaşı körüklemek yerine önlemeyi öğrenebilmişti ve "Kalemle elde edilen kazançlar, kılıçla elde edilenlerden her zaman yeğdir"[2] inancına uygun bir biçimde davranmıştı.

Ama, yine Friedrich' kazancı için bir bedel ödedi; bu davranışıyla Yekaterina'yı kendinden soğutmuştu. Friedrich'in gelecekte de askeri harekatlara devam edeceğinden emin olan Yekaterina, Rus–Prusya ittifakını bozmaya karar verdi. 1778'de Bavyera tahtı, Wittelsbach hanedanlığının bitmesiyle sahipsiz kaldı. Avusturya tahtın Habsburgların hakkı olduğunu iddia etti ve Prusya askeri güç kullanarak karşı çıktı. Bavyera Taht Savaşı boyunca Friedrich Yekaterina'dan hiç yardım almadı. Aslında, 1781'de Yekaterina bir ittifak oluşturarak, 1762'deki müttefiki Avusturya'ya ile tekrar yakınlaşmanın yollarını arıyordu.

Friedrich son yıllarının gene diplomasi alanında yalnız kalışıyla geçeceğinden korktu. Fransa ile yeniden siyasi bağlar kurmak istedi, ama XIV. Louis İngiltere'yle ilişkilerini sıkılaştırmakla meşguldü ve yeni bir karmaşa istemiyordu. Friedrich İngiltere ile ilişki kurmamak için köşe bucak kaçıyor, İsveç'i ise küçük gören bir tavırla "arkasında hiç destek olmayan bir isim" olarak niteliyordu. Ve neredeyse çaresiz bir şekilde, geride kalan son çareye sarıldı. Kutsal Roma İmparatorluğuna dahil Alman devletleri ile Prusya'nın önderliğini üstlendiği bir birlik kurdu. Bazı tarihçiler 1785 *Fürstenbund*u'nu Alman birliğine ve Alman ulusunun oluşturulmasına giden ilk önemli adım olarak görürler. Ama bu Friedrich'in amaçlarını ve başarılarını abartmak olur. Friedrich bir Alman milliyetçisi değildi. Dış politikasının ana hedefi olarak Almanya'yı

Prusya'ya dahil edecek olan Bismarck'ın aksine, Friedrich Prusya'yı Almanya olmadan kendine yetebilen bir ülke olarak görüyordu. Özellikle Almanlar olmak üzere pek çok tarihçi, Friedrich'i hırslı dış politikası ve diplomasisi asla "İmparator" ya da "Kaiser" olmayı hedeflemeyen bir yönetici, yani "kral" olarak görürler.

NOTLAR

1) J. MARRIOTT ve C. G. ROBERTSON: *The Evolution Of Prussia*, Böl. III.

2) G. A. MACARTNEY (der.): *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties*, Kısım II, Belge 18, 'Political Testament (1752)'

3) C. S. GOOCH: *Frederick the Great*, Böl. XIII.

4) A.g.y., Böl. I.

5) A.g.y., Böl. II.

6) P. GAXOTTE: *Frederick the Great*, Böl. X.

7) E. J. FEUCHTWANGER: *Prussia: Myth and Reality*, Böl. III.

8) W. DURANT: *The Story of Civilisation: Rousseau and Revolution*, Böl. II.

27
Büyük Petro'nun Reformları

Büyük Petro dönemi (1682–1725) çoğunlukla ulusların gelişimindeki liderliğin oynadığı önemli role örnek olarak gösterilir; bunun bir diğer örneği de Japonya İmparatoru Meiji dönemidir (1869–1912). Kimileri iç gelişmelerde onun kişiliğinin etkilerini küçümsese de, bu etkilerin başarıları üzerine tartışmaların mevcut olduğu kesindir. Büyük Petro Rus tarihçileri arasında bariz anlaşmazlıkların konusu olagelmiştir. Öte yandan, Bolşeviklerle ilgili hareketleri açısından bir devrimci olarak nitelendirilmiştir. Örneğin, Bordyaev Petro'nun yöntemlerinin kesinlikle Bolşevik izler taşıdığına inanıyordu. O, ülkenin temel kurumlarının içinde yer alan tüm belirtileri silerek, yaşlı Moskof Rusya'ya son vermeyi amaçlamıştı. Bordyaev'e göre, Petro'nun devrimiyle Bolşevik Devrimi "aynı barbarlığı, aynı şiddeti, bazı ilkelerin aynı şekilde zorla tepeden tabana uygulanmasını, organik gelişmeden aynı şekilde kopuşu ve geleneğin reddini... aynı kesin istekleri ve uygarlık biçimini kökten bir biçimde değiştirme isteğini"[1] taşıyordu. Diğer tarihçiler tarafından Petro Rusya'nın gelişiminin simgesi olarak tasvir edilegelmiştir. Soloviev, Pet-

ro'nun kişiliğinin ve başarılarının Rus tarihinin akışını daha yüksek bir seviyeye yönlendirdiğini, gelecekteki modernleşme ve ilerlemeyi mümkün kıldığına inanıyordu: "Rusların, onsekizinci yüzyılın başlarında gösterdiği atılımın hiçbir toplumda eşi yoktur. Halkı bu canlanmaya yönlendiren kişi tarihteki en büyük lider olarak tanımlanabilir, çünkü uygarlık tarihinde bu kadar önemli bir yeri başka kimse hak etmemiştir.[2]

Bu iki önemli, ama aşırı yorum Büyük Petro'nun reformlarının incelenmesi için mantıklı bir yöntem sağlamaktadır. Bordyaev'in yaklaşımı kafalarda bir soru işareti yaratıyor: Petro'nun yaptığı değişiklikler Rusya'yı Moskof geçmişinden hangi ölçüde kopardı? Soloviev'in tezi başka bir soruya kapı açıyor: Bu değişiklikler ne ölçüde gelecekteki gelişim ve ilerlemenin temeliydi? Cevapları bulmak zordur ve askeri, idari, iktisadi, toplumsal ve dinsel reformların göreceli önemine bağlıdır.

Petro 1689'da otokritik iktidarın tüm erklerini devraldı ve 1725'e kadar Rusya'yı tam bir mutlakıyetle yönetti. Bu otuz altı yıl boyunca Rusya'yı yirmi üç yıl süren heyecanlı savaşlara soktu (1695–6 ve 1710–11 arasında Türklerle ve 1700–21 arasında İsveç ile). Bu yüzden askeri reformların ağırlıkta olması normaldi ve bu alandaki yaratıcı rolünü önemli kılan bir olaylar zinciri mevcuttu.

Onyedinci yüzyılda Rusya'nın askeri gücü zorlu savaşlarda sınanmıştı ve bu süreçte ciddi zayıflıkları olduğu keşfedilmişti. Ordu, toprak *(pomestie)* karşılığında asiller *(dvoriane)* tarafından beslenen milisler, Kazaklar ve Streltsy Muhafızları gibi sabit birimler ve ordunun yarısını meydana getiren yabancı paralı askerlerden oluşuyordu. Büyük Petro Rusya'nın ilk ulusal ordusunu kurdu. Ondan önce de benzer örnekler olmasına karşın (Korkunç İvan'ın 1584'ten önce yabancı danışmanlar kullanması ve 1680'lerden itibaren daha etkili bir piyade gücünün oluşturulmaya başlanması gibi), Petro'nun reformları daha geniş kapsamlı ve temel yeniliklerdi. Çünkü, Petro'nun İsveç'i yenip Baltık kıyılarındaki Karelia, Ingria, Estonya ve Livonia gibi bölgelerini ele geçirmek için neredeyse saplantı boyutunda büyük bir tutkusu vardı. Yanlışlarından ders çıkarmaya (örneğin, 1700 Narva yenilgisi) ve batıdaki teknolojik gelişmeleri kendi yararına kullanmaya hazırdı. Attığı ilk adım, askerliği zorunlu hale getirmesiydi ve genel yükümlülük 1709'a kadar geçerli oldu. Bu, paralı askerlere duyulan ihtiyacın ortadan kalkmasını sağladı ve Rusya en azından 210 bin kişilik sürekli bir orduya sahip oldu. Diğer Avrupa liderlerini izleyerek ateşli silahların daha yaygınlaştırılmasına ve dikkatli bir askeri eğitime önem verdi; Donanma ve Ağır Silahlar

Akademilerini bu amaçla kurdu. Ordudaki komuta yetersizliğini de göz önünde bulundurarak, Rus generalleri arasındaki koordinasyonu ve iletişimi sağlayan Askeri Komisyon'u oluşturdu. Rusya'nın İsveç'i yenmesini sağlayan başka faktörler de vardı; XII. Karl Rus saldırılarına karşı koyarken sayısız yanlışlar yaptı. Gene de, Rusya Petro'nun reformları olmaksızın başarıya ulaşamazdı. Zayıfladığı için ancak zorlukla ayakta durabilirdi. Petro'nun Büyük Kuzey Savaşı'ndaki askeri başarısının, Rusya'yı büyük devletlerin arasına soktuğunu söylemek yanlış olmaz. Bu güç, 1725 ve 1762'deki idari krizler sırasında bile geçerliliğini korumaya devam etti ve Büyük Yekaterina'nın tahta çıkışından sonra, Rusya diğer Avrupa devletlerinden daha hızlı bir şekilde sınırlarını genişletmeyi sürdürdü.

İlk başta Baltık Denizi'nde ve Karadeniz'de limanı olmadığı için donanmaya da ihtiyaç duymayan Rusya'nın ilk filosunu Petro kurdu ve Rusya tarihinde ona yol gösterecek örnek bir uygulama olmamasına rağmen, Batı Avrupa'ya yaptığı ziyaretler sırasında edindiği bilgiler sayesinde, devletinin denizlerde de askeri güç bulundurmasını sağladı. İlk altı firkateyn 1703'te denize indirildi (bu, XII. Karl Polonya seferine katılmışken, Baltık kıyılarındaki İsveç topraklarının ele geçirilmesiyle mümkün olmuştu); 1714'ten itibaren Petro temel filoyu oluşturdu ve Hango Burnu Deniz Savaşı'nda İsveç donanmasına ağır bir yenilgi yaşatmayı başardı. 1725'ten itibaren ise Rusya'nın 50 savaş gemisi ve 400 kadırgası vardı ve bu gücüyle Baltık Denizi'ni kontrolü altında tutuyordu. Böylece, Rusya'nın deniz devleti olarak geleceği garanti altına alınmıştı ve Petro'nun daha az başarılı olduğu Karadeniz'de hâkimiyet kurmak da Büyük Yekaterina'ya kalıyordu. Petro'nun başarılarının büyüklüğü, Sir Godfrey Kneller'in ön planda zırhlara bürünmüş Petro'yu arka planda filosuyla tasvir ettiği tabloda çok başarılı bir şekilde yansıtılmıştır.

Askeri gelişmeleri idari düzenlemeler takip etti. Asıl amaç İsveç'le yapılan savaşı olabildiğince etkili kılmak için, çürüyen Moskof bürokrasisini etkili bir biçimde ıslah edecek olan Batı kurumlarını oluşturmaktı. Buna rağmen, Petro'nun yaklaşımını devrimsel olarak nitelendirmeyi zorlaştıran önemli bir olgu mevcuttu: Bir plana bağlı kalmadan hareket etti ve kimi zaman geri dönmesini gerektiren hatalar yaptı. Üstelik reformlarının çoğu kalıcı bir etki yaratmadı. Çarlık Rusya'sının idari temelini gelecek iki yüzyıl boyunca belirlemek bir yana bırakılsa bile, Petro, ardılları tarafından büyük ölçülerde değiştirilen geçici kurumlar oluşturmuştu. Merkezi ve yerel yönetimlerin kısa bir analiziyle bu daha iyi anlaşılabilir.

Onyedinci yüzyıl Moskof merkezi yönetim yapısı Boyarların *Duma*, *Zemskii Sobor*, *Prikazi* gibi kurumları ile Çarın mutlak gücünü temel alıyordu. *Duma* asillerin yüksek kesimlerinden oluşan, bazı yaptırım ve yargı işlevlerine sahip danışma meclisiydi. *Zemskii Sobor*, asillerin bazı durumlarda Çar üzerinde ek bir baskı uygulamak için kullandıkları düzensiz bir yapıydı, ama geçmişi hakkında tutarlı bilgiler bulunmamaktadır. *Prikazi*, *Duma*'nın kontrolü altındaki devlet daireleriydi ve otuz ila kırk arasında üyeye sahipti. Ne yazık ki, sistem bir bütün olarak önemsiz bir işleve sahipti ve hangi yetkinin hangi kurumda olduğu belli değildi. Büyük Petro, idari yapıyı daha işler bir hale getirmeyi amaçladı. 1771'de *Duma* ve *Zemskii Sobor*'un yerine dokuz üyeye sahip Senato getirildi ve böylece asillerin danışmanlık konusundaki nüfuzu ortadan kaldırılmış oldu. Senato, Petro'nun ana yasama organı olarak kurduğu (1718) ve *Prikazi*'nin yerini alan Kolejleri yönetiyordu. *Prikazi* ile Kolejler arasındaki temel fark, *Prikazi*'de kararlar memurların kişisel inisiyatiflerinin ürünüyken, Kolejlerde ortak karar için İsveç heyetler sisteminin uygulanıyor olmasıydı.

Petro'nun yaptığı değişiklikler, her şeyi tamamen yıkmak yerine olanları modernize etmeyi amaçladığından, sınırlı boyutta kaldı. Rusya'nın idari problemlerine uygun çözümler getirmekteki başarısızlığı, ardından gelen yöneticilerin dönemlerinde de sürdü. 1725'ten sonra Senato'nun tarihi iyice karmaşık bir hal aldı. Petro'nun adından gelen I. Yekaterina (1725–7), II. Petro (1727–30) ve Anna (1730–40) gibi yöneticiler Senato'ya önem vermedi; Senato'nun yerini Danışma Meclisi almıştı, bu da Boyarların *Duma*sı'na geri dönüş anlamına geliyordu. Yelizaveta (1741–62) Senato'yu tekrar kurdu, ama kurumun bu kez de *Konferents* adıyla tanınan bir kurumla rekabet etmesi gerekiyordu. Büyük Yekaterina (1762–96) Senato'nun sahip olduğu yetkileri azalttı ve kendi İmparatorluk Konseyi yoluyla yönetimini sürdürmeyi tercih etti. Sonunda, I. Alexandr Senato'ya sadece yargı yetkisini bırakarak, diğer yetkileri Devlet Konseyi'ne devretti. Petro'nun Kolejleri de giderek işlevsiz hale getirildi. 1725–62 yılları arasında her gücü elinde bulunduran otokratlar, yönetime gelmişti ve böylece *Prikazi* sistemine geri dönüldü. Büyük Yekaterina, üç büyük Kolej dışında hepsini heyetlerin yerine başkanların yönettiği bakanlıklara çevirdi. Bu işlem son Kolejleri 1802 ve 1811'de kapatan I. Alexandr tarafından tamamlandı. Onsekizinci yüzyıl Rusya'sı sonuç olarak Büyük Petro'nun sisteminden ziyade, Büyük Yekaterina ve I. Alexandr'ın oluşturduğu kurumlar yardımıyla yönetildi.

Yerel yönetimdeki reformlar da radikal yaklaşımlardan ve kalıcılıktan uzaktı. Büyük Petro'nun yerel yönetimleri merkezi yönetimlerle aynı konuma getirdiği sıklıkla söylenir. Ama bu gelişme onyedinci yüzyılda çoktan başlamıştı. Mihail Romanof (1613–45) eyaletlerde kraliyet gücünün etki alanını genişletmek için yerel hükümet yetkilileri olan *voyvoda*ları kullanmıştı. Petro gene Batı'dan esinlendiği fikirlerle geleneksel kurumları birleştirerek sistemi bütünleştirmeye çalıştı. Bunun için iki girişimde bulundu. 1709'daki ilk hareketi, *voyvoda*lar tarafından yönetilen sekiz *gubernii* oluşturmak oldu. 1718'de yürürlüğe konan ikinci yenilikte ise bir ölçüde İsveç'ten esinlenilmişti. Bu sistem, her biri *voyvoda*lar tarafından yönetilen ve bölgelere yayılmış olan on bir *gubernii*'de görev yapan elli *provintsii*'den oluşuyordu. Bu iki sistem de iyi işlemedi ve sonuncusu büyük bir ordu ihtiyacı yüzünden iyice zorlaştı. Askeri sistemde de yenilikler görüldü ve bunlar yerel yönetim yetkilerine dayatılarak inanılmaz bir karmaşaya yol açtılar. Askeri komutanların baskısı yüzünden yerel yönetimlerin sivil üyelerinin otoritesi giderek azaldı. İsveç etkisi daha sonra ortadan kayboldu ve 1725–62 yılları arasında Rusya'da hiçbir genel tanıma uymayan düzensiz bir idari yapı hâkim oldu. İki yeni reform, düzeni ve birliği sağlamak için artık zorunlu hale geldi. Bunlar, Büyük Yekaterina'nın 1775 Yerel Yönetim Tüzüğü ve II. Alexandr'ın 1864 Tüzüğü idi.

Petro'nun büyük dönüşümler yaratmayı başardığı alan, belediye yönetimleriydi. 1721 Fermanı'nda her şehrin, bir kısmı seçilen yöneticilerin oluşturduğu ve bir ölçüde mali ve idari özekliğe sahip meclisler kurmasını emretti. Ama bu deneme başarısız oldu, çünkü Petro yanlış bir hesap yapmış ve sakinlerinin siyasal katılım ya da mali sorumluluklar gibi isteklere sahip olmadığı, az gelişmiş şehirlerde Batı sistemini yerleştirmeye kalkışmıştı. Döneminden sonra bu hata açıkça belli oldu ve yetersiz idarenin ve belirsizliklerin yarattığı sonuçlar yeni reformları zorunlu kıldı; 1785'te Yekaterina Belediye İmtiyazlarını yürürlüğe koydu ve 1870'te de II. Alexandr bu konuda bir ferman yayınlayarak eksiklikleri düzeltmeye çalıştı. Bu girişim diğer idari reformlar ile birlikte, bütüncül bir plan eksikliğini ve tek başına pek bir anlam ifade etmeyen çözümlere eğilimi işaret ediyordu.

Rusya'nın İsveç'e karşı yaptığı savaşların masraflarının karşılanabilmesini sağlayan ana faktör, kaynakların daha mantıklı ve geniş kullanılmasıydı. Sonuç olarak, Petro'nun kanaatince iktisadi reformlar büyük önem taşısa da, amaçlanan hedef dengeli bir iktisadi yapı geliştirmekten

ziyade, askeri başarıları destekleyebilmekti. Buna rağmen değişiklikler için bir model tasarlanmamıştı ve reformlar değişik sonuçlar üretti.

Sanayi kalkınma, genelde Petro'nun başlıca iktisadi başarısı olarak kabul edilir ve ortak yorum, onun Rusya'nın tabandan gelişmesini beklemektense, tepeden gelişmeye zorladığı yönündedir. Petro'nın dönemi kesinlikle bir dönüm noktası oluşturuyordu. Onyedinci yüzyıl Moskof Rusya'sı Tula'daki metal işleme de dahil birkaç sanayi sektörüne sahipti, ama bunlar genelde yabancılar tarafından işletiliyordu. Petro en önemli sektörleri devlet tekeline aldı ve aynı zamanda yeni sektörlerin doğmasını sağlayan sübvansiyonlarıyla sanayinin gelişmesine önayak oldu. Yüzyılın sonunda Avrupa devletlerinde yaygın olan merkantilist sistemi örnek aldı, ama Rusya'daki değişime hız kazandıran asıl faktörler savaşlardı. Petro ağır sanayiye ve askeri ihtiyaçları sağlayan sektörlere yoğunlaşmıştı. Üretimdeki artış kayda değerdi; pik demir üretimi 1700–1720 arasında dört katına ulaştı ve üretilen mal çeşidi 1682'de 21 iken 1725'ten sonra 200'e çıktı.

Bu coşkulu büyüme, Petro'nun ölümünden sonra da hız kesmedi ve onsekizinci yüzyılın geri kalanında Rusya, Avrupa'daki demir üretiminde lider oldu. İlk defa 1720'lerin sonunda tüketim mallarının üretilmeye başlanması ile değişik sektörler ortaya çıktı. Fakat, yüzyılın sonundan itibaren sanayi gelişme yavaşladı ve Rusya diğer ülkelerin gerisinde kaldı. Bu duraklama, Rusya'nın iktisadi dokusundaki bir eksiklikten kaynaklanıyordu. Petro'nun devlet müdahaleleri oldukça başarılıydı, ama özgür girişimciliği veya İngiltere ve Almanya'nın sanayi devrimleri sırasında büyük faydalarını gördükleri gelişmiş bir kapitalist sistemi destekleyecek bir kurum oluşturulmamıştı. Rusya bir türlü Petro dönemindeki merkantilizmden öteye gidemedi ve hatta 1890'larda Maliye Bakanı Witte, Rusya'nın sanayi gelişimini çağın gerektirdiği düzeye çıkarabilmek için yönetimin müdahalesinin genişletilmesini istedi.

Petro'nun yönetimi boyunca Rusya'nın Batı Avrupa ile ticari ilişkilerinde de bir artış yaşandı. Onaltıncı yüzyılda bu yolda ilk girişimler Korkunç İvan (1533–84) Archangel limanı üzerinden Beyaz Deniz yoluyla alışverişi hızlandırdığında gerçekleşmişti. Buna rağmen, Baltık kıyısında limanlar oluşturarak ve 1703'te St. Petersburg'u (başkent ve liman kenti) kurarak "Rusya'nın Batı'ya kapılarını açmasını sağlayan" kişi Petro idi. Siyasasındaki başlıca hata, merkantilizmin temel prensiplerinden birini hiçe sayarak taşıma gücü oluşturmaması ve Rus mallarının başka devletlerin gemileriyle taşınmasına izin vermesiydi. Petro bir taşıma gücü yerine, tüm ilgisini sağlam bir donanma oluşturmaya yoğunlaştırmıştı.

Petro'nun yönetimi tarımı neredeyse hiç etkilemedi. Petro tarımsal üretimin gelişimiyle ilgilenmedi ve yüzyıllardır değişmeyen yöntemleri yenilemek gibi bir girişimde de bulunmadı dolayısıyla. Onun ardılları da, bu konuda onun gibi duyarsız kaldılar. Rusya, onsekizinci yüzyıldaki tarım devriminin getirdiği kolaylıklardan faydalanamadı ve yönetimin düşük tarımsal üretim ile gerçekten ilgilenmeye başladığı ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar ilkel yöntemlerle yetindi.

1682 ve 1725 arasındaki toplumsal değişiklikler de devrimci nitelikler taşımıyordu. Petro fazlasıyla isteksiz bir toplumda Batı giyim tarzını empoze etmeye çalışsa da, temel toplumsal yapı değişmeden kaldı; eğer bir değişiklik varsa, o da sınıfsal ayrımların yoğunlaşması yönündeydi. Petro'nun asıl hedefi asillere devlet hizmetine girmeyi kabul ettirip, bu kesimin bağımsızlığını azaltmaktı. Geçmişe bakınca, bu anlayışın diğer örneklerini de bulmak mümkündür; III. İvan (1462–1505) ve Korkunç İvan, Boyarlar üzerindeki kontrollerini artıracak yöntemler aradılar ve sürekli *pomestie* (asillerin krallık hizmetinde olduğu idari kurum) üzerinde durdular. Derken Felaketler Zamanı (1604–1613) boyunca asiller imtiyazlarının bir kısmını tekrar elde etmeyi başardı. Çarlar tarafından, onyedinci yüzyılda da bu grubun yetkilerini kısıtlama yolunda çabalar gözlense de, asiller yönetimde büyük etkiye sahip bir sınıf olmayı sürdürdü. Başarıları ile kariyer yapmaktansa, babadan oğla geçen bir sıfat taşımayı tercih ettiler. Büyük Petro'nun gerçek başarısı asilleri devlet hizmetine kazandırmasıydı ve Kıdemler Çizelgesi (1722) ile devlet hizmetine girmek için sadece asil bir kan taşımanın yeterli olmayacağını, daha mantıklı özelliklerin gerekli olduğunu belirtti. Ne yazık ki, büyük çapta bir gelişme olmadı. Sadece etkili otokratlar bir saray isyanı riskini göze alıp, asilleri yönetimde kullanmaya cesaret edebildi. Petro'nun ölümünden sonra, asiller devlet hizmetinden çekildi ve eski otoriteler tekrar iş başına geldi. Anna (1730–40) ve Yelizaveta (1741–62) asillere özel imtiyazlar sağlarken, III. Petro Büyük Petro'nun yaptığı tüm reformları yerle bir edercesine 1762'de *Manifesto Concerning the Freedom of the Nobility* (Asillerin Özgürlüğüne İlişkin Manifesto)'yu yayınladı. Giderek Rusya aristokrasisi yarı–bağımsız bir hale geldi ve düzenin önünde dev bir engel oluşturmaya başladı. Örneğin, 1856'da II. Alexandr toprak kölelerini özgürlüğe kavuşturan bir ferman yayınlasa da, asillerin tepkisinden sonra bu kararını geri almak zorunda kaldı.

Rus toprak kölelerinin Büyük Petro'yu bir reformcu ya da devrimci olarak görmeleri için ortada hiçbir sebep yoktu. Yönetimi boyunca toprak

kölelerine hiç olmadığı kadar acımasızca davranıldı ve bu devre, koşulların kötüleştiği uzun süreçte diğerleri gibi bir dönem olarak kaldı. Petro'nun buna katkıları iki yönde oldu. İlk olarak toprak kölelerini iki resmi kategoriye ayırdı; devlete hizmet edenler ve yeni sanayi kollarında çalışanlar ile asillerin özel hizmetinde olanlar. İkinci olarak, sahibinin bölgesinden ayrılmayı kısıtlayan bir pasaport sistemi ile mali yükümlülüklerini artıran bir kamu vergisi ve orduya alınmalarını sisteme bağlayan bir yöntem gibi üzerlerindeki baskıyı daha da artıran düzenlemeler getirdi. Onun siyasası, toprak kölelerini Rusya'nın gelişimi için feda edilmesi gereken veya Çarlarla asiller arasında bir işbirliği yaratmaktan başka önem taşımayan bir grup olarak gören ardılları tarafından yumuşatılmadı. En azından bu konuda pek çok Batılı tarihçisi Stalin'le aynı şeyleri düşünüyordu: "Petro, toprak sahipleri ve tüccarların ulusal devletlerini yaratıp güçlendirmek için büyük bir çaba harcadı... ve bu sınıfların güçlenmesi, üç kat daha fazla sömürülen toprak kölelerinin ve köylülerin feda edilmesi yoluyla gerçekleşti."[3]

Çarlık Rusya'sının ruhu Ortodoks kilisesiydi. Petro onu tamamen muhafazakâr bir kurum ve gerçekleştirmek istediği değişiklikleri frenleyen bir faktör olarak gördü. (Hatta Petro ruhban sınıfı üyelerinin sakallarının kesilmesini istediğinde, büyük bir tepkiyle karşılaşmıştı.) Onun kilise reformları ilericiydi, ama daha önceki yöneticilerin amaçladıklarından öteye geçemedi. Ancak, III. İvan ve Korkunç İvan'ın da istediği ama tamamlayamadığı bir işlemi gerçekleştirerek, kiliseyi tamamen devlet kontrolü altına almayı başardı.

Petro'nun en belirgin değişikliği kiliseyi bir devlet dairesi statüsüne indirgemekti. Kilisenin genel yöneticisi Patrik 1700'de öldüğünde, Petro onun yerine başka bir Patrik atamayı reddetti ve böylece bu unvanı ortadan kaldırdı. 1721'de Petro kilise yönetiminin Kutsal Meclis tarafından üstlenileceğini açıkladığı Dinsel Düzenlemeyi yayınladı. Bu meclis, devlet tarafından seçilen piskoposlardan oluşuyordu ve çarın atadığı Genel Vekil, Meclise başkanlık ediyordu. Kilisenin temel yapısı gelecek iki yüzyıl boyunca değişmeden kaldı ve Rusya otokrasisinin başlıca dayanaklarından biri oldu. Aslında, Genel Vekil unvanı giderek siyasi bir nitelik kazandı. 1877'de Genel Vekil Pobedonotsev, II. Alexandr'a yazdığı mektupta, duyabilseydi Petro'yu çok mutlu edecek bir bakış açısını ifade ediyordu: "Rusya'nın düzeninin ve ilerlemesinin tüm sırrı monarşi yönetimidir."[4]

Petro'nun kiliseye yönelik tutumu, geçmişteki Moskof eğilimlerle tutarlı bir çizgi izliyordu. Örneğin, III. İvan, 1478'de istikrarlı girişimlerle

Novgorod'u manastırların zenginliğinden mahrum etmişti. Korkunç İvan manastırları tamamen ortadan kaldırmasa da, kilisenin daha fazla toprak edinmesini önlemeye çalışmıştı. I. Alexandr'ın 1649 Yasası, manastırları dünyevi temelli olan *prikazi* benzeri bir sistemin kontrolü altına sokmuştu. Buna rağmen, Petro'nun sağladığı geniş devlet hâkimiyeti için yeterli önlemler bir türlü alınamamıştı. Petro manastır yönetimine düşmandı ve küçük çaptaki manastırların kapatılmasını emretti. Daha büyük manastırlar ise ağır vergiler ödemeye ve toplumda daha yapıcı bir rol oynamaya zorlandı. Bu siyasa, bir milyon toprak kölesinin devlet hizmetine girmesini sağlayan ve beş yüzden fazla büyük manastırın kapatılmasını emreden Büyük Yekaterina'nın 1764 Fermanı ile de sürdürüldü. Hem Büyük Petro, hem de Büyük Yekaterina kilisenin maddi varlığının devlet hazinesine aktarılması amacıyla çözüm olarak tanıdık Batı Avrupa yöntemlerine sarıldılar.

Petro'nun reformlarını kesin bir yargıya bağlamak, yaptığı düzenlemelerin tek bir planın ya da sistematik bir yaklaşımın ürünü olmadıkları için imkansızdır. Dönemi, yeni askeri gücün ve donanmanın oluşturulması açısından hayati önem taşıyordu. Bu yeniliklerin devrimci bir nitelik taşıdığını ve daha aktif ve daha saldırgan bir dış siyaset çağının başlangıcı olduğunu öne sürmek mümkündür. Buna rağmen, idari reformlarında kökten çözümler önermeyi ihmal etti. Batı'dan fikirlerin alınmasına rağmen, aynı zamanda eski Moskof yapısını kısmen korudu ve Petro'nun sistemi, gelecekte kendi kurumlarını inşa eden ardılları tarafından büyük ölçüde göz ardı edildi. İktisadi siyasaları, sanayide etkileyici bir gelişme yarattı, ama kapitalizmin daha gelişmiş biçimlerine uyarlanmasını mümkün olmayan dengesiz bir iktisadi sistemin olgunlaşmasını önlemek için hiçbir şey yapmadı. Petro'nun yönetimi toplumsal sınıf yapısında geçici bir değişim yarattı. Asillerin özgürleştirilmesi ve toprak kölelerinin tam anlamıyla köleleştirilmesi 1682'den önce yolda olan gelişmelerdi ve 1775'ten sonra da sürmeye devam etti. Birincisi Petro tarafından geçici olarak kesintiye uğratılan bir süreçti, ama ikincisi onun tarafından da sürdürüldü. Kilise konusundaki yaklaşımı ise bir dönüm noktasıydı, çünkü Petro, kilisenin bağımsızlığına son verdi ve onun Çarlık yönetiminin temel taşlarından biri olmasını sağladı.

Mutlakıyet yönetimi açısından Petro, Moskof devlet ile onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılın Rusya İmparatorluğu arasında bir bağlantı yarattı. Çarları, Sezarların otoritesinin varisleri olarak gördüğü bakış açısıyla, Korkunç İvan'ınki gibi keyfi bir despotizme yol açıp monarşi otoritesini güçlendirirken, aynı zamanda Büyük Yekaterina'nın "aydın-

latılmış despotluğunun" temel özelliklerinden biri olan devlet hizmeti kavramını da öngördü.

NOTLAR

1) N. BERDYAEV: *The Origin of Russian Communism*, Giriş.

2) M. RAEFF (der.): *Problems of European Civilisation: Peter the Great*, Soloviev'den.

3) A.g.y., s. xvii.

4) POBEDONOSTSEV: *Problems in European Civilisation: Imperial Russia after 1861* içinde.

28
Büyük Yekaterina Dönemi'nde Rusya

II. Yekaterina dönemi (1762–96) geniş kapsamlı reformlarla başladı, ama tutucu bir anlayışın güçlenmesiyle bitti. Bu dönüşüm onun otoritesinin temelinde gerçekleşmemişti, çünkü her zaman otokrasinin gücünü korumaya önem veriyordu, ama asıl değişim onun amaçladıklarındaydı. İlk başta Aydınlanma felsefesinden esinlendiği düşüncelerini uygulamaya koymayı temel hedefi olarak belirlemişti, ama sonunda bu hedef mevcut koşulların korunmasına dönüştü. Bu yön değiştirmenin asıl sebebi Yekaterina'nın giderek Ruslaşmasıydı. 1762'deki tahta çıkışından önce bir Alman olarak yetiştirilmesine karşın, Rusça'yı ve Rus geleneklerini benimsemeyi başarmış, ama başa geçene kadar Rus muhafazakârlığından fazla etkilenmemişti. Zaman geçtikçe Rus tarzını toplumsal açıdan olduğu kadar siyasal açıdan da benimsedi ve temel inançlarını tekrar gözden geçirmeye başladı.

Bu dönüşüm dört aşamada gerçekleşti. İlk olarak, 1762–67 arasında siyasal açıdan ayakta kalmaya çalıştı ve bu, gençlik idealizminin kesinlikle değişmesine yol açtı. Buna rağmen, 1767 Komisyonu'na yönelik yayın-

ladığı *Instructions* (Talimatname)'sinin de gösterdiği gibi geniş reformlar uygulama isteğinden vazgeçmemişti. İkinci olarak, 1767'den sonra Komisyon'un sergilediği tutumların, Rusya'nın değişime karşı düşmanlığının ve muhafazakârlığının boyutlarını açığa vurması üzerine reform taleplerini azaltmaya başladı. Yekaterina'nın aklı bir şekilde karışmış olsa da, hâlâ toprak kölelerinin durumunu iyileştirmek için asilleri bazı reformlara ikna edebileceğini umuyordu. Üçüncü aşamada, 1773 Pugaçov İsyanı'ndan sonra asıl önemli olanın mevcut düzeni isyanlara karşı korumak olduğunu düşünmeye başladı. Böylece, yarattığı değişiklikler de ilerici bir nitelik taşımaktan ziyade, muhafazakâr bir yapıya büründü. Sonunda 1790'dan sonra, hem içerde hem de dışarıda radikalizmin tüm biçimlerinden vazgeçerek, daha katı ve dogmatik bir tutum içine girdi.

Yekaterina yönetimine, Aydınlama felsefesinden esinlendiği idealleri ile saraydaki bir darbe deneyiminden öğrendiği acımasız gerçekler arasında bir uyuşma sağlamaya çalışarak başladı.

Almanya'da geçen gençliği süresince, Aydınlanma felsefesi ile yakından ilgilenmişti ve Rusya'yı anavatanı olarak kabul etmesinden sonra bile antik ve çağdaş filozofların eserlerine karşı yoğun ilgisini sürdürdü. Montesquieu (1775'teki ölümüne kadar), Voltaire, Diderot, d'Alembert ve "Ansiklopediciler" gibi Aydınlanma felsefesinin önemli temsilcileriyle düzenli olarak yazışıyordu. 1745'te "on dördünde bir filozof" olarak tanımlanmış ve zekâsının "bir filozof mizacı" taşıdığı öne sürülmüştü. Siyasal bakış açısının ilerici bir niteliğe sahip olduğunu varsaymak için sebepler de mevcuttu ve hatta zaman zaman kendi "*âme républicaine*"sinden bahsetmişti.

Yekaterina 1762'de iktidara geldiğinde, felsefi etkilenmeler ayakta kalma çabasının getirdiği pragmatist kaygılar yüzünden aşınmaya uğradı. Ne de olsa kendisinden öncekini tahtından eden hiçbir Rus yöneticisi güvende sayılmazdı. Herzen'in daha sonra ifade ettiği gibi, "St. Petersburg halkı gece uyumak üzere yataklarına gittiklerinde, sabah hangi yönetimle karşılaşacaklarını bilmiyorlar,"[1] idi içinde bulunduğu durumun gerçekliği. Sonuç olarak, kendini güvence altına almayı ve bürokrasi ile asillerin hayati desteğini kaybetmeden siyasi manevralarda bulunmayı öğrenmek zorunda kaldı. Sert olması gerektiğini düşünüyor ve "Başarı umutlarımı böyle bir hareket değişimine bağlamamıştım"[2] diye yazıyordu bu durum karşısında.

Böylece 1762 ve 1767 arasında Yekaterina bildik entrikalarla tahttaki hâkimiyetini korumaya uğraşırken, aynı zamanda Rusya'da yepyeni oluşumlar yaratmaya çalıştı. Aydınlanma felsefesi ile geleneklerin birleşmiş

etkileri 1767'de Komisyon'un İmparatorluk kanunlarına çeki düzen vermek üzere harekete geçirilişinden açıkça belliydi. Bu, *Zemskii Sobor*'da yasa çıkartmadan önce Çar'a danışılması şeklindeki onyedinci yüzyıl prosedürüne geri dönüşü beraberinde getirdi. Ama tam bir yenileşme, Yekaterina *Nakaz* yani Talimatnamesi'ni yayınladığında gerçekleşti. Bu talimatname Komisyon'daki delegelere yön göstermesi için yazılmış ilkeleri içeriyordu ve Yekaterina'nın gelecekteki reform ve değişikliklerin tartışılabilmesi için güçlü bir teorik temelin olması gerektiğini düşündüğünü gösteriyordu.

Talimatname'nin içeriğinde, çarlık yetkileri budanmadan ideallerin gerçekleştirilmesine izin verecek dikkatli bir denge oluşturulmaya çalışılmıştı. Yekaterina Talimatnamesi'nin çoğunluğunun Montesquieu'nun *L'Esprit des Lois*'sından etkilendiğini belirtmişti, ama kendi otoritesini sağlama alacak ibareler eklemeyi de ihmal etmemişti. Örneğin, Montesquieu şunları kesinlikle söyleyebilirdi: "Monarşi yönetiminin gerçek amacı nedir? Kuşkusuz insanları doğal özgürlüklerinden mahrum bırakmak değil, Yüce İyiliğe ulaşabilmek için onların davranışlarını düzeltmektir" (Talimatname'nin 13. Maddesi), ama 9. Madde Aydınlanma felsefesinden iz bile taşımıyordu: "Çarın hâkimiyeti mutlaktır." Aynı şekilde, 19. Maddede: "Çarın hâkimiyeti, tüm halka ve imparatorluğa ait güçlerin asıl kaynağıdır." Yekaterina'nın hukukun rolü ve hukuk kuralları anlayışında bir çelişki bulunmaktadır. 34. Madde, "Vatandaşların eşitliği, hepsinin aynı kanunlara tabi olmalarıyla güvence altına alınmıştır" dese de, 57. Madde gelenekleri ön plana çıkartıyordu: "Yasama, kanunlarını bir ulusun genel değerlerine uyarlamalıdır." Bu ibareler Rus hukukunda önceki eşitsizliklerin devam edeceği anlamına geliyordu.

Yekaterina'nın ihtiyatlı yaklaşımı, en iyi şekilde 513. Maddede ifade ediliyordu: "Bir devleti yönetme sanatı, olayların vahametine göre, küçük ya da büyük olsun, uygulanması gereken gücün düzeyinin kesin olarak belirlenmesine dayanır." Her şeye rağmen, Yekaterina bu kurallarla geniş reformlar yapmayı amaçlıyordu. Komisyon'un toprak kölelerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve güçlü bir orta sınıfın oluşturulması gibi toplumsal değişiklikleri hayata geçirmede bir araç olacağını umuyordu. Özetle ifade edilirse, 1767 yılının siyasal deneyimlere sahip bir filozof tarafından gerçekleştirilecek geniş bir yasama programının başlangıcı olacağına inanıyordu.

Sonuç büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Komisyon'un toplumun geniş bir kısmını (toprak köleleri hariç) temsil etmesine ve tüm sınıflardan gelen

1.441 dilekçeyi ele almasına karşın, ilerici bir reform için uygun bir araç olmadığı ilerde ortaya çıkacaktı. Dilekçelerin çoğu asillerin mevcut imtiyazlarının korunması yönündeydi ve bu arada burjuvazi de toprak köleleri üzerinde haklara sahip olmak için isteklerde bulunuyordu. Komisyon umutsuz bir şekilde ikiye bölündü ve sonunda 1768'de dağıldı. En önemli etkisi Yekaterina'ya Rus toplumunun katılığını anlatması oldu. Gittikçe *dvorianstvo*'nun (asiller) taşıdığı önemin farkına varmaya başlıyordu, böylece siyasal konumunu korumak için toplumun üst katmanlarının isteklerine karşı ilerici girişimlerde bulunmaması hususunda mantığı onu uyarıyordu. 1767'den sonraki dönemde, Yekaterina idealist düşüncelerinden bazı tavizler vermeye başladı. Örneğin, toprak köleleri Sibirya'ya sürgün edilme ya da dayak cezası korkusu yüzünden, asillerin sömürülerine karşı dilekçe yazma haklarından yoksun bırakıldılar. Buna rağmen, Yekaterina tamamen asillerin taleplerine boyun eğmedi. Hâlâ toprak kölelerinin sömürülmesine karşı birkaç kanun koymaya ve toplumsal yapıda değişiklikler yaratmaya uğraşıyordu. Komisyon'da gelenekçi akımlar tarafından engellense de, kendini potansiyel bir reformcu olarak görüyordu. Asilleri, toprak kölelerinin ve yönetimin yararına olacak kısıtlı değişiklikleri kabul etmeye ikna edecek diğer yolları bulabilme olasılığı varlığını hâlâ koruyordu.

Pugaçov İsyanı (1773–5) Yekaterina'nın siyasalarında büyük değişikliklere neden oldu. Kazak lider, kendisinin tahta adaylığı ile birlikte toprak kölelerinin toplumsal olarak içinde bulundukları koşulları iyileştirecek taleplerde bulunmak hususlarında ısrar ederek Yekaterina'nın otoritesini tehdit etmeye başlayınca, Yekaterina kendi hükümetinin güvenliğinin de tamamen asillerin desteğine dayandığını ve diğer sınıfların koşullarını iyileştirmeye çalışarak kendi otoritesini riske attığını fark etti. İsyan aristokratlarla işbirliği yapılarak bastırıldı; Yekaterina'nın yaptığı misillemeler onun Aydınlanma felsefesinden koptuğunu ortaya çıkardı. Toplumsal bilinci artık giderek zayıflıyordu. Toprak kölelerini ve onların sömürülmesini bir sorun olarak kabul etmemeye başladı ve gelecekteki reformların *dvorianstvo*'nun talep ettiği şekilde, geleneksel kalıplar içinde gerçekleşmesine karar verdi.

Bu değişim, Yekaterina'nın 1773–74 arasında Diderot ile yaptığı görüşmelerde açıkça belli oldu. Diderot'nun Rus toplumunun yapısı üzerine sorduğu araştırmacı sorulara cevaben, kaçamak klişeler ve büyük ölçüde hatalı detaylar sundu. Örneğin: "İnsanları besleyen ekmek ve onları teselli eden din, bunlar insanların tüm fikirlerini oluşturuyor.

Bunlar her zaman doğa kadar anlaşılır kalacaklar,"[4] diyordu. Toprak kölelerinin o anki durumları hakkında sıkıştırıldığında ise, pek çok bölgede akşam yemeği olarak tavuk hatta kaz bile yediklerini öne sürüyordu.

1773'teki kurumsal reformlarından sonra Yekaterina, devlet hizmetine gönüllü olarak katılacakları ve böylece isyanlara karşı güçlü bir savunma oluşturacak işbirliğini kabul edecekleri umuduyla, asillere geniş imtiyazlar tanıdı. Artık daha önceki Rus yöneticilerin siyasalarına geri dönüyordu ve 1767 Komisyonu'na rehber olması için yarattığı Talimatnamesi'nden çok, asillerin dilekçelerinin etkisinde kalmaktaydı. Yerel yönetimlere yenilikler getiren 1775 Fermanı, merkeziyetçilikten kopuşu vurguluyordu ve Büyük Petro'nun St. Petersburg'da kurduğu sistemi deforme etme işlemine hız verdi. 1785 Asiller Yönetmeliği, II. Alexandr'ın 1762'de verdiği imtiyazlara Yekaterina'nın "sadık Rus *dvorianstvo*'suna özen"[5] göstermesi ile tekrar onaylandı. Asillik unvanlarının babadan oğla geçmesini ve tamamen koruma altına alınmasını sağlayarak, asillerin gönüllü devlet hizmetini kabul etmelerini kolaylaştıran Yekaterina, her bir eyalet dahilindeki yerel yönetimlerde devletin temsi edilmesini, bu imtiyazlı sınıfın işbirliği ile gerçekleştirme düşüncesini pratik alana taşıdı. Aynı dönem içerisinde asillerin toprak köleleri üzerindeki nüfuzu da onaylandı ve genişletildi. Yekaterina, Talimatnamesi'nde ifade ettiği köleliğin daha fazla sürmemesi inancından vazgeçmiş gibi görünüyordu. Aslında köleliğin boyutlarının büyümesine Rus tarihindeki diğer yöneticilerden daha fazla katkısı oldu. En azından 800.000 köylüyü özel mülk sahiplerine köle olarak verdi; özellikle Ukrayna ve Polonya'da başarılı diplomasisi sayesinde elde edilen topraklardaki milyonlarca insanın da buna dahil edildiği tahmin edilmektedir. Rusya'nın, Yekaterina'ya geleneksel tavrı benimsetme süreci böylece hemen hemen tamamlanmış oldu.

Yekaterina'nın amaçlarının asıl esin kaynaklarından ideolojik olarak kopuşu artık son aşamasındaydı. Bu, yönetimin son altı yıl boyunca yaşadığı ve Pugaçov İsyanı'ndan daha şiddetli olan iki sarsıcı olay yüzündendi: Fransız Devrimi'nin ortaya çıkışı ve Radişçev'in muhalefeti.

1789'dan sonraki Fransa'daki olaylar, Yekaterina'nın Aydınlanma felsefesinin amacından saptırıldığına ve Montesquieu ile Voltaire'in frenlemelerinden uzaklaştığına dair kuşkularının pekişmesini sağladı. Hiçbir şey Yekaterina'yı 1792'den sonra ortaya çıkan ve mutlakıyet yönetimlerini tehdit eden cumhuriyetçilik akımı kadar huzursuz edemezdi. Savunma taktiği olarak reform taleplerini dogmatik bir şekilde geri çevir-

meye başladı ve Fransız Ulusal Meclisi'ni "filozof gibi davranan aptallar" ve "ciddi suçlu tanımını bile hak etmeyen eşkıyalar" olarak tanımlayan Grimm ile tamamen fikir birliği içerisindeydi. XVI. Louis'nin 1792'de Verannes'a başarısız seferler düzenlemesinden sonra, Yekaterina *ancien régime*'in ideolojik sözcülüğünde lider görevini üstlenerek, Rusya'nın askeri katılımına gönülsüz olsa da, monarşi yönetimlerinin koalisyon yapmalarını teşvik etti.

Yazar Alexandr Radişçev olayı, Yekaterina'nın ilk baştaki ilerici görüşlerinden ne kadar uzaklaştığını ortaya koydu. Yekaterina ve Radişçev'in Aydınlanma felsefesine yönelik tutumları ilk başta aynıydı ve yazar himaye altında sayılıyordu. Ama kendisini tam bir Rus yapan ve iktidarın tadını alan Yekaterina, siyasi sorumlulukları ve pratik bakış açısı olmayan Radişçev'den giderek uzaklaştı. Yazar 1790'da *Journey from St. Petersburg to Moscow* (Petersburg'dan Moskova'ya Yolculuk)'u yayınladığında vatana ihanetle suçlandı ve ölüm cezasına çarptırıldı, ama Yekaterina cezasını Sibirya'ya sürgüne çevirdi. Yekaterina, yazarın ziyaret ettiği yerlerdeki koşullar hakkındaki söylediklerini yalanlamak ve yazarı "ister kitap yazmak, isterse başka yollarla olsun, monarşinin elinden otoriteyi çekip almakla"[7] suçlayan ve yapıtını kötüleyen ayrıntılı bir yazı yayınlamayı uygun gördü.

Giderek daha dogmatik bir bakış açısı benimseyen Yekaterina, muhalefet ile eleştiri arasındaki farkı algılayamaz hale geldi ve göreceli değil, mutlak kavramlarla düşünmeye başladı. Radişçev onun gözünde gerçeği ifade eden bir sözcü değil, "Pugaçov'dan daha beter bir asi" ve Fransız Devrimi sempatizanıydı. Döneminin sonuna doğru radikal düşünce tarzını tamamen kaybederek diğer Rus yöneticilerinin tipik bir benzeri rolüne büründü ve mevcut toplumu ve kurumları muhafaza etmeye yoğunlaştırdı bütün ilgisini. Grimm'e 1789'da söylediği gibi "Ben bir aristokrat olarak kalacağım, bu benim *métier*'im."[6]

* *

Siyasal yaklaşımındaki dönüşüme rağmen, Yekaterina Batı ile arasındaki entelektüel bağlarını devam ettirdi. İlk başta felsefe ağır basarken, Aydınlana felsefesinin ona göre utanç verici bir yön kazanmasıyla birlikte, ilgilendiği alanlar kültürel bir boyut kazandı ve resim, müzik, tiyatro, opera ve mimariye kaydı. Sonuç, modern Rusya'nın kültürel gelişimiydi ve tarihçilerin deyimiyle, Büyük Petro'nun yarattığı vücuda ruh gelmişti

böylece. Buna rağmen, toplumda bu konuda bile yapıcı olmayan sonuçlar oluştu. Yekaterina'nın teşvikiyle dış kaynaklı zevklere sahip olan asiller, giderek kendi halkına yabancılaştı ve toplumun alt kesimlerinin batıdan etkilenen ilerici akımlara daha da şüpheyle yaklaşmalarına neden oldu. Dönemin en büyük paradokslarından biri de şuydu: bir yandan Rusya yöneticisine kendi ideallerini dayatırken ve diğer yandan da Fransa ideolojik açıdan tehlikeli bir düşman haline gelmekteyken bile, o zamanın asilleri Fransız dili ve edebiyatına giderek derin bir şekilde hayranlık duymaktaydılar.

NOTLAR

1) Herzen'den yapılan alıntı JAY OLIVA (der.): *Catherine the Great: Great Lives Observed* içinde.

2) E. N. WILLIAMS: *The Ancien Régime in Europe*, Böl. 10.

3) II. Yekaterina'nın *Nakaz*'ından yapılan alıntılar B. DMYTRYSHYN (der.): *Imperial Russia: A Source Book 1700–1917* içinde, Belge 10.

4) Diderot ile söyleşi; JAY OLIVA içinde: A.g.y.

5) B. DMYTRYSHYN: A.g.y., Belge 14.

6) G. P. GOOCH: *Catherine the Great*, Böl. VII.

7) A. RADISHCHEV: *Journey from St. Petersburg to Moscow*, çev. Leo Werner. İmparatoriçe Yekaterina'nın notları.

29
Onsekizinci Yüzyılda Rus Dış Siyaseti

Rus dış siyasetinde, Büyük Petro'nun hâkimiyeti tamamen ele geçirdiği 1689 ile Büyük Yekaterina'nın öldüğü 1796 yılı arasındaki dönemde üç önemli evre görülür. İlk evrede (1689–1725) Rusya büyük devlet statüsüne sahip bir güç olarak ortaya çıktı. Bu, Büyük Petro'nun tahta çıkışıyla ölümü arasındaki süre içinde tamamlanmış bir gelişmeydi. 1725–62 arasındaki ikinci evrede, Rusya Avrupa diplomasisinde giderek etkili olmaya başladı. Bu bir deneme süreci ve Batı ile yeni ilişkiler başlatma zamanıydı. Üçüncü evrede ise, Rusya hem diplomatik sahada hem de savaş meydanında başarılarına başarı ekleyerek, fetih hareketlerini hızlandırdı. Aynı zamanda bu, Rusya'nın Avrupa'daki *ancien régime* üzerindeki nüfuzunu doruk noktasına çıkardığı evreydi ve tahtında da Büyük Yekaterina oturuyordu (1762–96).

Onyedinci yüzyılın sonlarında ve onsekizinci yüzyılın başlarında Rusya'nın Avrupa'daki başlıca askeri güçlerden biri olarak yükselişi, düşmanlarının gerilemesi ile doğru zamanda güçlü bir liderlerin tahta çıkışına bağlıydı.

Onyedinci yüzyılda Rusya üç önemli devlet tarafından kuşatılmıştı: kuzeyden ve Batık Denizi'nde İsveç, Orta Avrupa boyunca Polonya, güneyde ve Karadeniz'de Osmanlı İmparatorluğu. Her üçü de, yüzyılın sonunda askeri kapasitelerinin en güçlü dönemini geride bırakmıştı. İsveç Vestfalya Antlaşması (1648) ile sınırlarını genişletmiş, ama kazandığı Alman toprakları yüzünden daha sonra Brandenburg ile çatışmaya girmişti. Düşmanının Fehrbellin Savaşı'nda (1675) kazandığı zafer, İsveç'in yenilmez ordu efsanesini yerle bir etti. 1697'de XII. Karl İsveç tahtına çıktığında, İsveç'in askeri alandaki ününü geri kazanmaya kararlıydı, ama çoktan gerilemeye başlamış bir krallık devraldığından, ordusu 1699–1721 arasında güçlü çıkışlar yapsa da sonunda yenilgiye mahkum oldu. Onyedinci yüzyılın başlarında Ukrayna ve Doğu Avrupa'nın geride kalan kısmının büyük bölümüne sahip olan Polonya ciddi zararlara ve ağır nüfus kayıplarına neden olan İsveç, Brandenburg ve Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşlar sonucu kan kaybetti. Bunun yanında, Polonya iç sorunlar da yaşıyordu; 1572'de Jagellon Hanedanlığı'nın sona ermesi yüzünden kral artık seçimle belirleniyordu. Bu durum Jan Sobieski (1674–96) gibi önemli meziyetlere sahip yöneticilerin ortaya çıkmasını sağlasa da, güçlü monarşi yerini parçalanmış bir oligarşiye bırakmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'na gelince, o da iç krizlerle askeri yenilgileri aynı anda yaşayan bir başka devletti. 1566–1695 arasında padişahların kötü yönetimi yüzünden imparatorluğun sınırları giderek daralmıştı ve St. Gothard'da (1664), Khoczim'de (1673), Lemberg'de (1675), Viyana'da (1683), Mohaç'ta (1687) ve Zenta'da (1697) imparatorluk ordusu ağır yenilgiler almış durumdaydı.

Onyedinci yüzyılın sonlarında Kuzeydoğu ve Güneydoğu Avrupa'daki siyasi durum, devletlerin üstünlük kazanmak için sürekli savaştıkları bir karmaşaydı. Brandenburg İsveç'i yenip Baltık denizindeki en büyük devlet olmanın yollarını ararken, İsveç Polonya'yı ele geçirmeye çalışıyordu, Osmanlı İmparatorluğu ise Avusturya'nın saldırılarına karşı koymakla meşguldü. Bununla birlikte hiçbir cepheden kalıcı bir sonuç çıkmıyordu. Geleneksel çatışmaların bu karışıklıktan kendi amaçları için faydalanıp, aradan sıyrılması için çok uygun bir zamandı. Dahası, Batı Avrupa devletleri Augsburg Birliği Savaşı (1688–97) ve İspanya Taht Savaşı (1702–13) gibi savaşlara dahil olduklarından, onlar tarafından gerçekleştirilecek kararlı bir müdahale de olası gözükmüyordu.

Büyük Petro (1682–1725) Doğu Avrupa'daki karışıklıktan yararlanmayı bildi ve bölgedeki çatışmaları Rusya'nın yararına olacak şekilde yönlendirdi. Asıl amacı, Batı'yla doğrudan bağlantı sağlayacak olan Baltık

Denizi veya Karadeniz kıyısındaki limanları ele geçirmekti. Büyük Kuzey Savaşı'nın 1699'da başlamasıyla aradığı fırsatı Baltık bölgesinde buldu. Danimarka, Saksonya ve Polonya'dan oluşan bir koalisyon İsveç'e karşı savaşlara girişmişlerdi ve Petro de bu koalisyona katılarak (1700) planlarını uygulama yolunda ilk adımı attı. Savaşın ilk iki yılı İsveç'e karşı çarpışan devletler için iyi geçmedi; XII. Karl Danimarka ordusunu yenmeyi başardı ve aynı şekilde Narva'da Ruslar da onun karşısında duramadı (1700). Ama 1709'dan itibaren İsveç'in askeri gücünün tükendiği ve başarılarının sonuna geldiği belli oldu. Ruslar Poltava'da kazandıkları zaferle tüm dünyaya "Kuzey Yıldızı"nın doğduğunu ilan etti. Nystadt Antlaşması (1721) Finlandiya ve Polonya arasındaki Baltık devletlerinin tamamı ile Karelia, İngria, Estonya ve Livonia'yı Rus topraklarına dahil etti.

Ruslar kısmen Büyük Petro'nun sabırlı liderliği, kısmen de XII. Karl'ın yaptığı hatalar sayesinde böyle bir zafer kazanabilmişti.

XII. Karl İsveç'i, ülkenin kaynaklarının altından kalkamayacağı türden bir savaşa sokmuştu. İsveç'in 1700–21 arasında verdiği kayıpların, erkek nüfusunun %30'unu oluşturduğu tahmin ediliyor (Napoléon Savaşlarında Fransa'nın kaybettiği orandan daha fazla[1]). XII. Karl görmeyi reddetse de, İsveç aynı zamanda birkaç defa devlet hazinesinin iflasıyla karşı karşıya kalmıştı. Askeri taktikler konusunda Karl, Büyük Petro'da olmayan bir yeteneğe sahipti ve Narva'da daha az sayıda askerle sürpriz saldırılar düzenleyerek kazandığı zaferle bunu ispatlamıştı. Ama savaştaki genel stratejisi uygun değildi. Polonya ile ilgilenirken (1700–7), Petro'ya İsveç'in Baltık'taki topraklarını fethetmesi için fırsat yaratmıştı. Karl 1707'de dikkatini Rusya'ya çevirdiğinde akıllıca davranamadı ve Baltık'tan Rusları dışarı atmak yerine, ordularını doğrudan Rusya'ya yönlendirdi. Poltova Savaşı'nın gerçekleştiği yer, yaptığı hatanın büyüklüğünü anlatıyordu; burası Ukrayna'nın iç taraflarında, Baltık Denizi'nden 600 milden fazla uzaklıktaydı.

Büyük Petro'nun siyasası dikkatle oluşturulmuştu ve Karl'ın telaşlı hareketlerini avantaja dönüştürdü bu şekilde. Narva'daki yenilgi, Petro'yu ordunun, İsveç modelinin etkili yanlarından yararlanan bir yeniden yapılanmaya tabi tutulması konusunda ikna etmişti. Bir konuşmasında şöyle diyordu: "İsveç'in zaferlerini uzun süre devam ettireceğini biliyorum, ama aynı zaman zarfında bize, onları nasıl yenebileceğimizi de öğretecekler."[2] Karl, 1700–1707 arasında Polonya seferi için uzaklara gitmişken, Petro Baltık kıyı şeridinin üzerindeki Rus hâkimiyetini güçlendirmişti. Karl Rusya ile tekrar ilgilenmeye başladığında, Petro İsveç'in şiddetli bir savaşta yine kazanabileceğini düşünerek, doğrudan İsveç ordu-

suyla yüzleşmekten kaçındı ve küçük çarpışmalarla düşmanını merkezden uzaklara çekmeyi hedefledi. Rus ordusunun tüm gücünü nasıl kullanacağını biliyordu ve bu konuda zorlu hava şartlarından yararlanmak için savaşı daha içlerde bir yerde gerçekleştirmek istiyordu. Ukrayna içlerine kadar çekildiklerinde, İsveç ordusunun merkezle bağlantısı koptu ve askerleri soğuktan ve açlıktan kırılmaya başladı (1708–9 kışı, yüzyılın en soğuk kışlarından biriydi ki, kuşların gökyüzünden ölü olarak düştüğü kayıtlara geçmiştir). İsveç ordusuyla karşılaşmak için iki yıl hazırlanan Petro, Poltava'da sonunda zamanın geldiğine kara verdi; yeterli piyade gücüne sahip 40 bin Rus askeri, sadece dört topu ve 22 bin askeri olan İsveç ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. İsveç'e karşı Kuzey koalisyonunu yeniden oluşturan Rusya, bu zaferini 1714'te Cape Hango'da İsveç filosunu yok ederek pekiştirdi.

Petro, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, Batı'ya açılan bir liman için giriştiği arayıştakinden daha az başarılı oldu. 1696'da Don Nehri üzerindeki Azov'u ele geçirse de, 1711'de Prut'ta kendisinden daha üstün Türk birlikleri tarafından kuşatıldı. Prut Antlaşması ile Petro'nun kazancı Azov ile sınırlı kaldı ve Karadeniz'e Rus donanması indirme hayalini erteledi. Osmanlı İmparatorluğu onyedinci ve onsekizinci yüzyılda ağır bir çöküş yaşadığı için, ilk bakışta Petro'nun karşılaştığı yenilgi şaşırtıcıydı, ama bunun sebebi, Petro'nun Rusya'yı kuzeyde güç kazanması gereken bir devlet olarak görmesi ve baş düşman olarak İsveç'i hedef almasıydı. Böylece İsveç'in Baltık topraklarındaki hâkimiyetine son vermeye yoğunlaşınca, Türklerin içinde bulunduğu zor durumdan yeterince faydalanamadı. Genelde Türklerle ilgilenmemeyi tercih etti; 1710–11 savaşı da Petro tarafından değil, XII. Karl'ın baskısı altında hareket eden Türkler tarafından başlatıldı.

Dönemi, diplomasi alanında başarısız bir devreydi. Petro büyük bir askeri liderdi, ama diplomatik yeteneğe sahip değildi. 1713'te Batı'daki karmaşık uluslararası ilişkiler sürecinde herhangi bir varlık gösteremedi. 1717'de Fransa ve Rusya arasında bir ittifak oluşturmaya çalıştı, ama bunun nedeni İsveç'in İngiltere ve Hollanda ile üçlü bir koalisyon kurmasıydı. Fransa ve Prusya ile birleşip Amsterdam Paktı'nı (1717) meydana getirse de, bu sözleşme üçlü ittifaka kıyasla önemsiz kaldı ve müttefikleri ile arasında askeri yükümlülükler getirmedi. Yönetiminin geri kalanında, Petro Rusya'yı Avrupa diplomasisinin ayrılmaz bir parçası haline getiremedi. Neredeyse her devlet adamı, Petro öldükten sonra Rusya'ya ne olacağını merak ediyordu. Acaba büyük devlet statüsünü korumaya devam edebilecek miydi?

1725 ve 1762 arasında Rusya huzursuz bir dönem yaşadı; kısa ömürlü yönetimler, saray darbeleri ve asillerin yeniden güçlenişi, Büyük Petro'nun içerde gerçekleştirdiği reformların hükümsüzleşmesini kolaylaştırdı. Gene de, iç ilişkilerde felaketlerle dolu bir dönem değildi, liderliğin sürekliliği sayesinde monarşi içerde düzeni sağlamakta kısmen daha başarılı oldu. Rus dış ilişkileri ise, bu dönemde çarlardan çok yardımcıları tarafından yönlendirildi. Bunların ikisi, Ostermann ve Bestuzhev 1725 ve 1762 arasındaki sürecin tamamında iş başındaydı ve Rusya'nın İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatma girişimlerinin sürmesini sağlarken, aynı zamanda Avrupa'nın geri kalanıyla daha aktif diplomatik ilişkiler geliştirdiler.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve İsveç ile sürdürdüğü çatışmalar, Büyük Petro dönemine göre daha küçük çaptaydı. İsveç giderek Rusya'nın birinci hedefi olmaktan uzaklaştı; Osmanlı'ya öldürücü bir darbe indirebilmek için ise Rus ordusu gerekli düzenlemeleri henüz yapamamıştı. Buna rağmen, bu dönemde iki savaş yapıldı. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu ileydi (1736–9) ve Fransa'nın Rus karşıtı diplomasi ile Sultan I. Mahmut'u kışkırtması üzerine çıkmıştı. Bu savaş, Rusya'nın kısmi başarısı ile sona erdi. Belgrad Antlaşması (1730) ile Rusya'nın Azov'u kazanmasına rağmen, hâlâ Karadeniz'de gemi bulundurmasına izin verilmemişti. Rus–İsveç Savaşı (1741–43) da Fransız diplomasisi tarafından kışkırtılmıştı; İsveç, Yelizaveta dönemi sırasında Rusya'da oluşan belirsiz ortamdan faydalanmayı amaçlamıştı. Pek çok çatışmada yenilen İsveç, Abo Antlaşması (1743) ile Kymmenegard Eyaleti'ni Rusya'ya vermek zorunda kaldı.

İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan savaşlardan çok daha önemli olan bir konu da, Rusya'nın Avrupa'nın geri kalanı ile değişik biçimlerde kurduğu ve kesin başarılardan tartışmalı yenilgilere kadar farklı sonuçlar üreten ilişkilerdi.

Bu devletler arasında Avusturya, Rusya'nın kurduğu dış ilişkilerde ayrı bir yere sahipti. Büyük Petro'nun Fransa ile ittifak oluşturma girişimleri onun ardılları tarafından önemsenmemişti. 1726'da Ostermann Avusturya ile ortaklık çabalarına girişerek, 1762'ye kadar Rus dış siyasetinin işbirliği yapacağı yönü belirledi. Avusturya'nın, Fransa'ya göre Rusya'ya daha yakın bir müttefik olacağını ve Fransız askeri gücünün Büyük Petro tarafından fazla önemsendiğini düşünüyordu. Bu diplomatik dönüş, Fransa'nın Rusya karşıtı propagandaya başlamasına neden olsa da, Rusya Fransa'nın kışkırttığı devletlerle baş etmeyi bildi.

Ostermann 1733'te Avusturya ittifakını Rusya'nın yararına kullanmayı başarırken, aynı zamanda Rus diplomasisinde yeni bir dönem başla-

tıyordu. İsveç'i yenmesiyle Batı ile ilk ilişkileri kuran Büyük Petro'nun ardılları, Baltık kıyısındaki limanların ele geçirilmesinden sonra Polonya'yı hâkimiyetleri altına almayı hedeflemekteydiler. 1733'te Polonya Kralı II. Augustus öldü ve seçimle belirlenen krallık için iki rakip aday ortaya çıktı. Fransa XV. Louis'nin kayınpederi, Stanislaus Leszcynski'nin kral olmasını talep ederken, Rusya III. Augustus'u desteklemek için bölgeye asker yolladı. Avusturya'da Rusya'nın yanında Polonya Taht Savaşlarına (1733–5) katıldı ve Fransa'nın saldırılarının büyük çoğunluğuna karşı koyan taraf oldu. Buna rağmen, savaştan en kazançlı çıkan Rusya oldu. Kardinal Fleury savaşı mümkün olduğu kadar çabuk bitirmek için acele ettiğinden, Fransa askerlerinin tamamını cepheye yollamamıştı. Avusturya savaşın sonucunda ne toprak kazanabildi, ne de zararlarını karşılayabildi. Rusya kendi adayının tahta çıkmasını sağlayarak Polonya'yı ele geçirmesini kolaylaştırdı. Bunun yanında, ordularını tarihte ilk kez Hollanda'ya kadar batıya yollayarak uzak saldırılarda başarılı bir askeri güç olduğunu kanıtladı.

1741'de Rusya'nın Dış İlişkiler Bakanlığına, Ostermann'ın yerine Bestuzhev geçti. Bestuzhev'in yönetimi altında, Rus dış siyaseti Prusya'nın hedef alındığı yeni bir döneme girmiş oldu. Prusya, Avusturya hâkimiyeti altındaki Silezya'ya saldırdığında, Bestuzhev Avusturya'yı desteklemek yönünde karar aldı. Prusya'nın Rusya'nın potansiyel düşmanı olduğunu ve Polonya ile Baltık topraklarındaki Rus hâkimiyetini tehdit ettiğini öne sürmüştü. Prusya'ya karşı geliştirdiği siyasa gereğince, Bertuzhev, Avusturya ile ittifak antlaşmasını 1746'da yeniledi ve müttefikini desteklemek üzere savaşa katıldı. Aix–la–Chapelle Antlaşması (1748) ile başlayan dönemde, Rus dış siyasetindeki Prusya düşmanlığı giderek yoğunlaştı ve Diplomatik Devrim'in düzeltemediği üç temel zıtlaşmadan biri olmayı sürdürdü; diğer ikisi Avusturya–Prusya ve İngiltere–Fransa idi. Çariçe Yelizaveta (1741–62) Prusya Kralı Büyük Friedrich'e derin bir nefret besliyordu ve 1756'da Prusya ile İngiltere'nin Westminster Sözleşmesi'ni imzalaması üzerin,e İngiltere ile ilişkileri kopardı. Rusya, 1756'da Avusturya ile müttefik olan Fransa'yı takip ederek, 1757'de St. Petersburg Sözleşmesi ile Avusturya ile bağlarını güçlendirdi.

Böylece, Rusya Prusya ile Yedi Yıl Savaşları adıyla bilinen yeni bir çatışma dönemine girmiş oldu. Savaş süresince kimi zaman zafer kazanan (1757 Gross Jägersdorf ve 1759 Kunersdorf Savaşlarında), kimi zaman da yenilen (1758 Zorndorf Savaşı'nda) Rusya, askeri gücünü ilk defa ciddi olarak deneme fırsatı buldu. Fransa ve Avusturya'ya oranla Rusya, Prusya'yı daha çok yıprattı. 1762'de Çariçe Yelizaveta ölmese ve ondan

sonra oğlu III. Petro tahta çıkmasaydı, muhtemelen Büyük Friedrich gücünü yitirip yıpranacaktı. Ama bu beklenmedik gelişme ile Rusya, diğer devletlerden altı yıl sonra kendi Diplomatik Devrimi ile yüzleşti ve bunların sonucu olarak Yedi Yıl Savaşları barışla sonuçlandı. Prusya sempatizanı III. Petro, Rus birliklerini Prusya topraklarından geri çekti ve bunu takiben Büyük Friedrich ile bir antlaşma imzaladı. Bu, Rusya'nın Avusturya ile yakın ilişkiler kurduğu dönemin bittiğini işaret ediyordu, böylece Rus dış siyaseti belirsiz bir döneme girmiş oldu. Prusya Kralı'nı kurtarmak için kahramanlık gösterisinde bulunan ve akli dengesi yerinde olmayan bir Çarın mantıksız davranışlarının sonucu, belirsizlik dış ilişkilerde hâkim oldu.

Yedi Yıl Savaşlarından erken ayrılması yüzünden, Rusya Fransa ile beraber Hubertusburg Antlaşması (1763) görüşmelerine çağırılmadı ve sonuçta toprak kazanamadı. Prusya ile yapılan savaş sırasında büyük kayıplar veren ve hazinesini boşaltmış olan Rusya'yı kazançlarından mahrum eden kişi, 1762'de tahtı ele geçiren III. Petro idi. Ve bu andan sonra şu sorular belirdi: Neden Rusya savaşta ön sıralarda yer almıştı? Avrupa diplomasisine girişi, yıkılışının başlangıcı mıydı? Diğer güçler Rusya'yı kendi amaçları için mi kullanmıştı?

Büyük Yekaterina'ya (1762–96) göre Rusya kesinlikle diğerlerinin amaçlarına alet edilmişti. III. Petro'nun 1762'de tahtan ayrılmasından sonra, Yekaterina daha çıkarcı bir dış siyasete yönelmeye ve daha önceden Rusya'yı kullanan devletleri, bu kez kendi planları için bir araç olarak görmeye başladı. Onun görüşleri Dış İlişkiler Bakanı Panin tarafından gayet doğru bir biçimde şu sözlerle ifade ediliyordu; "Rusya'nın başka ların (diğer devletlere) bağımlı olduğu sistemi değiştireceğiz ve onun yerine diğerlerinin bizim işlerimizi engellemesinin imkansız olduğu, kendi başımıza hareket edebileceğimiz yeni bir sistem kuracağız."[3] Bununla beraber Panin ve Yekaterina'nın savunmacı veya pasif bir rol izlemeye niyeti yoktu. Tam tersine Rusya, dış ilişkilerde en saldırgan ve en başarılı dönemine girmek üzereydi. Diplomasisini daha belirgin bir temele oturtan Rusya, tarihinde hiç olmadığı kadar Avrupa topraklarını fethetmeye hız verdi.

Yekaterina dönemi o kadar karmaşıktı ki, Rusya'nın dış siyasetinin birbiriyle etkileşim içinde olan ana hatları ele alınmadan olup bitenler anlaşılamaz. İlk olarak, Yekaterina o ana kadar kurulan ittifaklarda Rusya'ya bir faydası dokunmayan ülkelerden ayrılmayı ve kendi siyasal amaçları için maksimum çıkar sağlayacak yeni ittifaklar kurmayı hedefledi.

Bu yüzden, 1764'te Prusya ile bir ittifak oluşturdu ve 1781'de değişen şartlar sonucu Avusturya ile eskiden varolan ittifakına geri döndü. İkinci olarak, Rusya Avrupa diplomasisinde söz sahibi olmayı garantilemeye çalıştı. Yekaterina Bavyera Taht Savaşı'na (1779) son veren barış antlaşmasını kendi isteği doğrultusunda oluşturtarak, bu alandaki ilk başarısını kazandı. Üçüncü olarak, Yekaterina Rusya'nın Polonya üzerindeki siyasi nüfuzunun sınırlarını genişletme ve sonucunda bu devleti parçalama yoluyla, Doğu Polonya topraklarını sınırlarına katmayı amaçladı. Dördüncü olarak, güneyde Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü yok edip Doğu Akdeniz'e doğrudan erişim kurmaya çalıştı. Beşinci olarak, Rusya'ya ideolojik bir rol kazandırmayı planladı. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra, Yekaterina *ancien régime*'i tehdit eden radikal güçleri yok etmek için kararlılığını vurgulamıştı, oysa nefret ettiği cumhuriyetçilik akımı 1790'dan sonra Fransızların Avusturya ve Prusya'da yarattığı karışıklardan, Rus çıkarlarına uygun biçimde yararlanmasını engellemedi.

Yekaterina, III. Petro'nun aksine Friedrich ve Prusya'ya hayranlık beslemiyordu. Ama Prusya'nın Yedi Yıl Savaşlarında gösterdiği güçlü askeri performansı göz önünde tutarak, onun Avusturya'dan daha tehlikeli bir düşman olabileceğine karar verdi ve Friedrich'in dostluğunu kazanmayı ve III. Petro'nun 1762'de yaptığı gibi Avusturya'yı yalnız bırakmayı uygun buldu. Bunun ardından, Rusya ve Prusya 1664'te diplomatik ortaklığa girişti.

Bu işbirliği 1768'de Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya savaş açtığında sınandı. Friedrich askeri yardımda bulunmayı reddetti, ama Rusya savaşı başarıyla devam ettirirken, Yekaterina Prusya'nın tarafsızlığına güvenebilirdi. Türk orduları Çeşme'de (1770) yenilgiye uğratıldı, ama Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) Rusya'nın umduğundan daha az kazanç sağladı. Bunun sebebi, Türklerin Balkanlardaki otoritesinin tamamen çökertilmesinin bir Avrupa krizine, hatta toptan bir savaşa yol açabileceğini düşünen Yekaterina'nın Polonya toprakları ile yetinmesiydi.

Bu, Doğu Avrupa'da Batı Prusya ile işbirliğine girerek, üstünlük kazanmayı uman Büyük Friedrich tarafından önerildi. Yekaterina ilk başta Polonya'nın bölünmesine itiraz etti, çünkü Rus dış siyaseti bu bölgeyi bir bütün halinde Rusya'nın tampon devleti olarak korumak üzerine inşa kuruluydu. Buna rağmen, 1772'den sonra bunun daha fazla mümkün olamayacağına kanaat getirip Prusya ve Avusturya ile birlikte İlk Bölünme'yi gerçekleştirmeye razı oldu. Rusya, Beyaz Rusya ve Litvanya'yı içeren aslan payını almıştı. Yekaterina ilk başta karşı çıktığı bir planı kabul etmeye Büyük Friedrich tarafından zorlanmış olabilirdi, ama daha

sonra durumu kendi lehine çevirip, Rusya'nın sınırlarını Dvina Nehri'ne kadar genişletmeyi becerdi.

1770'lerin sonundan itibaren, Yekaterina Prusya'nın artık büyük bir tehlike oluşturmadığına ikna oldu; Prusya ordusunun Yedi Yıl Savaşlarından beri hiç büyümemesine rağmen, Rusya sürekli askeri kapasitesini genişletmiş ve ondan kat kat fazla güçlenmişti. Böylece işbirliği hususunda güvenilmez olan Büyük Friedrich ile iyi geçinmek için de bir sebep kalmamıştı. İki müttefik arasındaki kopuş, Avusturya ve Prusya arasındaki Bavyera Taht Savaşı'nın ilk yılında gerçekleşti. Yekaterina Prusya'nın talep ettiği askeri yardımı göndermemekle kalmayıp Teschen Barışı'nın (1779) oluşmasında aracı rolü oynayarak, Almanya'nın iç işlerine karışabilme hakkını elde etti. Daha da önemlisi, yönetiminin on dokuz yılı boyunca takip ettiği siyasayı tersine çevirip, Avusturya ile müttefik oldu.

Bunu niye yaptı? Bunun nedeni, kısmen Avusturya'nın Güneydoğu Avrupa'ya aktif ve başarılı bir biçimde dahil olabilmek konusunda istekli olduğunu fark etmesiydi. 1780'de Avusturya tahtına çıkan II. Joseph, Büyük Friedrich ve Büyük Yekaterina'nın yayılmacı siyasalarını taklit etmeye kararlı gibi görünüyordu ve dikkatli birisi bu planlarının farkına varabilir ve onun kolayca kandırılabileceğini görebilirdi. Yekaterina, Osmanlı toprakları üzerine daha büyük çapta planlara girişmişti ve Avusturya bu amaç doğrultusunda Prusya'dan daha faydalı olacakmış izlenimini vermekteydi ona. Kendi verdiği adla "Bizans Projesi", Yekaterina'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırıp, torunu Konstantin'in yönetiminde Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmasını sağlayacaktı. Bu plana katılırsa, Avusturya da toprak kazancı ile ödüllendirilecekti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları, Avusturya ve Rusya arasında bölüşülecekti. Hatta Yekaterina Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş ilan etmeye kışkırtmayı ve Rusya'yı mağdur taraf olarak göstermeyi bile başarmıştı. Osmanlı–Rus Savaşı'nda (1787–92) Avusturya pek bir varlık gösteremedi ve II. Joseph Balkanlarda toprak kazanmayı başaramadı. Öte yandan Rusya, Avusturya'nın Osmanlı ordusunun bir kısmını meşgul etmesiyle, Karadeniz kıyı şeridindeki hâkimiyetini sağlama almayı başardı. Yekaterina Bizans Projesi'ndeki asıl amacına ulaşamadı, yani Osmanlı İmparatorluğu'nu haritadan silemedi, çünkü II. Joseph'ten sonra Avusturya tahtına çıkan II. Leopold savaştan çekilmeyi uygun buldu (1790). 1792'de Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlılar, Bug ve Dinyester Nehirleri arasındaki kıyı şeridini düşmanlarına kaptırmakla kalmayıp,

bir de Kırım'ın Ruslara ait olduğunu kabullenmek zorunda kaldılar. Böylece, Avusturya Rusya tarafından kendi çıkarları için kullanılmış oldu ve Prusya'nın aksine, hiçbir talepte bulunmadı.

Bu arada, Yekaterina Güneydoğu Avrupa'nın bölünmesi için planlar oluşturmayı sürdürürken, farklı bir sorunla karşılaşmıştı: Rusya, 1789'dan sonra Fransa'da gelişen olayları nasıl karşılayacaktı? Yekaterina'nın Fransız Devrimi'ne tepkisi hem ideolojik, hem de çıkarcıydı. Aydınlanma felsefesinin bazı ilerici fikirlerinden etkilenmiş olsa bile, Fransa'daki iç gelişmeler karşısında dehşete kapılmıştı. *Ancien régime* devletlerine ve monarşilere yönelik en büyük tehlikenin bu yönden geleceğini düşünüyordu. Buna rağmen, Rusya Yekaterina döneminde Fransa'ya yönelik bir askeri harekata kalkışmadı. Avusturya ve Prusya'yı, Fransız devrimcilerine karşı Pillnitz Bildirisi'ni (1791) yayınlamaya teşvik etti ve Prusya ile Avusturya'nın 1792'de Fransa'ya savaş ilan etmelerini memnuniyetle karşıladı. Ama, kendi siyasasında pragmatist tutumu devam ettirdi ve hatta açıkça, "Viyana ve Berlin'i Fransa'nın iç işlerine karıştırıp, Rusya'nın özgürce hareket edebilmesini sağlamak için çok uğraştım"[4] dedi. Rusya'nın bu dönemdeki kazançları arasında, İkinci Bölünme (1793) ve Üçüncü Bölünme (1795) sırasında ele geçirdiği Polonya toprakları da vardı.

Yekaterina 1796'da öldüğünde, Rusya hâlâ barış dönemindeydi, ama bu uzun sürmedi. Avrupa'da monarşinin baş sözcüsü olan Çariçe, artık cumhuriyetçilik akımına karşı güç kullanma konusundaki düşüncelerini yeniden gözden geçirmek zorunluluğunu hissediyordu. Prusya ve Avusturya Fransa'ya karşı başarı kazanamamışlardı ve Yekaterina Rus ordularını İtalya'ya yollayarak dengeyi onlardan yana çevirmeyi planladı. Ama ölümü Rus müdahalesini erteledi, ta ki 1798'de ardılı Pavel Fransa'ya karşı oluşturulan koalisyona Rusya'yı dahil edinceye kadar. Ama bu kez koşullar değişmişti ve artık Rusya hayatta kalmak için çarpışmak zorundaydı.

NOTLAR

1) D. OGG: *Europe in the Seventeenth Century*, Böl. XI.

2) A. LENTIN: *Russia in the Eighteenth Century*, Böl. I.

3) S. V. BAKRUSHIN ve S. D. SKAZKIN: 'Diplomacy', M. RAEFF: *Catherine the Great: A Profile*, Kısım III içinde.

4) G. P. GOOCH: *Catherine the Great*, Böl. VII.

30
Maria Theresa Dönemi'nde Avusturya

Avusturya, onyedinci yüzyılda reformu siyasalarının ana hedefi olarak belirleyen üç yönetici tarafından idare edilecek kadar şanslı tek Avrupa ülkesiydi. II. Joseph ve II. Leopold kuramcıydılar, ama Maria Theresa reformun pratik bir ihtiyaç olduğu düşüncesinden hareketle yeniliklere girişme ihtiyacı hissetmişti. Bu ihtiyacı açığa çıkartan olay, Avusturya'nın, Birinci ve İkinci Silezya Savaşlarında (1740–42 ve 1744–45) Prusya tarafından ağır yenilgilere uğratılmasıydı. 1749–50 yılları arasında yazdığı *Political Testament* (Siyasal Vasiyetname)'sinde Maria, Silezya'yı Büyük Petro'ya kaptırmanın getirdiği büyük utancı anlatıyordu; "Ve Dresden Barışı'na el atmam gerektiğini anladığım an, düşüncelerim aniden değişti ve tüm ilgimi iç sorunlar ile Almanya'dan miras kalan topraklarımı nasıl koruyacağımı bulmaya yönelttim." Temel bir değişimin gerekli olduğu açıktı. "İlahi kader, bana monarşinin bu eski kurumlarla korunmasının imkansız olduğunu gösterdi. Hatta, onları düzeltmek bile mümkün değildi," diye yakınıyordu. Bakanları ona, Silezya'yı geri almak istiyorsa, 110 bin kişilik bir ordu oluşturmasının, merkezi ve yerel yönetim

kurumlarında reformlar yapmasının zorunlu olduğu yolunda tavsiyelerde bulunuyorlardı. Bu yüzden, Maria duraksamadı ve "merkezi ve bölgesel tüm çürümüş kurumları değiştirmeye"[1] koyuldu.

Bu, hayatta kalabilmek için verilen bir refleksti ve reform hareketlerinin kuramsal veya felsefi bir yaklaşımdan ötürü doğduğunu iddia etmek güçtü. Onsekizinci yüzyılda Aydınlanma felsefesi bazı etkilenmelere sebep olsa da, bunlar genelde dolaylı yönlendirmelerdi. Maria Theresa, Büyük Friedrich, Büyük Yekaterina ve II. Joseph'in aksine Avrupa'nın entelektüel gelişimi ile ilgilenmedi; hatta Alman ve Fransız filozoflarına kuşkuyla yaklaşıyordu. Buna rağmen, ona hizmet eden bakanları Aydınlanma felsefesini benimsemiş yöneticilerdi. Haugwitz ve Kaunitz gibi bakanlar kurumsal reformlara pratik yaklaşımlarda bulunsalar da, onların fikirleri mevcut kuramları yansıtıyordu ve kesinlikle yenilikçi akımlardan esinlenilmişlerdi. Van Swieten, Müller, von Sperghes ve von Sonnenfels gibi danışmanlar kilise ve eğitim siyasalarına doğrudan yön verdiler. Aydınlanma hareketlerine ilgilerinin aşırıya kaçan düzenlemelere yol açması ise imkansızdı, çünkü muhafazakâr rejimin temelleri çerçevesinde hareket etmeleri isteniyordu. Doğal olarak, bakanlar kraliçenin belirlediği sınırları kabul ettiler, ama bazı olaylarda Maria Theresa'yı reformlarının önünde bir engel olarak görüp, ona karşı gelmek için oğlu ve yardımcısı II. Joseph ile birleştikleri de oldu. Maria Theresa oğlunun 1765'ten sonraki radikal görüşlerinden giderek daha fazla rahatsız olmaya başladı ve yönetiminin ikinci yarısında mevcut dengeyi koruma kaygısını taşıdı hep.

Maria Theresa'nın dönemi boyunca gerçekleştirdiği değişiklikler üç bölümde incelenebilir: kurumsal–hukuksal, iktisadi–toplumsal ve dinsel değişikler.

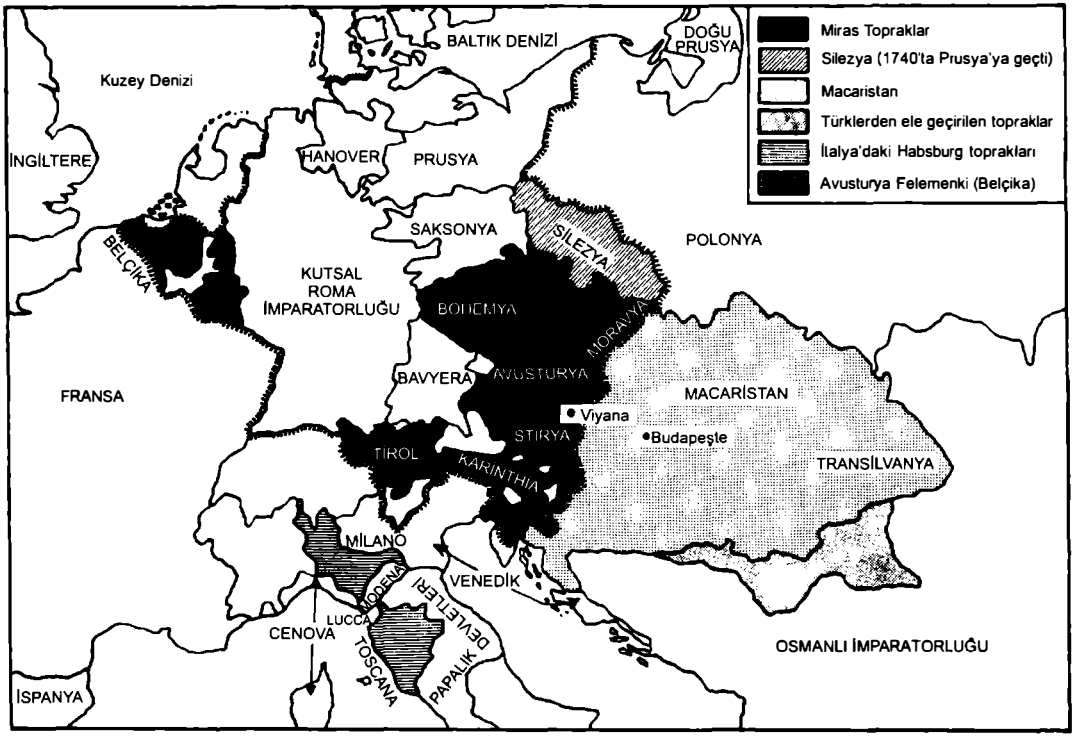
*Siyasal Vasiyetname*si'nde Maria, Habsburg İmparatorluğu'nun idaresinde onu zorlayan temel sorunun Avusturya ve Bohemya eyalet bölgelerinin Viyana'daki merkezi yönetimden bağımsız hareket etmekteki ısrarları olduğunu iddia ediyordu. *Siyasal Vasiyetname*si'nde ele aldığı diğer bir konu da, Habsburg İmparatorluğu'nun bütününde ortak kurumlar olmamasıydı. Avusturya, Bohemya, Macaristan, Hollanda ve Milano'nun her biri farklı yönetim biçimlerine sahipti. Ama Maria Theresa'nın daha acil olarak gerçekleştirmek istediği şey, Macaristan ve Belçika'yı birleştirecek yeni kurumlar inşa etmekten ziyade, Avusturya–Bohemya topraklarında otoritesini sağlamlaştırmaktı. Mevcut siyasi durumun dikkatlice değerlendirilmesi sonucunda varılan bir karardı bu. Avusturya ve Bohemya eyaletlerinin tekrar merkezi yönetime bağlanması, Macaristan ve Bel-

çika'daki ayrılıkçı oluşumlara büyük çaplı bir saldırı düzenlemekten daha gerçekçi bir fikir gibi duruyordu. Bakanların, ayrılıkçı hareketler için tavsiyesi, dikkatle planlanmış bir reform hareketiydi. Bu daha zayıf bir olasılıktı ve kolaylıkla bir devrim hareketini de beraberinde getirebilirdi.

Avusturya–Bohemya topraklarındaki merkezi yönetimin ıslah edilmesi, Avusturya'nın Prusya'ya karşı savaştığı Birinci ve İkinci Silezya Savaşlarındaki askeri başarısızlığının ardından, Yedi Yıl Savaşlarında da yenilgiyle karşılaşmasının yarattığı kötümser havayı dağıtmak amacıyla üç aşamada gerçekleştirildi. İlk aşamada, merkezi yönetim organlarına belirli işlevler yüklenerek daha etkili olabilmeleri için yeniden yapılanmaya gidildi.* Bununla beraber etkili bir işbirliği içinde hareket eden bir yönetim meydana getirilemedi. Bu, ikinci aşamada ticaret, yargı, iktisadi durum, iç ve dış işlerle ilgilenen organların hareketlerine yön veren Devlet Konseyi'nin oluşturulmasıyla sağlandı. Genelde, sistem model aldığı Prusya'nınkinden daha karmaşık bir yapıya büründü. Böylece, tüm seviyelerdeki kraliyet kontrolü azaltıldı ve Maria Theresa'nın bürokrasisi, Büyük Friedrich'inkinden daha fazla bakanların inisiyatifine izin veriyordu.

Yerel yönetimlerdeki değişikliklerin hayata geçiriliş nedeni, Eyalet Meclislerinden elde edilen yetersiz gelirlerle olası bir savaş anında büyük bir orduyu kurup beslemenin imkansız oluşuydu. Yani, Maria'nın deyişiyle "Kraliyet kaynakları kurumak üzereydi."[1] Sonuç olarak, Haugwitz yıllık eyalet vergilerinin yerine on yıllık bir yükümlülük getirdi ve merkezi yönetimin müdahale alanını genişleterek eyaletlerin özerkliklerini etkisiz hale getirmeyi amaçladı. Yerel aristokrat güçlerin yerini yeni bir bürokrasinin alması tepkiyle karşılansa da, miras topraklardaki her bir eyalet

* İlk reformlar 1740'larda ve 1750'lerin başında gerçekleştirildi. Bu dönemde *Hofkriegsrat* (Savaş Konseyi) yeniden örgütlendi ve *Staatskanzlei* (dış ilişkiler için), *Oberste Justizstelle* (yüksek mahkeme) ve *Directorium in Publicis et Cameralibus* oluşturuldu. *Directorium* iç işlerinden sorumluydu ve *Hofkammer* (hazine), *Kommerzdirektorium* (ticaret yönetimi) ve *Hofrechnungskammer* (muhasebe bürosu) gibi organları yönetiyordu. İlk başta *Directorium*'un değişik yönetim organlarının faaliyetlerini kontrol etmesi amaçlanmışsa da, Yedi Yıl Savaşları onun bu iş için uygun olmadığını gösterdi ve Avusturya bir merkezi kuruma ihtiyaç duyar hale geldi. Böyle bir kurum 1760'da oluşturuldu. Yönetimde nüfuz sahibi bakanlardan ve danışmanlardan oluşan yeni *Staatsrat* (devlet konseyi) tüm diğer oluşumları kontrolü altına aldı. 1761'de, *Directorium in Publicis et Cameralibus*, yerel yönetimlerden sorumlu olmaya devam eden, ancak maliyenin idaresi ile ilgili yetkilere sahip olmayan Birleşik Avusturya ve Bohemya Rektörlüğü'ne dönüştürüldü.

1738'de Avusturya İmparatorluğu

kraliyet memurluklarının kontrolü altına girdi. Sonuçlar Maria Theresa'nın umduğu kadar büyük değildi. Bununla beraber Bohemya'nın 1763'teki vergisi, 1739'daki vergisine oranla %25 artmış olduğundan, gelirlerde düzenli bir yükseliş vardı.*

1751'de Gaugwitz bu merkezi ve yerel reformların Macaristan'a da uygulanmasını önerdi, ama Maria Theresa temkinli muhafazakârlığının boyutlarını gösterircesine, bunu reddetti. Tek tip yönetim sistemleri kurmak adına ülke içinde bir karışıklığı göze almaya hazır değildi, ama bakanlarının ve oğlunun amaçlarının bu yönde olduğunu bilmiyordu. 1741'de Maria, askeri yardım karşılığında Macaristan Kurultayı'nın özgürlük isteğini kabul etmişti ve daha sonra oğlunun deneyeceği türden doğrudan bir saldırının direnişle karşılanacağını anlamıştı. Yönetiminin geri kalan süresince, bakanlarının sistematik planlarına sınırlar getirerek küçük çapta önlemler almakla yetindi. Bu önlemler arasında, Macaristan'ın önemli yöneticilerine imtiyazlar ve onurlar vererek, onları imparatorluk hizmetlerine dahil etmek de vardı ki, yönetimi boyunca bu siyasada çok başarılı oldu. Ama, 1765'ten sonra, II. Joseph bu uygulamadan vazgeçerek Macaristan'da yerinde yönetim uygulamak istedi. Maria'nın üzerindeki kısıtlamaları ortadan kalkınca, II. Joseph tüm ılımlı davranışlarından vazgeçti. Duyacak olsa annesini ürpertecek sözlerle, "Isırgan otunu kökünden yakalamayı denedim. Bu da işe yaramazsa, isyan başlamış demektir,"[1] diyordu.

Aydınlanma felsefesinin etkisi, yerel ve merkezi yönetimlerin yargı ve hukuktan sorumlu organlarında yapılan değişiklerde ve kısmen de bağımsız bir Yüksek Mahkeme kurulmasında kendini belli ediyordu. Yönetim güçlerinin, özellikle yargı ve yürütme güçlerinin birbirinden ayrılması, Aydınlanma felsefesinin karakteristik düşüncelerinden birisiydi ve en iyi ifadesini Montesquieu'nun *L'Esprit des Lois*'sında buluyordu. Maria Theresa, düşüncelerinin pratiğe geçirilmesine Prusya'da izin vermeyen Büyük Friedrich'e kıyasla bağımsız yargı kavramına daha hoşgörüyle yaklaştı. Avusturya'da güçler–ayrılığı prensibinin benimsenmesinin temel nedeni, ülkenin ömrünü tüketmiş yargı sisteminin büyük ölçüde bir yenilenmeye ihtiyaç duyması ve bu kuramın etkili bir çözüm için basit ve pratik bir yaklaşım getirmesiydi. Ama, yeni yasaların oluştu-

* Yerel yönetimin temel birimi eyaletti. Her bir eyalet, *Reprasentation und Kammer* (Temsil ve Hazine) ya da daha sora kullanılacak bir terim olan *Gubernium* yönetimi altında merkeze bağlıydı. *Gubernia*, her biri *Kreishauptman* (bölge memurluğu) otoritesi altında toplanan *Kreis*elara (bölge odası) bölünmüş durumdaydı.

rulması sürecinde sorunlar ortaya çıktı. Muhafazakâr temelli *Codex Theresiana* (1766) ve *Nemesis Theresiana* (1770) gibi kanunlar; II. Joseph'in desteğini arkasına almış Kaunitz gibi bakanlar ve Martini ile Sonnonfels gibi entelektüeller tarafından eleştiriliyordu; şikayetlerin temelinde, yasaların artık anlamsız olan, pek çok kavram ve gelişmeyi önleyici nitelikte geleneksel temelli olması yatıyordu. Maria'nın yenilikçi kararlar almak yerine konuyu sürekli ertelemesiyle, tartışmalar çıkmaza girdi.

Silezya'nın elden çıkması ile birlikte Habsburgların potansiyel gelirlerinin %25'inin kaybedilmesi, Maria Theresa'nın hükümetini iktisadi gelişmeyi canlandırma yönünde harekete geçirdi. Buna ilişkin alınan kararlar ilk başta doğrudan bir Aydınlanma (ya da bu durumda *fizyokrat*ların) etkisinin izlerine sahip değildi. Bu kararlar en azından Yarı–Naiplik rejimine kadar, onyedinci ve onsekizinci yüzyılda Fransa ve Brandenburg–Prusya da dahil olmak üzere Avrupa ülkelerinin çoğunda uygulanan ticari anlayışı örnek almıştı. Devlet müdahalesinin önemi anlaşılmıştı ve çeşitli komisyonlarla bu sağlanmaya çalışıldı. Bohemya'da sanayi temelli kalkınma hedeflendi, taşımada büyük ilerleme kaydedildi ve devlet sübvansiyonları ile ihracat teşvik edildi. Öte yandan, II. Joseph'in de fark ettiği gibi, bütün bunlar yeterli değildi. Her zaman *fizyokrat*lar ile aynı görüşte olmamasına rağmen, II. Joseph Turgot'un imtiyazlara karşı saldırılarını destekledi ve daha fazla rekabete dayanan bir sistem taraftarıydı. Örneğin, "Hiçbir şey ticaret ve sanayinin özgürleşmesi kadar gerekli değildir ve hiçbir şey özel haklardan ve tekellerden daha zararlı değildir"[3] diyordu. Maria Theresa'dan daha az ılımlı olan II. Joseph, 1780'den sonra tek başına yönetime hâkim olana kadar sürekli değişiklikler önerdi. Radikal yaklaşımının iyi bir örneği, Habsburg toprakları içindeki serbest ticaretin, Avusturya ve Bohemya kadar Macaristan için de geçerli olması gerektiğine dair inancıydı. Maria Theresa Macaristan'ı, siyasi ayrılıkçılığı ve bu bölgede tek tip bir mali ve iktisadi sistem kurmanın güç olması nedeniyle dışlamıştı. Joseph her iki soruna da daha kuramsal bir çözüm getirdi.

Toprak köleliği konusu, Avusturya'nın kaynaklarının en üst seviyede kullanılması ile doğrudan ilgiliydi. Sonuç olarak, daha çok gelir arayışındaki yöneticiler, bu kölelik sistemini hedef aldı; toprak kölelerinin asiller tarafından *Robot* (zorunlu çalışma) şeklinde sömürülmesi, köylülerin devlet gelirine katkılarında büyük düşüşlere yol açıyordu. Bu, Aydınlanma felsefesinin sürekli tartıştığı bir konuydu. Örneğin, Quesnay "Fakir köylüler, fakir krallık demektir. Krallığın fakirliği de kralın fakirliğidir"[4] demişti, ama Maria Theresa'nın tavrını belirleyen felsefi teorilerden

çok, mali ihtiyaçlar ve toprak köleliği sistemine karşı duyduğu kişisel nefretiydi. Sonnenfels'in görüşü ise daha radikaldi: "Zalim prenslerin halkın üzerindeki despotluğu korkunç bir olgudur, ama daha çirkin bir despotluk daha vardır ki, o da halkın bir bölümünün diğerleri üzerine uyguladığıdır."[5] Benzer düşüncelere sahip olan II. Joseph, toprak kölelerinin üzerindeki yükümlülükleri gönüllü olarak azaltmaya niyeti olmayan Avusturya ve Bohemya asillerini sürekli olarak zorluyordu. Gene de bu tür radikal yaklaşımlar Maria Theresa yaşadığı sürece fazla etkili olamadı. Kraliçe her ne kadar bu sistemden nefret etse de, sömürü altındaki kesime büyük yardımlarda bulunmadı; getirdiği yenilikler arasında toprak kölelerinin özgürce evlenebilmeleri (1753), *Robot* görevlerinin Silezya'da haftada üç gün (1771) ve Aşağı Avusturya'da iki gün olarak belirlenmesi ve *Robot* Beratı'nın yayınlaması vardı. Buna rağmen, bu iyileştirmeler yetersiz kaldı ve takip eden dönemde yayınlanan bir fermanla toprak kölelerinin asi davranışlarına ağır cezalar getirilerek, soyluların üstünlüğü tekrar onaylanmış oldu. Kısıtlı önlemler II. Joseph'in hoşuna gitmemişti ve annesinin ölümünden sonraki yıl toprak kölelerine daha fazla özgürlük ve hak tanıyan bir dizi berat yayınladı.

Voltaire'e göre "Hoşgörüsüz kanunlar saçma ve barbarcadır; onlar orman kanunlarıdır."[6] Tüm filozofların ortak isteği, bütün dünyada dinsel özgürlüktü. Özellikle Büyük Friedrich ve Büyük Yekaterina'nın da dahil olduğu bir grup lider bu anlayıştan etkilenmişti. Ama Maria Theresa bu grubun içinde değildi ve bazen baskıcı tutumlar izleyen muhafazakâr bir Katolik olarak kalmayı tercih etmişti. 1777'de oğluna "Hoşgörü ve umursamazlık, her şeyi baltalamanın, her türlü temeli yıkmanın en iyi yoludur"[7] diyordu. Yahudilere karşı saldırgan bir tutum içindeydi: "Dolandırıcılıklarıyla, para hırslarıyla ve tefecilikleriyle, bu insanlardan daha kötü bir toplum hastalığı bilmiyorum... Sonuç olarak, buradan uzaklaştırılmaları ve mümkün olduğu kadar uzağa gönderilmeleri gerekiyor,"[7] idi onun görüşüne göre. Onun bu bağnazlığına, danışmanları ve bakanları bir anlam veremiyorlardı ve Joseph de sık sık annesiyle anlaşmazlığa düşüyordu. Örneğin, 1777'de "Devlet içinde fanatizm, bölücülük ve partizanlığın mevcut olması kadar büyük bir kötülük varsa, o da dinsel ayırımcılık yapmaktır"[7] demişti. Yahudiler konusunda ise, onların özgürlüğe kavuşturulması taraftarı olduğunu açıkça belli etmişti.

Maria Theresa'nın katı bir dinsel inancın yan etkisi olarak muhtemelen güçlü önyargıları vardı. Ama dinsel inançları kiliseyi mevcut haliyle korumasını gerektirmedi. Onun yerine gene faydacı bir tutum içine gire-

rek, bakanlarının ruhbanlık karşıtı bir dizi önlem alması için izin verdi. 1776'da yayınlanan bir fermanla kilisenin 1716'dan beri edindiği topraklara vergi yükümlülüğü getirdi. 1769'da Birleşik Bohemya ve Avusturya Rektörlüğü manastır yönetimleri ile ilgili kararlar alan *Consessus in Publico Ecclesiasticis* isimli bir altkurul oluşturdu. Hatta, 1773'te Maria İsa Cemiyeti'nin Avusturya'da baskı altında tutulmasından duyduğu rahatsızlığı ifade etmişti, ancak bunu durdurmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Monarşik otoriteyi güçlendirmenin tek yolu olduğuna inandığı kilise kurumunun zayıflatılmasını gönülsüz olarak desteklemiş olabilirdi ancak, çünkü bu davranışların Ultramontanizm'i (Papacılık) ve papanın böbürlenmelerini hedef aldığına inanıyordu. Ama sıra dinin temel prensiplerine gelince, Maria uzlaşmaz bir tavır takındı. Kaunitz, Sonnonfels ve II. Joseph onun fikrini değiştirmeyi başaramadı ve Kraliçe katı bir sansür siyasası uyguladı. Oğluna: "Herkesin kendi düşüncesini oluşturmasına izin veren kişi, insanlığın düşmanıdır"[7] dedi bu duruma ilişkin olarak. Protestanların ve Yahudilerin rahatlayabilmesi, böylece yeni bir yönetime kadar ertelenmiş oldu.

Maria Theresa yönetimi, Karşı Reform hareketinin bitmesinden sonra bir rol arayışına giren eski Avusturya ile 1780'den sonra II. Joseph'in büyük ölçüde yenilediği Avusturya arasında bir geçiş dönemiydi. Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm gibi, Maria da geniş kurumsal değişiklikler gerçekleştirdi ve Büyük Friedrich'e göre "Maria Theresa tüm varlığını ataları tarafından bilinmeyen yeni bir düzen oluşturmaya harcadı."[8] Buna rağmen, geleneksel tarzdan tamamen vazgeçmekten ve yeni fikirleri uygulamaktan korktu hep: "Böyle fikirlere ayak uydurmak için çok yaşlıyım ve benden sonra gelecek yöneticinin de onları asla denememesi için tanrıya dua ediyorum."[9]

NOTLAR

1) C. A. MACARTNEY (der.): *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties*, Kısım I, Belge 12.
2) A.g.y., Belge 13B.
3) L. GERSHOY: *From Despotism to Revolution*, Böl. IV.
4) E. N. WILLIAMS: A.g.y., Böl. 18.
5) T. C. W. BLANNING: *Joseph II and Enlightened Despotism*, Böl. 2.
6) A.g.y., Belge 1.
7) C. A. MACARTNEY: A.g.y., Belge 14.
8) K. ROIDER: *Maria Theresa*, s. 115.
9) W. DURANT: *The Story of Civilisation: Rousseau and Revolution*, Böl.XIII.

31
II. Joseph Dönemi'nde Avusturya

Etkili bir *fizyokrat* ve 1774–76 arasında Fransa Maliye Genel Direktörü olan Turgot bir keresinde, beş yıl boyunca diktatörlük yapabilme şansına sahip olsaydı, Fransa'yı özgür kılabileceğini söylemişti. Bu paradoks, hangi rejimde olursa olsun, köklü reformlar oluşturacak güce sahip olmayan onsekizinci yüzyıl filozoflarının ortak hayal kırıklığını ifade ediyordu. Yöneticiler ancak kendi otoritelerini korumak şartıyla Aydınlanma hareketleri ile bağlantılarını sürdürdüler. En büyük reform hareketlerinin bununla kısıtlı kalmasına rağmen, Avusturya'da 1780'lerde Turgot'nun sözlerinin geçerliliğinin kanıtlanma şansı ortaya çıktı. II. Joseph, 1780'den sonra annesinin kısıtlamalarından kurtularak, on yıl boyunca monarşi rejiminde bir dizi radikal değişim gerçekleştirdi.

II. Joseph'in felsefi açıdan aydınlatılmış despotizmi iki temel anlayış içeriyordu. İlk olarak, siyasaları ve amaçları genelde kuramsal bir temele dayanıyordu. Örneğin, Joseph bir keresinde "Tahta çıktığımdan beri, felsefeyi İmparatorluğumun asıl yöneticisi kıldım"[1] demişti. İkinci olarak, bu siyasaların hayata geçirilmesi, onun yardımcıları tarafından sorgusuz

sualsiz kabul edilmişti. Her zaman için, "Benim emirlerimin ve ilkelerimin takip edilmesinde ve istisnasız uygulanmalarında ısrarlıyım,"[2] demekteydi çünkü. Sonuç olarak, aydınlanmaya ancak mutlak otorite yardımıyla ulaşılabileceğine inanıyordu.

Ne yazık ki, Joseph, döneminin başlarında kazandığı örnek yönetici ününü daha sonra kaybetti. Sebep çoğunlukla sahip olduğu fikirlerde arandı, ama düşünceleri temelde mantıklıydı ve gerçekleştirilmesi tamamen imkansız sayılmazdı. Onun asıl hatası, kullandığı yöntemler ile otokritik erklerini gerçekleştiriş tarzında aranabilir. Çağdaşı olan yöneticilerin çoğunu iyi değerlendirmiş olan Büyük Friedrich, Joseph'in her girişimde ilk adımdan önce ikincisini attığını düşünüyordu. Gerçekten de, Joseph yönetimi boyunca, yeterli hazırlık yapmadan ya da girişimlerini pekiştirmeden, hızlı ve sabırsızca hareket ediyor izlenimi verdi hep. Sonuç iki yönlüydü. Yenilikler yapmadaki telaşı, kestirme yollara sapmasına ve korumaya kararlı olduğunu belirttiği ilkelerin bazılarını tehlikeye atmasına neden oldu. Bu yüzden, yönetim şekli, amaçladığının aksine tiranlığa doğru kaydı. Daha önceden bir bilgilendirme, danışma ya da uzlaşma belirtisi göstermeden reformlara giriştiği için, getirdiği mantıklı ve gerekli değişiklikler insanların kafasını karıştırdı. Habsburgların en ilerici ve özgürlükçü yöneticisi olmasına rağmen, ironik bir şekilde halkın nefretini kazandı ve hayal kırıklığına uğradı. Dönemin sonlarına doğru "Neredeyse hiç kimse ülkesinin iyiliğini düşünmüyor; benim fikirlerimi gerçekleştirecek kimse yok"[3] diye yakınıyordu. 1788–89 arasında baskıcı bir temeli olan gerici bir siyasaya doğru bir kayış başladı ve 1790'da sonunda tüm reform girişimlerinden vazgeçildi.

Daha genel bir yorum, ancak Joseph'in idari–hukuki, toplumsal–iktisadi ve dini–entelektüel değişikliklerinin analiziyle elde edilebilir.

II. Joseph, atalarının aksine, Habsburg dominyonları arasındaki idari kopukluğu daha iyi gözlemlemişti. Maria Theresa döneminde başlayan idareyi merkeze bağlama hareketlerini benimsedi ve geliştirdi, ama bu değişimi tamamlamak için çok aceleci davrandı. Bürokrasi, 1780'den önce sadece Avusturya ve Bohemya eyaletlerinde kurumlaştırılabilmişti. Joseph artık bu oluşumları Habsburg dominyonlarının merkezinden Macaristan, Belçika ve Milano eyaletlerini kapsayan dış bölgelere yaymak istiyordu. O, "Bütün eyaletler bir bütün oluşturur ve sonuç olarak tek bir hedefe sahiptir"[2] diyordu. Bu, ülke çapında bir reform için mantıklıydı. Maria Theresa Alman kökenli olmayan topraklardaki sorunların çözül-

mesini hep ertelemişti ve Macaristan'da da uyumu ancak sert önlemlerle sağlayabilmişti.

Joseph'in ülke çapındaki değişikliklerinde, tek tip kurumlar oluşturma fikri temel alındı. Avusturya ve Bohemya bürokrasisinde önemli bir değişiklik gözlenmedi; asıl üzerinde yoğunlaşılan nokta, merkezdeki organları birleştirmek ve yerel *Gubernia*ların sayısını azaltmak oldu. En radikal yenilikler, özerkliğini kaybedip, Macaristan–Transilvanya Rektörlüğü'nün kontrolü altına giren Macaristan'da oluştu. Macaristan tek bir *Gubernium* oldu ve *Commissar* tarafından yönetilen yerel birimlere bölündü. Bu birimler *Vizegespane* yönetimi kontrolünde alt *Comitat*ilere (vilayet) ayrıldı. Benzer bir model de, *İntendant*lar yolu ile bölgesel düzeyde hizmet veren Genel Konsillerin yönettiği ve en küçük idari birimi *Commisar*ların idare ettiği kazalar olan Belçika'da uygulandı. Milano'nun yönetim sistemine yedi eyalette hizmet veren yeni *Consiglio di Governo* eklendi.[4] Joseph'in niyeti, idari koordinasyonu sağlama, bölgesel ayrımları ortadan kaldırma ve ortak yargı ve iktisadi siyasa için temel oluşturma yoluyla, Aydınlanma felsefesinin bazı siyasi fikirlerini hayata geçirmekti. Ama, pratikte tüm sistem bir anda çöktü. Onun idareyi yeniden merkezileştirme çabaları, Habsburgların onsekizinci yüzyılda yaşadığı en korkunç ayrılıkçı hareketleri kışkırttı.

Bunun başlıca sebebi, reformların oluşturulmasında kullanılan yöntemdi. Joseph, başından beri bölgesel özgürlük ya da kazanılmış haklar konusunda her türlü duraksama ya da muhalefetle baş etmeyi kafasına koymuştu. Yüzyıllar boyunca atalarının hayal edip de başaramadığı homojen bir imparatorluk kurmak fikrini gerçekleştirmeye çalışmış, ancak kendi uyruğunun güvenini kazanmayı ihmal etmişti. Örneğin, yönetiminin ilk yıllarında Macaristan Kralı olmayı reddederek ve Maria Theresa'nın asillere verdiği imtiyazları geri alarak, Macarların düşmanlığını kazanmıştı. 1784'te tüm vatandaşların Almanca konuşmasını emrettiği fermanı işleri daha da kötüye götürdü. Bu, doğal olarak Avusturya ve Bohemya kadar Macaristan için de geçerliydi ve Habsburg dominyonlarının kimliklerinin temeline, yani sahip oldukları farklı dil ve kültüre saldırarak İmparatorluğunun bağlarını sıkılaştırmayı amaçlayan Joseph'in, bu zorlama siyasalarının yerine daha dikkatle planlanmış ve aşamalı önlemler alması daha mantıklı olurdu. Tarihi bir sorunu tek bir fermanla çözeceğini sanmıştı ve Macar asillerinin geleneksel güçlerini küçümseyerek, acele etmişti. Oysa, tek elde ettiği şey Habsburg İmparatorluğu'nun Alman merkeze karşı nefretinin ve bütünleşme konusundaki isteksizliğinin artması oldu.

Joseph, Maria Theresa döneminde idari değişikliklerde deneyim kazanmış yardımcılarını bir avantaja dönüştürebilecekken, onların bilgilerinden faydalanmadı ve hatta zaman zaman onlara kötü davrandı. Büyük Friedrich gibi, krallık otoritesini çökertmelerinden korkarak, bakanlar kabinesi sistemini uygulamadı. Onların tavsiyelerini önemsemeyerek memurlarını kendinden soğuttu ve Kaunitz bu yüzden onu ince bir dille azarladı. Memurlarının sadece emredileni yapmasını istiyor ve "onların ne fiziksel ne de zihinsel olarak bir yorgunluk belirtisi göstermemelerini"[3] talep ediyordu. Dönemi boyunca çalışma koşullarını ağırlaştırdı ve en az Prusya'daki kadar geniş bir fişleme sistemi ve gizli servis ağı kurdu. Sonuç, inisiyatifin azalması ve hoşnutsuzluğun artmasıydı. Joseph, siyasalarının yürütülmesinde kasıtlı engelleme, tembellik ve isteksizlik olarak gördüğü her şeye karşı giderek sabrını yitiriyordu. 1790'dan itibaren gizli servis, Pergen tarafından büyük ölçüde yeniden organize edildi ve bu hareket gerici siyasalara geri dönüldüğünün habercisi oldu. Joseph'in geniş reform hayalleri de Büyük Friedrich ya da Büyük Yekaterina'nınkilerden daha ilerici olmayan siyasaların uygulanmaya başlanmasıyla, muhafazakârlığa yenik düştü sonuçta.

Maria Theresa yargı reformunu da ele almaya çalışmış, ama yaradılışındaki tedbirlilik yüzünden Joseph'in amaçladıklarının yanından bile geçememişti. 1780'den sonra Habsburg topraklarının hukuk ve yargı sistemindeki değişiklikler onsekizinci yüzyılın en radikal reformlarının arasındaydı ve Sonnenfels, Beccaria ve Martini gibi Aydınlanma felsefesinden etkilenmiş yöneticilerin yönlendirmeleri sayesinde oluştuğu açıkça belliydi. Joseph güçler ayrılığı prensibinin uygulamalarını genişletmeye ve imparatorluğundaki tüm sistemi merkezileştirmeye yoğunlaştı. 1781'den sonra kullanılan temel yöntem çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek mahkemeler oluşturmaktı. Örneğin, Belçika artık geleneksel asliye mahkemesinin yanı sıra ikisi temyiz ve biri de Yüksek Mahkeme olmak üzere dört mahkemeye sahipti. 1781 yılında Ceza Hukuku onun ardından da Suç Prosedürü Yasası (1788) yeniden elden geçirildi. Sonuçlar kayda değerdi. Avrupa'da başka nerede kanun önünde eşitlik prensibi kabul edilmişti ki? Başka hangi ülke ölüm cezasını kaldırmıştı? Prusya, Rusya veya Fransa ile karşılaştırıldığında, onsekizinci yüzyıl Avusturya'sı oldukça uygar bir ülkeydi. Gene de, bu konuda bile Joseph'in yöntemleri muhalefete neden oldu. Hukuki değişiklikler açıkça idari merkezileştirme operasyonu ile bağlantılıydı ve asıl amaçlanan şey, asiller sınıfının siyasi ve hukuki güçlerini kısıtlamaktı. Bir kere daha, özellikle Belçika'da bu yeni yapı muhafazakârların direnişiyle karşılaştı. Bu yüzden, Joseph

siyasal muhalefetle baş edebilmek için gizli yöntemlere baş vurarak, adalet kavramının temel prensiplerinin bazılarını ihlal etti.

Köylülerin toplumdaki rolüne gelince, Joseph, temel olarak *fizyokrat*ların görüşleriyle uyum içerisindeydi. Toprak köleliği kurumu iki alanda ele alındı. Ahlaki olarak savunulması imkansızdı ve içinde bulunulan reformlar çağında artık ömrünü tamamlamıştı, yani insanlık dışı bir kurumdu. İktisadi açıdan da, devlete yararı değil zararı vardı; ağır feodal yükümlülükler altındaki toprak köleleri iktisadi sisteminin üretici bir parçası olamıyor ya da devlet gelirlerine yeterli bir şekilde katkıda bulunamıyordu. Joseph'in yenilikleri Fransız Devrimi'nden önce Avrupa'da görülen en geniş çaplı reformlardı. *Lebeigenschaftspatent* (1781), toprak kölelerine belli bir düzeye kadar özgürlük getirerek, diğer hakların yanı sıra, onların efendilerine danışmadan evlenebilmelerini mümkün kıldı. *Grundeinkaufungspatent* (1781) köylülere çalıştıkları toprakları satın alma hakkını verirken, *Untertanspatent* (1781) toprak sahiplerine karşı temyiz mahkemelerine gidebilmelerini (böyle bir girişim Rusya ve Prusya'da bir suç olarak görülüyordu) sağladı. Son olarak, *Strafpatent* (1781) asil mahkemelerinin yetkilerini kısıtladı ve uygulanabilecek ve de uygulanamayacak cezaların açık tanımını yaptı.[5] Bu gelişmeler, her ne olur ise olsun asillerin yargı güçlerinin zayıflatılmak yerine sağlamlaştırıldığı Rusya ve Prusya'daki gelişmelerle zıtlık içindeydi.

Ne yazık ki, radikal kuramlar ve ilerici yasalar başarılı bir şekilde uygulamaya konulamadı. Özellikle Macaristan'da olmak üzere, asillerin yeniliklere direnmeleri bu sonucu doğurdu. Gene de, Joseph toplumsal reformları yumuşatmak için bir girişimde bulunmadı. Aslında sınıf ayrımlarına karşı nefretini açıkça belli etmişti ve asalet unvanlarını satışa çıkartmaya hazırlanıyordu. Ne yazık ki, Joseph toprak köleliği hakkındaki düşüncelerini gizleyip, belli önlemlerin sırayla kabulünü sağlayarak, yavaş yavaş ilerleyecek kadar temkinli değildi ve sonuçta, asiller tüm statülerinin tehlikede olduğunu fark ettiler. Rus Çarı II. Alexandr aynı hatayı yapmamak için beklemişti: 1861 Özgürlük Fermanı'nı yayınladıktan sonra üç yıl sabretmiş ve ancak ondan sonra yerel yönetimlerdeki asillere karşı girişimlerde bulunmak için ortamı hazırlayabilmişti. Daha şaşırtıcı olan, Joseph'in köylülerin desteğini ve minnettarlığını kazanamamasıydı. 1790'dan sonra köylerde heykelleri dikilse de, aldığı bazı önlemler yüzünden onların nefretini kazandı. Örneğin 1876'da köylülerin tarım arazilerinin bölünmemesine dair bir ferman yayınlamıştı, asıl amacı geniş ailelerin vergi ödemekte karşılaştığı zorlukları azaltmak üzere toprakların

değerini korumaktı. Bunlara ek olarak, köylülerin askere alınmaları bir sisteme bağlanmıştı ve benzer reformlar da uygulamaya geçirilemeden yarım kalmıştı. Hoşnutsuzluklar bir sonraki kısımda incelenecek olan Joseph'in dinsel reformlarından sonra giderek arttı.

Joseph, iktisadi siyasasında *fizyokrat*ların teorileri ile geleneksel ticari anlayışı birleştirmeye çalıştı. Niyeti, dominyonlarındaki iktisadi gelişmeyi hızlandırmaktı ve birkaç sayısal veri onun hiç de başarısız olmadığını anlatabilir. Bohemya ve Moravya'da yün sanayinde çalışan işçi sayısı, 1775'te 80 bin iken, 1789'da 152 bine çıktı ve Bohemya'daki fabrikaların sayısı 24'ten (1780), 86'ya yükseldi (1786) ve 1777'de 53,8 milyon florin olan devlet geliri, 1787'de 92,5 milyon florine ulaştı. Fakat, iktisadi büyümenin olması gereken düzeyin altında kaldığı ve temelde mantıklı olan siyasaların gelişigüzel uygulanmalarından ve diğer nedenlerden ötürü büyüme oranının düşük düzeyde kaldığı yönünde bir inanış mevcuttur. İki örnek bunu daha iyi açıklayabilir; toprak vergisinin ve gümrük vergisinin uygulanması sırasında beliren gelişmeler.

Joseph, Habsburg dominyonları dahilinde toprak vergisini, ürünün % 12.22'si olarak sabitlemeye kalkıştı. Bu düşünce, *impôt unique*'in (sabit vergi) gelirleri artırmanın en etkili ve adil yolu olduğunu savunan *fizyokrat*lardan etkilenmişti. Onlara göre, böylece yerel güçler vergiler üzerinde pazarlık yapamayacaklar ve yükümlülükler eşit biçimde dağıtılacaktı. Vergi konusunda çıkartılan 1782 Patenti'nin ikinci maddesine göre, asıl amaç "oranlı toprak vergisinin uygulanmasıyla, eşitliği ve toprak sahiplerinin güçlükle karşılaşmadan vatandaşlık görevlerini yerine getirmesini sağlamak"[7] idi. Köylülerin gelirlerinin %30'undan fazlasını asillere ve devlete vermemesini güvence altına alan bu vergi sistemi, Avrupa'da baskı altında yaşayan herkesin hayranlığını kazandı. Buna rağmen plan başarısız oldu, çünkü oluşan tepkiler bu sistemin uygulanmasına izin vermeyecek kadar yoğundu. Asiller, toprak komisyonlarının mülkiyet araştırmalarında kullandıkları yöntemlere isyan etti. Bu, özellikle tüm tasarıyı beceriksiz bir engellemenin ilk adımı olarak gören Macaristan'da yoğunlaşıyordu. Hatta köylüler bile tasarı hakkında kendilerine bilgi verilmediğinden dolayı, tasarıyı eleştiriyordu. Plan dahilinde olanlar, devlete sabit bir ödeme yapma ihtimaline endişeyle yaklaşırken, diğerleri ödeyecekleri miktar büyük ölçüde azaltılmış olsa bile, efendilerine ödeme yapmaya devam etmekten hoşnutsuzdu. Joseph'in yönetiminin son yıllarında, çoğu asillere yöneltilen isyan hareketleri gözlendi. Sonunda, Joseph hiçbir zaman yeterli biçimde açıklanamamış olan tasarıdan vazgeçmek zorunda kaldı.

Joseph, gümrük vergisi konusunda iki yönlü bir siyasa izledi. Ülkedeki iç gümrük uygulamalarını kaldırarak, geniş bir özgür ticaret alanı yarattı. Aynı zamanda, ithâlâta kısıtlama getirildi. Siyasası teoride mantıklı olmasına rağmen, uygulamalar bölgeden bölgeye değişti ve zaman zaman toplumun her kesiminden eleştiriler alacak şekilde aşırıya kaçtı. İç gümrük uygulamasının kalkması, en çok haksız rekabet yüzünden Macaristan'ın üzerine mali baskı getirdi. 1768'den itibaren, Avusturya malları kısıtlama olmaksızın Macaristan'a girerken, Macar mallarına konan sınırlamalar kaldırılmadı. Macarlar haklı olarak, Joseph'in tek yönlü ticareti kullanarak, vergilerde sorun çıkaran Macaristan'ı cezalandırdığını ve bu yolla mali destek almaya çalıştığını düşündüler. Dış gümrük ise, diğer ülkelerle ticari ilişkilerin zorlaştığını savunan orta sınıf tarafından eleştirildi. Bu tepkiler haklı çıktı ve Osmanlı İmparatorluğu, Prusya ve Saksonya gibi devletler Habsburg dominyonlarından ithal ettikleri malların sayısını azalttı. Bu yüzden, Joseph yeni dış pazarlar aramak zorunda kaldı.

İktisadi siyasaları yenilikçi ve ilerici olmasına rağmen, Joseph aktif ama başarısız bir dış siyaset bağlamında tavır alarak kendi kuyusunu kazdı. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı açtığı savaş, dominyonlarının kasalarında büyük delikler açtı ve asıl siyasalarının işe yaramadığı zamanlarda, daha çok gelir elde etmek için geçici çarelere başvurmasına neden oldu. Daha temkinli ve sakin hareket eden Kaunitz ise, toplumun güvenini pekiştirmenin şart olduğunu fark etmişe benziyordu. Kaunitz'in vergilerin daha eşit dağılımını ve gümrük vergilerinin yürürlüğe konmasını isteyişinin sebebi, dışarıdaki maceraları desteklemekten ziyade, toplumdaki refah ve yaşam standartlarını geliştirmek istemesiydi. Bu ve pek çok konuda, Kaunitz ve II. Joseph sık sık fikir ayrılığına düştüler.

Bazı konularda Joseph'in kişisel müdahalelerinin kaçınılmaz ve faydalı olmasına rağmen, diğerlerinde heyecanlı çıkışları karmaşıklığa ve hoşnutsuzluğa yol açtı. Her ikisinin de örneklerinin bulunabileceği dinse tutumunu incelemek, bu açıdan faydalı olacaktır.

Joseph, hoşgörü konusundaki görüşlerinden anlaşılacağı gibi, onsekizinci yüzyılın en gelişmiş yaklaşımlarından birine sahipti. "Hoşgörü, artık tüm Avrupa'ya yayılmış olan Aydınlanma hareketinin propagandalarının bir sonucudur. Bu anlayış, felsefe ve onu doğuran büyük adamları temel almıştır."[8] Bu inancını dinsel zorlamalara ve bağnazlığa tavır alarak kanıtladı ve 1781 Hoşgörü Patenti ve Yahudi Patentleri dizisi ile (1781, 1782 ve 1789) hayata geçirdi. Bu patentlerden her biri devletin dini

zorlamalarının bir bölümünü ortadan kaldırıyor ve sonuçta insan haklarının önemli bir kısmını garanti altına alıyordu. Kilise kurumuna yaklaşımı da Aydınlanma felsefesinden etkilenmişti. Örneğin, kilisenin gücünün devlet tarafından sınırlandırılması gerektiğine inanıyordu. Bu, onsekizinci yüzyıl monarşileri arasında sık karşılaşılan bir düşünceydi ve pratikte Joseph'in büyük bir muhalefetle karşılaşmasını gerektirecek bir sebep yoktu.

Ne var ki Joseph'in yöntemleri çok beceriksizceydi. Joseph, kilise ile toplumun diğer kesimleri, özellikle Belçika asilleri ve Merkez Eyaletlerdeki köylüler arasındaki gerçekleşmesi çok zor bir işbirliğinin bir şekilde harekete geçmesine neden oldu. 1781'den sonra, manastır topraklarının kamulaştırılmasında çok acele hareket etmiş ve Papalığın kamu desteği sağlamak üzere karşı saldırıya geçmesine izin vermişti. 1782'de Papa VI. Pius, Joseph'i kararlarını değiştirmesi için ikna etmeyi denemek üzere Viyana'yı ziyaret etti ve onu uyardı "Tanrının eli üzerinde olacaktır, yönetimin boyunca seni kontrol edecek ve seni, yaşamının en güzel anında yutacak ve bir çukura gömecektir."[8] Joseph, bu tehditlerden etkilenmediyse de, şehirde Papa'ya karşı gösterilen sadakat onu endişelendirmeye başladı. Joseph, kilise hizmetlerinin sınırlarını belirleme, dinsel müzik biçimine yön verme ve köylülerin batıl inançlarını yok etme girişimlerinde büyük bir direnişle karşılaştı. Bir idealist olarak dinsel konulara müdahalenin, kurumsal değişimlere oranla daha saldırgan bir muhalefet gücünü tetiklemeye daha yatkın olduğunu önceden görebilmeliydi.

Annesine yönetimde yardım ettiği sıralar ifade özgürlüğünün önemini belirtmiş olan Joseph, tek başına kral olduktan kısa süre sonra, sansür uygulamalarını kaldırdı ve toplumun her kesiminin düşüncesini ifade etmesini teşvik etti. Sonuç, değişimin çok ani ve yeterli hazırlık olmadan gerçekleştirildiğini ortaya çıkardı. Sansür uygulamasının kaldırılması ile basının, Joseph'in beklentilerinin çok ötesinde, kilise ve asillere yönelik bir eleştiri kampanyası başlattığı öne sürülebilir. İlerici bir despotun sağlayabileceğinden daha radikal taleplerde bulunmaya başlayan bir toplumla karşılaşan Joseph, geri çekilmek zorunda kaldı. Yeniden sansür uygulamasını başlattı ve yönetimi ve siyasalarına karşı hareket edenleri belirlemek için jurnalcileri ve gizli servisi daha çok kullandı.[9] Bu yeniliklerin geri alınması, var olan baskılara karşı olandan daha güçlü bir öfke yarattı. 1790'lardan itibaren, Joseph'in dominyonları için için kaynıyordu. Belçika ve Macaristan Joseph'in dinsel ve idari siyasalarına karşı isyan etti ve Avusturya–Bohemya eyaletinin kırsal bölgelerinde şiddet

hareketleri baş gösterdi. Macaristan ve Belçika'da kraliyet kurumlarını feshetme kararı da düzeni yeniden sağlayamadı. Onun ölümünü öğrenen Kaunitz, yeni kral II. Leopold'a Joseph'in başlıca özellikleri olan "sertlik, aceleci karar alma, despotça davranışlarda bulunma ve yenilik konusunda takıntılı olma"[10] gibi davranışlardan uzak durmasını öğütledi ilk olarak.

Buna rağmen, zaman Joseph'i haklı çıkardı. Bir otokrat olarak yaptığı hatalar amaçlarının yüceliği sayesinde affedildi. Kişisel zaafları bir yana bırakılırsa, Joseph devrim öncesi Avrupa'nın en radikal krallarından biriydi. Reformları vatandaşları tarafından olmasa bile, Aydınlanma hareketinden etkilenmemiş bir diktatörlük altında yaşayan 1848 devrimcileri tarafından hak ettiği değere kavuşturuldu.

NOTLAR

1) R. W. HARRIS: *Absolutism and Enlightenment*, Böl. 8.
2) T. C. W. BLANNING: *Joseph II and Enlightened Despotism*, Belge 7.
3) A.g.y., Böl. 5.
4) A.g.y. Böl. 3.; E. N. WILLIAMS: *The Ancien Régime in Europe*, Böl. 19.
5) C. A. MACARTNEY: *The Habsburg Empire 1790–1918*, s. 127; E. N. WILLIAMS: A.g.y., Böl. 5.
6) T. C. W. BLANNING: A.g.y., Böl. 3.
7) C. A. MACARTNEY: *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties*, Kısım I, Belge 15B.
8) W. DURANT: *The Story of Civilisation: Rousseau and Revolution*, Böl.XIII.
9) E. WANGERMANN: *From Joseph II to the Jacobin Trials.*
10) T. C. W. BLANNING: A.g.y., Belge 17

32
Akıl Çağı

Akıl Çağı, İnanç Çağı ve İdeolojiler Çağı olarak tanımlanabilen dönemler arasında (onyedinci yüzyılın ikinci yarısından onsekizinci yüzyılın sonuna kadar) yaşanmıştır. Bu, inançların değiştirilmeye zorlanmadığı bir dönemdi, yani 1648'den önceki Reform ve Karşı Reform Hareketlerinin ya da ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda beliren "–izm"lerin saldırgan eğilimlerini içermiyordu. Bu yeni mantığın ayrılmaz bir parçası, aklın yüceliğini savunan filozofların, insan doğasının mükemmel olmadığı ve kutsal bir yönlendirmeye ihtiyaç duyduğu şeklindeki daha önceki varsayımdan vazgeçtikleri Aydınlanma hareketiydi. Bu inanç yerine, doğadan, insan oluşumlarının mükemmelliğe doğru ilerlemesini mümkün kılacak kesin ilkeler çıkartma düşüncesi vurgulandı. Bu tür bir gelişme için gerekli olan, kutsal esinlenmelerden ziyade insan aklıydı.

Akıl Çağı, onyedinci yüzyıldan itibaren ilerlemeye devam etti ve onsekizinci yüzyılın ikinci yarısının başlarında en güçlü zamanını yaşadı. Ama, bu andan itibaren filozofların, insan aklını tüm sorunlar için evrensel bir çare olarak değil, her türlü mükemmellikten uzak ve sadece

bazı davranışların gerçekleştirilebilmesine imkan sağlayan bir araç olarak görmeye başlamalarıyla, dönem sona erdi. Romantizm yeni ve daha yoğun bir akım olarak ortaya çıktı ve akıl duyuların efendisi olmak yerine onlara hizmet eden bir etkene indirgendi.

*

Akıl Çağı, dinsel ve metafizik yaklaşımların son bulduğu bu dönemde yükseldi. Yeni ve din dışı bir felsefe biçimi, üç önemli değişimin sentezi olarak ortaya çıktı.

Birinci değişim, daha önce eleştirilmesine izin verilmeyen pek çok varsayımın reddedilmesini sağlayan yeni bir mantık yönteminin doğuşuydu. Bunun babaları Descartes (1596–1650) ve Bacon (1561–1626) idi. Descartes, doğruyu bulma arayışında, *Discourse on Method (Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Bulmak İçin Metot Üzerine Konuşma)*'da (1641) sıraladığı dört temel prensibi bir araya getiren değişik bir yöntem geliştirmişti. Bunların arasında en önemlisi "gerçekten emin oluncaya kadar hiçbir şeyi doğru kabul etmemek, yani önyargılar ve aceleci kararlardan kaçınmak" ilkesiydi. Yöntemi, "her türlü problemi, incelemek üzere mümkün olduğu kadar parçalara ayırma" ve "en basit olanı ile başlayıp, en karmaşık bilgiye ulaşıncaya kadar, düşüncelerini bir sıra dahilinde örgütlemek" idi. Bu işlemde, son bölüm "düşünce akışını tamamladıktan sonra, gözden kaçan bir nokta var mı diye kontrol etmek" idi.[1] Bu yöntem mantık çıkarımları için bulunmuş en etkili metottu.

İkinci değişim, insan ve doğanın incelenmesinde bu akılcı yaklaşımın kullanılması halinde, insanın gelecekteki gelişimi konusunda belli başlı ilkelerin temel yasalar şeklinde ortaya çıkacağına dair inanışın belirmesiydi. Bu inanışı etkileyen, o zamana değin, en geniş kapsamlı ve en kalıcı fizik kanunlarını bulan Newton'un (1642–1727) başarılarıydı. Çağdaşlarının hayal gücüne etkisi, Pope'un onun anısına yazdığı mezar yazıtında söylediği gibi, inanılmaz ölçülerdeydi:

> Doğa ve doğa kanunları gecenin karanlığında saklıydı,
> Tanrı, Newton olsun dedi ve her şey aydınlandı.

Felsefenin de bilim gibi benzer temel kanunlar dahilinde olabileceği yönünde bir görüş bile vardı; bu görüşe göre ilerleme ve mutluluğun kanunları da yerçekimi ve dinamik yasaları gibi belirlenebilirdi.

Üçüncü değişim, bu kanunların mantıkla aydınlatılabilmesi için başlangıç noktası olarak kullanılan kimi öngörülerin doğuşuydu. Bu fikirlerin çoğu, Spinoza (1634–1677), Bayle (1647–1706) ve hepsinden önemlisi Locke (1632–1704) tarafından geliştirilmişti. Örneğin, Locke, *Epistola de Tolerantia* adlı eserinde dinsel hoşgörü için bir temel yaratmıştı. En az onun kadar gerçekçi olan bir nokta da hoşgörü ile "insanı aydınlıkta kör bir canavar gibi davranmaktan kurtaran"[2] insan aklı arasındaki bağlantıydı. Onun mantıklı ve ileri görüşlü yorumu, "her insanın ruhunu geliştirme yolunun kendine ait olduğu ve öyle de bırakılması gerektiği"[3] şeklindeydi. *Second Treatise on Civil Government* (Hükümet Üzerine İkinci Çalışma) adlı eserinde, temsilci kurumlar için teorik bir yapı da oluşturmuş ve hepsinden öte, orijinal ruh kavramını temelinden sarsmıştı. Lock'a göre insan zihni boş bir levha gibiydi ve çevreden edindiği izlenimlerle her insan bu levhaya ayrı şeyler yazıyordu. Bu sosyolojik yaklaşıma göre, insan sadece çevresine uyum sağlıyor, yani mantık tarafından bulunan temel kurallarla uyum içerisinde hareket ediyordu.

Onsekizinci yüzyılda Akıl Çağı Aydınlanma hareketi süresince en güçlü dönemini yaşadı ve merkez olarak Fransa'yı seçti. Huguenotlar 1685'teki gelişlerinin hemen ardından çeşitli çıkışlarla, kilisenin eleştirilebilmesinin mümkün olduğu ve kurumsal reformlarda yeni fikirlerin denenmesine uygun bir ortam yarattılar. Fransa içinde Aydınlanma felsefesi, salonlarda tartışmayı seven asiller sayesinde yayıldı. Aynı zamanda, İngiltere ile daha önceki karşılıklı etkileşimler de mevcuttu. 1700'den sonra Locke'un eserleri Fransa'da yayınlandı; Voltaire 1726'da İngiltere'yi ziyaret etti ve ünlü *Encyclopédie*, Chambers Ansiklopedisi'nin Fransız versiyonunu üretmeyi amaçlarken doğdu.

Aydınlanma felsefesi, Fransa'ya yerleştikten sonra, Descartes, Newton ve Locke'un fikirlerini sentezleyerek, insan aklının tarihte hiç olmadığı kadar önem kazanmasına neden oldu. Ortak tema, insan mutluluğunun felsefenin asıl amaçlarından biri olduğuydu. İnsanın bu yolda ihtiyaç duyacağı her şey kendi içinde gizliydi ve aklı sayesinde onları dışarı çıkartabilirdi. Böylece, Burlamaqui'nin "İnsanın mutluluğu bulmasının tek yolu aklını kullanmasıdır"[4] sözüne inanların sayısı arttı. Diderot (1713–84), "Bir Hıristiyan için onur ne ise, bir filozof için de mantık odur"[5] diyecek kadar bu düşünceyi ileri götürdü. Mantık iki aşamada insanın mutluluğunu sağlayacaktı; önce insan doğasının temel özellikleri bulunacak ve incelenecek, sonra da adım adım mükemmel bir toplum oluşturulacaktı. Turgot'ya göre, bu yolla "İnsan ırkı belki yavaş, ama

düzenli adımlarla mükemmelliğe doğru ilerleyecek"[6] idi. Bu gelişimin mutlak bir amacı vardı, Turgot "insanlığın bütün pürüzlerinden kurtulacağı" aşamayı gözünde canlandırabiliyordu. Bu bakış açısı, Condorcet'nin şu sözlerinde de varlığını belli ediyordu: "Güneş, kendi mantığından başka efendi tanımayan özgür insanın üzerinde doğduğunda, zaman gelmiş olacak."[7]

Bu yaklaşımın dini, siyasi ve iktisadi alanlardaki uygulamaları nelerdi? Filozofların gerçek amacı dini ortadan kaldırmak değil, Diderot'nun sözleriyle, "Tanrıyı yüceleştirmek ve özgürlüğe kavuşturmak"[8] idi. Doğayı yönlendiren kutsal bir eldi ve böylece doğanın içinde değil onun üzerinde ayrı bir yerde kutsal bir varlığın kabulü onaylanıyordu. Böylece Tanrı, yarattıklarının büyük kısmına acı çektirecek zalim bir efendiden ziyade, akıllı ve yüce bir ruh olarak görülüyordu. Sonuç olarak, filozoflar insana doğuştan verilen bir ruh olmadığına inanarak, cehennem ve kader kavramlarını reddetmiş oluyorlardı. Voltaire, "İnsan günahkar olarak doğmaz, hatalar yaptıkça kirlenir"[9] görüşündeydi. Geleneksel Tanrı kavramının başlıca savunucusu ise, filozofların zayıflamasını dilediği kilise yönetimiydi.

Bazı yazarlar, Locke'un teorilerinin etkisi altında, siyasal kurumları incelemeye koyuldular. Turgot, idari bilimlerin bu yöntemlerle daha da kolaylaşacağına ve "sadece normal bir mantığa sahip olan insanların erişebileceği düzeye geleceğine"[6] inanıyordu. Montesquieu (1689–1755) kurumsal analizini dikkatli bir gözleme dayandırarak, değişik durumlar ve etkiler hakkında genellemeler yaptı ve en bilindik parçası güçler ayrılığı ilkesi olan kendi idealini bu genellemeler üzerine inşa etti. Tüm yaklaşımı akılcılığı temel almıştı: "Mutlaka temel bir neden vardır ve kurallar, o ve diğer faktörler arasındaki ilişkiye dayanır."[10] Kısmen *fizyokrat*lara ait olan iktisat kuramları ise "Bırakın, doğa yönetsin!" kuralını savunuyordu. Bu, liberal ticaret ve devlet müdahalesinin en düşük düzeyde olması (*laissez–faire*) anlamına geliyordu. Bununla birlikte, eğer devlet sorumluluklarından feragat etmeyecekse, iç gümrük uygulaması, adaletsiz vergi dağılımı ve baskıcı esnaf birlikleri dikkatli bir siyasa ile ele alınmalıydı. Akılcılık, ortak ve sabit toprak vergisi (*impôt unique*) ve tüm toprak kölelerinin özgürlüğe kavuşturulması konularında öncü oldu. Diderot, d'Alembert (1717–83), Quesnay ve Le Mercier, ideal bir iktisadi ortam yaratıldıktan sonra, hem nüfusun hem de refahın artmaya devam edeceğini düşünüyordu. Bu yönde bir gelişim, Huxley'nin *Brave New World* (*Cesur Yeni Dünya*) ve Orwell'in *Nineteen Eighty Four* (*Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*) adlı eserlerinde bulunmayan, geleceğe yönelik iyimserliği

ortaya çıkarmak üzere toplumsal uyum ve yeni siyasal kurumlarla bütünleşecekti.

Fransız Aydınlanması'nın pratikteki etkileri, 28. 29. 30. 31. ve 33. Bölümlerde incelenmiştir. Coğrafi açıdan Alman ve Avusturya Aydınlanmaları gibi bölgesel versiyonlar yaratmış ve Avrupa'da pek çok ülkeyi etkilemiş olsa bile, toplama bakıldığında çok sınırlı kaldı. Toplumun büyük kesimi tamamen bu gelişmelerin dışında kaldı, çünkü, Voltaire'e göre aklın üstünlüğü anlayışı, sadece "insan ırkının düşünen bölümünü, yani yüz binde birini" etkilemişti. Hitap ettiği kesimin bu kadar küçük bir yüzde olması, Aydınlanma'nın en büyük zaaflarından biriydi, çünkü Hıristiyanlık ya da daha sonraki ideolojiler gibi geniş kitlelere hitap edememişti. Hatta sadece okumuş ve zengin grupların ilgilenmesi nedeniyle, ister ilerici despotizm şeklinde olsun (Bkz. 28. ve 32. Bölümler), ister geleneksel imtiyazların korunmasının haklı çıkarılması şeklinde olsun (Bkz. 35. ve 37. Bölümler), Aydınlanmanın sağladığı fikirlerin uygulanması, genelde amacından saptırılmış ve sulandırılmıştı. Mantığı temel alan her felsefe, inanç ya da duyguları temel alanların sahip olduğu avantajlardan yoksun oluşu nedeniyle benzer sonuçlarla karşılaşmıştı.

Hiçbir onsekizinci yüzyıl filozofu, akılcılığa doğrudan saldırmadı. Ama zaman zaman, insan aklı hicivlere hedef oldu; Voltaire'in *Candide*'i (*Kandid*) ve Swift'in *Gulliver's Travels (Gülliver'in Seyahatleri)* gibi. Hatta Aydınlanma bile, insan aklının mükemmelliğe ulaşmanın tek yolu olduğu şeklindeki genel anlayışı sorgulayan düşünce akımlarını besleyerek, akılcılığı zor durumda bıraktı. İngiliz Aydınlanması onsekizinci yüzyılın başlarında ütopyalar dönemini aştığı için, bu tür sorgulamalar İngiltere'de yoğunlaşıyordu; Locke'un eserlerini bu kadar popüler yapan parlamento ve Stuartlar arasındaki çatışmalar, toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen yarı monarşi rejiminin getirilmesi ile sona ermişti. Dinsel hoşgörü, Fransa'dakinden daha ileri düzeydeydi ve İngiltere, tüm Avrupa ülkeleri arasında, liberal iktisadi yapının ve *laissez–faire* anlayışının kısmen de olsa işlediği tek devletti. Pek çok İngiliz yazar, bu somut başarıları tatmin edici bir uzlaşma olarak görüyor ve mükemmel bir toplum arayışını sürdürme gereğini duymuyordu.

Böyle bir ortam, akılcılığın oynadığı rolü sonunda önemsizleştirdi. İngiliz Aydınlanması'nın en etkili yazarlarından biri olan David Hume (1711–76), insan aklının "ahlaki açıdan nötr"[1] olması yüzünden, iyilik için olduğu kadar kötülük için de çalışabileceğini düşünüyordu. İnsan gelişiminde en önemli faktörler, ona göre deneyim ve tutkulardı: "En

cahil ve aptal köylülerin, bebeklerin ve hatta en vahşi hayvanların bile doğa kanunlarını yaşayıp, öğrenebileceği ve deneyimleri sayesinde gelişebileceği kesindir,"[12] diyordu. Akıl insanın sahip olduğu en önemli yeteneklerin arasında olabilirdi, ama "tutkuların kölesidir ve öyle de olmalıdır,"[13] diye ekliyordu. Diğer bir deyişle, akıl ancak özgül amaçlara ulaşmanın bir yoluydu.

Bu yaklaşımın sonuçları, akılcılığın bir darbe daha almasına yol açtı. Üstelik bunlar, sadece İngiltere'ye ve Hume'a özgü düşünceler değildi; aklın sınırları olduğunu düşünenler Fransa'da da çoğalmaya başlamıştı. Ama asıl öldürücü darbeyi vuran Hume'un *Treatise of Human Nature* (1739) (İnsan Doğası Üzerine İnceleme) ve *Enquiry Concerning Human Understanding* (1749) *(İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma)* adlı eserleriydi ve bunların içerdiği fikirler, insan aklının mükemmeliyete götüren bir araç olduğu tezini yerle bir etti. Bununla birlikte, kara Avrupa'sında insan aklının yeniden incelenmesine zemin hazırladı; yüzyılın sonlarına doğru bu fikirler Kant'ın (1724–1804) kendi tezini oluşturmasına ve felsefenin yeni bir tartışma alanı yaratmasına neden oldu.

Akılcılık akımının gözden düşmesiyle birlikte başlayan yeni arayışlar İnanç Çağına bir geri dönüş yaratabilirdi; gerçekten de onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru bu yönde gelişmeler söz konusuydu, ama değişim Romantizm yönünde oldu. Geleneklere ve duygulara verilen önem arttı ve böylece edebiyatta yeni bir dönem açıldı. Rousseau (1712–78) ve Burke (1729–97) gibi yazarlar bu dönemde duygusal öğelerin bolca yer aldığı eserler verdiler. Vurgulanması gerekir ki, her iki yazar da kendi tezlerini akılcı yöntemlerle oluştursalar da, insan aklının mükemmelliğe götürdüğü anlayışını asla benimsemediler. Rousseau doğa üzerinde yoğunlaşırken, Burke bir ulusun geleneklerinin bilgeliğini vurguladı.

Locke ve Voltaire gibi filozoflar insanın doğuştan kötü bir varlık olduğunu reddettiler. Rousseau bu inancı aşırı noktalara taşıdı ve "insanın, doğasında iyilik olduğunu"[14] iddia etti. Rousseau, insanın anlamsız fikirler ve acımasız toplumsal kurumlar sayesinde özünü kaybettiğini savunuyordu. Bu anlamsız fikirler "inancı, ve erdemi yok ederken,"[14] toplum da onun ünlü *Toplum Sözleşmesi*'ndeki paradoksu yaratıyordu: "İnsan özgür doğar ve sonra zincire vurulur."[15] Rousseau'ya göre tek çözüm doğaya dönmek ve demokratik yönetimlerin en sade biçimi ile yetinmekti. Ancak bu yolla insanın içindeki doğal iyilik mantığın kısıtlamalarından kurtulabilirdi. Rousseau, örneğin şehirleri "insan ırkının batakhaneleri"[16] olarak tanımlaması gibi, değişik yollarla maddi ilerlemelere

karşı duyduğu nefretini belli etmişti. Aydınlanma'nın en önemli inançlarından birine meydan okuduğu için, insanların aşağılamalarıyla karşılaştı. Voltaire ona yazdığı bir mektupta, "... insanın dört ayak üzerinde yürüyesi geliyor. Ama ben en azından altmış yıldan beri emekleme huyumu kaybettim ve tekrar kazanmam da pek mümkün değil"[14] diye yazmıştı. Voltaire, Rousseau'nun doğal iyilik arayışının temelsiz olduğunu düşünüyorsa da, aslında Rousseau mantıkçı görüşlerin hâkimiyetinden kurtulmayı amaçlıyordu: "Mantık denilen şeyin, herkesin kendi çıkarını gözetmesini sağlayan bir takım hesaplardan başka bir şey olduğunu sanmıyorum,"[14] diyordu.

Burke "İnsan doğal olarak mantıklıdır"[17] inancı çerçevesinde, doğal iyilikten çok doğal bilgelik kavramına önem verdi. Ama bu anlayış mükemmel kurumlar kurmakta kullanılan akılcılıktan oldukça farklıydı; bu, geçmişteki bilgeliğin birikiminden oluşuyordu: "Bizler insanların kendi mantık dağarcıklarıyla hareket etmelerinden yana değiliz, çünkü bu dağarcık çok küçüktür ve ulusların, yüzyılların ve devletin birikimlerine sığınmak daha mantıklıdır."[18] Öyleyse niye mükemmellik arayışına girilmeliydi ki? Bu, sadece teoride kalmış bir yaklaşımdı ve teoriler de kendi içlerinde güvenilmez noktalar taşıyordu: "Şeylerin oluşumlarının doğası gereği, insanların yarattıklarının özünde bir zayıflık mevcuttur; ve bu zayıflık çoğunlukla siyasal mekanizmanın mükemmelleştirilmesi girişimine o kadar sıkı yapışmıştır ki, buradaki en ufak bir hata teorik mükemmeliyetçiliğin yol açacağı kötülüklere karşı gerekli panzehir haline gelir."[19] Bu yüzden, gelişme ancak organik anlamda mümkündü. Burke'e göre, toplumlar ilkeler üzerine kurulmazlar, kendiliğinden gelişirlerdi. Bu gelişmenin yönünü değiştirme girişimi ise, sadece kalıcı zarar ve bozukluklara yol açardı.

Romantizm farklı bakış açıları yarattı ve Akılcılığın hâkimiyetinin yerine geçecek olan aşırı uçları getirdi. Rousseau da Burke de romantikti, ama Akıl Çağı'ndaki iki filozofa göre, birbirlerinden daha uzak görüşlere sahiptiler. Rousseau mevcut toplumları eleştirirken, Burke onları organik bir gelişmenin ürünü olmaları nedeniyle savundu. Rousseau doğaya dönüş hareketini savunurken, Burke devletleri organik bir gelişmeye izin vermeleri konusunda uyardı. En büyük farklılık ise, bu iki filozofun siyasi otoritelere karşı sergiledikleri tutumlardaydı. Rousseau insanların içindeki doğal güçlerin onları mevcut sisteme karşı baş kaldırmaya ve özgürlüklerini tekrar elde etmeye zorlayacağını düşünürken, Burke bu teoriyi saçma ve tehlikeli bularak, tüm bozukluklarına rağmen, parlamenter yönetimin temel alınmasında ısrar etti.

Böyle karşıt anlayışlara izin veren bir kapasiteye sahip olması, Romantizm'in farklı biçimler altında pek çok yöne kanalize olacağının habercisiydi. Bu, kimi zaman suistimallere de yol açtı; örneğin, Robespierre 1792–94 arasındaki Terör Dönemi'ni haklı çıkartmak için Rousseau'nun fikirlerini kullandı. Bazen de Romantizm, siyasal alanda devletin otoritesini pekiştirmek ve baskıcı siyasalar oluşturmak amacıyla çarpıtıldı. Ancak şu göz ardı edilemez: ister sanat yoluyla, isterse ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki modern siyasal ideolojilere kaynaklık etme yoluyla olsun, Romantizm insanların hayatını büyük ölçüde etkiledi.

NOTLAR

1) R. DESCARTES: A. D. LINDSAY (der.), *Discourse On Method*, içinde Kısım II.

2) J. LOCKE: R. K. LIBANSKY (der.), *Epistola de Tolerantia*, s. 65.

3) A.g.y., s. 91.

4) D. OGG: *Europe of the Ancien Régime* 1715–1783, Böl. XII.

5) W. DURANT: *The Story of Civilisation: The Age of Voltaire*, Böl. XXI.

6) S. POLARD: *The Idea of Progress*, Böl. 3.

7) W. DURANT: *The Story of Civilisation: Rousseau and Revolution*, Böl.XXXV.

8) W. DURANT: *The Age of Voltaire*, Böl. XIX.

9) VOLTAIRE: *Philosophical Dictionary*.

10) MONTESQUIEU: *The Spirit of the Laws*, çev. T. Nugent; Böl. I, Kısım i.

11) J. BOWLE: *Western Political Thought*, Böl. VIII.

12) D. HUME: *On Human Nature and Understanding*, der. A. FLEW; 'An Essay Concerning Human Understanding', Böl. 4.

13) HUME: *Treatise of Human Nature*, der. L. A. SELBY BIGGS, Kitap II, Bölüm III, Kısım III **[Türkçe'de:** *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul, 1997].

14) W. DURANT: *Rousseau and Revolution*, Böl. I.

15) J. J. ROUSSEAU: *The Social Contract*, der. E. BARKER, Böl. I **[Türkçe'de:** *Toplum Sözleşmesi*, çev. Alpagut Erenulu, Öteki Yay., Ankara, 1996**]**.

16) J. J. ROUSSEAU: *Emile*, Kitap I, Böl. VII.

17) C. PARKIN: *The Moral Basis of Burke's Political Thought*, Böl. II.

18) A.g.y., Böl. VI.

19) A.g.y., Böl. V.

33
Aydınlanmış Despotizm: Genel Bir Bakış

"Aydınlanmış despotizm" terimi büyük ihtimalle *fizyokrat*lar tarafından türetildi ve 1760'larda Diderot tarafından kullanılmaya başlandığı biliniyor. Bu terim, onsekizinci yüzyılda Avrupa'nın belli bölgelerinde uygulanan mutlakıyet yönetimleri ile Alman ve Fransız Aydınlanma filozoflarının fikirleri arasındaki bağlantıyı belirtir. Bu, büyük ölçüde uyumlu bir kombinasyondu. Kendi vatanlarında aradıkları desteği bulamayan Voltaire gibi yazarlar, *Encyclopédiste*ler, *Fizyokrat*lar ve düşünürler onlara sempatiyle yaklaşan Doğu ve Orta Avrupa hükümdarlarına yöneldiler. Voltaire bir keresinde Diderot'ya "Ne biçim bir zamanda yaşıyoruz! Fransa filozoflara eziyet ederken, despotlar onları koruyor"[1] demişti. Bununla beraber, bazı yazarların bu işbirliği hakkında kuşkuları vardı. Örneğin, d'Alembert'e göre "onlar şeytandan kurtulmak için iblise dalkavukluk yapan" kişilerdi. Öte yandan, Prusya, Avusturya ve Rusya yöneticileri üç özellikten ötürü Aydınlanma felsefesini siyasalarını beslemek için uygun bir kaynak olarak gördüler: Aydınlanma felsefesinin sağladığı yöntemler ve içeriğin yanı sıra, yöneticiler kendilerini haklı çıkarmak

için de bu düşünce akımını kullanıyordu. Filozofların bazı fikirlerinden esinlenerek, öncelikli sorunlarını ve amaçlarını belirlemekte daha mantıklı yaklaşımlar izlediler. Ama bunun yanında, bazen sadece davranışlarına ilerici bir kimlik kazandırmak için, Montesquieu ve diğerlerinden alıntılar yaptıkları da oldu.

Eğer aydınlanmış despotizm için kral ve filozof arasındaki bağlantı temel alınırsa, bu yöneticileri belirlemek gayet kolaydır. Büyük Petro (1682–1725) ve I. Friedrich Wilhelm (1713–40) bu tanımın dışında bırakılabilir, çünkü Aydınlanma felsefesinin hiçbir şekliyle alakaları olmadı. Onların aksine, Büyük Friedrich (1740–86), Büyük Yekaterina (1762–96) ve II. Joseph (1780–90) hem Fransız, hem de Alman filozoflar ile sıkı bağlara sahipti. Bu sıfatı hak eden diğer yöneticiler Toskana Kralı Leopold (1790'da İmparator II. Leopold oldu) ve Baden Kralı Margrave Karl Friedrich idi. İki ülke ise yöneticilerinden ziyade onların bakanları yolu ile Aydınlanma felsefesinden etkilendi; Struensee yönetimi altında Danimarka ve Pombal yönetimi altında Portekiz. İki yönetici tam bir tanıma uymayacak şekilde hareket etti; Aydınlanma felsefesini benimsemiş danışmanlarının tavsiyelerini alan, ama yeni fikirlere güvenmeyen Maria Theresa (1740–80) ile *Fizyokrat*lardan etkilenen, ama pratikte bu yönde bir gelişme sağlayamayacak kadar kiliseye bağlı kalan İspanya Kralı III. Karl (1759–80).

Bu bölümde aydınlanmış despotizmin üç önemli lideri (Büyük Friedrich, Büyük Yekaterina ve II. Joseph), hareketlerini haklı çıkarmak için kullanıldıkları yöntemler, idari ve hukuki reformları, iktisadi siyasaları ve din ile kültüre yönelik tutumları göz önüne alınarak incelenecektir. Mümkün olduğu kadar bu yöneticiler ile ataları, I. Friedrich Wilhelm, Büyük Petro ve Maria Theresa arasında karşılaştırmalara yer verilecektir. Sonuncu kısımda ise, Aydınlanma felsefesinin bu yöneticilerin diplomasilerinde gerçekten bir etkiye sahip olup olmadığı tartışılacaktır.

Voltaire, "Bir prensin başına gelebilecek en güzel şey, bir filozof olmasıdır"[2] demişti. Bu üç aydınlanma despotu ile felsefe arasındaki ilişki çok belirgindi. Büyük Friedrich kendini "amaçları yönünden bir filozof"[3]olarak nitelendirmişti ve "İyi örgütlenmiş bir yönetim, bir felsefe sistemi kadar tutarlı olmalıdır"[4] diye düşünüyordu. Büyük Yekaterina "kalbi ve mantığı" tarafından yönlendirildiğini iddia ediyordu ve Voltaire ona karşı hayranlığını, "Avrupa'da her yazar sizin ayaklarınıza kapanmalıdır"[5] diyerek dile getiriyordu. II. Joseph ise, felsefeyi imparatorluğunun yöneticisi kıldığını belirtmişti.[6]

Onların ataları ise krallık kavramını tamamen farklı yorumluyorlardı. I. Friedrich Wilhelm, ateşli bir Calvincilik inancını, kralın tamamen hareketlerinden sorumsuz olduğu bir otokrat anlayışı ile birleştirmişti: "Bizler efendiyiz ve bizler yüceyiz ve ne istersek onu yapabiliriz."[7] Aydınlanma ile bağlantısı ihmal edilebilecek düzeydeydi ve hatta ünlü Alman filozof Wolffe'u Prusya'dan kovmuştu. Büyük Petro modernleşmeye yönelik neredeyse saplantılı bir tutkuya sahipti, ama bu faydacı ve teknik anlamdaydı. Özünde, kendini otoritesini Kutsal Hak'tan alan bir otokrat olarak görmeyi sürdürdü ve kilise ile dine karşı tahammülsüzlüğü bile onun geleneksel bir kral görüntüsünü değiştiremedi. Maria Theresa, Sonnonfels gibi Avusturyalı kuramcılardan büyük ölçüde etkilense de, Fransa kökenli fikirleri doğrudan benimsemekten çekindi. Maria Bazı reformları uygulasa da, gücünün kaynağı olarak dini temel almaktan vazgeçmedi.

Otokrasi yönetimindeki yeni akılcılık, yöneticilerin davranışlarını meşru gösterme çabalarında belirgindi. Artık krallar, Kutsal Hak ya da '*a deo rex, a rege lex*' (Tanrı'dan krala, Kraldan kanuna) deyişinin arkasına saklanmıyorlardı. Onun yerine, monarşinin devlet hizmetinde olduğunu vurguluyorlardı. Sadece kendilerini devlet yönetimine adayarak, etkili bir şekilde yönetimlerini sürdürebilmeyi ve devraldıkları mutlak gücü haklı çıkarabileceklerini umuyorlardı. Bu yüzden, Büyük Friedrich sık sık kendisini Prusya'nın *premier domestique*'i olarak tanımlamıştı. Buna göre, siyasaların en 'mantıklı' görünen noktalar üzerine inşa edilmesi gerekiyordu. Yöneticiler için bu noktaları belirlemenin en iyi yolu da, uyruklarının gereksinimlerini gerçekçi bir şekilde belirleyebilmek ve bu amaçla gerekli önlem ve kararları almak için filozofların ve *Fizyokrat*ların eserlerini incelemekti. Örneğin, Büyük Friedrich, "Asıl görevim, zihinleri aydınlatmak, yöntemleri belirlemek... insan doğasının ve benim kapasitemin izin verdiği ölçüde mutlu etmek üzere, cahillik ve önyargılarla savaşmaktır"[8] diyordu.

Ne var ki, otokrasi hiçbir aşamada kendine yönelik bir eleştiriyi bu sorgulamaların arasına katmaya razı olmadı. Friedrich, Yekaterina ve Joseph bir yere kadar iktidarlarının vatandaşlarla kuramsal bir antlaşmayı temel aldığı ve yönetimlerinin diğerlerinin mutlak bir boyun eğişine dayandığı anlayışından etkilenmişlerdi. Ancak bu antlaşmayı bir başkasıyla değiştirmek ya da tiranlığa doğru gidişi kısıtlamak yönünde bir gelişme olmadı. Temsilci kurumlar oluşturulması fikrine tamamen kapalıydılar ve otokrasinin temelini hedef alan her türlü entelektüel tehdit, geleneksel güçlerin karşı koyuşuyla engellendi. Örneğin, Büyük Yeka-

terina, Radişçev'in eleştirilerine karşı 1790'da acımasız bir tavır sergiledi ve II. Joseph amansız bir gizli polis gücü oluşturdu.

Aydınlanmış despotlar, birbirlerinden farklı yöntemler kullansalar da, etkili ve akılcı bir yönetimin önemini vurguladılar. Avusturya ve Prusya, daha önceki dönemlerde temeli sabit tutulmasına karşın, aydınlanma despotları tarafından ayırt edici özellikler eklenen geniş bir bürokrasi oluşturdular. Örneğin, Büyük Friedrich, Genel Yönetim ve *Kriegs–und–Domänen–Kammern* ismiyle bilinen yerel yönetim ağını devralmıştı ve babasının sistemini tamamen değiştirmese de, ona kendi kişisel otoritesini güçlendirecek yeni idari birimler eklemeyi uygun buldu. Joseph, Avusturya ve Bohemya için annesinin yarattığı bürokrasiyi devam ettirdi, ama daha çok Maria Theresa'nın bu sisteme dahil etmediği bölgelere (Macaristan, Belçika ve Milano) yenilikler getirmeye çalıştı. Büyük Yekaterina ise tersine, minimum bürokratik değişiklikler yaparak ve asillerin yararına olacak şekilde ölçülü bir düzeyde merkeziyetçi siyasalardan taviz vererek yönetimini sürdürebileceğine inandı. Bu, Büyük Petro'nun 1725'te ölümünden sonra devreye giren heyetler sisteminin dağılmasını kolaylaştırdı.

Aydınlanma, hukuk ve yargı konularında daha belirleyici bir rol oynadı. Bu üç aydınlanma despotu da atalarının ihmal ettiği ya da askıya aldığı yasama projeleriyle ilgilendiler. Örneğin Büyük Friedrich, Prusya'nın ilk hukuk kurallarının Cocceji tarafından düzenlenmeye başlanmasına destek verdi, ama ölümünden sonra bunlar çok etkili olamadı. II. Joseph Avrupa'daki en gelişmiş Ceza Hukukunu ve Medeni Kanununu hazırlattı ve ülkesi, felsefenin önerdiği başlıca ilkelerden biri olan kanun karşısında herkesin eşit olduğu kuralının kıtada uygulandığı tek devlet oldu. Yekaterina Rusya'nın yasama sistemini Aydınlanmanın ışığı altında değiştireceğine ilişkin sık sık fikir belirtmişti, ancak geleneksel güçler 1767 Komisyonu'ndan radikal sonuçlar çıkmasını engelleyecek kadar güçlüydü. Sonuç olarak, her yönetici Aydınlanma'ya kendi yorumunu getirdi. Friedrich anayasa hazırlanması sırasında beliren fikirleri kontrol altına tuttu ve sonucun monarşinin izin verdiği boyuttan ibaret kalmasını sağladı. II. Joseph daha aceleci davrandı ve muhalefeti önemsemedi. Yekaterina'nın reformları genelde sözde kaldı ve *Talimatname* adıyla yayınladığı fermanında Montesquieu'dan alıntılar yapmasının pratikte bir faydası dokunmadı.

Le Mercier'ye göre yönetimin izlediği siyasası, "nüfusta ve üretimde en büyük artışı yaratmayı amaçlamalı ve topluma mutluluk getirmeli"[9] idi. *Fizyokrat*lar, bunların ancak iktisadi faaliyetlerde kısıtlamaların azal-

tılması, liberal ticaretin teşvik edilmesi, toprak kölelerinin özgürlüğe kavuşturulması ve vergi yükünün daha adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayan ortak bir toprak vergisinin (*impôt unique*) yürürlüğe sokulmasıyla mümkün olacağına inanıyorlardı. Aydınlanmış despotlar, bu ilkelerin tümünden haberdardı, ama her biri önerileri kendi ülkesinin koşullarına uygun biçimde yorumladı ve tam bir uygulama sağlayan çıkmadı. Bu konuda en başarılı olan II. Joseph idi; 1781'de köleliği yasakladı ve sabit toprak vergisini yürürlüğe koymak için hazırlıklara girişti. Benzer reformlar Kutsal Roma İmparatorluğu'ndaki sayısız yönetici tarafından da uygulandı. Büyük Friedrich, I. Friedrich Wilhelm'e göre iktisadi planlamayı daha sistematik bir gelişime oturttu ve kraliyet topraklarını Hohenzollern Hanedanı'nın özel mülkü olarak görmekten vazgeçti. Büyük Yekaterina, *Talimatname* adlı fermanında, çoğu *Fizyokrat*ların düşüncelerinin etkisi altında olmak üzere, iktisadi gidişatla ilgili uzunca bir bölüme yer verdi, ama geçmişin baskısı galip geldi ve Aydınlanma felsefesinin fikirlerinin hayata geçirilmesi iki şekilde sekteye uğradı. İlk olarak, üç yönetici de geleneksel merkantilist anlayışı sürdürdüler ve beceriksiz devlet müdahalelerinde bulundular. İkinci olarak, toplumsal değişiklikler asiller tarafından kısıtlandı. Büyük Friedrich başından beri, Alman asilleri Hohenzollern mutlakıyetinin bir parçası olarak görmeyi bırakmadığı sürece, onların imtiyazlarını geri alamayacağının farkındaydı. Büyük Yekaterina da başta toprak kölelerini özgürleştirme taraftarıydı, ama Rus *Dvorianstvo*'sunun düşmanlığı onu tahtından edecek boyutlara ulaşınca fikrini değiştirmekten başka çare bulamadı. Sadece II. Joseph köklü toplumsal değişikliklere girişebildi. Bununla birlikte, özgürlük fermanı başarılı bir şekilde gerçek hayata geçirilemedi ve ölümünden sonra asillerin baskısıyla yürürlükten kaldırıldı.

Voltaire, "135 boylam boyunca dinsel hoşgörü uygulayan bir hükümdar olduğu için tanrıya şükretmeliyiz"[10] derken, Yekaterina'nın Aydınlanma ruhuna uygun olarak, Katolik ve Protestanlara yönelik hoşgörülü tutumunu kastediyordu. Büyük Friedrich, her vatandaşının "kendi seçtiği yolla, cennete gitmesini" dilerken, II. Joseph dini ayrımcılığa karşı olduğunu açıkça belirtmişti. Friedrich bir agnostik, Yekaterina ibadetlerini yerine getiren bir Rus Ortodoks ve II. Joseph ateşli bir Katolikti. Gene de hepsi, monarşi yönetiminin dünyevi temelli olmasını ve kilise üzerindeki devlet kontrolünün genişletilmesini öngören bir ortak bilince sahipti.

Aydınlanmış despotlar kültür alanında atalarına göre da daha ileri deydiler. Prusya'nın "eğitim çavuşu" I. Friedrich Wilhelm'i, kültürsüz-

lüğü ve görgüsüzlüğü yüzünden sadece zaman zaman "Rusya'yı modernleştiren barbar" olarak tanımlanan Büyük Petro geçmişti. Maria Theresa diğerlerinden daha ince bir anlayışa sahip olsa bile, bir gözü sürekli edebiyattaki siyasi imalardaydı, hatta işi Avusturya'da İngilizce konuşulmasını yasaklamaya kadar götürdü. Onun yönetimi boyunca Viyana, Avrupa'daki kültürel gelişmelerden bihaber yaşadı. Onun tersine, Büyük Friedrich onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru Berlin'i edebiyat merkezi olarak Paris'le yarışır konuma getirdi. II. Joseph, Maria Theresa'nın sansür uygulamasını kaldırdı ve Avusturya'ya Fransız edebiyatının tanıtılmasını sağladı. Büyük Yekaterina, Rus düşünce tarzını ilk defa Batı ile ilişki içine soktu, ama bu aceleci girişiminde önemli yanlışlar da yaptı. Almanca'yı "kaba bir dil" olarak gören Büyük Friedrich, ateşli bir Fransız hayranıydı, hatta Goethe'nin, kendisinin "Voltaire'in entelektüel köleliği altına girdiği" yönündeki suçlamalarına bile maruz kaldı. Fransız edebiyatının siyasal yansımalarının tehlikelerinden haberdar olan Yekaterina, Batı kültürünün, siyasal olarak yansızlaştırılmış inceliklere sahip ve siyasetle ilgilenmeyen bir elit tabaka oluşturmasından başka bir etki yaratmasını önledi. II. Joseph, Avusturya'nın aşırı radikal etkilenmelere açık olduğunu fark etti ve dönemin sonlarına doğru ağır bir sansür uygulaması başlattı. Buna rağmen, Rusya ve Prusya'ya oranla Avusturya'da Aydınlanma felsefesi amacından daha az sapma eğilimi gösterdi; bu ülkelerde olduğu gibi, sisteme uyum sağlamak için biçim değiştirmedi ve değerini kaybetmedi.

Aydınlanma felsefesi ile onsekizinci yüzyıl monarşilerinin diplomasileri ve savaşlarındaki hedefleri arasında doğrudan bir bağlantı kurmak neredeyse imkansızdır. Tüm filozoflar, mantıkla yönetilebilecek bir dünyada, en saçma davranışlardan biri olarak nitelendirdikleri savaşı lanetlemişlerdi. Ama Aydınlanma taraftarı olsun ya da olmasın hiçbir hükümdar bu hümanist yaklaşımlara yüz vermedi. Aksine, onsekizinci yüzyılın en saldırgan devlet adamları, filozof olduğunu iddia edenler ya da Aydınlanma felsefesini benimsemiş Kaunitz gibi bakanlardı. Büyük Friedrich 1740'ta Silezya'ya saldırarak savaş konusundaki tavrını belli etti. Daha sonra 1756'da Saksonya'yı işgal etti ve 1772'de Polonya'nın İlk Bölünmesi'ni gerçekleştirdi. Büyük Yekaterina üç bölünme sırasında Polonya'nın büyük kısmını ele geçirmekle kalmadı, Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmaya da çalıştı. II. Joseph bile bu toprak arayışına katılarak, Avusturya'yı Rusya'nın yanında Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa soktu. Aydınlanmış despotların diplomasileri ile diğerlerininki arasında bir

fark yoktu; hepsi hanedanlık amaçları doğrultusunda sınırlarını genişletmeyi hedefliyordu. Çoğunlukla açık bir şekilde hırslı tavırlarını dile getirdiler. Büyük Friedrich "İster küçük, ister büyük olsun, bütün devletlerde yönetimin başlıca ilkesi sınırların genişletilmesidir"[11] derken, Yekaterina fazla malın göz çıkartmayacağını düşünüyordu: "Elde eden, bir şey kaybetmez"[11] idi ne de olsa.

Buna rağmen, Aydınlanma yabancı ülkelerle ilişkilerde kendine güvenen Büyük Friedrich, Büyük Yekaterina, II. Joseph ve Maria Theresa'nın dış işleri bakanı Kaunitz'in diplomaside kullandığı yöntemleri bir ölçüde etkiledi. Bu, diplomasinin Aydınlanma'nın gösterdiği akılcı yaklaşımla işleyen ve sorunları derinlemesine irdelemeye alışkın bir zekânın ortaya çıkaracağı içkin bir anlayışı olduğu inancından doğmuştu. I. Friedrich Wilhelm ise, daha tedbirliydi ve Büyük Petro'nun sözleriyle ayaklarını ıslatmadan balık tutmayı tercih ediyordu. Petro, İsveç ile büyük çatışmalara girmişti ve diplomasi alanındaki denemeleri başarısızdı. XIV. Louis temkinle olduğu kadar dürtüleriyle de hareket ediyordu, XII. Karl ise diplomatik ustalıktan tamamen mahrumdu.

Aydınlanmış despotların entrikalarına daha geniş boyut kazandıran faktör, onsekizinci yüzyıl Avrupa'sındaki karmaşık diplomatik durumdu. Bu kargaşanın nedeni, savaşlarda ideolojik dürtülerin olmamasıydı. İdeolojik farklılıklar, devletler arasındaki ayrımları belirginleştirir ve savaşan tarafların tutumlarına belli ölçüde kalıcılık kazandırır. 1648'den önce başlıca ideoloji dindi ve Otuz Yıl Savaşlarında olduğu gibi, taraf değiştirmek için diplomasi alanının sunduğu esneklik geniş değildi. Çatışmalardaki benzer bir denge, 1792'den sonra Fransız Devrimi'nin yaydığı fikirlerle oluştu ve *ancien régime* devletleri karşı saldırıya geçmek üzere birleştiler. Ancak, onsekizinci yüzyılda ittifaklar herhangi bir anlayış gözetmeden oluşabilir ve bozulabilir nitelikteydi. Örneğin, Büyük Yekaterina, 1764'te Prusya ile ittifak yaptı ve bundan sadece on yedi yıl sonra tekrar saf değiştirerek, eski müttefiki Avusturya'nın yanına geri döndü. 1755–67 arasında, Kaunitz aydınlanmış despotların başarıyla oynadığı diplomasi oyununa katıldı ve Diplomatik Devrim ile Avusturya Taht Savaşı'ndaki tarafları tamamen dağıtıp, eski düşmanları Avusturya'ya destek vermek üzere, Prusya'ya karşı bir koalisyon oluşturmaya ikna etti. İstikrarsız bir siyasi ortam onun başarısını garantileyen en önemli etkendi ve Avusturya'nın yararına olacak, dikkatlice geliştirilmiş planlarını işleme koyacağı kaos ortamını memnuniyetle karşıladı.

Bu tür planlar genelde diplomasi ve savaş arasında ince bir dengeyi öngörüyordu; bu iki sabit faktör onsekizinci yüzyılda tarihin hiçbir bölü-

münde olmadıkları kadar uyum içinde oldu. Diplomasinin amacı, ittifaklara girişip askeri güç biriktirerek, toprak kazancı sağlamaya elverişli görünen bir noktaya yüklenmekti. Diplomasi sayesinde, oluşturulan askeri ittifaklardan sonra sıra savaşa girişmeye gelirdi ve ondan sonra da, toprak kazancını belgeleyen barış antlaşması oluşturulurdu. Eğer barış antlaşması tatmin edici değilse, yeni bir savaş döneminde daha avantajlı bir konumda olmak için ittifakların değiştirilmesi şart olurdu. Bu prosedürden de anlaşılacağı gibi, onsekizinci yüzyıl deneme–yanılma yoluyla, en büyük askeri gücü elde etme amacıyla ikili ilişkilerin oluşturulduğu ve kaba hesaplamaların temel alındığı bir dönemdi. Savaşı insan aklının antitezi olarak gören Aydınlanma felsefesinin, yöneticilere mantık yoluyla en başarılı saldırı taktiklerini üretme yöntemini sağlamış olması ise acı bir çelişkidir.

Aydınlanmış despotların devrinin sonu, 1790'larda kara Avrupa'sındaki monarşilerin, cumhuriyetle yönetilen genç Fransa tarafından tehdit edilmesiyle geldi. Jakobenlerin ideolojik amaçlarının ortaya çıkması, monarşi yöneticileriyle Aydınlanma felsefesi arasındaki zaten güçlükle kurulmuş olan bağları kopardı. Zaten bu hep zoraki bir ilişki olagelmişti; ayrıca monarşiler, krallar Kutsal Hak ilkesine sığınmaktan vazgeçip, kökeninde feodal devletlerin kuralları değil, bilinçlenmeye başlayan orta sınıfın dikkate alındığı kuramlarla uğraşmak durumunda kaldıkları bir noktaya ulaşmıştı. Benzer şekilde, onsekizinci yüzyıl Fransa'sında da orta sınıfın devrimci görüşleri, mutlakıyet yönetimine karşı bir hareketlenmeyi oluşturdu. Artık "Aydınlanma" dönemindeki yöneticiler burjuvazi ve onun kültürünün savunuculuğunu yapan sözcülerle ortaklığa girmekten pişman olmuş haldeydiler ve iç muhalefeti ortadan kaldırmak ve 1792'den sonra Fransa ile savaşlarını sürdürmek için otoritelerini geleneksel yollarla desteklemeye dönüş yaptılar ve monarşi yönetimini bu yeni ideolojiden korumaya çalıştılar.

NOTLAR

1) M. RAEFF (der.): *Catherine the Great: A Profile*, Miliukov'dan.

2) R. WINES (der.): *Problems in European Civilisation: Enlightened Despotism*, Voltaire'den.

3) G. P. GOOCH: *Frederick the Great*, Böl. VII.

4) C.A.MACARTNEY(der.): *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties*, Kısım II, Belge 18, 'Political Testament' (1752).

5) G. P. GOOCH: *Catherine the Great*, Böl. 7.
6) W. DURANT: *The Story of Civilisation: Rousseau and Revolution*, Böl. XIII.
7) T. C. W. BLANNING: *Joseph II and Enlightened Despotism*, Böl. 6.
8) G. P. GOOCH: *Frederick the Great*, Böl. 8.
9) L.GERSHOY:*From Despotism to Revolution.*
10) W. DURANT: A.g.y., Böl. XVIII.
11) L. KRIEGER: *Kings and Philosophers*, Böl. 9.

34
Kral Naipliği ve Kardinal Fleury Dönemi'nde Fransa 1715–1743

XIV. Louis 1743'e kadar yönetimde tek başına söz sahibi olamadı. Bu tarihten önce Fransa, Orleans'ın naipliği tarafından (1715–23) ve daha sonra Louis'nin yavaş yavaş kral rolüne soyunduğu dönem boyunca da Kardinal Fleury (1726–43) tarafından yönetildi.

Bu geçici yönetim tarzı, Fransız monarşisinin onsekizinci yüzyıldaki gelişimine etkiyen önemli bir faktör oldu ve beklenenden farklı sonuçlar yarattı. Naiplik rejimi bir deneme süreci ve XIV. Louis'nin sisteminden kopma çabasıydı aslında. Ama kurumsal değişim çabaları asillerin tepkileriyle gölgelenirken, naibin iktisadi denemeleri başarısızlıkla sonuçlanarak, başka değişikliliklere izin vermeyecek bir kızgınlığa neden oldu. 1720'lerden itibaren, monarşinin otoritesi hemen hemen ortadan kaybolmuştu ve ne olacağı belirsizdi. Bu noktada Fransa'nın üçüncü büyük kardinali devreye girerek, yönetimi ele aldı ve 1726'dan sonra siyasi ve iktisadi dengeyi sağlamak için tasarruf ve kraliyet gücünün sağlamlaştırılması hareketlerine girişti. Bununla birlikte, belli başlı kurumsal sorunları erteledi ve onların gelecekte tekrar ortaya çıkmalarını engelleyemedi.

XIV. Louis'nin 1715'teki ölümü, devleti başsız bıraktı ve idari boşluk naip tarafından doldurulunceya kadar sürdü. Bu geçici rejim, ne yönde bir tutum takip edecekti? Orleans Dükü'nün özel yaşamında olmasa bile, siyasette ılımlı bir tarza sahip olduğu biliniyordu; siyasi suçluların çoğunun serbest bırakılmasını ve *lettres de cachet*'nin kullanımının iptalini emretti. Aynı zamanda İngiltere'deki Parlamenter sisteme de sempati duyuyordu. Ama bu, Fransa'yı yönetiş tarzına yansımadı. Onun yerine daha güvenli ve gerici yöntemler uyguladı; tarihçi Dubois'nın şu sözleri onun anlayışına tamamen uyuyordu: "Engin bilginiz, Fransızları özgür insanlar yapma girişimlerinden Fransa'yı korusun."[1] Aldığı kararlar, meclis sisteminde ve Paris Parlamentosu'nda çoğunluğa sahip olan asillerin yararına oldu.

Kral naipliği döneminde gerçekleştirilen en önemli kurumsal değişim, Devlet Sekreterleri tarafından yönlendirilen ve *noblesse d'épée*'nin (asiller) genelde hizmete alınmadığı, XIV. Louis'nin meclisler ağının yeniden örgütlenmesiydi. Orleans'ı ikna eden asiller, idari rollerine yeniden kavuşmayı amaçladılar. Bu girişimin sonucunda, iç işleri, maliye, din, dış işleri, savaş, donanma ve ticaret konuları ile ilgilenen yedi alt meclis tarafından desteklenen Naiplik Meclisi oluşturuldu. Asiller, ortaklaşa çalışmanın gereklerini yerine getiremediğinden bu girişim tamamen başarısız oldu. *Polysnodie* adıyla da bilinen tüm yapının kurulmasında önemli bir role sahip olan Saint–Simon "l'ignorance, la légéreté, l'inaplication de cette noblesse"[2] yüzünden şaşkınlığını dile getirmiş, Antin Dükü ise "Bu sınıfın insanları devlet işlerine uygun değil, sadece savaşta ölüme gönderilebilirler"[3] demişti. Sistem 1718'de artık çok yıpranmıştı, Naiplik döneminin bitmesiyle de tamamen ortadan kalktı. Buna rağmen *noblesse d'épée*'nin kendi köşesine çekilmeye hiç niyeti yoktu. Tekrar bilinçlendiklerinin en büyük kanıtı, yeni bir asiller sınıfı olan *noblesse de robe* ile iç evliliklere hız vererek sosyal bir birleşme yoluyla tekrar yönetimde söz sahibi olmayı amaçlamalarıydı. Böylece *noblesse de robe*, Paris Parlamentosunda tüm aristokratların hakkını savunmaya başladı.

Paris Parlamentosu, Naiplik dönemi boyunca, onu kısıtlayacak bir Richelieu ya da Mazarin'in olmaması yüzünden tekrar güçlendi. İronik bir şekilde, bu durumu sağlayan 1673 Mektuplar Muhtırası ile Parlamento'yu kısıtlamayı amaçlayan XIV. Louis idi. Muhtıra ile, Orleans'ın Naiplik Meclisinde oy kullanmak dışında tüm haklarını elinden alıyordu. Louis böylece, liderlerinin gücünü sınırlama yolu ile asilleri de durdurabileceğini ummuştu; tüm dönemi boyunca dışa vurduğu gibi, siyasal alanda eski aristokrasinin güvenilmezliğini teyit ediyordu. Orleans bu

kısıtlamalarla etkili bir yönetimin mümkün olamayacağını savunarak, kısıtlamaların kaldırılması için ulusun yasalarının yorumlayıcısı olarak gördüğü Parlamento'ya başvurdu. Orleans'ın krallık fermanlarına itiraz hakkını geri vermesi koşuluyla, bu teklif kabul edildi. Sonuç olarak, naip kendini kurtarmak amacıyla, Parlamento'yu XIV. Louis'nin baskılarından kurtardı. Ama sonuç kısa ömürlü oldu. 1715'te Orleans "avec tant de sagesse et de circonspection" ilkesine uygun şekilde davranmaya zorlasa da, Parlamento taleplerini artırmaya başladı ve Saint–Simon'a göre "le tuteur du roi et le maître du royaume"[2] olmaya çalıştı. Parlamento, naiplik yönetiminin 1718'deki mali reformlarına karşı çıktı ve Jansenizm konusunda (*Unigenitus* adlı fermanın çıkartılması da dahil olmak üzere) uzun süren anlaşmazlık hiçbir tarafı tatmin etmeyen bir uzlaşmayla sona erdi. Naiplik, asillerin en muhafazakâr ve en inatçı yanlarını canlandırmıştı. Bunun asıl sonuçları yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkacaktı.

İktisadi gidişatın daha büyük reformlara ihtiyacı olsa da, gerçekleştirilecek yeniliklerin istikrarsızlığı önleyeceği umulmuyordu. XIV. Louis'nin ölümü sırasında Fransa iflas etmek üzereydi; Noailles "Her şey dile getirilemeyecek kadar vahim bir durumda. Hem kral hem de vatandaşlar perişan,"[4] diyordu. XIV. Louis'nin aktif dış siyaseti sonucu dış borçlar 3 milyon livreye çıkmıştı ve yıllık harcamalar toplam vergilerden daha fazlaydı. Orleans önce yeni para basmak ve *Chambre de Justice* kanalıyla yolsuzlukları araştırmak gibi geleneksel yöntemlere başvursa da, daha sonra bunlardan vazgeçti ve John Law'a radikal değişiklikler yapma izni verdi. Law'a göre, ticaret refahın kaynağı olduğu için, ilk hedef ticari akışı hızlandırmaktı. Bu da Colbert'in tüm işlemlerin altın üzerinden yapıldığı merkantilist siyasasından kurtulmakla mümkün olabilirdi. Onun yerine, Law liberal dolaşımın önemini vurguladı ve "gerekenin sadece kredi olduğunu"[5] belirtti. Bu yolla dev bir iktisadi yapı oluştu ve ticari genişleme devlet gelirlerine yansıdı. Law 1716'da, daha sonra Mississippi Şirketi'ne (1717) bağlanacak olan *Banque Générale*'i kurdu. 1719'dan sonra, bu şirket diğerleriyle birleşerek Hindistan Şirketi'ni oluşturdu ve vergi toplama ve ulusal borcu azaltma konularından sorumlu oldu. Ne yazık ki, bu önemli hareketlenme kısa süreli oldu, çünkü neredeyse her şey şansa bırakılmıştı ve bu tip bir reformda deneyim eksikliği yüzünden yeterli koruyucu tedbir alınmamıştı. Amansız ve sonu gelmez spekülasyonlar 1720'de Banka ve Şirket adlı oluşumların yıkılmasına ve uzun dönemde tehlikeli olacak sonuçların ortaya çıkmasına neden oldu. Kredi güvenilirliğini kaybeden Fran-

sa'nın ticari ilişkileri yüzyılın sonuna kadar giderek çaptan düştü ve Fransa Bankası 1800'e kadar kurulamadı. Sorumlulukların devredilmesiyle, Law'un vergi toplama sistemini değiştirme çabaları da ertelenmek zorunda kaldı ve vergi belirlemek ve gelirleri artırmak için yeni bir yöntem arayışları sona erdi. Gerici düşünce, reformların hedeflerine ulaşamamasıyla haklı çıkmıştı.

Kardinal Fleury (1726'da başarısız olan Bourbon Dükü'nün yerine geçti) hiçbir zaman resmi olarak başbakan sıfatını almasa bile, Mazarin'den bu yana kralın yardımcıları arasında bile görülmemiş boyutta bir yetkiye sahip oldu. Tasarruf siyasası uygulayarak, siyasi dengeyi yakalamaya çalıştı. Voltaire "Devletin varlığını sürdürmesi, uzun bir süre boyunca onun ılımlı tutumları sayesinde mümkün oldu"[6] demişti. Aynı zamanda, büyük reformlara kalkışmadı ve kararları, benzer bir belirsizlik döneminin ardından yönetime gelen Richelieu'nunkilere göre daha az uzun dönemli sonuç yarattı.

Fleury'nin en büyük başarısı naiplik yönetiminin yarattığı *Polysnodie*'nin 1718'de yıkılmasından sonra konsil sistemindeki uyumu sağlamasıydı. Ama bu kurumsal bir operasyondan çok, etkili bir liderlik yaratması sayesindeydi. Hatta XIV. Louis'den daha güçlü bir yönetim yarattığı bile iddia edildi; d'Argenson'a göre 1730'da "kral yardımcıları ile ortaklaşa çalışarak, takdir edilecek işler başardı ve doğru kararlar aldı."[7] Aynı zamanda, yönetime en uygun yöneticileri atamak için uğraştı; maliye bakanlığına Orry, savaş bakanlığına d'Angevilliers, Maurepas ve d'Aguessau'yu ataması gibi. Fleury siyasi koordinatör rolü üstlendi ve ne zaman baskı uygulayacağını, ne zaman geri çekileceğini iyi biliyordu. Ama, yetenekleri 1730'dan sonra daha az takdir edilmeye başlandı. 1738'de d'Argenson, "Kredisi günden güne azalıyor. Kral en küçük kusurunda onu istifaya zorlamayı umuyor"[7] diyordu. Fleury'nin devlet yönetimindeki etkisi 1742'deki ölümünden sonra kayboldu ve konsillerdeki kavgalar ve fikir ayrılıkları tekrar baş gösterdi; d'Argenson'a göre "konsillerdeki karmaşanın gürültüsünde gök gürültüsü bile duyulamıyordu."[8]

Fleury'nin daha yeni özgürlüğe kavuşmuş Paris Parlamentosu ile ilgilenirken takip ettiği yöntemler, Mazarin'in 1640'lar ve 1650'lerde kullandığı yöntemlerden farklı değildi; kimi zaman taviz verdi, kimi zaman da sert bir tutum takındı. Asıl farklılık Parlamento'nun Fleury yönetimi boyunca isyan noktasına gelmemesiydi; Parlamento böyle bir zorlamaya mecbur kalmaktansa, hukuki ve idari taleplerini sürdürmeye devam etti. Bu, Fleury'nin hareketlerini duruma göre yönlendirdiği anlamına geli-

yordu; Parlamento'nun talepleri kontrol altında tutulmalıydı, ancak Fronde ayaklanmalarındaki o kötü günlerden de uzak durmaya çalışılmalıydı. Fleury, yönetimi süresince bu dengeyi yakalamayı başardı, ama bu geçici bir durumdu ve kalıcı bir çözüm üretilmemişti. 1730'da Parlamento bir *lit de justice* ile ruhban sınıfının *Unigenitus* adlı fermanını onaylamaya zorlandı. Kraliyet kararlarını erteleme hakkının elinden alınması ihtimalinin belirmesi üzerine, Parlamento normal yargı görevini yapmayı reddetti. Çok sayıda istifayla karşılaşan yönetim, 139 hâkimi eyaletlere sürgüne gönderdi. Sonunda Fleury kralın hoşnutsuzluğu yüzünden, memurları geri çağırdı ve uzlaşmaya hazır olduğunu belirtti. Böylece, Parlamentonun güçleri kısıtlanmak yerine 1750'lerde daha da arttırılmıştı.

İktisadi siyasa alanında, Fleury naiplik yönetimi sırasında gözlenen başarısız denemelerden uzak durmaya kararlıydı. Law'un tersine, reform için bir taslak hazırlamamıştı ve yaklaşımı kuramsal olmaktan ziyade, pragmatikti. 1726'da paranın değerini sabitleyerek, 1720'den sonra değişim aracında görülen dalgalanmaları önlemeyi amaçlaması ilk adımdı. Bu kararın ticari yararları olduğu kesindi, ama kısa dönemli kazançlar, Fleury'nin geleneksel merkantilist anlayışa geri dönmesinin yarattığı uzun dönemdeki yıkıcı sonuçların yanında önemsiz kaldı. Law yerine Colbert'in teorilerini tercih eden Fleury, ithâlâtı yavaşlatmak için tekrar ağır yükümlülükler getirdi ve *ancien régime*'in normal olarak ilişki içinde olduğu imtiyazlı sanayi kollarını tekrar kurdu. Benzer şekilde, devlet maliyesi de radikal bir değişim olmaksızın kısa süreli bir düzelme gösterdi. Maliye bakanı Orry (1730–45) katı bir iktisadi süreç ve daha sistematik hesaplar ile yüzyılın tek dengeli bütçesini oluşturmayı başardı. Bununla birlikte, *fermiers, receveurs des tailles* ve *receveurs généraux des finances* yolu ile geleneksel vergi toplama yöntemi değişmeden kaldı; aslında, Orry ve Fleury "yetki devretme" sistemi ile memurların toplanan gelirin %30 ile %50 arasındaki bir bölümünü kendilerine ayırmalarına izin vermiş oldular. Sonuç olarak, imtiyazlar onaylandı ve Fransa'nın kaynakları verimsiz bir şekilde kullanılmış oldu. Fleury'nin muhafazakâr siyasası, dikkatli bir yönetim ve barışçıl bir dış siyaset sayesinde 1730'larda başarılı olabilmişti. 1740'tan sonra savaşlara giren Fransa'nın iktisadi durumu, büyük bir yük altına girdi ve Marchault, Choseul ve Turgot daha radikal reformlara girişmek zorunda kaldılar.

G. P. Gooch'un, Fleury'nin "mutsuz bir yönetimin en mutlu dönemi"nde görev yaptığı ya da kardinalin karmaşayı yeniden düzene sokma gücü olduğu yönündeki görüşlerine katılmamak güçtür. Ancak, Fleury'nin

başarılarının yüzeysel olduğu ve geçici iktisadi zaferlerin, 1780'lere kadar mali yapıda bozukluklara yol açtığı öne sürülebilir.

NOTLAR

1) J. B. PERKINS: *France Under the Regency*, Böl. XVI.
2) J. LOUGH: *An Introduction to Eighteenth Century France*, Böl. IV.
3) P. ROBERTS: *The Quest for Security 1715–1740*, Böl. III.
4) J. B. PERKINS: A.g.y., Böl. X.
5) A.g.y., Böl. XIII.
6) P. ROBERTS: A.g.y., Böl. VIII.
7) G. P. GOOCH: *Louis XV*, Böl. 3.
8) A. SOREL: *Europe and the French Revolution*, Kitap II, Böl. 1.

35
XV. Louis ve XVI. Louis Dönemlerinde Fransa

Aydınlanmış despotların ülkeleri ile karşılaştırıldığında, XV. Louis ve XVI. Louis dönemleri boyunca Fransa'nın önemli reformlardan mahrum kaldığı sık sık öne sürülür, ancak bu gerçeği yansıtmaktan epey uzak bir görüştür. Bu bölümün konusu, bu dönemde kimi zaman aydınlanmış despotların yenilikleri ile boy ölçüşebilecek reformların Fransa'da hayata geçirilmeye kalkışılmış olduğunu göstermektir. Ne yazık ki, Fransız toplumundaki muhafazakârlık diğer yerlerde olduğundan daha güçlü ve uzlaşmaz bir yapıdaydı ve yenilikleri engellemekte daha başarılı oldu. Bu duruma ek olarak, kralların engellemelerden kurtulmak konusunda kişisel otoriteleri yetersiz kaldı; örneğin, XVI. Louis ile Büyük Friedrich bu konuda tam bir tezat oluşturdular.

1743'te Kardinal Fleury'den yönetimi devralan XV. Louis, reformlara karşı ne açık bir tutum sergileyebildi ne de köklü bir plan geliştirebildi. Buna rağmen, savaşların artan mali baskısı ile yardımcılarının çoğu, Fleury'nin değişikliklerinden daha geniş etkilere sahip olacak ıslahatlar

gerçekleştirme zorunluluğu hissettiler. XVI. Louis'nin tahta çıkışından (1774) sonra, reform hareketleri kısmen gittikçe kötüleşen iktisadi durum yüzünden, kısmen de Aydınlanma felsefesinin doğurduğu yeni fikirlerin sonucu olarak hız kazandı.

1740'tan sonraki iktisadi reformlar, Fleury'nin direnmesine rağmen Fransa'nın içine sürüklendiği Avusturya Taht Savaşları yüzünden yürürlüğe konuldu. 1749'dan sonra, yıllık harcama ile gelir arasındaki uçurum giderek büyüdü; vergi sisteminde köklü bir değişiklik yapmadan bütçe dengesini tutturmak olanaksız hale gelmişti. İlk adım, *intendant* olarak hizmet verdiği yıllar boyunca mali sorunlar hakkında deneyim sahibi olan ve güçlü bir idareci olan Marchault tarafından atıldı. Maliye bakanı olarak (1745–54), *taille* üzerinden ödenen vergilerin tutarında kısıtlama yaptı ve vergi yükünü daha eşit bir biçimde dağıtacak *vingtième* vergisini yürürlüğe koydu (1749). Ruhban ve asiller sınıflarının vergi muafiyetinin kaldırılması yolunda atılmış önemli bir adımdı bu ve %5'lik genel bir vergiyi her sınıf için zorunlu kılıyordu. Ne yazık ki, pek çok keyfi uygulama ile amacından saptırıldı ve Choiseul (1758–70) toprakların gerçek değerini belirleyip, eşitsizlikleri önlemek için genel bir araştırma başlatmak zorunda kaldı. Bu uygulama Triumvirlik'te maliye bakanı olarak hizmet veren Terray (1771–4) tarafından sürdürüldü. *Vingtième* asla amacına uygun olarak kullanılamasa da, onsekizinci yüzyıl Fransa'sının en adil vergilerinden biri oldu ve uygulanabildiği yerlerde toplumsal adaleti yerine getirdi.

XIV. Louis'ye, farklı dönemlerde daha geniş önlemler alınmasını savunan maliye bakanları yardımcılık yaptı. Turgot (1744–6) etkili bir *fizyokrat* idi ve felsefe ile de sıkı bağları vardı. Bu yüzden, aydınlanmış despotları etkileyen teorilerden esinlenen daha radikal görüşler geliştirdi. Örneğin, 1774'te tahıl fiyatlarındaki kontrolü ortadan kaldıran fermanı, "tam bir rekabet için, tekelciliğin ortadan kaldırılmasının şart olduğu"[1] düşüncesinin hayata geçirilmesinin sonucu idi. 1776'daki Altı Tebliğ'i Fransa'nın gördüğü en tutarlı iktisadi programını oluşturdu ve getirdiği yenilikler arasında zorunlu *corvée* vergisinin kaldırılması (yerine başka bir mülk vergisi getirildi) ve "esnafın fakirlik içinde yaşamaya zorlandığı ve liderlerinin nüfuzu altında güvende olmadıkları"[1] esnaf loncalarının kapatılması da vardı. Baskı altındakilerin şikayetlerini dikkate alınması ve imtiyazların desteklenmesi talepleri arasında kalınca, krala başvurdu ve "Kralım, en mutsuz kesim halk olduğundan, onların lehine karar vermelisiniz"[1]dedi. Turgot, tüm vergi sisteminin yeniden yapılandırılabileceğini umuyordu. Voltaire'e göre bu yapılandırma sayesinde: "chacun donne, non selon sa qualité (ce qui est absurde) mais selon son revenu"[2]

gerçekleşecekti. Turgot'dan sonraki maliye bakanları (Clugny hariç) işe Turgot'yu eleştirmekle başladılar, ama sonunda durumun vahameti kendilerini de etkilediğinden, onlar da reform konusunda baskı yapmaya başladılar. Necker (177–81) saray masraflarını kısmayı ve israfları azaltmaya çalıştı, Calonne (1783–7) yönetiminin ikinci yarısında israfa neden olan uygulamaları bir yana bırakarak, mali reformlardan yana tavır aldı. *Fizyokrat*lar tarafından önerilen ve II. Joseph'in Avusturya'da uygulamaya koyduğu *impôt unique* benzeri bir genel toprak vergisi olan *subvention territoriale*'in yürürlüğe konmasını önerdi. Bunun yanı sıra "en çalışkan ve üretken sınıfın üzerine yüklenen"[1] mevcut diğer vergileri de yeniden düzenlemeye girişti. Brienne (1787–8) ise Asiller Meclisi ve Paris Parlamentosu'nun şiddetle karşı çıkmasına rağmen *subvention territoriale*'in kabul edilmesi için baskı uygulamaya devam etti, ancak bu konuda başarı sağlayamadı. 1774–1778 döneminin tamamı boyunca önemli iktisadi reform girişimlerinin yanında, söz konusu reformların uygulanmaması halinde olacaklar hakkında uyarılar da yapıldı.

Kurumsal bir reform için sunulan teklifler 1770–89 döneminde yoğunlaştı. Uygulamada tutarsızlıklara olmasına rağmen, hepsi de iktisadi reformların gerçekleştirilmesi amacıyla gündeme getirildi. XV. Louis dönemindeki en büyük değişiklik, Maupeu tarafından Paris Parlamentosu'nun 1771'de feshedilmesi ve onun yerine Yüksek Kurul'un getirilmesiydi. Bu hareketle, *noblesse de robe*'un yönetimin mali ve dini siyasalarına karşı çıkma gücünün elinden alınması amaçlanıyordu; ayrıca bölgesel parlamentoların yerine *Conseils Supérieurs* getirildi. Genel siyasa, Avusturya ve Prusya'daki asiller meclislerinin siyasal rollerinin kısıtlanması girişimlerine çok benziyordu. Bu gelişmelerin yasama alanındaki tıkanıklığı açıp açamayacağı bir tartışma konusu olarak kaldı, çünkü 1774'te XVI. Louis parlamentoyu yeniden açtı, bakanları da bölgesel meclisler oluşturma düşüncesine kafa yormaya başladılar. İlk olarak Turgot tarafından yerel yönetim reformu planı içinde önerilen eyalet meclisleri, Calonne yönetimi sırasında vergi sistemi düzenlemelerinin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Eyalet meclisleri "sorumluluk devretme" ilkesini değiştirip, kendi bölgelerinde verginin belirlenmesinden ve toplanmasından sorumlu olacaklardı, ama bu plan asla uygulanamadı ve 1787–9 döneminde, kraliyetin son çare olarak *Etats Généraux* ve Asiller Meclisi gibi tarihi oluşumlara başvurduğu kurumsal bir kriz oluştu.

Bu kriz, bakanların reform önerilerini destekleyenlerden ziyade, onlara karşı çıkanların baskılarının sonucu gerçekleşti. Böylesi bir muhalefet,

Fransa'da, aydınlanmış despotlar tarafından yönetilen devletlerde olduğundan daha katıydı. Bu, XIV. Louis'nin baş edemediği ve 1715–43 döneminde özgürlüğe kavuşan geleneksel güçlerin tekrar canlanması yüzündendi ve kraliyet yönetiminin Aydınlanma felsefesinden etkilenmiş beklentilerini hayal kırıklığına uğratacak şekilde, üç yerde kendisini belli etti.

Hepsinden önce, yönetimin içinde bile muhafazakâr güçler mevcuttu. Richelieu ve XIV. Louis'nin merkeziyetçi siyasalarının ana hedefi, kraliyet otoritesinin önündeki en büyük engel olarak gördükleri *noblesse d'épée*'nin gücünü azaltmaktı. Bu yüzden, farklı bir idari denge oluşturularak, önemli idari kadrolar kraliyetin etkisi altında kalan burjuvazi üyeleriyle doldurulduldu. Bununla beraber, düzgün yapılandırılmış bir bürokrasi oluşturmak için önemli bir çaba harcanmadı ve "sorumluluk devretme" prensibi ile işleyen vergi toplamadan sorumlu memurluklar boş kaldı. Ayrıca XIV. Louis, önemli bir gelir kaynağından olmamak için, yerel ve merkezi yönetimdeki memurlukların satılmasını durdurmadı. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet yönetimi vahim bir durumdaydı. XIV. Louis'nin korktuğu başına geldi: Yeni asiller kârlı memurlukların üzerinde tekel kurmuşlardı ve *noblesse d'épée* ile birleşerek yönetimde aristokrasi hâkimiyeti oluşturmuşlardı. Hatta, *intendant* memurluğu bile aristokratların istediği gibi at koşturdukları yarı–özerk bir yapıya büründü. Sonuç olarak, reformların tepeden desteklendiği varsayılsa bile, bakanlığa bağlı alt kurumlarda hayata geçirilmesi nasıl mümkün olacaktı?

Toplumsal imtiyazlar iki dönem boyunca dikkatle gözetildi ve asiller sınıfının her iki kesimi de vergi sisteminin daha adil bir şekilde düzenlenmesini engelledi. 1749'da *vingtième* ve 1776'da Altı Tebliğ'in uygulanmasına karşı çıktılar ve *subvention territoriale*'in işleme konması ve arpalık haline gelen memurlukların kapatılması tekliflerini geri çevirdiler. Onların destek aldığı kurum, Versailles'daki meclisti; XIV. Louis'nin en başarılı bakanlarının görevden alınmasında bu kurumun rolü büyüktü. 1777'de II. Joseph, kendi kız kardeşi Maria Antoinette de bu meclisin en sorumsuz üyelerinden biri olmasına rağmen, bu kurumu "aristokrat despotluk yönetimi"[3] olarak nitelemişti. Aynı zamanda, kilisenin reform tekliflerine karşı koymadaki inadı Joseph'i çok şaşırtmış, o da bunun üzerine Avusturya'da kilisenin nüfuzunu zayıflatmak için harekete geçmişti. Fransa'daki ruhban sınıfının üst kesimi de asillerden oluşuyordu ve onlar da kilisenin vergi muafiyetini Ruhban Meclisi yoluyla savunmaya kararlı olduklarını belirtmişlerdi. Örneğin, 1749'da Birinci Tabaka'nın da *vingtième* vergisi ödemesini isteyen Marchault'a şiddetle karşı

koymuşlar, 1750'de kilisenin geleneksel imtiyazlarını geri vermeye zorlanamayacağını ilan etmişlerdi; devlete yardımları "volontairement et par don gratuit"[4] yoluyla gerçekleşmeye devam edecekti. Turgot'nun ve onun ardıllarının tüm tekliflerini reddettiler ve 1778'de Ruhban Meclisi devlete verdiği *don gratuit*'i beklenen tutarın %25'i oranında azalttı. Böylece, bu yoldan elde edilen gelirler 1715 ve 1788 arasında sadece 3,5 milyon livre gibi önemsiz bir tutara indi.

Gerici düşünce en çok, Avusturya veya Prusya'da bir benzeri bulunmayan Paris Parlamentosu'nda kök salmıştı. Burada, *noblesse de robe* Birinci ve İkinci Tabakaların tüm imtiyaz isteklerini savundu ve *noblesse d'épée* ile dayanışma içine girdi. Parlamento, 1715'te naiplik dönemi sırasında elde ettiği hakları kullanarak, onaylanması için önüne gelen her iktisadi fermanı geri çevirdi; sonunda kral bir dizi *lits de justice* ile fermanlarını onaylatmak ya da bunlardan vazgeçmek durumunda kaldı. Örneğin, parlamento 1749, 1756, 1763, 1768, 1769, 1776 ve 1787'deki vergi ile ilgili fermanların hepsini reddetti ve 1780'de eyalet meclislerinin kurulmasına ilişkin kararı onaylamadı. 1788'de kralın Brienne'nin toprak vergisini kabul ettirmek için uyguladığı *lits de justice*'e karşı direndi ve yönetim için gerekli mali destek için borç veren bankerleri bu yardımlarını kesmeye zorladı.

Parlamento'yu, reformcu bakanların karşısındaki güçlü bir düşman kılan faktör, imtiyazları korumak için etkili bir yöntem bulmuş olmasıydı. Tarihi güç ve haklarını dayanak olarak kullanmanın yanında, ulusun özgürlüklerini temsil etmeye ve despotluğa karşı toplumun tek garantisi olmaya karar verdi. Örneğin, 1755'te "tempérer le pouvoir absolu de la souveraineté" ("egemenliğin mutlak iktidarını hafifletmek") amacını üstlenmiş, "la vraie cor de France" olduğunu iddia etti.[4] Hatta, Montesquieu tarafından geliştirilen kısıtlı hükümdarlık ve güç dengesi teorilerini bile kullandı ve kapatıldığı dönem boyunca (1771–4) Voltaire dışındaki filozoflara sempati besledi. 1780'den itibaren Paris Parlamentosu, kendini tecavüzkâr kraliyet yönetimine karşı tek sığınak olarak gösterdi ve önemli bir kamu desteği sağladı. Sonunda, parlamento, fikirlerini mantıklı bir sonuca bağladı ve yönetimin reform tekliflerinin *Etats Généraux*'nun onayından geçmesi konusunda ısrar etti. XVI. Louis'nin 1614'ten beri meclisin ilk defa toplanmasına izin vermesinden sonra, parlamento oylama işleminin *par tête*'den ziyade tabakalar tarafından uygulanmasını talep ederek, Üçüncü Tabaka tarafından önerilen tekliflerin veto edilmesini sağladı. Bu yolla, imtiyazların koruyucusu ve reformların önünde bir engel halini aldı.

Kralın rolü de benzer gerici hareketlerle kısıtlandı ve böylece otoritesini gösterebileceği alan daraltıldı. Fransa her zamankinden daha çaresiz bir biçimde aktif bir krallık yönetimine ihtiyaç duysa da, XV. Louis ve XVI. Louis atalarını aratır haldeydiler ve Avusturya, Prusya ve Rusya'daki yöneticilerin aksine güçlü muhalefetle baş etmek için gerekli kapasiteye sahip değildiler.

XV. Louis'nin yetersizlikleri hakkındaki iddiaların çoğu, özellikle 1747'de görevine son verildikten sonra krala karşı nefret beslemeye başlayan d'Argenson'un iddiaları, abartılı olsa da, XV. Louis'nin XIV. Louis'nin silik bir kopyası olduğu yönündeki inkâr edilemez gerçeğe ilişkindi. Kendini devlete adamış büyükbabasının tersine, devlet işleriyle ilgilenmiyordu ve Voltaire'in Büyük Friedrich'e dediği gibi, "makamıyla alakasız"[5] bir yöneticiydi. Choiseul da aynı fikirdeydi: "Her türlü işe ve insana karşı tiksindirici bir kayıtsızlık sergiliyor"[3] idi. Bu yüzden de otoritesini korumakta zorlanıyordu. Sorel bu dönemi şöyle anlatmıştı: "Despotizmdeki uyumsuzluk, hâkimiyetteki belirsizlik ve merkeziyetçilikte anarşinin vardığı boyutlar dayanılmazdı."[6] Genelde, bunlara karşı tepkisi etkisiz düzeydeydi. Kimi zaman "Hâkimiyet benim varlığımdadır"[7] dese de, Louis bu düşünceyi davranışlarıyla kanıtlayamadı. Marchault 1749'da *vingtième* vergisinin uygulanmasını teklif ettiğinde, Louis Parlamento ve Ruhban Meclisi'nin geleneksel imtiyazların devam etmesi yolundaki taleplerine boyun eğdi. 1754'te görevden alınan Marchault'un gururu kırıldı. Choiseul'un *vingtième*'yi yürürlüğe sokma girişimi biraz daha destek topladı ve XV. Louis 1759'da ve 1761'de Parlamento'yu bir toprak araştırmasına onay vermeye zorlamak için *lits de justice*'e başvurdu. Eyalet meclislerinin tepkileri üzerine teklif gene yürürlüğe konulamadı ve Louis bir kere daha konuyu erteledi. En kesin kararını 1771'de Maupeou'nun Parlamento'yu kapatmasını destekleyerek aldı, ama bunun ardından geniş bir reform programı gelmedi ve XV. Louis'nin yaklaşımında ya da karakterinde büyük bir değişikliğin gerçekleştiğini gösterecek somut bir kanıt da hiç oluşmadı.

XVI. Louis daha gelişmiş bir kraliyet sorumluluğu bilincine ve reform konusunda daha kesin bir tutuma sahipti. Provence Kontu'nun, Louis'nin "zorlukla bir arada tutulan fildişi toplar"[6] kadar kararsız olduğu şeklindeki alayı, bu konuda taban tabana zıt görüşler olduğu için gerçeklik taşımayabilir. II. Joseph "Il a des notions, il a du jugement," (Bilgili ve konuya hakim)[8] diyordu ve Prusya Prensi Henry de buna katılıyordu, "Siyasal görüşleri çok mantıklı"[1] diyerek. Goethe, onun "iyi niyetli"[1] olduğunu eklerken, Büyük Friedrich, d'Alembert'e açıkça "Çok iyi bir kralınız var"[1] demişti.

Onun asıl sorunu, uzun süreli muhalefete direnecek kapasitesinin olmamasıydı. Bu tavrıyla, büyük bir azme sahip olan II. Joseph ve muhalefeti bastırmak konusunda acımasız olan Büyük Friedrich'ten ayrılıyordu. Prens Henry, XVI. Louis'nin bu tutukluğunun nedeninin "kendine güvensizliği"[1] olduğuna inanıyordu. Reform için samimi isteklere sahip olsa da, aydınlanmış despotların bunu zorla gerçekleştirmelerini sağlayan kararlılıklarından yoksundu. Döneminde ortaya çıkan krizin başlıca sebeplerinden biri, onun bakanlarını yeterince destekleyememesiydi. Turgot'nun Altı Tebliğ'i Paris Parlamentosu tarafından reddedildiğinde, "Görüyorum ki, bu çatı altında, benden ve Turgot'dan başka insanların iyiliği için uğraşan kimse yok"[1] dedi ve bunun üzerine *lit de justice*'e başvurmayı denedi. Buna karşın yönetimde ve mecliste Turgot'ya tavır alanların sayısı giderek arttı ve Louis boyun eğmek zorunda kaldı ve bakanını görevden aldı. Necker daha fazla yetki isteyip diğer memurların itirazlarıyla karşılaştığında, Louis gene aynı şekilde davrandı. Calonne ve Brienne de, Louis'nin güçlü muhalefete karşı koyamayışının kurbanları oldular.

XVI. Louis'nin, Paris Parlamentosu'nun *Etats Généraux*'nun toplanması talebine karşı koymaya kalkması zaten düşüncesizce olurdu. Ancak, 1789 yılı boyunca, hayatını kaybetmesine ve Fransa'da monarşinin sona ermesine yol açan en büyük hatayı yaptı. Tüm reform yapma niyetlerine rağmen Meclislerin toplanmasına ve ayrı ayrı oy kullanmalarına izin verdi ve böylece imtiyazlı ve muhafazakâr kesimle ortaklık içine girdi. Bu yolla Marie Antoinette'in ünlü paradoksuna dahil oldu: "Asiller bizi yok edecek, ama bana öyle geliyor ki, onlar olmaksızın biz de kendimizi kurtaramayacağız."[3]

NOTLAR

1) W. DURANT: *The Story of Civilisation: Rousseau and Revolution*, Böl.XXXIV.

2) J. LOUGH: *An Introduction to Eighteenth-Century France*, Böl. I.

3) E. N. WILLIAMS: *The Ancien Régime in Europe*, Böl. 8.

4) J. LOUGH: A.g.y., Böl. V.

5) G. P. GOOCH: *Louis XV*, Böl. 12.

6) A. SOREL: *Europe and the French Revolution*, çev. G. P. GOOCH: *Louis XV* içinde Böl. 4.

7) G. P. GOOCH: A.g.y., Böl. 11.

8) J. LOUGH: A.g.y., Böl. VI.

36
Onsekizinci Yüzyılda Fransız Dış Siyaseti

Fransa askeri gücünün ve diplomatik prestijinin doruklarına, ilk olarak XVI. Louis'nin ve sonra da I. Napoléon'un başta oldukları dönemlerde ulaştı. Bu iki yönetim arasında Fransız dış siyaset, aynı şekilde aktif olmasına rağmen, büyük ölçüde başarısız kaldı.

Geriye doğru bakıldığında, onsekizinci yüzyıl boyunca iki temel prensibe dayalı gerçekçi bir siyasanın izlenebileceği görülür. İlki bir barış dönemi yaratmak ve askeri mücadelelerden uzak durmak olabilirdi. Böyle bir barış dönemi yaratılsaydı, XIV. Louis'nin katıldığı savaşların ağır mali yükü altında ezilen Fransa, iktisadi sorunlarını çözmek ve içerde güçlenmek için toparlanma şansı yakalamış olurdu. İkinci ilke ise, birincisinin genişletilmiş bir versiyonu olabilirdi; yani, iç huzuru sağlayan Fransa, dışarıda da güçler dengesini korumaya çalışarak ve bir kıta savaşını önleyerek, Avrupa'da siyasal istikrarı koruyabilirdi. Ya da bunun yerine, Fransa'yı deniz gücüne sahip bir imparatorluk haline getirmeye ve baş düşmanı İngiltere'yi ortadan kaldırmaya yönelik aktif bir dış siyasete ağırlık verilebilirdi.

Orleans Dükü'nün naiplik yönetimi (1715–23) ve Kardinal Fleury (1726–43) dönemlerinde, dış siyasette barışçıl bir yol izlenerek ilk ilkenin gerekleri yerine getirilmişti, ama 1740'tan sonra XV. Louis'nin şovenist siyasaları ve diplomasisi bu durumu tersine çevirdi ve art arda gelen kıta savaşları dönemini başlattı. En vahim hatası, tüm dikkatini Avusturya Taht Savaşları (1740–8) ve Yedi Yıl Savaşlarına (1756–63) verip, İngiltere'nin saldırılarına karşı meydanı boş bırakması oldu. O bu savaşlarla meşgulken, İngiltere Fransa'nın ticaretini ve imparatorluk girişimlerini baltalamak için yeterli zamana sahip oldu. Sonuçta, onsekizinci yüzyılın ortalarından itibaren Fransa ciddi biçimde kan kaybetti ve ardından 1763 ve 1774 arasında XVI. Louis'nin (1774–92) siyasalarının temellerini atan Choiseul'un başarıları sayesinde tekrar canlandı. XVI. Louis ve Vergennes, XV. Louis'nin yayılmacı siyasalarına son vererek ikinci ilkeyi uygulamaya koyuldular. Fransa bu dönemde barış içinde yaşadı ve İngiltere'nin deniz gücüne doğrudan bir saldırı düzenlemek yerine, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda (1777–83) kolonileri destekleyerek, baş düşmanını yıpratmayı amaçladı. Fransa askeri ve deniz gücünü tekrar toparlamak üzereyken, onsekizinci yüzyılın üst üste gelen savaşları Fransız maliyesinin ve yönetiminin 1789'da yıkılmasına yol açtı.

Orleans'ın Kral Naipliği dönemi (1715–23), XIV. Louis'nin aceleci hamlelerinden sonra Fransa'yı yeniden inşa etmeye adanmış yıllardı. Asıl iş, 1718'den beri dış işlerinden sorumlu Devlet Sekreteri Dubois'nın omuzlarında olsa bile, Orleans da diplomaside yeni fikirler denemeye çalışarak barışı korumayı amaçladı.

Orleans ve Dubois iç kriz olarak tanımlanabilecek ve XIV. Louis döneminde büyük bir savaşa yol açabilecek sorunları barışçıl yollarla hallettiler. Batı Avrupa'daki barışı bozabilecek en büyük tehdit, V. Felipe'den geldi. Utrecht Antlaşması (1713), V. Felipe'nin Fransa tahtından vazgeçmesi şartıyla İspanya Kralı olmasını sağlamıştı. Ama genç Fransa Kralı XV. Louis'nin sağlığı tehlikeye girince, Felipe'nin karısı Elizabeth Farnesse ve onun dış ilişkilerden sorumlu bakanı Alberoni, tekrar Felipe'yi Fransa tahtına aday göstermek istediler. Diğer ülkeler, İspanya Taht Savaşı'ndan (1702–13) sonra bir Fransa taht savaşının da yaşanıp yaşanmayacağını merak etmeye başlamışlardı.

Naiplik yönetiminin bulduğu çözüm alışılmadık ve ince bir çözümdü; Fransa'yı Batı Avrupa devletlerinin koruması altına sokan ve potansiyel düşmanını da katılmaya zorlayan bir ittifak sistemi oluşturmak. Bu ittifakın temelindeki diplomasi saldırganlıktan uzak olduğu, yalnızca barışa

ve birliğe önem verdiği için, hiçbir devlet hedef alınmayacaktı. Kısa çatışmalar varlığını korusa da, gereken her şey yapılarak uzun süreli savaşlardan uzak durulduğu; Fransa'nın düşmanlarının yenilmesi ve küçük düşürülmesi yerine, onlarla uzlaşma sağlama ve diplomatik ilişkileri muhafaza etme, barışın en kalıcı temeli olarak görüldü. İngiltere de barış dönemini kendi taht kavgalarıyla ilgilenmek ve yeni Hannover hanedanına yönelik II. James yanlılarının tehditlerini önlemek için fırsat olarak gördüğünden, 1716'da bir Anglo–Fransız işbirliği oluşturuldu. 1717'de Hollanda'nın da onlara katılmasıyla Üçlü İttifak, 1718'de İmparatorluğun dahil olmasıyla, Dörtlü İttifak meydana geldi. Bunu, Fransa ve İngiltere'nin İspanya'nın yayılmacı girişimlerine müdahale etme gereği duydukları kısa bir savaş izledi. Londra Antlaşması (1720) ile V. Felipe Fransa tahtı üzerinde hak talep etmekten vazgeçti ve İspanya da bu pakta dahil oldu. Sonuç olarak, naiplik yönetimi ılımlı ve tedbirli bir tutum izleyerek, yalnız İspanya'nın Fransa'ya yönelik tehdidinden kurtulmakla kalmamış, İngiltere ile daha çok ihtiyaç duyduğu bir uzlaşma da yaratmıştı.

Orleans ve Dubois'nin siyasası, 1726'dan 1743'e kadar Fransa'nın iktisadi gidişatı, diplomasisi ve yönetimine yön veren Kardinal Fleury tarafından da sürdürüldü. Naiplik yönetiminin iç ilişkilerde yarattığı kaosun ardından, Fleury büyük bir savaşın Fransa'yı yıkacağını ve tüm gücünü yönetimdeki iç uyumu tekrar sağlamak için harcaması gerektiğini fark etti. Böylece, Fransa'nın diplomatik alanda yalnız kalmamasını garantilemeye ve Fransa'daki daha saldırgan yöneticileri savaşa katılmanın haklı bir neden ve dolu bir kraliyet hazinesi gerektirdiğine ve o anda ikisinin de mevcut olmadığına ikna etmeye çalıştı. Savaş isteyen yaygaracı bir grubu susturmakta zorlanan İngiliz meslektaşı, Sir Robert Walpole (1721'den 1742'ye kadar Başbakanlık yaptı) da onun barış yanlısı tavırlarına katılıyordu. Fleury, Fransa'nın yararına olacak tek hareketin barışı ne pahasına olursa olsun korumak olduğuna o kadar inanıyordu ki, savaş başladığında Fransa'nın askeri prestijini bile umursamadan, çatışmaları bir an önce bitirmek için elinden geleni yaptı. Polonya Taht Savaşı (1733–5) buna iyi bir örnek oluşturur. Fransa'nın daha saldırgan yöneticileri Fleury'i, 1733'te boşalan Polonya tahtına, XV. Louis'nin kayınpederi Stanislaus Leszczynski'yi aday göstermeye zorladılar. İspanya ve Sardinya, Fransa'yı desteklerken, Avusturya ve Rusya kendi adayları III. Augustus'un kral olmasını istedi. Fleury, Fransa'nın tüm kaynaklarını savaş uğruna seferber etmeyi reddetti ve zaferi değil, İspanya Taht Savaşı gibi genel bir Avrupa savaşının çıkmasını engellemeyi amaçladı. Hepsin-

den öte, İngiltere'ye karşı beliren düşmanlığı bastırmaya çalıştı, hatta, ordularını Avusturya yönetimi altındaki Hollanda topraklarından uzak tutarak, İngiltere'nin karşı tarafa katılması halinde stratejik bir öneme sahip bölgenin korunmasını amaçlayıp, en küçük fetih olasılığına bile izin vermedi: Bu yüzden, Polonya'nın yeni kralının Stanislaus Leszczynski değil, III. Augustus olması ve Fleury'nin Fransa'daki savaş yanlılarının eleştirilerine hedef olması şaşırtıcı değildir.

Fleury döneminin son birkaç yılında barış yanlısı siyasalar başarısızlığa uğramak üzereydi; 1740'taki ölümünden sonra ise görüşleri tamamen önemini yitirmişti, Fransa ise kendini, 1713'ten beri Orta Avrupa'daki en büyük savaş olan Avusturya Taht Savaşı'nın ortasında buldu.

XV. Louis (1715–74), 1740'tan sonra yönetimde bakanların büyük rol oynamasına izin vermedi ve kişisel sorumluluklarının kapsamını genişletti. Bunun ne kadar yanlış bir karar olduğu iki şekilde ortaya çıktı. İlk olarak, her türlü siyasanın aktif olması gerektiğini savundu ve Fransa boğazına kadar Avrupa diplomasisine battı. Aynı zamanda İngiltere'nin büyüyen tehdidi ile de uğraşmak zorunda kaldığı için, Fransa ordusu zorlanmaya başladı. İkinci olarak, dış ilişkilerde tutarlı bir hedef saptayamadı; ya genellikle bakanlarına haber vermeden gizli bir diplomasi yürüttü ya da acele verilmiş açık kararlar aldı.

Harekete geçme isteğinde olan tek kişi kral değildi; pek çok bakan da, 1733'ten itibaren Fleury'nin yöntemlerine karşı aşağılayıcı bir tavır takınmaktaydı. Ren bölgesi ve Avusturya yönetimi altındaki Hollanda topraklarını ele geçirmek amacıyla, Fransa'nın daha fazla askeri katılımını gerektiren siyasaları destekliyorlardı. Bakanların ve kralın bu tavırları son çözümlemede Avusturya karşıtı bir ittifak anlamına geliyordu. Ancak diğer bakanlar bu görüşe karşı çıkmayı sürdürdüler. Onlar, Fransa'nın diğer ülkelere oranla onyedinci yüzyıldaki kadar güçlü olmadığı bir dönemde, XIV. Louis'nin saldırgan siyasalarının tekrar canlanmasından korkuyorlardı. Bu yüzden de, kralı ülkenin ticaret ve denizcilik alanında güçlendirmesi, gelecekte Fransa ile İngiltere arasında patlak vermesi muhtemel bir savaş için hazırlıklı olunması ve diğer konularda askeri güce başvurmaması için uyarıyorlardı.

XV. Louis'nin izlediği siyasa kimseyi tatmin etmedi ve sonuçta ne kadar yanlış olduğu anlaşıldı. Savaş yanlılarının teşvikiyle, Prusya ile 1741'de müttefik olup, Fransa'yı Avusturya Taht Savaşı'na (1740–8) dahil etti ve müttefikiyle beraber Avusturya, İngiltere ve Rusya'ya karşı üç cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Böyle zorlu şartlar yüzünden

fetihler gerçekleştirmenin imkansız olduğu baştan belliydi. Aslında, Fransa iki şekilde küçük düşürüldü. İlk olarak kalleş bir müttefik olduğunu kanıtlayan Büyük Friedrich tarafından kullanıldı. Friedrich, 1742'de Avusturya ile Berlin Antlaşması'nı imzalayarak, Fransa'yı yarı yolda bıraktı. 1744'te savaşa yeniden girdi ve 1745 Dresden Antlaşması ile bir kez daha tek taraflı olarak geri çekildi. Prusya, savaşın sonunda Silezya'yı kazanırken, daha uzun bir süre çatışmaya devam eden Fransa'nın eline hiçbir şey geçmedi. İkinci olarak, İngiltere meydanı boş bularak, Fransız kolonilerine ve gemilerine saldırmayı sürdürdü. Fransız filosu, 1747'de Finisterre Burnu açıklarında, Anson ve Belle adasında Hawke karşısında aldıkları yenilgilerle kolonileri savunamadıklarını kanıtladı. Aix–la–Chapelle Antlaşması'nın imzalandığı 1748 yılından sonra, Avusturya Taht Savaşı geride tükenmiş bir Fransa bıraktı.

XV. Louis'nin Fransa'nın içine düştüğü güç duruma karşı verdiği tepki kısmen bir mantıklı bir yöne sahip olsa da, sonuçta anlamsızdı. Louis, 1745'ten sonra gizlice Fransa'nın Kuzey ve Doğu Avrupa devletleri, özellikle Polonya, Osmanlı İmparatorluğu, İsveç ve Prusya ile olan bağlantılarını kuvvetlendirmeye çalıştı. Polonya üzerindeki Rus nüfuzunu zayıflatıp, Avusturya'nın Rusya ile olan ittifakını bozarak, onu yalnız bırakmayı hedefliyordu. Buna rağmen, 1756'da resmi siyasası tamamen farklı gözüküyordu. Fransa ile dostluğunu sürdüren Büyük Friedrich, İngiltere ile Westminister Sözleşmesi'ni imzalayarak istemeden de olsa, Diplomatik Devrim'in başlamasını sağladı. Bu *Machiavellici* diplomasi karşısında telaşlanan XV. Louis, Prusya'nın dönekliği hakkındaki duygularını açığa vurmak gibi büyük bir hata yaptı. İttifakların birinin yıkılmasının, her zaman için bir diğerinin oluşmasına yol açtığı yönündeki yanlış bir varsayıma dayanarak, Versailles Antlaşmaları (1756 ve 1757) sonucunda Avusturya ile hiç de destek görmeyen bir ittifak kurdu. Oysa, Fransa'nın Avrupa'da taraf sızlığını koruyup, tüm gücünü İngiltere'ye karşı kullanmak üzere saklaması, onun için daha uygun bir hareket olurdu. Fransa, Avusturya ve Prusya'yı ona karşı saldırma fikrinden vazgeçirecek kadar etkili bir askeri güce sahipti ve XV. Louis, karşılıklı askeri yükümlülükler getiren ittifaklar yerine, barış antlaşmalarını diplomasisinin temeli yapabilirdi. Bunun yanı sıra, Prusya'nın baş düşmanları Avusturya ve Rusya idi ve Avusturya'nın ana hedefi Silezya'yı Prusya'dan geri almaktı. Sonuç olarak, Fransa kendini koruma altına almaya çalışıp, diğer güçler arasındaki savaşları kışkırtacak bir yol seçmişti.

Avusturya ile kurduğu ittifak Fransa'yı Yedi Yıl Savaşlarına (1756–63) sürükledi ve bu savaş Fransa'ya felaketler getirdi; karada kalıcı bir

zafer elde edemeyen Fransa, kolonilerde ve denizde kesin bir yenilgiye uğradı. Avusturya'nın Fransa'ya bir yardımı dokunmadı ve asıl tuhaf olan, Fransa'nın bir önceki savaşta Prusya'nın Silezya'yı almasına yardım ederken, bu savaşta onu tekrar Avusturya'ya kazandırmasıydı. Bu siyasanın mantıksızlığı düşmanları tarafından ve hatta Fransız yöneticiler tarafından bile fark edildi. Örneğin, 1758'de Bernis, Choiseul'a, Fransız siyasasının saçma ve utanç verici olduğunu söyledi. Fransa'da Avusturya karşıtı blok giderek güçlendi ve asla bastırılamadı.

Fransa kıta savaşlarında boğulurken, İngiltere Fransız gemilerine ve kolonilerine saldırmakla meşguldü. William Pitt, Fransa'nın yönetimi altındaki kıyı bölgelerine saldırılar düzenledi, denizde onları ablukaya aldı ve sonuçta, Goree, Quebec, Montreal, Martinik ve Batı Afrika'daki kolonileri ele geçirdi. İngiliz dış siyaseti dikkatlice hesaplanmıştı ve XV. Louis'nin yanlış kararlarından faydalanmasını bildi. Pitt, Prusya'ya Fransa ile savaşmayı sürdürmesi için para yardımı yaparak, düşmanın ilgisini denizaşırı kayıplarından uzaklaştırdı.

Yedi Yıl Savaşları Fransa'yı küçük düşüren iki antlaşma ile sona erdi (1763). Kara savaşı, Prusya'nın Silezya üzerindeki hâkimiyetini onaylayan, ama Fransa'ya hiçbir kazanç getirmeyen Hubertusberg Antlaşması ile sona ererken, denizlerdeki ve kolonilerdeki savaş Paris Antlaşması ile bitirildi. Bu antlaşma ile Fransa, Kanada, Guadalup, Martinik, Batı Hint adaları ve Hindistan'daki topraklarının önemli bir kısmını İngiltere'ye bıraktı. Yedi Yıl Savaşlarında en ağır bedeli ödeyen taraf Fransa oldu, ama hemen ardından yeni bir savaşa girmekten kurtulamadı. İngiltere bir deniz ve imparatorluk savaşı başlatırken, Prusya ve Avusturya tüm kıtayı kaplayan çatışmalara girmişlerdi. Her iki cephede de savaşan tek ülke olan Fransa, yaylım ateşine maruz kalmıştı.

XV. Louis'nin son yılları ve XVI. Louis'nin kısa yönetimi sırasında Fransa kendini kısmen toplayabildi ve İngiltere'ye karşı daha kararlı ve başarılı bir siyasa izledi. Choiseul, Avrupa'da dengeyi ve denizlerdeki güçlenmeyi sağlayarak, Fransa'nın askeri gücünün hedefini kıtadan Atlantik'e çevirdi. Daha da önemlisi, 1763–75 arasında eski gücünü ikiye katlayarak donanmayı yeniden canlandırdı. XVI. Louis bu süreci devam ettirdi. Yeni kralın daha büyük emelleri vardı ve yetenekleri ilk başta hafife alındı. Daha bilinçli hareket ederek, Choiseul'un öğrencisi Vergennes'in yardımlarıyla, Fransa için daha anlamlı bir strateji belirledi. Fransız dış siyasetinin temelinde, Avusturya ittifakını sona erdirmek, kıtada barışı sağlamak ve baş düşman olan İngiltere'nin gücünü yıpratmak yatıyordu.

1740–44 yılları arasında, Fransa diğer devletler tarafından aldatılmıştı ve şimdi de aldatılma sırası Avusturya'ya gelmişti. İç alanda büyük bir reformcu olan II. Joseph, 1775'ten sonra dış ilişkilerde Fransa'nın lehine olacak büyük hatalar yaptı. Örneğin, Fransa desteğine güvenerek Bavyera tahtı üzerinde hak iddia etmeye kalktı, ama Fransa, Prusya düşmanlığından vazgeçmişti ve Avusturya ile bağları koparmaya hazırlandığını göstererek, II. Joseph'i hayal kırıklığına uğrattı. Vergennes, kıta üzerindeki güçler dengesini oluşturup Fransa'nın askeri hareketlerine son vermeyi amaçlıyordu. Fransa bu tavır değişikliği ile ittifaklar oluşturmayı bir kenara bıraktı; Rusya, Prusya ve Avusturya'nın emellerinin olduğu Doğu ve Orta Avrupa ile ilgilenmekten vazgeçerek, İngiltere ile rahatça mücadele edebileceği uygun bir ortam yarattı.

Vergennes'in asıl hedefi Fransa'nın deniz gücünü yeniden inşa edip, İngiltere'nin 1763 Paris Antlaşması ile kazandığı yerleri geri almaktı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1777–1783) aradığı fırsatı yarattı. 1778'de Fransa Amerikan kolonicilere destek oldu ve 1779'da İspanya ile ittifak kurdu. Bu arada, İngiltere bir yandan Kuzey Amerika'da savaşıyor, bir yandan da denizlerdeki hâkimiyeti korumaya çalışıyordu. Fransa ise, tam tersine, Avrupa'daki karışıklıklardan elini eteğini çekmişti ve Amerika'da savaşma işini isyancılara bırakabilirdi. Aynı zamanda, Avrupa'da bir çatışmaya dahil olmayan ve önemli bir deniz gücüne sahip komşusu İspanya tarafından da destekleniyordu. Vergennes olayların akışını tersine çevirmiş gibi duruyordu ve doğru stratejiler ile İngiltere'ye karşı zafer kazanmanın hâlâ mümkün olduğunu kanıtlamıştı.

Ne yazık ki, bu politika umulduğu kadar etkili olamadı. İngiltere 1781'de Yorktown'da olduğu gibi yenilgiler alsa da, deniz gücünü kullanmakta hâlâ ustaydı. Bu yüzden, Fransa Yedi Yıl Savaşlarında kaybettiği kolonileri Versailles Antlaşması (1783) ile geri almayı başaramadı. XV. Louis'nin denizlerdeki Fransız emellerine kayıtsız kalması yüzünden, İngiltere XVI. Louis'nin kapatamayacağı kadar yol kat etmişe benziyordu. Üstelik, Fransa'nın iktisadi açıdan çökmüş olması, durumu daha da zorlaştırmaktaydı. Fransa'nın iktisadi yapısı uzun savaş yılları nedeniyle giderek zayıflamıştı. Zararın çoğu XV. Louis zamanında gerçekleşmiş olsa bile, asıl sonuç Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında ortaya çıktı ve maliye bakanları devlet hazinesinin iflası tehlikesiyle baş etmek zorunda kaldılar. İşin tuhafı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı Fransa için, yanlış zamanda doğru bir girişimdi ve Fransız dış siyasetinin en başarılı dönemi olan 1713–1789 yıllarında en berbat iç krizler yaşandı.

Kaynakça

Bu kaynakçada yer alan kitaplar, içindekiler bölümünde belirtilen konuları içermektedir.

GENEL

W. DURANT: *The Story of Civilisation* (New York):
The Renaissance (1953)
The Reformation (1957)
The Age of Reason Begins (1961)
The Age of Louis XIV (1963)
The Age of Voltaire (1965)
Rousseau and Revolution (1967)
New Cambridge Modern History (Cambridge):
I The Renaissance 1493–1520 (1957)
II The Reformation 1520–59 (1958)
III The Counter Reformation and the Price Revolution 1559–1610 (1968)
IV The Decline of Spain and The Thirty Years' War 1609–48/59 (1970)
V The Ascendancy of France 1648–88 (1961)
VI The Rise of Great Britain and Russia 1688–1725 (1970)

VII The Old Regime 1713–63 (1957)
VIII The American and French Revolutions 1763–93 (1965)
J. PIRENNE: *The Tides of History*, Cilt II (Londra, 1963).
J. M. THOMPSON: *Lectures on Foreign History 1494–1789*, 2. Baskı (Oxford, 1956).
J. H. SHENNAN: *The Origins of the Modern European State 1450–1725* (Londra, 1974).
J. GRANT: *A History of Europe 1494–1610* (Londra, 1931).
Problems in European Civilisation (Boston):
K. H. DANNENFELDT (der.): *The Renaissance* (1959)
L. W. SPITZ (der.): *The Reformation* (1962)
R. W. GREEN (der.): *Protestantism and Capitalism* (1959)
T. K. RABB (der.): *The Thirty Years' War* (1964)
J. C. RULE and J. J. TE PASKE (der.): *The Character of Philip II* (1963)
W. F. CHURCH (der.): *The Greatness of Louis XIV* (1959)
M. RAEFF (der.): *Peter the Great* (1963)
R. WINES (der.): *Enlightened Despotism* (1967)
R. W. GREENLAW (der.): *The Economic Origins of the French Revolution* (1958).
M. S. GILMORE: *The World of Humanism 1453–1517* (New York, 1952).
V. H. H. GREEN: *Renaissance and Reformation* (Londra, 1952).
G. R. ELTON: *Reformation Europe 1517–1559* (Londra, 1963).
L. W. COWIE: *Sixteenth-Century Europe* (Londra, 1977).
R. LOCKYER: *Habsburg and Bourbon Europe 1470–1770* (Londra, 1974).
H. G. KOENIGSBERGER ve G. L. MOSSE: *Europe in the Sixteenth Century* (Londra ve New York, 1968).
E. F. RICE: *The Foundations of Early Modern Europe 1460–1559* (Londra, 1970).
D. HAY: *The Italian Renaissance in its Historical Background* (Cambridge, 1961).
J. BURCKHARDT: *The Civilisation of the Renaissance in Italy* (New York, 1928–9).
V. GRONIN: *The Flowering of the Renaissance* (Londra, 1969).
E. F. JACOB: *Italian Renaissance Studies* (Londra, 1940).
E. R. CHAMBERLIN: *The World of the Italian Renaissance* (Londra, 1982).
J. R. HALE: *Machiavelli and Renaissance Italy* (Londra, 1961).
J. R. HALE (der.): *A Concise Encyclopaedia of the Italian Renaissance* (Londra, 1981).
G. MATTINGLY: *Renaissance Diplomacy* (Londra, 1955).
L. W. SPITZ (der.): *The Northern Renaissance* (Englewood Cliffs, N.J., 1972).
PRESERVED SMITH: *The Social Background of the Reformation* (Collier Books bas., West Drayton, Middx, 1962).
A. G. DICKENS: *Reformation and Society in Sixteenth Century Europe* (Londra, 1966).
R. H. BAINTON: *The Reformation of the Sixteenth Century* (Boston, 1952).

R. H. BAINTON: *Here I Stand: A Life of Martin Luther* (New York, 1950).
V. H. H. GREEN: *Martin Luther* (Londra, 1964).
H. G. KOENIGSBERGER (der.): *Luther: A Profile* (Londra ve New York, 1973).
R. H. TAWNEY: *Religion and the Rise of Capitalism* (Londra, 1926).
M. WEBER: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Londra, 1930) [**Türkçe'de:** *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm*, çev. Zeynep Günata, Ayraç Yay., Ankara, 1997].
W. SOMBART: *The Quintessence of Capitalism* (New York, 1915).
E. M. BURNS: *The Counter Reformation* (Princeton, N.J., 1964).
R. S. DUNN: *The Age of Religious Wars 1559–1689* (Londra, 1970).
K. LEACH: *Documents and Debates. Sixteenth Century Europe* (Londra, 1980).
G. M. BEST: *Documents and Debates. Seventeenth Century Europe* (Londra, 1982).
D. OGG: *Europe in the Seventeenth Century* (Londra, 1925).
G. PARKER: *Europe in Crisis 1598–1648* (Londra, 1979).
G. PARKER ve L. M. SMITH (der.): *The General Crisis of the Seventeenth Century* (Londra, 1978).
C. EMSLEY (der.): *Conflict and Stability in Europe* (Londra, 1979).
C. V. WEDGWOOD: *The Thirty Years' War* (Londra, 1938).
G. PAGES: *The Thirty Years' War 1618–1648* (Londra, 1971).
S. H. STEINBERG: *The Thirty Years' War* (Londra, 1966).
V. POLISENSKY: *The Thirty Years' War* (Londra, 1970).
H. LANGER: *The Thirty Years' War* (Poole, Dorset, 1980).,
D. MALAND: *Europe at War 1600–1650* (Londra, 1980).
J. V. POLISENSKY: *War and Society in Europe 1618–1648* (Cambridge,1978).
L. W. COWIE: *Seventeenth-Century Europe* (Londra, 1960).
G. N. CLARK: *The Seventeenth Century* (Oxford, 1929).
R. W. HARRIS: *Absolutism and Enlightenment 1660–1789* (Londra, 1964).
C. J. PRIEDRICH: *The Age of the Baroque 1610–1660* (New York, 1952).
F. L. NUSSBAUM: *The Triumph ofScience and Reason 1660–1685* (New York, 1953).
W. DOYLE: *The Old European Order 1660–1800* (Oxford, 1978).
D. MCKAY: *The Rise of the Great Powers 1648–1815* (Harlow, Easex, 1983).
J. B. WOLF: *The Emergence of the Great Powers 1685–1715* (New York, 1951).
PENFIELD ROBERTS: *The Quest for Security 1715–1740* (New York, 1947).
W. L. DORN: *The Competition for Empire 1740–1763* (New York, 1940).
L. GERSHOY: *From Despotism to Revolution 1763–1789* (New York, 1944).
E. N. WILLIAMs: *The Ancien Régime in Europe 1648–1789* (Londra, 1970).
M. S. ANDERSON: *Europe in the Eighteenth Century 1713–1783* (Londra, 1961).
D. OGG: *Europe of the Ancien Régime 1715–1783* (Londra, 1965).
L. W. COWIE: *Eighteenth-Century Europe* (Londra, 1966).
O. F. HUFTON: *Europe: Privilege and Protest 1730–1789* (Londra, 1980).

A. H. JOHNSON: *The Age of Enlightened Despotism 1660–1789* (Londra, 1921).
J. GAGLIARDO: *Enlightened Despotism* (Londra, 1968).
B. HARTUNG: *Enlightened Despotism* (Historical Association Pamphlet G.36).
G. RUDÉ: *Revolutionary Europe 1783–1815* (Londra, 1964).
A. GOODWIN (der.): *The European Nobility in the Eighteenth Century* (Londra, 1953).
G. H. SABINE: *A History of Political Theory* (Londra, 1937).
J. BOWLE: *Western Political Thought* (Londra, 1947).
J. W. ALLEN: *A History of Political Thought in the Sixteenth Century* (Londra, 1928).
B. H. KINGSLEY MARTIN: *French Liberal Thought in the Eighteenth Century* (Londra,1929).
C. BECKER: *The Heavenly City of the Eighteenth-Century Philosophers* (New Haven, Conn., 1932).
P. HAZARD: *The Crisis of the European Mind 1680–1715* (Penguin bas., Harmondsworth, Middx, 1964).
P. HAZARD: *European Thought in the Eighteenth Century* (Penguin bas., Harmondsworth, Middx, 1965).
J. LIVELY: *The Enlightenment* (Londra, 1966).

İSPANYA

W. C. ATKINSON: *A History of Spain and Portugal* (Londra, 1960).
H. LIVERMORE: *A History of Spain* (Londra, 1958).
S. C. PAYNE: *A History of Spain and Portugal* (Madison, Wis., 1973).
J. H. ELLIOT: *Imperial Spain* (Londra, 1963).
J. LYNCH: *Spain Under the Habsburgs*, Cilt I (Oxford, 1964).
R. S. MERRIMAN: *Rise of the Spanish Empire*, Cilt II–IV (New York, 1918–34).
R. TREVOR DAVIES: *The Golden Century of Spain 1501–1621* (Londra, 1937).
R. TREVOR DAVIES: *Spain in Decline 1621–1700* (Londra, 1957).
P. PIERSON: *Philip II of Spain* (Londra, 1975).
C. PETRIE: *Philip II of Spain* (Londra, 1963).
G. PARKER: *Philip II* (Londra, 1979).

İSPANYOL VE PORTEKİZ İMPARATORLUKLARI

J. H. PARRY: *Europe and a Wider World 1415–1715* (Londra, 1966).
J. H. PARRY: *The Age of Reconaissance* (Londra, 1963).
B. DIAZ: *The Conquest of New Spain* (Penguin bas., Harmondsworth, Middx, 1963).

W. PRESCOTT: *History of the Conquest of Peru* (New York, 1847).
W. PRESCOTT: *History of the Conquest of Mexico* (New York, 1843).
J. H. PARRY: *The Spanish Seaborne Empire* (Londra, 1966).
H. HERRING:A *History of Latin America* (Londra, 1955).
S. DE MADARIAGA: *The Fall of the Spanish American Empire* (Londra, 1947).
C. R. BOXER: *The Portuguese Seaborne Empire 1415–1825* (Londra, 1969).
M. MURIAS: *Short History of Portuguese Colonisation* (Lisbon, 1940).
J. DUFFY: *Portugal in Africa* (Londra, 1962).

ALMANYA VE PRUSYA

H. HOLBORN: A *History of Modern Germany*, Cilt I ve II (Londra, 1959).
A. J. P. TAYLOR: *The Course of German History* (Londra, 1945).
E. J. FEUCHTWANGER: *Prussia: Myth and Reality* (Londra, 1970).
H. W. GOOCH: A *History of Prussia* (Harlow, Essex, 1978).
S. B. FAY: *The Rise of Brandenburg–Prussia to 1786* (New York ve Londra, 1964).
J. A. R. MARRIOTT ve C. G. ROBERTSON: *The Evolution of Prussia* (Oxford, 1937).
F. L. CARSTEN: *The Origins of Prussia* (Oxford, 1954).
F. L. CARSTEN: 'The Great Elector and the Foundation of Hohenzollern Despotism', *English Historical Review*, Cilt 65 (1950).
F. L. CARSTEN: 'The Resistance of Clevea and Mark to the Despotic Policy ofthe Great Elector', *English Historical Review*, Cilt 66 (1951).
F. L. CARSTEN: *Princes and Parliaments in Germany* (Oxford, 1959).
G. P. GOOCH: *Frederick the Great* (Londra, 1947).
S. GAxoTTE: *Frederick the Great* (Londra, 1941).
E. SIMON: *The Making of Frederick the Great* (Londra, 1963).
S. PARET (der.): *Frederick the Great: A Profile* (New York. 19721.
H.C. JOHNSON: *Frederick the Great and His Officials* (New Haven ve Londra, 1975).
W. HUBATSCH: *Frederick the Great: Absolutism and Administration* (Londra, 1973).
W. H. BRUFORD: *Germany in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1939).

AVUSTURYA VE HABSBURGLAR

R. A. KANN: A *History of the Habsburg Empire 1526–1918* (Berkeley, Calif., 1974).
K. BRANDI: *The Emperor Charles V* (Londra, 1939).
M. F. ALVAREZ: *Charles V: Elected Emperor and Hereditary Ruler* (Londra, 1975).
G. MANN: *Wallenstein* (İng. çev., Londra, 1976).

G. P. GOOCH: *Maria Theresa* (Londra, 1947).
K. A. ROIDER (der.): *Maria Theresa* (Englewood Cliffs, N.J., 1973).
T. C. W. BLANNING: *Joseph II and Enlightened Despotism* (Londra, 1970).
E. WANGERMANN: *From Joseph II to the Jacobin Trials* (Oxford, 1969).
R. A. KANN: *A Study in Austrian Intellectual History* (Londra, 1960).
C. A. MACARTNEY: *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties* (New York, 1970).

RUSYA

R. A. CHARQUES: *A Short History of Russia* (Londra, 1956).
L. KOCHAN: *The Making of Modern Russia* (Londra, 1962).
M. T. FLORINSKY: *Russia: A History and an Interpretation* (New York, 1947).
B. PARES: *A History of Russia* (Londra, 1955).
B. H. SUMNER: *Survey of Russian History* (Londra, 1944).
G. VERNADSKY: *A History of Russia* (New Haven, Conn., 1929).
L. JAY OLIVIA (der.): *Peter the Great* (Englewood Cliffs, N.J., 1970).
B. H. SUMNER: *Peter the Great and the Emergence of Russia* (Londra, 1950).
V. O. KLYUCHEVSKY: *Peter the Great* (İng. bas., Londra, 1958).
I. GREY: *Peter the Great* (Londra, 1962).
R. K. MASSIE: *Peter the Great, His Life and Work* (Londra, 1981).
I. GREY: *Catherine the Great* (Londra, 1961).
M. RAEFF (der.): *Catherine the Great: A Profile* (New York, 1972).
G. SCOTT THOMPSON: *Catherine the Great and the Expansion of Russia* (Londra, 1947).
G. P. GOOCH: *Catherine the Great* (Londra, 1954).
L. JAY OLIVIA: *Catherine the Great* (Englewood Cliffs, N.J., 1971).
P. DUKES: *Catherine the Great and the Russian Nobility* (Cambridge, 1967).
I. DE MADARIAGA: *Russia in the Age of Catherine the Great* (Londra, 1981).
A. LENTIN: *Russia in the Eighteenth Century* (Londra, 1973).
B. DMYTRYSHYN: *Imperial Russia: A Source Book 1700–1917* (Hinsdale, Ill., 1974).

FRANSA

J. LOUGH: *An Introduction to Seventeenth Century France* (Londra, 1954).
J. M. WALLACE-HADRILL ve J. MCMANNERS (der.): *France: Government and*
Society (Londra, 1957).
J. HAMPDEN JACKSON (der.): *A Short History of France* (Cambridge, 1959).
R. METTAM ve D. JOHNSON: *French History and Society* (Londra, 1972).
J. H. SHENNAN: *Government and Society in France 1461–1661* (Londra, 1969).
R. BRIGS: *Early Modern France 1560–1715* (Oxford, 1977).

G. R. TREASURE: *Seventeenth Century France* (Londra, 1966).
w. E. BROWN: *The First Bourbon Century in France* (Londra, 1971).
C. V. WEDGWOOD: *Richelieu and the French Monarchy* (Eng. UP, 1949).
W. F. CHURCH: *Richelieu and Reason of State* (Princeton, 1972.)
D. P. O'CONNELL: *Richelieu* (Londra, 1968).
G. R. TREASURE: *Cardinal Richelieu and the Development of Absolutism* (Londra, 1972).
A. D. LUBLINSKAYA: *French Absolutism: The Crucial Phase 1620–1629* (Cambridge, 1968).
O. RANUM: *Richelieu and the Councillors of Louis XIII* (Oxford, 1963).
W. F. CHURCH: *The Impact of Absolutism on France* (New York, 1969).
P GAXOTTE: *The Age of Louis XIV* (İng. çev., New York, 1970).
P. ERLANGER: *Louis XIV* (İng. çev., Londra, 1970).
M. ASHLEY: Louis XIV and the Greatness ofFrance (Londra, 1946).
D. OGG: *Louis XIV* (Oxford, 1933).
J. B. WOLF (der.): *Louis XIV: A Profile* (Londra, 1972).
R. HATTON (der.): *Louis XIV and Absolutism* (Londra, 1976).
R. HATTON (der.): *Louis XIV and Europe* (Londra, 1976).
LOUIS XIV: *Mémoires for the Instruction of the Dauphin*, çev. S. Sonnino (New York, 1970).
DUC DE SAINT SIMON: *Historical Memoires* (3 Cilt) der. L. NORTON (Londra, 1967, 1968 ve 1972).
J. LOUCH: *An Introduction to Eighteenth-Century France* (Londra, 1960).
A. COBBAN: *A History of Modern France* (Londra, 1957).
J. B. PERKINS: *France Under the Regency* (Cambridge, Mass., 1892).
J. H. SHENNAN: *Philippe, Duke of Orleans, Regent of France, 1715–1723* (Londra, 1979).
G. P. GOOCH: *Louis XV* (Londra, 1956).
S. GOUSERT: *The Ancien Régime* (İng. çev., Londra, 1973).
D. DAKIN: *Turgot and the Ancien Régime in France* (Londra, 1939).
A. YOUNG: *Travels in France* (Cambridge, 1929).
A. DE TOCQUEVILLE: *The Ancien Régime* (Fontana bas., Londra, 1966).
A. GOODWIN: *The French Revolution* (Londra, 1953).
D. JOHNSON (der.): *French Society and the Revolution* (Cambridge, 1976).
A. COBBAN: *The Social Interpretation of the French Revolution* (Cambridge, 1974).
J. H. SHENNAN: *France Before the Revolution* (Londra, 1983).
R. D. HARRIS: *Necker, Reform Statesman of the Ancien Régime* (Berkeley, Calif., 1979)
G. LEFEBVRE: *The French Revolution* (Londra ve New York, 1964).
R. BEN JONES: *The French Revolution* (Londra, 1974).
A. COBBAN: *Aspects of the French Revolution* (Londra, 1968).
J. KAPLOW (der.): *France on the Eve of Revolution* (New York, 1971).

J. GODECHOT: *France and the Atlantic Revolution of the Eighteenth Century 1770–1799* (New York ve Londra, 1965).
R. R. PALMER: *The Age of Democratic Revolution* (2 Cilt) (Princeton, N.J., 1958 ve 1964).
R. R. PALMER: *The World of the French Revolution* (Londra, 1971).

FELEMENK CUMHURİYETİ

P. GEYL: *History of the Low Countries: Episodes and Problems* (Londra, 1964).
P. GEYL: *The Revolt of the Netherlands 1555–1609* (Londra, 1932).
P. GEYL: *The Netherlands in the Seventeenth Century: Kısım II 1609–48 (1961); Kısım III 1648–1715* (1964) (Londra ve New York).
G. J. RENIER: *The Dutch Nation* (Londra, 1944).
G. PARKER: *The Dutch Revolt* (Londra, 1977).
G. PARKER: *Spain and the Netherlands 1559–1659, Ten Studies* (Londra, 1979).
E. GRIERSON: *The Fatal Inheritance* (Londra, 1969).
C. V. WEDGWOOD: *William the Silent* (Londra, 1944).
J. I. ISRAEL: *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606–1661* (Oxford, 1982).
C. WILSON: *The Dutch Republic* (Londra, 1968).
K. H. D. HALEY: *The Dutch in the Seventeenth Century* (Londra, 1972).
J. HUIZINGA: *Dutch Civilisation in the Seventeenth Century* (İng. çev.: Londra, 1968).
J. L. PRICE: *Culture and Society in the Dutch Republic During the Seventeenth Century* (Londra, 1974).
A. C. CARTER: *Neutrality or Commitment: The Evolution of Dutch Foreign Policy 1667–1795* (Londra, 1975).
H. H. ROWEN (der.): *The Low Countries in Early Modern Times: Selected Documents* (Londra, 1972).

OSMANLI İMPARATORLUĞU

S. N. FISHER: *The Middle East: A History* (New York, 1960).
A. D. ANDERSON: *The Eastern Question 1423–1774* (Londra, 1966).
R. H. DAVISON: *Turkey* (Englewood Cliffs, N.J., 1968).
G. LEWIS: *Turkey* (Londra, 1955).
S. J. SHAW: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cilt 1, *Empire of the Gazis* (Cambridge, 1976).
R. B. MERRIMAN: *Suleiman the Magnificent* (Cambridge, Mass., 1944).
J. A. R. MARRIOTT: *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy* (Oxford, 1917).
P. COLES: *The Ottoman Impact on Europe* (Londra, 1968).

İSVEÇ

I. ANDERSON: *A History of Sweden* (Londra, 1956).
S. OAKLEY: *The Story of Sweden* (Londra, 1966).
M. ROBERTS: *Essays in Swedish History* (Londra, 1967).
M. ROBERTS: *The Reign of Gustaous Adolphus* (2 Cilt) (Londra, 1953 ve 8).
M. ROBERTS (der.): *Sweden as a Great Power, Documents* (Londra, 1968).
J. LISK: *The Struggle for Supremacy in the Baltic 1600–1725* (Londra, 1967).
R. M. HATTON: *Charles XII of Sweden* (Londra, 1968).